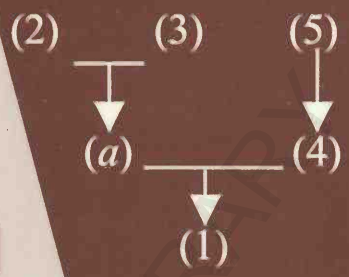

DRAGAN STOIANOVICI

ARGUMENTARE ȘI GÂNDIRE CRITICĂ

III 285.164

editura universității din bucurești

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DRAGAN STOIANOVICI

44759

ARGUMENTARE ŞI GÂNDIRE CRITICĂ

391386
B.C.U. IASI

Editura Universităţii din Bucureşti
2005

ALE

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Relele din lume, trebuie să recunoaştem, se datorează deopotrivă metehnelor morale şi lipsei de inteligență. Omenirea nu a descoperit până acum vreo metodă de eradicare a metehnelor morale; predica şi exortația nu fac decât să adauge ipocrizia la lista mai veche a viciilor. Inteligența, dimpotrivă, se poate lesne ameliora prin metode ştiute de orice educator priceput.

Bertrand Russell

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

Textele cu caracter didactic care se ocupă de argumentare și de cultivarea gândirii critice se deosebesc între ele în mai multe privințe: spațiul acordat diferitelor probleme, modul de a le grupa, ponderea relativă pe care o au în ele dezvoltările teoretice și aplicațiile practice, măsura în care apelează la instrumentele logicii formale etc. Numitorul comun al acestor maniere de abordare diferite îl constituie preocuparea pentru *practica raționamentului* și pentru *educarea abilităților intelectuale* ce intervin în receptarea critică a argumentărilor altora și în construirea propriilor argumentări.

În lucrarea de față am selectat, pornind de la de acum destul de bogata literatură a domeniului, temele pe care le-am socotit mai importante și mai potrivite în raport cu obiectivul adineauri menționat, dispunându-le în ordinea care ni s-a părut cea mai convenabilă pentru cititorul puțin sau deloc inițiat în această materie. Am acordat o mare pondere aplicațiilor de diverse feluri. Dintre acestea, în cadrul expunerii am inclus exemple ilustrative din argumentări reale și – la sfârșitul majorității capitolelor – pasaje reprezentative din diferiți autori, oferite ca material pentru reflecție și discuție în completarea explicațiilor din text. Exercițiile propriu-zise, în număr mare și cu grade de complexitate diferite, le-am cuprins separat, în partea a doua a cărții, indicând acolo corespondențele cu expunerea teoretică din prima parte.

Noțiunile elementare de logică formală, atâtea câte am considerat că și-ar afla locul într-o lucrare cu profilul celei de față, formează obiectul unui capitol distinct, plasat la sfârșitul primei părți, și sunt prezentate într-o manieră ce ține cont de faptul că marea majoritate a potențialilor destinatari ai cărții au venit deja în contact cu ele în liceu. Recapitulându-le aici, am dat atenție semnalării relevanței lor, atâta câtă este, pentru analiza și evaluarea argumentărilor reale și pentru cultivarea abilităților de gândire critică.

Pentru terminologia folosită în lucrare, în parte comună cu cea a logicii, nu am considerat potrivit de urmat cu scrupulozitate distincții semantice – care, de altfel, nu sunt nici ele uniforme de la un autor la altul – și exigențe de consecvență și univocitate de felul celor promovate în textele de logică; pentru că teoria argumentării este un domeniu mai puțin tehnic decât aceasta, o întreprindere, pe alocuri, pluridisciplinară și unde este bine să se simtă că e vorba de niște lucruri ce ne sunt, în fond, destul de familiare, chiar dacă singuri n-am stat să reflectăm pe îndelete asupra lor și să ne sistematizăm observațiile.

La numeroasele fragmente argumentative incluse drept ilustrări în cele două părți ale lucrării, dat fiind scopul doar didactic cu care sunt folosite, am considerat suficientă indicarea autorilor și a titlurilor de cărți sau articole din care au fost luate, fără specificarea editurii, a anului de apariție, a paginii sau, când e vorba de traduceri, a numelui traducătorilor. Exprimăm aici mulțumiri respectivilor editori și traducători.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUPRINS

Prefață 7

Partea întâi: aspecte teoretice 11

Cap. I. Explicații introductive 13
1. Logica formală și teoria argumentării 13
2. Teoria argumentării și retorica 16
Fragmente pentru reflecție și discuții 18

Cap. II. Noțiunea de argumentare 21
1. Argumentare *versus* demonstrație 21
2. Argumentare *versus* explicație 25
3. Argumentare și gândire critică 27
Fragmente pentru reflecție și discuții 28

Cap. III. Argumentarea ca proces 30
1. Argumentarea ca activitate socială, intelectuală și verbală 30
2. Condiții definitorii ale activității argumentative 32
Fragmente pentru reflecție și discuții 34

Cap. IV. Tipuri de argumentare 36
1. Teze factuale, evaluative și acționale 36
2. Argumentări monologale și argumentări dialogale 39
3. Argumentări *pro și* argumentări *contra* 41
4. Argumentări „libere" și argumentări cu reguli prestabilite 42
Fragmente pentru reflecție și discuții 43

Cap. V. Argumentarea ca produs: textul argumentativ 46
1. Indicatorii verbali ai argumentării 46
2. Identificarea tezei (sau a tezelor) în textul argumentativ 49
3. Segmentarea textului argumentativ în unități logice 51
Fragmente pentru reflecție și discuții 55

Cap. VI. Configurații argumentative 57
1. Integrarea legăturilor logice directe în structuri de ansamblu 57
2. Componente subînțelese ale textelor argumentative 60
Câteva exemple în plus pentru analiză și diagramare 64

Cap. VII. Tehnici de argumentare 65
1. Noțiunea de tehnici de argumentare 65
2. Câteva tehnici (scheme) de argumentare 67
Material ilustrativ la tehnicile de argumentare 77

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

Cap. VIII. Limbajul ca factor în argumentare 79
1. Polisemie, ambiguitate, vaguitate 79
2. Apelul la definiții în argumentări 84
3. Folosirea resurselor expresive ale limbajului 84
Fragmente pentru analiză și reflecție 86

Cap. IX. Evaluarea argumentărilor 89
1. Lămuriri preliminare 89
2. Factori de care depinde calitatea argumentărilor 90
2.1 Acceptabilitatea punctelor de pornire 90
2.2 Acceptabilitatea legăturilor logice dintre premise și concluzii 92
2.3 Necircularitatea 95
2.4 Cerințe „dialectice" 96
Fragmente pentru analiză și reflecție 96

Cap. X. Sofismele în practica argumentării 100
1. Noțiunile de sofism și paralogism 100
2. Tipuri de sofisme 102
3. Procedee argumentative ambivalente 110
4. Sofisme în legătură cu ideea de relație cauzală 116
5. Sofisme de inducție 119

Cap. XI. Caracteristici ale gândirii critice 123
Fragmente pentru analiză și reflecție 129

Cap. XII. Câteva noțiuni de logică formală 131
1. Remarci preliminare 131
2. Noțiunea de *formă logică* 133
3. Logica propozițională 134
3.1 Noțiuni de bază și notația simbolică 134
3.2 Raționamente cu propoziții compuse 136
3.3 Aplicații la argumentări reale 139
4. Logica termenilor 141
4.1 Noțiuni de bază și notația simbolică 141
4.2 Raționamente cu propoziții predicative 143
4.3 Silogismele categorice în practica argumentării 146

Partea a doua: material ilustrativ și exerciții 149

Secțiunea I. Credințe și opinii. Recunoașterea prezenței argumentărilor în discurs. Identificarea tezei unei argumentări. Exerciții de reformulare a argumentărilor 151
Secțiunea II. Tipuri de argumentări după diferite criterii 157
Secțiunea III. Analiza textelor argumentative. Configurații logice (macrostructuri) ale argumentărilor. Folosirea de diagrame Beardsley-Thomas 160
Secțiunea IV. Tehnici de argumentare 164
Secțiunea V. Evaluarea și critica argumentărilor; darea în vileag a procedeelor sofistice. Argumentări și contraargumentări. 169
Secțiunea VI. (Supliment). Argumentări integrale mai ample 177

Bibliografie 189

PARTEA ÎNTÂI: ASPECTE TEORETICE

Oricine poate să-şi dea cu părerea. Însă părerea nu are valoare obiectivă, deci culturală, decât dacă e însoţită de argumentare.

George Călinescu

Când cineva crede că numai el are dreptate, când cineva crede că în afară de concepţia creerilor săi nu mai este absolut nimic alt în viaţa socială, acela este un om incult, care n-a avut încă putinţa de a-şi da seama cât de variate, cât de multiple sunt manifestările gândirii omeneşti.

P. P. Carp

Este esenţial într-o democraţie ca tinerii şi adulţii să înveţe să gândească, să înveţe cum să gândească independent şi cum să gândească împreună... Ei trebuie să ajungă la concluzii, dar în acelaşi timp trebuie să recunoască dreptul celorlalţi de a ajunge la concluzii opuse.

Din *The Fine Art of Propaganda* (1938), apud „Dilema", oct. 2000

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

EXPLICAȚII INTRODUCTIVE

1. Logica formală și teoria argumentării

Domeniul de cercetări și disciplina de învățământ numite, alternativ, Teoria argumentării, Neoretorică, Logică neformală sau Gândire critică își au începuturile la mijlocul secolului trecut iar inițiatorii lor le-au conturat profilul prin raportare explicită la unele discipline cu o îndelungată istorie, cum sunt logica și retorica. Anumite clarificări pe această temă își pot afla locul și aici, în chip de introducere, anterior discutării mai pe larg a noțiunilor-cheie de argumentare și gândire critică. Aceste clarificări prezintă, pe de o parte, interes teoretic și istoric, dar, pe de alta, de ele este nevoie și pentru a răspunde unor nedumeriri ce se pot naște la primul contact al cuiva cu texte ce au ca obiect argumentarea și gândirea critică. Nedumeriri ce pot fi favorizate, între altele, de împrejurarea că, din rațiuni pedagogice, în manuale noțiunile de argumentare și gândire critică sunt expuse, de obicei, împreună cu noțiuni elementare de logică, fiind astfel estompată, mai mult sau mai puțin, deosebirea dintre perspectivele și preocupările celor două discipline.

Dificultatea de a distinge problematica specifică a logicii de cea de care se ocupă teoria argumentării se datorează, între altele, faptului că însuși obiectul logicii a fost delimitat, de-a lungul timpului, în mod neuniform, dându-i-se definiții când mai înguste, când mai largi, după mentalitatea dominantă a epocii sau chiar după modurile diferite în care autorii importanți din domeniu înțelegeau menirea și interesul educației logice. Fapt e că termenul de *raționament*, considerat a desemna obiectul central, dacă nu exclusiv, al investigației logice, este atât de apropiat, ca sens, de cel de argumentare[1], încât pe drept cuvânt cineva ar putea să se întrebe dacă „teoria argumentării" nu este cumva doar o altă denumire pentru disciplina ce în mod tradițional era numită „logică".

În afara acestei similitudini de sens între anumiți termeni-cheie din vocabularul logicii și cei din vocabularul teoriei argumentării, mai există trei alți factori care au întârziat sesizarea specificului problematicii care în prezent formează obiectul acesteia din urmă. Unul din ei este viziunea mentalistă, sau psihologistă, despre logică,

---

[1] În engleză, cuvântul „*argument*" este utilizat uneori în accepțiunea largă de tragere de concluzii, indiferent cu ce scop sau în ce context, și atunci el desemnează obiectul principal al cercetării logice, întocmai ca în română cuvântul „raționament". Alteori i se dă accepțiunea mai restrânsă de raționament făcut cu scopul de a face acceptată de către alții o anumită idee, și atunci corespunde cu ceea ce în vorbirea curentă numim „argumentare". Notăm ca pe o curiozitate că în manualul său de logică din 1876, Titu Maiorescu nu folosește deloc cuvântul „raționament", devenit apoi curent în vocabuarul logic românesc, ci exclusiv termenul „argumentare", într-un înțeles corespunzător accepțiunii largi a englezescului „argument".

precumpănitoare în epoca modernă până către sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Potrivit acestei viziuni, cercetarea logică ar avea ca obiect legile de funcționare a intelectului uman, „formele gândirii" considerate ca atare, independent de obiectele sau conținuturile la care se aplică. Cel de-al doilea factor, derivat în parte din primul, l-a constituit amestecul problematicii propriu-zis logice cu cea epistemologică și metodologică. Iar cel de-al treilea, statutul normativ atribuit logicii, de disciplină preocupată să formuleze reguli pentru buna întrebuințare a minții. Prin studierea logicii s-ar obține, potrivit acestei viziuni, o ameliorare a deprinderilor intelectuale, mai multă acurateță și eficiență în procesele de cunoaștere și în luarea deciziilor din viața practică. Printre aceste deprinderi intelectuale se numără, de bună seamă, și priceperea de a formula ideile, de a le oferi justificări, de a le comunica altora, de a le evalua și critica. Logica ar fi, astfel, prin efectele benefice ale studierii ei, și un fel de pedagogie a gândirii.

Or, preocupările moderne pentru studiul argumentării și pentru cultivarea gândirii critice sunt motivate tocmai de considerentul că, în fapt, logica propriu-zisă are prea puțin de-a face cu astfel de lucruri și că, oricât de interesante și de importante ar fi altminteri rezultatele ei, atât din punct de vedere filosofic cât și în aplicații, familiarizarea cu ele nu se repercutează în mod semnificativ asupra resurselor și deprinderilor intelectuale generale, asupra modurilor în care oamenii trag concluzii sau în care judecă ideile, deciziile și acțiunile atunci când se confruntă cu probleme din viața reală. (A se vedea, la sfârșitul capitolului de față, pasajele citate din Ch. Perelman, S. Toulmin și A. Fisher).

Constatarea că logica și studiul ei nu au, sau au în foarte mică măsură, efectul pedagogic ce li se atribuia în mod tradițional s-a putut impune cu limpezime abia după ce această știință s-a degajat de ingredientele psihologice și epistemologice care i-au fost încorporate în perioada cuprinsă între Renaștere și sfârșitul secolului al nouăsprezecelea. Adică, abia după ce problematica și metodele *logicii formale* au fost adecvat înțelese și redefinite în ceea ce au specific. (Această redefinire a lor este cea care ne îngăduie să folosim, așa cum am făcut-o în alineatul precedent, expresia de „logică propriu-zisă"). Pentru o înțelegere adecvată a profilului logicii în sens restrâns, este preferabil să ne raportăm nu la istoria logicii, unde viziunile despre obiectul și rosturile acesteia au variat mult în funcție de epocă și de climatul cultural dominant, ci la ceea ce cuprind efectiv lucrările de logică reprezentative din secolul al douăzecilea sau din zilele noastre.

Cine parcurge un tratat sau manual tipic de logică din secolul trecut găsește în el, în mod exclusiv sau în principal, moduri de analiză a propozițiilor de diverse feluri, mijloace de reprezentare a formelor lor, definiții ale acelor relații posibile dintre ele în virtutea cărora din adevărul sau falsitatea unor propoziții decurge adevărul sau falsitatea altora, în fine procedee sau tehnici de determinare a existenței unor astfel de relații. De interes special se bucură, în virtutea tradiției, acea relație care stă la baza decurgerii unei propoziții din altele luate ca premise și în funcție de existența căreia declarăm valide sau nevalide raționamentele de diferite forme. *Astfel* de probleme formează, așa-zicând, nucleul tare al logicii, iar dacă la ele se adaugă, așa cum, din respect pentru tradiție, se obișnuiește în manualele elementare, și anumite considerații privitoare la limbaj, la metodologia științelor, la erorile în raționament etc., aceasta se face cu conștiința deosebirilor de natură existente între astfel de preocupări și cele ce țin de conținutul principal al logicii.

În raport cu ceea ce discutăm aici, se cer făcute încă două menţiuni importante: Prima e că în vocabularul actual al logicii, prin raţionament nu se înţelege o funcţie sau operaţie a intelectului, adică ceva mental, ci, pur şi simplu, o mulţime de propoziţii în cadrul căreia una dintre propoziţii este desemnată drept concluzie iar toate celelalte, drept premise. Această accepţiune a cuvântului „raţionament", care, după cum se vede, nu are nimic psihologic, face abstracţie, totodată, de *utilizările* ce se pot da raţionamentului, de *contextele* în care este produs, de *limbajul* în care sunt enunţate premisele şi concluzia. Cea de a doua menţiune este că prin caracteristica de validitate formală a raţionamentelor se înţelege nu o „susţinere" de indiferent ce fel şi tărie a concluziei de către premise, ci doar cazul extrem – şi clar definibil – al decurgerii *necesare*, care înseamnă imposibilitatea ca propoziţia desemnată drept concluzie să fie falsă când toate premisele sunt adevărate. Cu termenii astfel precizaţi şi cu obiectul specificat sumar în modul de mai sus, logica formală – în continuare vom spune simplu „logica" – are statut de disciplină ştiinţifică riguroasă, cu rezultate demonstrabile, în felul unei teorii matematice, ceea ce nu se putea spune despre întreg conţinutul logicii în accepţiunile, mai largi şi nu foarte clare, ce se dădeau în secolele trecute acestui cuvânt.

În discuţiile recente privitoare la relaţia logicii cu teoria argumentării s-a putut face chiar observaţia că, la drept vorbind, logica în sens restrâns, „tehnică", nici nu are ca obiect de studiu raţionamentul, ci doar acea relaţie, adineauri menţionată, dintre propoziţii – numită de consecinţă logică (*consequentia*, în latina scolasticilor) – a cărei existenţă face ca o propoziţie să decurgă necesar dintr-o mulţime dată de propoziţii. Din perspectiva logicii formale este irelevant dacă nişte propoziţii între care există o astfel de relaţie sunt sau nu folosite în chip de premise şi, respectiv, concluzie, aşadar dacă sunt sau nu efectiv asamblate într-un raţionament.

Încă ceva. Nu totdeauna când relaţia de consecinţă logică există între anumite propoziţii ar fi de vreun folos „raţionamentul" ce s-ar putea alcătui din ele. Să dăm un exemplu banal. Este evident că din propoziţia „Pe Marte şi pe Venus există forme de viaţă" decurge logic propoziţia „Pe Marte există forme de viaţă": cea de a doua nu poate fi falsă dacă prima este adevărată. Dar într-o argumentare având ca obiect existenţa sau nu a vieţii pe Marte, evident că nu se poate folosi ca premisă propoziţia care spune că există viaţă atât pe Marte cât şi pe Venus: în argumentările reale, premisele pe care ne sprijinim trebuie să fie mai acceptabile, mai puţin problematice decât ceea ce vrem să susţinem cu ajutorul lor. Pe de altă parte, în sprijinul unei propoziţii (concluzii) se pot invoca adesea, în mod legitim şi valabil, anumite altele şi atunci când ea nu decurge *necesar* din acestea în sensul logic-formal explicat mai sus.

Aşadar, decurgerea în sens logic-formal nu este o condiţie nici suficientă, nici necesară pentru pertinenţa folosirii unor propoziţii ca argumente în sprijinul altora. De altfel, după cum vom arăta mai detaliat în capitolele III şi IV, formularea argumentărilor stă, între altele, sub cerinţa ca legăturile logice dintre propoziţiile folosite în ele să fie simple şi evidente, astfel încât recunoaşterea lor să nu presupună apelul la cunoştinţe speciale de logică.

Problematica teoriei argumentării este, într-un cuvânt, net diferită de cea a logicii în sens restrâns – a logicii formale sau deductive – şi nu se suprapune decât parţial cu cea a logicii în accepţiuni mai largi ale acestui cuvânt. În plus, relevanţa logicii ştiinţifice pentru practica gândirii, în particular a agumentării, este indirectă şi secundară, pe când

teoria argumentării este anume orientată spre ameliorarea competenței argumentative și critice, adică spre o finalitate pedagogică. În timp ce logicienii discută despre scheme abstracte reprezentând forme *posibile* de propoziții și raționamente, pe care le ilustrează cu exemple de obicei artificiale, construite *ad hoc* de către ei înșiși, autorii interesați de studiul argumentării și de cultivarea abilităților de gândire critică se adresează, de regulă, unor exemple reale, luate din practica gândirii istorice, juridice, poltice, filosofice, jurnalistice sau din viața de fiecare zi. Nu contează, sau prezintă doar interes terminologic, faptul că pentru astfel de preocupări, unii dintre autorii care le cultivă folosesc denumiri precum „logică neformală" (în engleză, *informal logic*), „logica raționamentelor reale" sau altele în care figurează cuvântul „logică".

Ceva mai jos vom indica pe scurt cum au descris înșiși inițiatorii teoriei moderne a argumentării relația dintre problematica acesteia și cea atribuită în mod tradițional logicii.

2. Teoria argumentării și retorica

Argumentarea intervine, de bună seamă, și în oratorie, în construirea și producerea de discursuri cu intenție persuasivă. Drept urmare, preocupările teoriei argumentării se suprapun parțial cu cele ale retoricii ca teorie a elocinței. Ambele, spre deosebire de logică, au de-a face în mod esențial cu comunicarea ideilor și cu intenția de a influența credințele și atitudinile altora[2].

Fiecare din cele două cuprinde însă și preocupări străine celeilalte. Astfel, pentru retorică este de interes numai argumentarea orală, în timp ce teoria argumentării își ia materialul deopotrivă, ba chiar într-o măsură mai mare, din texte – cu conținuturi dintre cele mai variate și de niveluri intelectuale diferite, de la presa cotidiană la dezbaterile dintre politologi, juriști, istorici, pedagogi, eticieni sau filosofi. Apoi, retorica se preocupă în principal de discursurile publice, pe când pentru teoria argumentării sunt de egal interes și discursul adresat unei singure persoane și chiar deliberarea lăuntrică, în care cineva trece în revistă pentru sine însuși rațiunile pro și contra acceptării unei idei sau interpretări, pro și contra adoptării unei decizii sau conduite.

Pe de altă parte, în timp ce retorica se ocupă și de numeroasele aspecte neargumentative ale artei cuvântului, dintre care fac parte resursele expresive ale limbajului (figurile retorice), dar și mijloacele nediscursive de realizare a persuasiunii,

---

[2] După cum scria J. S. Mill în tratatul său de logică (al cărei obiect, de altfel, în consens cu viziunea dominantă de atunci, îl definea în termeni mentaliști, ceea ce aici nu contează): „Singurul obiect al logicii este conduita propriilor noastre gânduri. Comunicarea acestor gânduri aparține unei alte arte – Retoricii, înțelese în sensul larg al anticilor – sau și mai cuprinzătoarei arte a Educației. Logica își propune să cunoască operațiile intelectuale doar întrucât acestea ne servesc la dobândirea și utilizarea în propriul folos a cunoștințelor. Dacă în univers nu ar exista decât o singură făptură rațională, această făptură ar putea fi un desăvârșit logician iar știința și arta logicii ar fi pentru acest unic individ ceea ce sunt pentru întregul neam omenesc". Evident, însă, că într-un astfel de univers nu ar exista discursuri și nici argumentări propriu-zise, adică ar lipsi obiectele de care se ocupă retorica și teoria argumentării.

cum sunt ținuta oratorului, gestica, registrul vocal, intonația ș.a., teoria argumentării se preocupă doar de *mijloacele discursive* de realizare a convingerii, iar dintre acestea, cu precădere, de cele cu caracter intelectual, care se adresează facultății raționale, disponibilității și priceperii de a urmări legăturile logice dintre idei.

*

Teoria modernă a argumentării a debutat cu apariția, în același an, 1958, a două lucrări altminteri independente una de alta și cu viziuni diferite despre relația dintre această disciplină și logica formală. Este vorba, în aria francofonă, de *Traité de l'argumentation,* scris de Chaïm Perelman și asistenta sa Lucie Olbrechts-Tyteca, iar în cea anglofonă, de *The Uses of Argument* a lui Stephen Toulmin. În prima, teoria argumentării este văzută ca o întregire necesară a logicii, dat fiind că metodele și rezultatele acesteia din urmă sunt de interes în principal pentru domeniul matematicii, fiind în schimb de slabă relevanță pentru practica raționamentului în sfera științelor umane, a practicii juridice și în viața de fiecare zi. În cea de a doua se preconizează nu o simplă întregire a logicii, ci o reorientare a ei, sub aspectul problematicii și al metodelor, pornind de la modurile statornicite și efectiv folosite de întemeiere a ideilor și deciziilor și luând în considerare acele criterii de validare a raționamentelor care sunt recunoscute în practică; criterii ce variază de la un domeniu la altul, dar și în timp, odată cu progresele de conținut și de metode din fiecare domeniu.

Impulsuri în direcția conectării mai bune a logicii la practica raționamentului în întreaga ei diversitate au venit și din partea criticilor adresate logicii formale, ca disciplină autonomă și matematizată, de către filosofi analitici ca Gilbert Ryle și P. F. Strawson. Ceva mai aproape de noi în timp, de pe la începutul anilor 1970, în direcția reformării planurilor de învățământ prin accentuarea preocupărilor pentru cultivarea abilităților de gândire autonomă și critică, a acționat curentul numit al „logicii neformale", ivit printre profesorii de logică din S.U.A. și închegat apoi prin constituirea unei Asociații de logică neformală.

Notiță istorică. Legat de modurile mai largi sau mai stricte de definire a problematicii care face obiectul logicii și de antecedentele istorice ale teoriei argumentării, sunt de interes și următoarele. Dintre cele șase tratate ale lui Aristotel reunite ulterior sub titlul colectiv de *Organon* și pe care comentatorii și istoricii le consideră scrieri de logică, doar două – *Analiticele I* și *Despre interpretare* – corespund, în privința problematicii și a metodei de a o trata, cu ceea ce în prezent se înțelege prin logică în sens restrâns sau formală. Conținutul altor două, *Topica* și *Respingerile sofistice,* este diferit și practic fără legătură cu cercetarea logic-formală, fiind în schimb înrudit cu o parte din conținutul tratatului aristotelic de *Retorică*. *Topica* și *Respingerile* se ocupă de așa-numitele raționamente „probabile" sau „dialectice", ca deosebite de raționamentele științifice sau demonstrative, în legătură cu care a inițiat Aristotel analiza logic-formală a propozițiilor și a raționamentelor.

Aceste din urmă trei scrieri ale lui Aristotel sunt privite ca reprezentând, mai mult decât cele propriu-zis logice, precursoarele antice ale teoriei moderne a argumentării. De altfel, Aristotel însuși numește „arte" (*technai,* adică iscusințe practice)

atât „dialectica" sa, cât şi retorica, pe când pentru teoria formală a raţionamentului expusă în *Analitice* foloseşte calificativul de ştiinţă (*episteme)*. Analog putem spune despre logica de astăzi că este o ştiinţă eminamente teoretică, pe când studiul argumentării şi cultivarea gândirii critice se preocupă în principal de descrierea şi explicarea *practicii* raţionamentului în toată diversitatea ei, cu intenţia de a contribui la ameliorarea deprinderilor generale de gândire.

Să spunem încă odată că terminologia este, în acest context, de importanţă secundară. Perelman, de pildă, observa că şi studiul argumentării şi-ar putea revendica denumirea de logică, iar dacă el însuşi a preferat să-i dea o denumire diferită, a făcut-o în principal pentru că termenul „logică" era, la mijlocul secolului XX, ferm încetăţenit în accepţiunea îngustă explicată mai sus. Pe de altă parte, denumirea aristotelică de „dialectică" era şi ea neconvenabilă, din pricina multitudinii de alte sensuri cu care acest termen a fost utilizat în decursul timpului de către filosofi, dar şi pentru că, etimologic, el trimite doar la modalitatea dialogală a argumentării. Perelman a optat, finalmente, pentru denumirea de „neoretorică" (*nouvelle rhétorique)*, deşi problematica pe care aceasta o vizează nu se suprapune nici ea întocmai cu cea a retoricii tradiţionale.

Şi în scrieri de dată recentă se mai întâlnesc câteodată caracterizări ale logicii ce par a include în obiectul ei probleme de felul celor pe care îndeobşte manualele de logică standard au abandonat-o şi care în prezent ţin de preocupările teoriei argumentării. Reapare câteodată chiar şi formularea potrivit căreia logica ar fi „arta de a raţiona bine" sau „arta de a codifica şi/sau prescrie modul corect de a raţiona" (expresiile citate sunt din Introducerea cărţii lui Richard Epstein *Five Ways of Saying „Therefore"*).

Fragmente pentru reflecţie şi discuţii

(1) „Retorica e pandantul dialecticii. Ambele se ocupă de lucruri ce intră, mai mult sau mai puţin, în sfera de cunoştinţe şi priceperi comune tuturor oamenilor, nefiind obiectul vreunei ştiinţe anume. Aşa se face că toţi oamenii se folosesc, în diverse grade, de amândouă; căci până la un punct, toţi oamenii încearcă să discute enunţuri şi să le susţină, să se apere pe sine şi să-i atace pe alţii. Oamenii obişnuiţi fac asta fie la întâmplare, fie prin exerciţiu sau pe baza unei deprinderi dobândite. Ambele moduri fiind posibile, e clar că tema poate fi tratată sistematic, deoarece este posibil să cercetăm din ce motiv unii vorbitori reuşesc prin exerciţiu iar alţii spontan; şi oricine se va învoi numaidecât că o asemenea cercetare este funcţia unei arte (...).

...Nici retorica, nici dialectica nu constituie studiul ştiinţific al vreunui obiect anume:ambele sunt facultăţi de a construi argumentări (...).

Retorica e o combinaţie a ştiinţelor logicii şi eticii; şi este în parte asemeni dialecticii, în parte asemeni raţionamentului sofistic. Cu cât însă încercăm mai mult să facem din dialectică sau din retorică nu ceea ce în fapt sunt, nişte facultăţi practice, ci nişte ştiinţe, cu atât vom altera fără voie adevărata lor natură; căci procedând aşa, le-am remodela şi am intra pe tărâmul ştiinţelor ce tratează despre subiecte definite şi nu doar despre discursuri (...)".

(Din Aristotel, *Retorica*).

(2) „În ciuda importanţei pe care o are argumentarea pentru discuţia, deliberarea şi decizia rezonabile, sau cel puţin luminate, teoria argumentării a fost, de la Renaştere încoace, din ce în ce mai neglijată, sub influenţa unor tendinţe raţionaliste, empiriste şi pozitiviste. Dar fără o asemenea teorie se dovedeşte cu neputinţă de elaborat o metodologie a ştiinţelor umane, a

dreptului şi a filosofiei. Potrivit unei tendinţe, inspirate de Kant, care datează de la mijlocul secolului al nouăsprezecelea, logica a ajuns să fie tot mai mult identificată cu logica formală, dându-i-se ca obiect de studiu raţionamentul corect în privinţa formei.

Într-o asemenea perspectivă, argumentarea ar ţine mai degrabă de psihologie decât de logică, de vreme ce raţiunile oferite cu scopul de a persuada şi a convinge sunt relative la caracterul, interesele, emoţiile şi pasiunile persoanelor asupra cărora vrem să acţionăm prin discurs. Şi chiar şi din această perspectivă, argumentarea s-ar mărgini la a masca prin *raţionalizare* tendinţele profunde (Schopenhauer) şi *reziduurile* faţă de care n-ar fi decât un *derivat* (Pareto).

Dacă lucrurile ar sta aşa, atunci nu numai raţionamentele folosite în motivarea unor decizii, ci şi ştiinţele umane, dreptul şi mai ales filosofia, în ansamblul lor, şi-ar vedea contestată orice importanţă socială şi culturală. Toată cutura noastră, întrucât constă din afirmaţii ce nu sunt nici tautologice, nici controlabile prin experienţă, n-ar fi decât o operă iraţională, care poate amăgi graţie utilizării unor termeni vagi ce favorizează elaborarea de teorii arbitrare şi nu ştiinţifice (...).

În schimb, dacă refuzăm să vedem în cultură doar o expresie iraţională a intereselor şi pasiunilor, dacă recunoaştem posibilitatea unei discuţii rezonabile în domeniul valorilor, nelimitând-o la studiul celor mai potrivite mijloace de înfăptuire a unor scopuri egoiste, va trebui să admitem că evaluările şi justificările noastre merită luate în serios şi examinate critic.

Or, aceste justificări şi critici nu se pot concepe decât în funcţie de argumentele în măsură să le susţină sau să le răstoarne. Argumentarea fiind o formă de raţionament fără de care viaţa spiritului şi statornicirea unei comunităţi umane se vădesc cu neputinţă, este cazul, pare-se, ca înăuntrul logicii să se rezerve un loc şi teoriei argumentării, alături de cel acordat teoriei demonstarţiei, elaborată de logica formală".

Ch. Perelman, *Argumentation,* în *Encyclopaedia Universalis.*

(3) /Problemele discutate în cuprinsul cărţii *The Uses of Argument/* „sunt probleme ce se pun cu deosebită acuitate nu înăuntrul ştiinţei logicii, ci doar atunci când, pentru o clipă, ne luăm oarecare distanţă faţă de rafinamentele tehnice ale logicii spre a ne întreba ce relevanţă are această ştiinţă şi descoperirile ei pentru ceea ce se află în afara ei – cum se aplică ele în practică şi ce legături au cu canoanele şi metodele de care ne folosim atunci când, în viaţa de zi cu zi, evaluăm efectiv corectitudinea, forţa şi concludenţa raţionamentelor.

E necesar să existe astfel de legături? De bună seamă că omul de rând se aşteaptă ca rezultatele obţinute de logicieni să aibă anumite aplicaţii practice (...). /Or/, în veacul al douăzecilea d. Hr. s-a ivit, pare-se, posibilitatea de a pune sub semnul întrebării această legătură, iar unii ar prefera, poate, să spună că una e <demonstraţia logică>, şi altceva tragerea de concluzii în viaţa obişnuită (...).

Cum adică, ar putea întreba cineva, nu sunt tocmai acestea problemele de care logica ar trebui să se ocupe? Nu sunt ele acele întrebări centrale de la care logicianul porneşte şi la care trebuie mereu să revină? (...) În fapt (...), ştiinţa logicii, pe tot parcursul istoriei sale, a evoluat mai degrabă într-o direcţie care o îndepărta de aceste chestiuni, de problemele practice privitoare la modul în care, în diverse domenii, ne folosim de raţionamente şi le criticăm, într-o direcţie ce vizează o autonomie totală, o stare în care logica devine un studiu teoretic de sine stătător, la fel de eliberat de preocupări practice imediate ca unele ramuri ale matematicii pure; şi cu toate că în toate etapele istoriei sale au existat oameni dispuşi să pună întrebări privitoare la aplicaţiile logicii, anumite întrebări vitale pentru înţelegerea acestor aplicaţii au rămas, la drept vorbind, neabordate".

Stephen Toulmin, *The Uses of Argument,* Introducere

(4) „Cartea de faţă s-a născut dun experienţa mea de profesor de logică. La fel ca atâţia alţii, am sperat că predarea logicii îi va ajuta pe studenţii mei să argumenteze mai bine şi mai logic. La fel ca mulţi alţii, am fost dezamăgit. Studenţi capabili să stăpânească tehnicile logicii

păreau să le găsească pe acestea de prea puțin ajutor în cazul raționamentelor reale. Instrumentele logicii clasice – formalizarea, tabelele de adevăr, diagramele lui Venn, tablourile semantice etc. – pur și simplu nu păreau să se aplice cât de cât direct la raționamentele pe care ei le întâlneau la alte cursuri. În același timp simțeam că trebuie să existe o posibilitate de a le da studenților o oarecare îndrumare – o procedură – care să-i ajute să extragă și să evalueze raționamentele din texte scrise și să construiască ei înșiși raționamente bune. Voiam ca procedura să fie neformală, dar să se sprijine pe cunoștințele oferite de logica tradițională. Mulți alți profesori de logică și filosofie au avut în ultimele două decenii experiențe foarte asemănătoare iar rezultatul a fost apariția a ceea ce acum în America de Nord se cheamă <mișcarea de logică neformală și de gândire critică>".

Alec Fisher, *The Logic of Real Arguments* (1988), Prefață

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOȚIUNEA DE ARGUMENTARE

Argumentarea este o experiență general-umană: oricine s-a aflat în decursul vieții în situații când cineva i-a oferit temeiuri pentru a crede sau a nu crede ceva, pentru a face sau a renunța să facă ceva, pentru a rosti o judecată favorabilă sau defavorabilă despre acțiuni, atitudini, persoane, stări de lucruri, sau pentru a se abține să emită o astfel de judecată. (Asemănătoare cu astfel de situații este și cea în care cineva deliberează în sinea sa, cântărind rațiunile pro și contra unei atitudini, decizii sau acțiuni proprii sau a altora). Același lucru este valabil și în privința raționamentului în general, a tragerii de concluzii în ordinea cunoașterii și în cea a acțiunii. Dar, așa cum studiul logic sau psihologic al raționamentului trebuie să aibă ca preambul anumite clarificări și precizări ale noțiunii de raționament, care să-i dea mai multă acuratețe decât are în limbajul curent, teoretizările despre argumentare au și ele nevoie de un minim de considerații prealabile privitoare la noțiunea de argumentare.

În unul din textele ce însoțesc capitolul precedent se spune despre argumentare că este o formă de raționament. Evident, orice argumentare este un exercițiu al inteligenței umane, fie și unul foarte simplu, dar nu toate raționamentele au caracter argumentativ. Noțiunea de raționament este, așadar, mai cuprinzătoare, iar aceea de argumentare poate fi conturată pornind de la ea și adăugându-i anumite specificări. Aceste specificări privesc, pe de o parte, „materialul" la care se aplică raționamentele argumentative, iar pe de alta, intenția sau intențiile cu care acestea sunt folosite. Caracterizarea raționamentelor argumentative din prima perspectivă este făcută de obicei privindu-le în contrast cu raționamentele *demonstrative*, iar caracterizarea lor din cea de a doua, comparându-le cu raționamentele *explicative*.

1. Argumentare *versus* demonstrație

Demonstrațiile, se știe, sunt mijloacele logice prin care se legitimează propozițiile, spre a fi acceptate ca adevărate, în gândirea matematică. Între ele și argumentări există un număr de deosebiri, legate mai mult sau mai puțin strâns între ele. Mai întâi, demonstrațiile sunt raționamente *riguroase* sau, cum se mai spune, constrângătoare, în sensul decurgerii *necesare* a concluziilor din premise. Printr-un astfel de raționament sau lanț de raționamente, este garantat transferul adevărului – postulat sau anterior demonstrat – al premiselor asupra concluziei trase din ele. Neîndeplinirea acestui standard invalidează demonstrația, o face logic defectuoasă.

Pentru argumentări nu există un astfel de etalon unic și clar definibil al relației dintre premise și concluzie, ci, în funcție de domeniu, de scopul urmărit, de context și de mijloacele de dovedire disponibile, legătura logică dintre ceea ce susține

argumentatorul şi premisele la care apelează poate avea grade de tărie diferite. În timp ce demonstraţiile sunt corecte sau incorecte (pseudo-demonstraţii), fără cazuri intermediare, argumentările pot fi mai solide sau mai puţin solide din punct de vedere logic, situaţiile de dovedire absolut concludentă sau, dimpotrivă, total defectuoasă, fiind doar cele extreme. Mai mult chiar: după cum vom vedea mai jos, dintre două argumentări ale aceleiaşi idei, nu totdeuna este superioară cea în care legătura logică dintre premise şi concluzie este mai strânsă. Aici să facem doar observaţia că acolo unde se pot face demonstraţii propriu-zise, ca în matematici, argumentarea nu-şi are locul şi că, reciproc, este impropriu şi amăgitor să pretindem demonstraţii în materii unde nu se poate decât argumenta, mai mult sau mai puţin convingător. O remarcă de acest fel se găseşte încă la Aristotel: „Omul instruit caută în fiecare gen doar gradul de precizie implicat de natura subiectului; căci a pretinde unui matematician argumente persuasive ar fi ca şi când ai pretinde demonstraţii abstracte unui orator"[1].

O a doua deosebire dintre demonstraţie şi argumentare ţine de faptul că premisele unei demonstraţii nu sunt controversabile, ele fiind, cum am spus deja, fie postulate, fie concludent dovedite anterior, astfel încât tot ce interesează este dacă deducţia făcută din ele este corectă. În schimb, o argumentare se întâmplă să fie criticată şi eventual găsită nesatisfăcătoare tocmai sub aspectul adevărului sau al acceptabilităţii pemiselor folosite în ea. Disputa între doi oameni dintre care unul admite concluzia unei argumentări iar celălalt nu, poate izvorî din atitudinile lor diferite faţă de una sau mai multe dintre premisele (argumentele) folosite în susţinerea ei, şi nu neapărat din părerile lor diferite despre legătura logică dintre premise şi concluzie. La argumentări se recurge acolo unde există şi e firesc să existe deosebiri de opinie, adică acolo unde deosebirea de opinii nu este neapărat semn de eroare. Iar acest teritoriu, numit al *opinabilului*, este foarte întins, deopotrivă când e vorba de cunoaşterea ştiinţifică şi când este vorba de judecăţile şi evaluările din viaţa de fiecare zi.

Pentru a avea posibilitatea unui control riguros asupra validităţii logice a paşilor făcuţi într-o demonstraţiile, este nevoie ca propoziţiile care figurează în ea ca premise sau concluzii să fie exprimate într-un limbaj care asigură univocitatea înţelesului lor. Această cerinţă priveşte atât termenii din ele cât şi asamblarea logică a acestora înăuntrul fiecărei propoziţii şi compunerea propoziţiilor din alte propoziţii, mai simple. De aici tendinţa domeniilor în care se practică demonstraţia de a dezvolta *limbaje formalizate*, în care forma lingvistică a propoziţiilor să reflecte fidel forma lor logică. Argumentările în schimb, după cum se ştie, folosesc de regulă ca vehicul lingvistic limbile naturale, iar în comunicarea cu ajutorul acestora intervin câteodată fenomene precum ambiguitatea, imprecizia şi dependenţa înţelesului de context. Aici rezidă o altă deosebire dintre raţionamentele care au statut de demonstraţii şi cele cărora li se potriveşte denumirea de argumentări. Se întâmplă ca un argumentator, confruntat cu rezerve şi obiecţii, să replice „Dar nu asta am vrut să spun", sau „Raţionamentul meu a fost răstălmăcit", sau „Formularea mea a fost scoasă din context" sau „Aprecierile mele au fost exagerate de către critic" etc. – apărări ce nu ar avea sens în legătură cu un raţionament prezentat într-un limbaj formalizat.

---

[1] Aristotel, *Etica nicomahică*, 1094 *b*.

Din deosebirile relevate aici dintre demonstrație și argumentare derivă și următoarea: o demonstrație corectă este un rezultat al gândirii încheiat și, așa-zicând, definitiv în raport cu cadrul teoretic în care se plasează. Nu este ceva ce se pretează la modificări sau atenuări de natură să modifice atitudinea față de propoziția (teorema) ce constituie concluzia ei. Or, o argumentare, întrucât folosește premise în principiu contestabile și mijloace logice de rigoare inegală, poate fi reluată și rediscutată practic la nesfârșit, modificată sau îmbogățită cu noi argumente sau perspective. E suficient să ne gândim la unele controverse istorice, la opiniile diferite, toate argumentate, ale juriștilor și ale filosofilor în chestiuni cum sunt pedeapsa capitală, eutanasia, avortul etc., la tezele diferitelor ideologii politice sau la judecățile diferite emise de jurnaliști sau de oameni simpli despre diferite personalități și evenimente etc.

Înainte de a vorbi despre cea de a doua caracteristică a raționamentelor argumentative, cea prin care ele diferă de raționamentele explicative, să dăm niște exemple simple pe care se pot recunoaște contrastele menționate și altele ce derivă din ele. Mai întâi două demonstrații alternative ale propoziției aritmetice că suma S_n a primilor n termeni din șirul numerelor întregi pozitive este dată de formula $n(n+1)/2$. O demonstrație a acestei propoziții sună astfel[2]. Scriem suma S_n sub două forme:

$S_n = 1 + 2 + \ldots + (n-1) + n$ și, respectiv

$S_n = n + (n-1) + \ldots + 2 + 1$

Suma oricărei perechi de termeni scriși unul sub celălalt din cele două șiruri este, evident, $n + 1$, și cum avem în total n perechi de acest fel, urmează că $2S_n = n(n + 1)$; împărțind ambii membri ai acestei egalități cu 2, avem finalmente că $S_n = n(n + 1)/2$.

Aceeași propoziție aritmetică poate fi demonstrată și altfel, folosind modul de raționare numit inducție matematică. Această demonstrație alternativă constă în a arăta: (a) că propoziția este adevărată pentru cazul când $n = 1$; și (b) că dacă ea este adevărată pentru un termen oarecare, r, al șirului, atunci este adevărată și pentru succesorul acestuia, $r + 1$. Din (a) și (b) rezultă, evident, că propoziția e adevărată pentru numărul 2, apoi pentru 3 și așa mai departe, așadar finalmente pentru un termen n oarecare al șirului. Enunțul (a) se verifică imediat înlocuind în $n(n + 1)/2$ pe n cu 1. Adevărul lui (b) poate fi dovedit astfel:

Prin ipoteză, $1 + 2 + \ldots + r + (r + 1) = r(r + 1)/2$. Adunând la ambele părți ale acestei prime egalități pe $r + 1$, obținem:

$$1 + 2 + \ldots + r + (r + 1) = r(r + 1)/2 + (r + 1).$$

Efectuând adunarea celor doi termeni ai sumei din dreapta, obținem mai departe $[r(r + 1) + 2(r + 1)]/2$, ceea ce este egal cu $(r + 1)[(r + 1) + 1]/2$. Am demonstrat astfel propoziția (b), că dacă $S_r = r(r + 1)/2$, atunci $S_{r+1} = (r + 1)[(r + 1) + 1]/2$.

Fiecare din cele două demonstrații ale propoziției privind suma primilor n termeni din șirul numerelor întegi pozitive este completă și suficientă; nu e vorba de întregirea sau întărirea uneia din ele prin cealaltă, ci de două demonstrații alternative, la fel de riguroase.

---

[2] Exemplul este preluat din cartea lui R. Courant și H. Robbins *Ce este matematica?*

Iată acum, pentru contrast, două scurte argumentări – una dintr-o prestigioasă carte de filosofia dreptului, din secolul al optsprezecelea, cealaltă din presa cotidiană. În prima se pledează cu argumente raționale împotriva practicii, încă răspândite în acea vreme, de folosire a torturii ca mijloc de a obține de la învinuiți mărturisirea infracțiunilor.

„Un om nu foate fi socotit *vinovat* înainte de pronunțarea hotărârii judecătorului, nici societatea nu-i poate retrage protecția publică decât atunci când s-a stabilit că a violat convențiile prin care i-a fost acordată. Care este, deci, dreptul, în afară de cel al forței, care îi dă unui judecător puterea de a aplica o pedeapsă unui cetățean, atâta vreme cât stă la îndoială dacă acesta este vinovat sau nevinovat? Nu este nouă dilema aceasta: infracțiunea ori e certă, ori incertă; dacă este certă, nu se cuvine pentru ea altă pedeapsă în afară de cea stabilită de legi, iar tortura este inutilă pentru că inutilă este mărturisirea inculpatului; dacă infracțiunea este incertă, nu trebuie să fie torturat un om nevinovat, deoarece așa este, potrivit legilor, un om a cărui infracțiune nu este dovedită".

Cesare Beccaria, *Despre infracțiuni și pedepse*, § XII

Cititorului de astăzi, firește, concluzia la care conduce raționamentul lui Beccaria i se pare incontestabilă, aproape ceva de la sine înțeles, pentru care este de prisos să se mai argumenteze. Ea are, cu toate acestea, statut de *opinie*, de idee care poate fi susținută mai mult sau mai puțin bine, dar care nu se impune ca un adevăr oricui este în stare să urmărească firul raționamentului, în felul în care se impune concluzia unei demonstrații oricărei persoane în stare să-i controleze pașii. Argumentatorul însuși observă că dilema de care se folosește în susținera concluziei sale nu este nouă; cu toate acestea, până în vremea sa, ea nu a condus la abandonarea generală a torturii în sistemele penale. Înseamnă că, măcar în principiu, putea fi susținut cu argumente și punctul de vedere opus celui pentru care pledează el. În general vorbind, într-un raționament argumentativ se folosesc premise care pot fi refuzate sau puse sub semnul întrebării iar contestarea lor n-ar fi privită neapărat drept semn de ignoranță sau ilogicitate, cum s-ar întâmpla în cazul cuiva care ar refuza vreun enunț dintre cele pe care se sprijină un raționament matematic. În plus, referitor la o argumentare are sens, de obicei, și întrebarea dacă chestiunea în discuție a fost examinată *sub toate aspectele relevante*; așadar, dacă, privind lucrurile dintr-un alt unghi, ceva ce părea evident nu devine cumva problematic. După cum remarca B. Russell în unul din eseurile sale, „în orice chestiune realmente controversată se pot aduce întotdeauna argumente bune de ambele părți în dispută".

Iată acum, din scrisoarea, trimisă în 2001 de către un cititor unui cotidian, o argumentare cu a cărei concluzie probabil că mulți nu ar fi de acord:

„A început un adevărat război împotriva manelelor și se propune chiar interzicerea acestora prin lege. Am văzut că mulți dintre cântăreții de muzică populară susțin interzicerea manelelor și mă gândesc dacă toată insistența lor nu este cumva legată de invidia pentru câștigurile realizate de cei care cântă manele. Părerea mea este că nimeni nu va putea împiedica ascultarea acestor cântece, oricâte legi se vor da. Dimpotrivă, se vor crea foarte mari rețele de traficanți de casete care probabil vor câștiga și mai mult pentru că nu vor plăti impozite. Se mai spune că manelele reprezintă o formă de subcultură sau anticultură; atunci cum se explică de ce Costi Ioniță, unul dintre cei mai cunoscuți compozitori și interpreți de manele, a fost invitat la MTV? Vreau să vă mai spun că eu nu sunt un mare amator de manele, dar nici nu închid televizorul sau radioul

când se transmit. Este un gen de muzică la fel ca oricare altul. Unora le place, altora nu. Atunci de ce să fie interzise?".

După cum se vede, în acest text argumentativ există şi un gen de consideraţii care nu s-ar întâlni niciodată într-o demonstraţie: de pildă, referiri la posibile motive ale adepţilor punctului de vedere combătut sau la nepărtinirea argumentatorului în judecarea chestiunii pe care o discută. S-ar putea pune şi întrebarea dacă în argumentarea sa punctul de vedere împotriva căruia se pronunţă este redat corect sau este înlocuit cu unul diferit şi mai lesne de combătut, ceea ce iarăşi nu s-ar putea produce în cazul demonstrării unei propoziţii matematice.

Ceea ce se urmăreşte printr-o argumentare este de a *convinge*, nu de a expune temeiurile unui adevăr în faţa căruia nu rămâne loc pentru obiecţii, dubii sau eventuale nuanţări. (De altfel, concluziile celor două argumentări reproduse aici nici nu sunt enunţuri pur constatative, ci sunt mai degrabă nişte aprecieri şi propuneri, adică formulări în privinţa cărora întrebarea potrivită este nu dacă sunt adevărate sau false, ci dacă sunt binevenite sau nu, dacă se cuvine sau nu să fie urmate, eventual şi dacă sunt realizabile şi cu ce costuri).

Cele spuse în alineatul anterior trimit deja la cea de a doua caracteristică menţionată mai înainte a argumentărilor privite în contrast cu alte moduri de folosire a raţionamentului. Această a doua caracteristică priveşte scopul sau menirea raţionamentelor argumentative.

2. Argumentare *versus* explicaţie

Atunci când, în gândirea ştiinţifică sau în cea comună se oferă o explicaţie pentru un fenomen natural sau social, pentru un act sau comportament uman etc., este vorba, în fond, tot de un raţionament. Când explicăm, de pildă, roua observată într-o dimineaţă pe frunzele plantelor prin faptul că aerul era saturat de vapori iar peste noapte temperatura a scăzut, raportăm enunţul „Pe frunzele plantelor există rouă" la nişte enunţuri privitoare la condiţiile atmosferice – la prezenţa vaporilor în aer, la variaţia temperaturii şi la efectul de condensare a vaporilor pe care-l are scăderea temperaturii sub o anumită valoare – şi arătăm că primul enunţ decurge logic din acestea. Tot aşa, când explicăm o izbucnire violentă a cuiva invocând temperamentul lui coleric şi condiţiile particulare în care a se afla atunci când a avut acea izbucnire, raţionăm, punând în evidenţă legătura logică dintre enunţul despre acea manifestare psihică şi enunţurile despre temperamentul respectivei persoane şi despre reacţiile tipice ale persoanelor cu acest temperament în situaţii de genul celor în care s-a aflat el. La raţionamentele de acest fel, cu funcţie explicativă, ceea ce se urmăreşte nu este dovedirea adevărului concluziei, adică al enunţului care descrie fenomenul de explicat. Când căutăm explicaţia unui fenomen, o facem ştiind sau crezând dinainte că el a avut sau are loc; întrebarea la care răspunde o explicaţie a evenimentului sau fenomenului E este „*de ce* (are/a avut loc E)?" şi nu „*are/a avut sau nu are/nu a avut loc E* ?".

Pe scurt, într-un bun raţionament explicativ, adevărul concluziei este presupus, pe când premisele pot fi puse sub semnul întrebării. Într-un raţionament argumentativ,

dimpotrivă, concluzia e cea care stă sub semnul întrebării iar intenția este de a o face acceptată sau mai plauzibilă apelând la premise mai acceptabile, mai puțin problematice decât este ea. Nu întâmplător folosim aici noțiuni ca „problematic", „plauzibil", „acceptabil" și opusele lor, pe când la analiza demonstrațiilor, relevante sunt doar noțiunile de adevărat și fals. Mediul argumentărilor, după cum am spus, îl constituie opiniile, așadar credințele pentru care nu dispunem de procedee statornicite de testare a pretențiilor de adevăr iar uneori, și anume când aceste opinii au caracterul unor judecăți de valoare sau al unor recomandări de acțiune, evaluarea, după cum am observat deja, nici nu se face în termeni de adevărat și fals.

O ilustrare a deosebirii dintre raționamentul explicativ și cel argumentativ ne oferă următoarele două scurte fragmente dintr-o aceeași scriere – *Pasiunile sufletului* de René Descartes:

> „Mustrarea de cuget este un soi de tristețe care provine din îndoiala noastră că un lucru pe care îl facem sau l-am făcut este bun. Ea presupune neapărat îndoiala. Căci dacă am avea deplina siguranță că ceea ce facem este rău, ne-am abține de la a face acel lucru, pentru că voința noastră aspiră numai spre lucruri care au măcar aparența că sunt bune. Iar dacă am fi siguri că ceea ce am și făcut este rău, am simți căință, iar nu numai mustrare de cuget" (art. 177).

Aici, evident, raționamentul este făcut cu intenția de a face acceptată concluzia lui – propoziția că mustrarea de cuget presupune neapărat îndoiala în privința caracterului bun sau rău al actului în legătură cu care apare acest sentiment. Alta este intenția în raționamentul următor:

> „Se observă că cei care au defecte foarte vizibile, cum ar fi șchiopii, chiorii, cocoșații, cei care au suferit vreo jignire în public, sunt deosebit de înclinați spre batjocură. Căci, dorind să-i vadă pe alții tot atât de defavorizați cum sunt ei, le pare bine de necazurile care li se întâmplă acestora și îi socot vrednici de ele" (art. 179).

Rostul acestui al doilea raționament nu este de a face acceptată concluzia lui, exprimată de prima frază a textului. Adevărul acesteia este aici presupus, fiind anterior degajat din observație, iar raționamentul are menirea de a *explica* acest adevăr sau pretins adevăr, de a oferi răspunsul la întrebarea *de ce* lucrurile stau așa, și nu de a susține credința *că* lucrurile stau așa. Doar în primul fragment cuvântul „căci" ne semnalează că avem de-aface cu o argumentare: acolo el precede niște enunțuri menite să sprijine acceptarea unei concluzii. În cel de-al doilea fragment, cuvântul „căci" precede niște premise cu rol explicativ.

În privința caracteristicii evidențiate aici ca element de contrast dintre argumentare și explicație, demonstrațiile se aseamănă cu argumentările, de vreme ce și în cazul lor se urmărește justificarea concluziei și se apelează la premise considerate acceptate. Deosebirea dintre ele constă însă, după cum am mai spus, în faptul important că prin demonstrația unei propoziții se urmărește *stabilirea adevărului* ei, pe când prin argumentare se urmărește *obținerea convingerii* în condițiile când nu cunoaștem *încă* adevărul, sau când acesta nici nu va putea fi aflat vreodată în mod concludent (ca, de exemplu, în anumite chestiuni de istorie), sau, în fine, când nici nu se pune problema adevărului, ci probleme ca justețea, legalitatea, echitatea, oportunitatea etc.

Legat de considerațiile de mai sus, poate că nu e de prisos următoarea remarcă. Contrastele de felul celor elevate dintre demonstrație și argumentare nu trebuie interpretate în sensul că argumentarea e întotdeuna doar un succedaneu, un procedeu de întemeiere a ideilor inferior și provizoriu, la care recurgem în lipsă de ceva mai bun. Pionierii teoriei moderne a argumentării și-au legitimat proiectele, între altele, prin considerentul că raționalitatea îmbracă multiple forme, nefiind reductibilă la cea întruchipată de raționamentul matematic. Ei au apreciat ca eronată ridicarea unui tip de raționalitate, oricât de admirabil și de prestigios ar fi, la rangul de model universal la care ar trebui să aspire și în raport cu care ar trebui judecate toate performanțele intelectuale. Pornind de la acest considerent, au conchis că trebuie încercată, pornind de la materialul nesfârșit de variat pe care-l oferă istoria științelor umane și a filosofiei, practica juridică, precum și dezbaterile curente din mass-media, inventarierea tehnicilor de argumentare *efectiv folosite*, cu particularitățile eventuale ce le diferențiază de la un domeniul la altul și cu transformările lor în timp, ca și evaluarea lor critică prin raportare nu la niște standarde unice și fixate odată pentru totdeauna (despre care s-a pretins odinioară că le-ar oferi logica formală), ci dând atenție felului cum le-au judecat chiar cei care s-au folosit de ele sau alții recunoscuți ca exponenți de prestigiu ai domeniului din care argumentarea face parte.

Teoria argumentării nu este și, prin firea lucrurilor, nici nu se vrea a fi o disciplină riguroasă precum logica formală; în ea, după cum am subliniat în capitolul precedent, domină preocuparea de a fi *relevantă* pentru înțelegerea și ameliorarea gândirii și a comunicării ei, de a rămâne într-un strâns contact cu practica întemeierii și a criticii ideilor în toată diversitatea ei.

3. Argumentare și gândire critică

Despre dimensiunile și valoarea gândirii critice vom vorbi mai pe larg spre sfârșitul cărții, în cap. XI, după ce ne vom fi familiarizat cu diferite aspecte ale argumentării și vom fi înțeles și urmărit pe exemple vii în ce constă analiza și evaluarea argumentărilor și cu ce dificultăți se confruntă. Deocamdată să notăm doar că disponibilitatea de a argumenta propriile susțineri și de a cere altora argumente, laolaltă cu priceperea de a cântări pertinența și valoarea acestor argumente, constituie componenta centrală a gândirii critice. A gândi critic înseamnă a ne întreba asupra temeiurilor diferitelor credințe pe care deja le împărtășim, de multe ori fără a conștientiza efectiv de ce, sau pe care alții ni le propun, și a cântări soliditatea acestor temeiuri. Înseamnă, de asemenea, a recunoaște specificul diferitelor probleme în legătură cu care avem sau dorim să ne facem o convingere și, pornind de aci, a simți ce fel de temeiuri este potrivit să cerem sau să oferim pentru ele. Mai înseamnă a fi conștienți că în cele mai multe chestiuni de interes științific sau practic este firesc să existe o diversitate de credințe și că nu suntem suficient de edificați asupra valorii și îndreptățirii unei credințe dacă nu cunoaștem conținutul și temeiurile pe care se sprijină credințele opuse ei sau nu avem priceperea și disponibilitatea de a examina judicios și imparțial aceste temeiuri.

Gândirea critică, după cum observa unul din exponenții acestui domeniu al investigației filosofice, este ceva ce toți posedăm deja într-o măsură mai mică sau mai mare, dar este totodată o pricepere pe care ne-o putem ameliora, prin reflecție și exercițiu.

Înțelegerea structurii argumentărilor, a tipologiei lor, a diverselor tehnici de care ea se servește, a valorii acestora și a posibilelor lor utilizări abuzive, sofistice, constituie premise pentru educarea disponibilității de a gândi critic. Fructificarea lor presupune familiarizarea cu un material argumentativ bogat și variat, luat din practica susținerii diverselor opinii, din confruntări reale între exponenți ai unor puncte de vedere diferite, eventual chiar opuse; și mai presupune invitația repetată, adresată cititorului, de a încerca singur să evalueze și să compare, să treacă dincolo de propriile prejudecăți sau de primele impresii, către judecăți rezultate dintr-o cumpănire echitabilă a temeiurilor pro și contra.

Fragmente pentru analiză și reflecție

1. „Prezentarea sistematică a regulilor inferenței silogistice este o activitate de un gen foarte diferit de, să zicem, elucidarea conceptului de plăcere. Aristotel, care a inaugurat-o pe prima, este același gânditor cu Aristotel care a dezvoltat-o considerabil pe cea de a doua, dar genurile de gândire în care s-a angajat în cele două cazuri sunt mult diferite. Problemele tehnice din teoria silogismului se aseamănă izbitor cu cele ale geometriei euclidiene; în ambele funcționează idealurile de sistematizare și de demonstrație riguroasă, chestiunile privitoare la pendulările și nuanțele semnificației sunt excluse iar demersurile eronate sunt sofisme demonstrabile. Altfel stau lucrurile cu, să zicem, teoria plăcerii, sau a percepției, sau a responsabilității morale. În astfel de chestiuni, Aristotel intră în dispută cu Platon și Socrate iar problemele în discuție dobândesc contururi mai clare pe măsură ce dezbaterea avansează, însă această dezbatere nu îmbracă forma unui lanț de teoreme iar argumentele folosite în dezbatere nu se pretează la codificare notațională. Întrebarea dacă cutare argument filosofic este valid sau sofistic este îndeobște ea însăși o probemă controversabilă. Aici nu se poate decide prin simplă inspecție. Cel mai adesea, întrebarea care se pune este dacă argumentul posedă multă forță, puțină sau deloc".

Gilbert Ryle, *Formal and Informal Logic,* în volumul *Dilemmas* (1953).

2. „Natura însăși a deliberării și a argumentării se opune necesității și evidenței, pentru că nu deliberăm acolo unde soluția e necesară și nu argumentăm în răspăr cu evidența. Domeniul argumentării este cel al verosimilului, al plauzibilului, al probabuilului, în măsura în care acesta din urmă se sustrage certitudinilor calculului. Or, concepția net exprimată de către Descartes în prima parte a *Discursului asupra metodei* era de a considera „aproape drept fals tot ce nu este decât verosimil". El este cel care, făcând din evidență însemnul rațiunii, n-a vrut să considere raționale decât demonstrațiile care, pornind de la idei clare și distincte, propagă, cu ajutorul unor raționamente apodictice, evidența axiomelor la toate teoremele (...).

Nouă ni se pare, dimpotrivă, că astfel se impune o *limitare total nejustificată a domeniului în care intervine facultatea noastră de a raționa și dovedi.* (...). Teoria argumentării nu se poate dezvolta dacă orice dovedire este gândită ca reducere la evidență. De fapt, obiectul acestei teorii este studierea tehnicilor discursive care permit *provocarea sau sporirea adeziunii spiritelor la teze prezentate asentimentului lor.* Ceea ce caracterizează adeziunea spiritelor este intensitatea ei variabilă: nimic nu ne obligă să ne limităm studiul la un grad particular de adeziune, caracterizat prin evidență, nimic nu ne permite să considerăm *a priori* ca fiind proporțional gradul de adeziune la o teză cu probabilitatea ei și să identificăm evidența și adevărul. Este o bună regulă de metodă să nu confundăm din capul locului aspectele raționamentului privitoare la adevăr cu cele privitoare la adeziune, ci să le studiem separat, rămânând să ne întrebăm ulterior despre eventuala lor interferență sau corespondență".

Ch. Perelman, L. Olbrechts Tyteca, *Traité de l'argumentation,* Introducere

3. „Un argument este o mulțime de propoziții dintre care una, concluzia, se află în dispută sau sub semnul întebării, iar celelate, premisele, oferă, în mod actual sau potențial, o bază pentru rezolvarea disputei sau înlăturarea contestării (...). În esență, într-o argumentare o propoziție-cheie este pusă sub semnul îndoielii, prin contrast, de pildă, cu explicația, unde propoziția de explicat este în general considerată admisă, sau cel puțin nu este supusă îndoielii sau contestării în cadrul scopului urmărit prin explicație".

Din articolul *Arguments, types of* în Ted Honedrich (ed.)
The Oxford Companion to Philosophy

4. „O argumentare este un dispozitiv discursiv ce urmărește să provoace sau să zdruncine adeziunea la o teză. Teza în discuție este rataşată logic la principii, la credințe admise de interlocutor sau auditoriu. Fiecare ratașare a tezei la un principiu constituie un argument. E posibil ca o argumentare să cuprindă un singur argument, însă cel mai adesea ea este un sistem de argumente ordonate după o scară de forță.

Ca dispozitiv inferențial, argumentarea poate fi asemuită demonstrației. Diferă totuşi de aceasta prin două caracteristici: argumentarea vizează credințele altuia, pe când demonstrația vizează adevărul tezei; argumentarea se sprijină pe orice aserțiune, cu condiția doar ca aceasta să fie admisă de interlocutor (locuri comune), pe când demonstrația se sprijină pe aserțiuni axiomatice sau nomologice.

A argumenta înseamnă a acționa asupra opiniei unui auditoriu sprijinindu-te pe credințele lui şi folosindu-te doar de rațiune (...). Argumentarea constă, aşadar, în folosirea <doxică> a rațiunii, sau, mai bine zis, în folosirea rațiunii într-un câmp <doxic>".

Argumentation, din *Les Notions Philosophiques.*, vol I, P.U.F, Paris, 1990.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul III

Argumentarea ca proces

Termenul „argumentare", ca de altfel şi termenul mai cuprinzător „raţionament", desemnează deopotrivă nişte activităţi umane şi produsele acestor activităţi. Raţionamentul ca produs este o mulţime de propoziţii structurată în premise şi concluzie, iar ca activitate este procesul mintal de trecere de la premise la concluzie, numit uneori „inferare" sau „inferenţă" şi motivat de recunoaşterea, corectă sau nu, a unei anumite relaţii dintre ele considerată a îndreptăţi această trecere. Din perspectiva logicii formale aşa cum este definită în prezent, interesează, am văzut, doar relaţia dintre premisele şi concluzia raţionamentului, nu şi procesul mintal de recunoştere a ei şi de efectuare a derivării. Argumentarea având drept menire formarea sau modificarea unei convingeri a cuiva, analiza şi evaluarea ei trebuie să acorde atenţie nu doar propoziţiilor folosite în acest scop, ci şi procesului de comunicare caracteristic ce are loc între persoana care argumentează şi persoana sau persoanele cărora li se adresează argumentarea. În studiul argumentării ne preocupă, de aceea, atât activitatea intelectuală şi verbală desemnată de acest termen, cât şi formulările lingvistice în care acea activitate se materializează. Uneori, cum vom vedea, pentru interpretarea şi evaluarea argumentării ca produs este de folos raportarea la procesul care i-a dat naştere.

1. Argumentarea ca activitate socială, intelectuală şi verbală[1]

Caracterizarea argumentării drept o activitate *socială* are în vedere în principal faptul că ea urmăreşte influenţarea credinţelor altora şi, prin ele, de multe ori, şi a atitudinilor şi comportamentului lor. Lucrul acesta este cel mai pregnant în argumentările de felul celor prezente în dezbaterile din diferite foruri de decizie, în pledoariile din justiţie şi în motivaţiile hotărârilor judecătoreşti, în confruntările electorale, în discursurile publice, în predici, dar şi în argumentările din viaţa de fiecare zi. În chip promordial şi cel mai adesea, o argumentare este un raţionament adresat altora şi care se foloseşte de premise admise de ei, cu intenţia de a-i face să adere la o opinie susţinută cu ajutorul acestor premise. Cu alte cuvinte, orice argumentare se adresează unui *auditoriu* şi urmăreşte modificarea, într-un sens sau altul, a unor convingeri ale acestuia.

În funcţie de materia în care se argumenează şi de circumstanţele în care se argumentează, acest auditoriu poate fi mai bine sau mai puţin bine circumscris; denumirea de auditoriu este luată aici în sens foarte larg, acoperind şi cazurile extreme

[1] Cf. F. H. van Eemeren, R. Grootendorst, T. Kruiger, *Handbook of Argumentation Theory*, Foris Publications, Dordrecht, 1987, unde aceste elemente sunt incluse în chiar definiţia termenului „argumentare".

când argumentarea se adresează unei singure persoane sau, la capătul celălalt, oricui este interesat de conținutul ei. Deliberarea lăuntrică este și ea argumentare, unde însă cel în cauză este dedublat în argumentator și auditoriu, sau poate chiar juca rolul a doi argumenatori care susțin, pe rând, puncte de vedere opuse. Acest fel de deliberare poate fi privit ca o modalitate derivată a argumentării, primordială fiind modalitatea de argumentare în care argumentatorul și auditoriul sunt distincți.

Argumentarea este o activitate socială și în alt sens – acela că materialul la care se aplică este luat de multe ori din realitatea vieții sociale și că ea, la rândul său, are efecte asupra vieții sociale prin intermediul schimbărilor pe care le produce în ideile liderilor și ale membrilor de rând ai societății. În anumite forme de organizare socială, argumentarea constituie alternativa la violență ca mecanism de schimbare, dar, după cum se știe, este la fel de adevărat că și bulversările sociale violente au fost de obicei precedate și pregătite de schimbări în sfera credințelor prin argumentări de diverse feluri.

Argumentarea este activitate *intelectuală* nu, desigur, în sensul că ar fi apanajul intelectualilor, ci în sensul că, chiar și în cele mai simple forme ale ei, este un exercițiu al minții, că în cazul ei influențarea credințelor se realizează raționând, sprijinind anumite idei pe altele. Influențarea convingerilor și mai ales a atitudinilor și a comportamentelor se poate obține, după cum se știe, și prin mijloace non-raționale, dar atunci când se obține exclusiv în acest fel, nu vorbim de argumentare. Cele două categorii de mijloace se folosesc adesea concomitent, combinate în mod spontan sau premeditat, dar, firește, un discurs va fi apreciat ca fiind argumentativ în funcție de ponderea pe care o are în cadrul lui apelul la capacitatea auditoriului de a raționa, de a accepta sau refuza anumite idei prin prisma legăturilor lor logice cu alte idei. Argumentarea este, așadar, o activitate cu precădere intelectuală în sensul explicat, deși nu este întotdeauna *pur* intelectuală, dat fiind că, pentru potențarea efectului ei persuasiv, componentei intelectuale i se pot adăuga și altfel de mijloace de influențare a auditoriului.

Aici este locul potrivit pentru a întregi cele spuse în cap. I despre relația dintre preocupările retoricii și cele ale teorici argumentării (chiar și în versiunea ei numită „neoretorică", inaugurată de Ch. Perelman). Pentru retorică sunt de interes toate mijloacele de obținere a convingerii auditoriului de care se poate servi oratorul, atât cele raționale, cât și cele non-raționale. Aristotel, în *Retorica* sa, împărțea mijloacele de obținere a convingerii în trei: (a) cele numite *etice*, care țin de personalitatea oratorului așa cum se reflectă ea în ochii auditoriului; (b) cele ce țin de sentimetele și emoțiile auditoriului, fiind numite de Aristotel *pathetice*; în fine (c) cele ce țin de *logos*, adică se adresează facultății raționale a auditoriului. Teoria argumentării nu se preocupă decât marginal de primele două categorii de mijloace, adică de cele „retorice" în sens restrâns și câteodată peiorativ, concentrându-se asupra celei de a treia categorii, în care domină elementul rațional sau logic.

Fiindcă am făcut referire la retorica Antichității, să menționăm aici că în teoria retorică romană există, între altele, o analiză a părților discursului oratoric, în succesiunea lor; în porțiunea de mijloc a discursului era situat momentul numit *argumentatio*, care constă dintr-o componentă pozitivă, de susținere a propriei teze, și o parte negativă, constând din relevarea punctelor defectuoase sau slabe din argumentarea produsă, sau doar anticipată, în favoarea tezei opuse. Momentul *argumentatio* din desfășurarea

discursului corespunde, evident, utilizării mijloacelor logice de influențare a auditoriului, din clasificarea aristotelică a acestora.

Argumentarea este, în fine, o activitate *verbală,* constând în enunțarea unei *teze* și, respectiv, a *temeiurilor* în sprijinul ei, cu sau fără explicitarea legăturilor logice dintre temeiuri (numite și ele, uneori, argumente) și teză. Ca act sau activitate verbală, argumentarea are caracteristici care o deosebesc de alte acte de vorbire, cum sunt oferirea de informații, punerea de întrebări, emiterea de comenzi sau ordine etc. Acestea din urmă pot fi efectuate și prin producerea câte unui singur enunț, în timp ce argumentarea presupune minimum două – unul exprimând teza, celălalt un argument în favoarea ei. O comandă, de pildă, poate fi categorică, formulată printr-o propoziție simplă („Închideți ușa!") sau compusă („Închideți ușa sau fereastra!", „Închideți ușa și lăsați deschisă fereastra!"), după cum poate fi și condițională („Dacă simțiți curent, închideți ușa!"). Actul argumentării, în schimb, presupune minimum două propoziții, nu doar în sens gramatical, ci exprimând fiecare în parte câte o asertiune: cel ce avansează o teză, T, susținând-o printr-un argument, A, subscrie prin aceasta implicit la fiecare din ele.

Complexitatea actului de vorbire prin care se exprimă o argumentare ține nu doar de faptul acesta, că presupune formularea a cel puțin două enunțuri, de obicei mai multe, ci presupune și o raportare caracteristică a unuia din ele la celălalt (celelalte), raportare care face din unul (unele) din ele temei (temeiuri) pentru acceptarea celuilalt. Această a doua caracteristică, după cum vom arăta mai detaliat când va fi vorba de analiza textelor argumentative, este uneori la vedere, sub forma unor cuvinte și expresii care au funcția de a o semnala, alteori este implicită și se degajă, mai mult sau mai puțin limpede, din context.

Am menționat deja, atunci când am discutat noțiunea de argumentare prin contrast cu cea de demonstrație, că mediul lingvistic al argumentărilor este, în total sau în parte, limbajul natural. Folosirea acestuia îmbracă, după caz, formă orală sau scrisă. Retorica, după cum am mai spus, este interesată exclusiv de analiza dicursurilor orale, a oratoriei. Teoria argumentării studiază discursul argumentativ indiferent dacă îmbracă forma orală sau pe cea scrisă. În fapt, argumentarea orală este expusă, prin firea lucrurilor, unor limitări de întindere și complexitate care nu există în cazul argumentărilor scrise. Ca material de analiză, argumentările scrise sau înregistrate pe vreun alt suport prezintă în plus avantajul de a putea fi examinate pe îndelete, fără distorsiuni pe care le poate produce relatarea din a doua mână, și la indiferent ce distanță în timp față de „momentul" în care au fost formulate.

2. Condiții definitorii ale activității argumentative

Am văzut în cele de mai sus că activitatea de argumentare presupune rolurile de *argumentator* și de *auditoriu*, precum și un limbaj comun celor doi, în care se enunță opinia în favoarea sau împotriva căreia se oferă temeiuri și, eventual, se explicitează în ce fel se leagă acestea unele de altele, și toate cu opinia în discuție. Numim *teză* a argumentării asertarea (susținerea) sau contestarea opiniei care face obiectul argumentării; așadar opinia respectivă împreună cu atitudinea pe care o are față de ea argumentatorul. Uneori pentru ansamblul format din argumentator, auditoriu, teză și

circumstanțele în care argumentarea are loc este desemnat în literatură prin sintagma de *situație argumentativă*.

Rolului de argumenator și cel de auditoriu se definesc prin anumite condiții și anumite atitudini și „angajamente" implicite, în absența cărora nu am avea de-a face cu o argumentare. Rolului de argumentator îi sunt sunt inerente două intenții: aceea de *a comunica* teza și considerentele (argumentele) în favoarea ei, detaliind, eventual, legătura logică dintre ele; și aceea de *a convinge* auditoriul ca, în temeiul considerentelor prezentate, să accepte teza. În ceea ce privește reușita, cea de a doua intenție depinde, firește, în parte de prima: o exprimare defectuoasă sau ambiguă a conținutului argumentării va prejudicia, de regulă, efectul de convingere urmărit prin ea. Există totuși, chiar dacă în mod mai degrabă incidental, posibilitatea ca teza să fie acceptată de auditoriu chiar dacă, din vina sa sau a argumentatorului, a înțeles formularea tezei și a argumentelor mai mult sau mai puțin diferit decât intenționa acesta (sau, poate, tocmai de aceea). Reciproc, este posibil ca sub aspectul comunicării argumentarea să fie ireproșabilă, dar efectul de convingere să nu se producă, din pricină că auditoriul judecă altfel decât argumentatorul, fie acceptabilitatea temeiurilor oferite, fie legătura logică dintre teză și argumentele prezentate de acesta.

De partea auditoriului sunt presupuse intenția de *a înțelege* formulările argumentatorului și aceea de *a evalua* forța cu care argumentele acestuia susțin teza avansată. În ceea ce privește realizarea, relația dintre aceste două intenții este similară celei dintre intențiile argumentatorului.

Din cele spuse până aici despre ceea ce are specific argumentarea privită ca mod de utilizare a limbajului rezultă, cum este ușor de văzut, că argumentatorul are, în mod normal, următoarele credințe și așteptări față de auditoriu: (a) că teza argumentării nu face parte deja dintre credințele lui, pentru că, evident, nu încercăm să convingem pe cineva de ceva ce el deja acceptă; (b) că e dispus să accepte enunțurile ce urmează a fi folosite în susținerea tezei: argumentarea este, sub acest aspect, un raționament *ex concesso*, adică din niște premise concedate de auditoriu; (c) că auditoriul va primi argumentele în favoarea tezei și înlănțuirea care duce de la ele la teză ca pe un temei valabil pentru acceptarea acesteia. Dacă din reacțiile auditoriului rezultă că (b) și/sau (c) nu sunt satisfăcute, atunci unul sau mai multe dintre enunțurile propuse ca argumente pot deveni, la rândul lor, obiect de argumentare și/sau legătura logică dintre ele și teză poate primi clarificări în plus. Firește că dacă se întâmplă astfel de lucruri, argumentarea inițială suferă modificări, iar în funcție de cât de ample sunt acestea, putem spune fie că e vorba de aceeași argumentare, ameliorată sau mai bine adaptată auditoriului, fie că e vorba de una nouă [2].

Înainte de a discuta despre argumentare ca produs, adică despre textul argumentativ și analiza lui, vom trece în revistă, în capitolul următor, câteva clasificări ale argumentărilor, relevante, unele, în egală măsură pentru argumentarea luată în ambele accepțiuni ale cuvântului, iar altele precumpănitor sau exclusiv pentru câte una din ele.

---

[2] Explicațiile din acest paragraf se bazează pe lucrări ale grupului de cercetători din Amsterdam din care fac parte autorii cărții citate mai înainte, *Handbook of Argumentation Theory*.

Fragmente pentru analiză și reflecție

1. „Arta de a persuada stă în raport direct atât cu modul în care oamenii consimt la ceea ce li se propune, cât și cu starea lucrurilor pe care vrem să-i facem să le creadă. (...).

În orice problemă care face obiectul persuadării trebuie să ținem seama de persoana cu care avem de-a face, căreia trebuie să-i cunoaștem mintea și inima, să știm ce principiu admite și ce lucruri îi plac; apoi să observăm, în lucrul despre care este vorba, raportul pe care acel lucru îl are cu principiile recunoscute sau cu obiectele privite ca foarte plăcute, prin frumusețile ce li se atribuie.

Astfel că arta de a persuada constă atât în aceea de a face ceva plăcut omului, cât și în aceea de a-l convinge, iar aceasta fiindcă oamenii se lasă conduși mai mult de capricii decât de rațiune".

Blaise Pascal, *Sur l'art de persuader*

2. „Argumentarea nu înseamnă control efectiv / asupra credințelor și acțiunii altora n.n./. A argumenta cuiva înseamnă a-l privi ca aflându-se dincolo de perimetrul controlului efectiv și, deci, a-l *plasa* dincolo de acest perimetru, cu condiția ca el să fie capabil de a asculta argumentele și să știe în ce fel este privit de noi. Noi îi oferim opțiunea de a ni se împotrivi, iar de îndată ce-i retragem această opțiune, nu mai argumentăm. Argumentarea comportă în mod inerent riscul eșecului, întocmai cum participarea la un joc comportă în mod inerent riscul de a fi înfrânt. O argumentare în care ar exista garanția reușitei nu este cu adevărat argumentare, întocmai cum un joc în care ar exista garanția că vom câștiga nu este cu adevărat un joc. E posibil ca un argumentator dibace să simtă certitudinea că va birui într-o dispută cu cineva, însă dacă certitudinea este o consecință obiectivă a chiar procedeului de care el se folosește, atunci acest procedeu nu este o argumentare. (...).

O argumentare veritabilă poate avea loc numai acolo unde respondentul nu este nici insensibil la spusele argumentatorului, nici nu se raportează pasiv la ele. Ea poate avea loc numai atunci când respondentul e interesat el însuși de rezulatatul argumentării; adică numai atunci când respondentul își asumă un risc și astfel impune un risc și argumentatorului. De ce natură este, atunci, interesul respondentului pentru argumentare? Am putea fi ispitiți să spunem că acest interes constă în a-și păstra propria credință și acțiune. Un astfel de interes explică într-o anumită măsură riscul pe care și-l asumă o persoană atunci când se implică într-o argumentare, risc ce constă în posibilitatea ca opinia sau conduita sa să se dovedească discutabile și să trebuiască abandonate. (...). În general, riscul pe care și-l asumă o persoană când ascultă o argumentare este acela de a trebui să se schimbe. Ceea ce respondentul argumentatorului vrea să păstreze nu este vreo credință sau conduită specifice, ci chiar eul său. Dar acest interes de a-și păstra eul nu poate fi absolut, căci altminteri mintea sa nu s-ar deschide către argumentare. Persoana cu spirit deschis este o persoană în care există o tensiune. Pe de o parte, ea vrea să-și păstreze eul său. Pe de alta, e nevoită să se expună riscului de schimbare inerent argumentării. O astfel de tensiune este necesară oricărei ființe umane dornice să transceandă orizonturile experienței sale immediate...".

H. W. Johnstone, *Some Reflections on Argumentation*,
în vol. H. W. Johnstone, *Philosophy and Argument*.

3. „Unele mesaje neargumentative sunt perfect valide, iar unele argumentări sunt defectuoase. Aceasta ne conduce la întrebarea generală: de ce se sinchisesc oamenii să ofere argumente și să le evalueze pe cele oferite de alții? De ce atâta zarvă în jurul argumentărilor? Unul din răspunsuri este că argumentele și argumentarea constituie o cale neviolentă de soluționare a conflictelor din societate. Oamenii încearcă să-i persuadeze pe alții raționând împreună cu ei, în loc să-i ocărască ori să-i ia la bătaie. Dând atenție argumentelor formulate de oameni cu care te afli în dezacord, vei înțelege mai ușor de ce gândesc ei așa cum gândesc. Când dispui de capacitatea de a critica pas cu pas aceste argumente, prin aceasta dispui de o strategie importantă pentru a-i

persuada să dea, la rândul lor, atenție punctului tău de vedere. Ești de asemenea mai bine echipat spre a înțelege punctele lor de vedere și modul în care au fost conduși de la anumite credințe la altele. În plus, argumentele sunt de mare însemnătate în contexte în care se construiește cunoașterea. Vrem să știm cât de justificată este o teorie sau o teză și putem afla lucrul acesta evaluând argumentele ce sunt (sau pot fi) oferite în sprijinul lor. Înțelegerea minuțioasă a acestor argumente este extrem de importantă atunci când decidem dacă e cazul să acceptăm un nou punct de vedere. Ea ne ajută, de asemenea, să înțelegem mai bine ideile pe care deja le acceptăm, iar câteodată ne poate conduce la schimbarea atitudinii față de ele".

Trudy Govier, *A Pratical Study of Argument*, cap. 1.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul IV

Tipuri de argumentare

Varietatea argumentărilor rezultă din mai mulţi factori: natura opiniei care face obiectul argumentării; atitudinea argumentatorului faţă de această opinie; relaţia dintre argumentator şi auditoriu în cursul argumentării; conformarea sau nu a acţiunii argumenative la reguli dinainte stabilite; domeniul de cunoaştere sau acţiune din care face parte sau la care se raportează opinia în discuţie; etc. Profilul unei argumentări rezultă din modul cum se combină în ea aceste aspecte diferite.

1. Teze factuale, evaluative şi acţionale

În funcţie de natura opiniei în jurul căreia se desfăşoară, şi deci a tezei susţinute de argumentator, se pot deosebi argumentări cu teză *factuală*, argumentări cu teză *evaluativă* şi argumentări cu teză *acţională*.

Termenul „factuală", folosit în această clasificare, nu are înţelesul de „empiric", „neteoretic", ci înţelesul care marchează preocuparea pentru cum stau lucrurile, ca deosebită de preocuparea pentru emiterea de judecăţi de valoare şi de cea pentru influenţarea/orientarea acţiunii. Într-o argumentare de tip factual argumentatorul urmăreşte modificarea unei credinţe a auditoriului, fără o legătură nemijlocită sau vizibilă cu sfera acţiunii, a conduitelor. Aşadar, factuale sunt în acest sens nu doar opiniile privitoare la ceea ce numim „fapte" în vorbirea curentă, ci şi cele privitoare la relaţii oricât de generale şi de abstracte.

Aici este nevoie, poate, de o precizare, dat fiind că mai înainte, în clarificările privitoare la noţiunea de argumentare, am spus că, spre deosebire de demonstraţie, care urmăreşte adevărul, argumentarea are ca obiectiv caracteristic convingerea - în condiţii când nu există, sau nu există încă, posibilitatea de a stabili adevărul prin procedee mai riguroase. Putem spune, cu toate acestea, că în argumentările de tip factual (sau teoretic, în sensul indicat), se aduc temeiuri în favoarea sau împotriva adevărului unei opinii, mai bine zis în favoarea probabilităţii ca o opinie să fie adevărată, eventual în comparaţie cu alte opinii privitoare la aceeaşi chestiune. În joc sunt, deci, valorile teoretice – adevărul şi falsitatea – şi nu etice, estetice sau utilitare, chiar dacă cel mai adesea prin argumentare nu se poate stabili concludent dacă o opinie este adevărată, ci doar dacă, dată fiind starea cunoştinţelor din acel domeniu, este rezonabil sau nu să o considerăm aşa, măcar cu titlu provizoriu.

Argumentări cu teză factuală se găsesc, spre exemplu, în scrierile istorice, în raţionamentele juridice efectuate în vederea stabilirii faptelor într-o cauză, anterior calificării lor juridice, în susţinerea sau critica unor ipoteze ştiinţifice pentru care nu există încă posibilitatea testării sistematice prin date de observaţie sau experimentale, dar şi în viaţa de fiecare zi, când nu sunt disponibile informaţii din surse mai sigure.

Evaluative sunt tezele care califică fapte, evenimente, evoluții, persoane în termeni de bine și rău, drept și nedrept, legitim și ilegitim, egoist și altruist, nobil și josnic, recomandabil și nerecomandabil etc. O argumentare este *pur evaluativă* când între cei între care se desfășoară nu există dezacord în privința faptelor nude, ci doar în privința modului de a le califica, pe ele sau pe cei ce le-au produs, în termenii unor opoziții de felul celor enumerate, adică de a le situa pe o scară de valori. În argumentările cu teză valorică, spre deosebire de cele cu teză factuală, intervine apelul la *criterii* de apreciere, uneori explicite, alteori subînțelese, care trebuie să facă parte și ele din acel nucleu comun de credințe al argumentatorului și al auditoriului, pe care-l presupune posibilitatea argumentării. (Dacă există neconcordanță în privința criteriilor, atunci opiniile privitoare la *ele* pot deveni, la rândul lor, obiect de argumentare, iar în aceasta se va apela, eventual, la alte criterii, mergând până la unele admise de ambele părți).

Argumentările *cu teză acțională* sunt cele ce-și propun în mod direct influențarea deciziilor practice și a comportamentelor auditoriului. (Spunem „în mod direct", pentru că și învederarea unor fapte sau o judecată de valoare pot influența comportamentul, dar în mod indirect). Argumentarea avocatului în sala de judecată urmărește să influențeze decizia pe care urmează s-o ia juriul sau judecătorii; argumentarea unui candidat, în campania electorală, adresată alegătorilor, urmărește să le câștige voturile; argumentarea predicatorului religios în fața credincioșilor stă în legătură cu îndemnurile sale către aceștia de a face anumite lucruri și a se abține de la altele; ș.a.m.d. Pentru tezele acționale se folosește și denumirea de „politici" – în sensul larg, de proiecte sau strategii de acțiune în indiferent ce domeniu, nu doar în cel al puterii de stat. Atunci când se face distincție între *convingere* și *persuasiune,* prima este asociată cu precădere argumentărilor factuale (teoretice), iar cea de a doua celor acționale; în acest sens, a convinge pe cineva înseamnă a-i modifica, într-un fel sau altul, credințele în materie de cunoaștere, iar a persuada înseamnă cu precădere a-l câștiga de partea unei acțiuni sau a unei cauze din sfera vieții practice.

Să dăm acum, din argumentări reale, exemple pentru fiecare din cele trei tipuri deosebite după natura tezei. (În acest loc nu ne preocupă valabilitatea sau forța acestor argumentări, despre care va fi vorba în capitolul IX, consacrat evaluării și criticii argumentărilor). Am ales exemplele atât pentru scurtimea lor, cât și pentru ușurința cu care în ele poate fi identificată teza. Cu toate acestea, vom evidenția prin italice fie teza în întregul ei, fie doar cuvintele după care se recunoaște căruia din cele trei tipuri îi aparține.

Argumentare cu teză factuală (teoretică):

> „Adevărurile le cunoaștem în două moduri: pe unele direct și prin ele însele; pe altele, prin intermediul altor adevăruri. Primele sunt obiectul intuiției /.../, celelalte al inferenței. *Adevărurile cunoscute prin intuiție sunt premisele inițiale din care se inferă toate celelalte.* Asentimentul nostru la concluzie fiind sprijinit pe adevărul premiselor, nu am putea niciodată să ajungem prin raționament la vreo cunoaștere dacă n-am putea cunoaște anumite lucruri anterior oricărui raționament". (J. S. Mill, *A System of Logic).*

Argumentare cu teză evaluativă:

> „Descrierea modului de desfășurare a unui proces este un exercițiu *valoros* din două motive. În primul rând, ea te obligă să te asiguri că ai înțeles cum se desfășoară. În

al doilea rând, te obligă să te asiguri că cititorul îl va înțelege la fel de bine ca tine" (W. Zinser, *On Writing Well).*

Argumentări cu teză acțională:

„Din acte asemănătoare se nasc dispoziții habituale de aceeași natură. De aceea, *trebuie să fim atenți la calitatea actelor pe care le îndeplinim*, căci după diferențele dintre ele se modelează diferit și deprinderile. Și nu e de mică importanță felul în care ne obișnuim din fragedă copilărie, ci de una foarte mare, ba chiar totală" (Aristotel, *Etica nicomahică).*

„*Să nu stea departe de viața și sarcinile publice* nici un om care se simte înțelept, căci este un sacrilegiu să se sustragă de la ajutorarea celor care au nevoie de dânsul, este josnic să cedeze în fața celor de rea credință și o nechibzuință să accepte o conducere rea, decât să cârmuiască înțelept el însuși".

Seneca, *Fragmente*

Chiar și în scurtele fragmente argumentative citate se vede că în justificarea evaluărilor se apelează uneori, pe lângă alte evaluări, și la considerații factuale, iar în recomadarea atitudinilor și a modurilor de acțiune se apelează deopotrivă la fapte și la evaluări. Acest caracter mixt este și mai des întâlnit în cazul argumentărilor mai ample și mai complexe, unde susținerea tezei principale, care aparține unuia din cele trei tipuri, este precedată de susținerea unor concluzii intermediare, care pot fi de celelate două tipuri. Să exemplificăm printr-o argumentare din Seneca și una din Machiavelli:

„Te plângi că ai dat peste un om nerecunoscător. Dacă asta e pentru prima oară, mulțumește norocului sau prevederii tale. Dar prevederea nu poate, în privința asta, decât să te facă neomenos, căci dacă vrei să scapi de această primejdie, n-ai să mai faci nici un bine, și astfel, ca să nu-l iroșești pe alții, se va irosi lângă tine. Mai bine să culegi nerecunoștință, decât să nu faci bine cuiva. Trebuie să semeni și după un an rău. Adesea belșugul unui singur an acoperă pagubele unui pământ neroditor mai mulți ani în șir. Ca să găsești un om recunoscător, face să dai și peste nerecunoscători. Nimeni nu are o mînă atât de sigură în facerea de bine, ca să nu se înșele uneori: până să nimerească, trebuie să dibuiască. Oamenii pornesc pe mare și după un naufragiu. Pe cămătar nu-l alungă din for falitul. Viața s-ar împotmoli repede într-o stearpă nelucrare dacă ar trebui să fugim de tot ce ne supără. Pe tine întâmplarea aceasta să te facă și mai darnic, căci acolo unde rezultatul este nesigur, trebuie să încerci de mai multe ori, ca să reușești odată" (Seneca, *Scrisori către Luciliu,* scrisoarea a LXXXI-a).

Teza acestei argumentări este, cum e lesne de văzut, un îndemn moral către corespondent, o recomandare de conduită. În sprijinul acestui îndemn sunt aduse însă și generalizări factuale privind anumite situații de viață și conduite relevante, precum și judecăți de valoare despre ce este omenos sau neomenos, despre ce este preferabil când e vorba de atitudini alternative posibile față de o aceeași experiență. Al doilea exemplu:

„Se pune întrebarea dacă /pentru un principe/ este mai bine să fie iubit decât temut, sau invers. Răspunsul este că ar trebui să fie și una și alta; dar întrucât este greu să împaci aceste două lucruri, spun că, atunci când unul din două trebuie să lisească, este mult mai sigur pentru tine să fii temut decât iubit. Căci despre oameni se poate spune în general lucrul acesta: că sunt nerecunoscători, schimbători, prefăcuți și ascunși, că fug de primejdii și sunt lacomi de câștig; atâta vreme cât le faci bine, sunt ai tăi în întregime,

sunt gata să-şi dea sângele pentru tine, îţi oferă averea, viaţa şi pe copiii lor; aceasta, după cum am spus, atâta vreme cât nevoia este departe; dar când ea se apropie, toţi se ridică împotriva ta. Iar principele care s-a încrezut în vorbele lor şi se găseşte acum lipsit de orice posibilitate de apărare, este pierdut; căci prieteniile pe care le obţii cu bani, şi nu cu un suflet înalt şi nobil, le cumperi, dar nu le ai în realitate şi nu te poţi folosi de ele la momentul potrivit. Oamenii şovăie mai puţin când este vorba să facă rău unuia care şi-a câştigat iubirea celorlalţi, decît altuia care se face temut, pentru că iubirea se păstrează prin legătura obligaţiei, şi cum oamenii sunt răi, aceasta poate fi oricând ruptă atunci când intră în joc folosul tău particular; în schimb, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăseşte niciodată pe om (...). Încheie, revenind la întrebarea dacă trebuie să fii iubit sau temut, prin afirmaţia că oamenii iubesc aşa cum vor ei şi se tem după cum vrea principele, aşa încât un principe înţelept trebuie să se sprijine pe ceea ce depinde de el, iar nu pe ceea ce depinde de alţii" (N. Machiavelli, *Principele*, cap. 17).

Teza este şi aici, evident, o recomandare de conduită, de politică practică, dar urmărind desfăşurarea raţionamentului, cititorul va recunoaşte cu uşurinţă în el generalizări factuale privind natura umană şi calificative etice, aşadar judecăţi de valoare asupra sentimentelor, atitudinilor şi comportamentelor omului mediu.

2. Argumentări monologale şi argumentări dialogale

Uneori rolurile de argumentator şi, respectiv, auditoriu rămân neschimbate pe parcursul întregii argumentări, cel de-al doilea fiind doar receptor pasiv. Acestea sunt argumentări de tip monologal. Auditoriul este, firește, cel care va judeca argumentarea şi, după cum o va găsi bună sau proastă, va accepta sau nu teza avansată în ea, dar asta este o reacţie ce vine la sfârşit şi, ca atare, nu influenţează pe parcurs activitatea argumentatorului. Evident, situaţia se prezintă întotdeauna aşa când o argumentare a fost construită şi pusă pe hârtie sau altfel înregistrată, iar cineva abia ulterior ia act de ea. Uneori însă se întâmplă aşa şi când auditoriul este de faţă la desfăşurarea argumentării, dar nu intervine în discursul argumentatorului exprimându-şi acordul, dezacordul sau nedumeririle, punând acestuia întrebări sau ridicând obiecţii la una sau alta din aserţiunile lui.

Se numesc dialogale argumentările în care există astfel de intervenţii ale auditoriului, prin care acesta, într-o măsură mai mare sau mai mică, iese din rolul de auditoriu, influenţând mersul argumentării, exprimând nedumeriri sau rezerve, eventual chiar opunând contrarargumente susţinerilor argumentatorului.

Spuneam mai înainte, în consideraţiile generale despre argumentare, că acela ce o construieşte presupune în mod normal că tezei sale i s-ar putea aduce întâmpinări – valabile sau nu – şi că, pentru a izbuti să convingă, trebuie să încerce să le înlăture. Într-un sens larg, aşadar, orice argumentare este până la un punct dialogală, o confruntare între un punct de vedere şi un altul sau altele care, fie au fost efectiv formulate, fie sunt doar anticipate ca posibile. Când facem însă deosebirea între argumentări monologale şi argumentări dialogale, acest din urmă termen are un înţeles mai restrâns, de intervenţie a auditoriului, care poate fi şi o singură persoană, în raţionamentul celui ce argumentează.

Cele mai pregnant dialogale sunt, firește, argumentările în care rolurile de argumentator şi de auditoriu alternează pe parcurs între participanţi, fiecare avansând faţă

de opinia în discuție o teză proprie și aducând obiecții la teza sau tezele celorlalți. Dialogale sunt însă și argumentările în cazul cărora cele două roluri nu sunt egal distribuite, ci unul din participanți în principal argumentează, tatonând însă pe parcurs dacă și în ce măsură celălalt sau ceilalți aderă la concluziile intermediare, dacă au cumva ezitări sau nedumeriri și, în funcție de reacțiile acestora, uneori explicit solicitate de el, construiește restul argumentării.

În capitolul de față și în cel precedent am văzut deja mai multe exemple de argumentări monologale. Iată acum două exemple de tip dialogal, luate unul din Platon, celălalt din Voltaire:

„*Socrate.*(...) Nu ți se pare întemeiată afirmația că nu toate părerile oamenilor trebuie prețuite, ci unele da, altele nu? Ce zici? Nu e adevărat?

Criton Ba da.

Socrate Și nu crezi că trebuie prețuite cele bune, iar cele rele nu?

Criton Așa cred.

Socrate Și nu sunt oare bune cele ale oamenilor cu minte și rele ale celor fără minte?

Criton Cum altfel!

Socrate Să vedem acum în ce fel s-a juns la aceste afirmații. Cineva care practică temeinic gimnastica ține oare seama de lauda, critica și judecata oricărui om, sau numai de ale aceluia care este medic sau pedotrib?

Criton Numai de ale aceluia.

Socrate Atunci el trebuie să se teamă numai de critica aceluia și trebuie să se bucure numai de laudele lui, nu de ale altora.

Criton Desigur.

Socrate Prin urmare, el trebuie să se comporte, să se antreneze și chiar să mănânce și să bea numai după sfatul cunoscătorului și specialistului, și nu după al tuturor celorlalți.

Criton Așa este.

Socrate Bine. Dar dacă, așa stând lucrurile, nu ascultă de părerea lui și îi nesocotește laudele, prețuind în schimb vorbele celor mulți și nepricepuți, oare nu îi va merge rău?

Criton Cum să nu?

Socrate Dar răul acesta în ce constă? La ce duce și ce anume primejduiește în cel ce nu ascultă?

Criton Trupul, de bună seamă, căci pe el îl vatămă.

Socrate Întocmai. Și nu urmează oare că așa se întâmplă și cu toate celelalte lucruri, pe care nu le mai înșirăm acum, deci cu ceea ce este drept și nedrept, urât și frumos, bine și rău, adică tocmai cu obiectul deliberării noastre.(...)?

(Platon, *Criton* 47 *a-d*).

Poseidonius Poezia dumneavoastră este, câteodată, admirabilă, fizica lui Epicur, însă, îmi pare îndoielnică.

Lucrețiu Cum?! Nu vreți să admiteți că atomii s-au orânduit ei înșiși astfel încât au dat naștere acestui univers?

Poseidonius Noi, matematicienii, nu putem admite decât lucrurile dovedite în mod evident prin principii incontestabile.

Lucrețiu Principiile mele sunt incontestabile: *Din nimic nimic nu se naște, nimic nu poate să se întoarcă în nimic; și că un corp nu este atins decât de către un alt corp.*

Poseidonius Chiar dacă aș admite aceste principii, ca și atomul și vidul, nu m-ați convinge, totuși, că universul s-a orânduit, de la sine, în ordinea admirabilă în care îl

vedem, după cum nu i-aţi convinge pe romani dacă le-aţi spune că sferele concentrice, create de Poseidonius, au apărut singure.

Lucreţiu Dar atunci cine a făcut lumea?

Poseidonius O fiinţă inteligentă, superioară lumii şi mie însumi, cu mult mai mult decât sunt eu superior aramei din care mi-am făcut sfera.

Lucreţiu Dumneavoastră care nu admiteţi decât lucrurile evidente, cum puteţi recunoaşte un principiu despre care n-aveţi nici o idee?

Poseidonius Tot aşa cum, înainte de a vă fi cunoscut, am spus despre cartea dumneavoastră că aparţine unui om de spirit. Etc.

Voltaire, *Dialoguri între Lucreţiu şi Poseidonius*

Avantajul argumentării dialogale, sub aspectul atingerii obiectivului de a convinge, ţine de faptul că, după cum spuneam mai înainte, argumentarea este, în bună parte, un raţionament *ex concesso,* aşadar un raţionament din premise pe care auditoriul însuşi le admite. Într-un dialog, această atitudine a auditoriului faţă de una sau alta dintre aserţiunile folosite de argumentator ca premise este verificată şi expresă, nu doar presupusă de acesta din urmă şi, deci, posibil contestabilă. Asta e, cel puţin, ceea ce se întâmplă într-o argumentare dialogală reală, nu neapărat şi totdeauna când un autor îşi îmbracă argumentarea într-o formă dialogală, cum se întâmplă în primul dintre cele două exemple de adineauri; deoarece în acest din urmă caz există şi posibilitatea ca autorul să atribuie personajului cu rol de respondent replici pe care le consideră convenabile înaintării spre concluzia dorită, creind doar impresia amăgitoare că această concluzie s-a degajat dintr-o înfruntare de păreri veritabilă.

3. Argumentări *pro* şi argumentări *contra*

Unele argumentări constau, exclusiv sau în principal, în producerea de temeiuri în favoarea acceptării opiniei în discuţie. Aşa sunt, de pildă, cele trei scurte argumentări reproduse în primul paragraf al prezentului capitol. Altele urmăresc explicit răsturnarea unei opinii, de pildă prin contraexemple sau prin derivarea din ea a unor consecinţe vădit inacceptabile sau, în fine, prin evidenţierea defectelor din consideraţiile prin care acea opinie a fost susţinută. Ca exemple de argumentări *contra*, adică polemice, ne pot servi argumentarea lui Popper, din capitolul următor, despre puterea ideilor, argumentarea din Voltaire reprodusă mai jos, cap. VII, despre cauzele războaielor sau următoarea argumentare despre caracterul distinctiv al faptelor penale:

„Teza celor care susţin că între faptele penale şi faptele extra-penale nu există altă deosebire decât aceea derivând din gravitatea cantitativă a consecinţelor, este dezminţită de realitatea faptelor:

De exemplu: o persoană care nu plăteşte la timp o datorie poate pricinui pagube imense, poate ruina pe creditor şi abate mizeria supra familiei sale; deşi ne găsim în faţa unor consecinţe atât de grave, neplata datoriei la scadenţă rămâne totuşi un fapt ilicit extra-penal.

Dimpotrivă, când un om fură, de pildă, o pâine de pe taraba unui negustor cauzând o pagubă de câţiva lei, cu toate că consecinţele sunt neînsemnate, faptul rămâne ilicit penal.

Urmează deci că altceva decât simpla gravitate a consecințelor păgubitoare deosebește ilicitul penal de ilicitul extra-penal; acest ceva trebuie căutat în natura faptelor, în deosebirea calitativă dintre ele".

Vintilă Dongoroz, *Drept penal* (1939).

Într-o argumentare polemică cu caracter dialogal, fiecare din argumentatori atacă punctul de vedere al oponentului sau oponenților, așa cum se vede în exemplul de mai sus, din Voltaire, al dialogului dintre Lucrețiu și Poseidonius. Câteva alte considerații despre argumentările de tip polemic vom face în cap. VII, în contextul discuției despre tehnicile de argumentare.

Și din punctul de vedere care ne interesează în acest loc, se pot întâlni argumentări mixte, în care se aduc temeiuri în favoarea unei opinii și totodată se formulează critici de un fel sau altul la adresa opiniilor alternative.

4. Argumentări „libere" și argumentări cu reguli prestabilite

Orice argumentare, ca activitate intelectuală și verbală, este supusă anumitor condiții sau reguli, precum acelea ca argumentatorul să nu-și retragă adeziunea la enunțurile pe care le-a folosit ca argumente, să nu susțină în cadrul aceleiași argumentări aserțiuni incompatibile, să nu refuze să răspundă la eventualele obiecții ce i se fac, să nu atribuie auditoriului, folosindu-le ca premise, credințe pe care acesta nu le împărtășește. Nerespectarea acestor cerințe anihilează sau corupe caracterul agrumentativ al discursului.

Dincolo de aceste reguli minimale și subînțelese, unele argumentări sunt supuse și altor reguli sau limitări, fie impuse sau convenite de la bun început, fie, alteori, adoptate pe parcurs. Astfel de reguli se pot referi la aspecte cum ar fi alocarea timpului (respectiv, în cazul argumentărilor scrise, a spațiului tipografic), la genul de argumente admisibile (pertinente) în raport cu opinia în discuție, la ordinea intervențiilor în cazul argumentărilor dialogale etc. Despre astfel de argumentări spunem că se desfășoară după reguli prestabilite, impuse instituțional sau convenite *ad hoc* între participanți. Este cazul, de pildă, al argumentărilor produse în practica judiciară, în discursurile parlamentare, în confruntările publice între candidații la ocuparea unei funcții eligibile, al celor de la întruniri științifice ș.a. Alte situații argumentative, evident, nu sunt supuse unor astfel de reglementări, putând fi numite, din acest punct de vedere, „libere". De această deosebire trebuie, desigur, ținut seamă în analiza și evaluarea argumentărilor, de pildă în privința „completitudinii" lor.

De interes sunt și anumite alte deosebiri între genurile de argumentări, pentru care nu există denumiri statornicite. În unele accentul cade pe susținerea pozitivă sau directă a tezei, în altele pe evidențierea și critica punctelor slabe din tezele rivale, această critică fiind un mod indirect de susținere a propriei teze. Această a doua modalitate, critică, nu este neapărat inferioară celeilalte, putând să existe și contexte în care ea este cea mai pertinentă și eficace. „Privitor la orice subiect relativ la care este posibilă diferența de opinii – remarcă în acest sens John Stuart Mill – adevărul depinde de rezultatul cântăririi a două mulțimi de temeiuri ce se confruntă. Chiar și în științele naturii există totdeauna și o altă explicație posibilă pentru una și aceeași mulțime de fapte (...) și

trebuie indicate motivele pentru care cealaltă teorie nu poate fi adevărată (...). Dar atunci când ne îndreptăm atenția către subiecte infinit mai complicate, către morală, religie, politică, relații sociale și problemele vieții, trei sferturi din argumentele aduse în favoarea fiecărei opinii controversate se reduc la risipirea aparențelor care favorizează opiniile contrare" (*Despre libertate,* cap. II).

O altă deosebire interesantă se poate face între argumentările unde teza este o susținere la care argumentatorul aderă dinainte, dintr-un motiv sau altul, iar temeiurile pe care le produce spre a convinge auditoriul sunt selectate doar în funcție de acest obiectiv, și cele în care argumentatorul este preocupat mai mult să testeze valabilitatea unei teze, pentru propria-i edificare, decât să-i convingă pe alții să o accepte. Din acest punct de vedere este relevantă comparația între argumentația avocatului, angajat spre a susține cât mai eficace cu putință cauza clientului său, oricare ar fi ea, și argumentația cu caracter științific, așa cum ne-o reprezentăm în mod ideal, ca producere nepărtinitoare de temeiuri pro și contra, cu disponibilitatea de a abandona propriul punct de vedere atunci când temeiurile pe care el se sprijină sunt mai puțin solide decât cele în favoarea unui alt punct de vedere.

Firește că sunt posibile diverse situații intermediare între acestea două diametral opuse. Cineva se poate atașa sufletește de o teză – crez moral sau politic, teorie, explicație etc. – și atunci când de acceptarea sau respingerea acesteia nu depind anumite interese specifice ca în cazul argumentărilor din justiție și al altora similare. Un astfel de atașament îl poate face să nu recepteze și să nu judece cu aceeași măsură argumentele favorabile respectivei teze și pe cele nefavorabile, ci, în mod conștient sau inconștient, să acorde unora o valoare mai mare decât au în fapt, iar pe celelalte să le treacă cu vederea sau să le minimalizeze forța, ori să aducă formulării tezei de care este atașat ajustări *ad hoc* care să o facă mai puțin vulnerabilă la argumente potrivnice. În acest fel argumentatrea sa, în loc de a fi o cântărire lucidă și nepărtinitoare a temeiurilor pro și contra, capătă mai mult sau mai puțin caracteristici de apologie și de propagandă, devine „avocățească" în sensul peiorativ al acestui termen. Această alterare a raționalității în activitatea de argumentare se produce, așadar, ca reacție la acel risc pe care, după cum se spunea în fragmentul din Johnstone reprodus la finalul capitolului precedent, și-l asumă o persoană atunci când devine participantă la o argumentare. Aici se află, după cum este ușor de înțeles, una din sursele psihologice ale procedeelor sofistice la care recurg uneori, conștient sau nu, argumentatorii.

Argumentările se diferențiază între ele și în funcție de materia lor, și în acest sens vorbim de argumentări istorice, juridice, etice, filosofice, teologice și altele. Spre deosebire de perspectiva logic-formală asupra raționamentelor, care face total abstracție de conținutul sau materia acestora, teoria argumentării își propune să descrie și să explice, degajându-le din practicile exemplare de susținere și de critică a ideilor din diferite domenii, și ceea ce au specific aceste pratici în privința tehnicilor de argumentare și să observe cum se transformă ele în timp, odată cu progresul general al fiecărui domeniu.

Fragmente pentru analiză și reflecție

1. Platon nu doar utilizează forma dialogală de argumentare, ci prin protagonistul acesteia, Socrate, face și comentarii despre valoarea acestei metode „dialectice" și despre

condițiile dialogului autentic, în care interlocutorul nu doar consimte la spusele argumentatorului, ci, răspunzând la întrebările acestuia, emite păreri proprii, chiar dacă abia cu ajutorul întrebărilor puse de Socrate aceste păreri ies la iveală și se limpezesc. Următorul fragment din dialogul *Alcibiade* ilustrează această preocupare:

Socrate „(...) Vei fi tu în stare să convingi și un singur om în problemele în care îi poți convinge pe mai mulți?

Alcibiade Pare probabil.

Socrate Dar este evident că aceste lucruri le cunoști.

Alcibiade Da.

Socrate Prin ce altceva se deosebește oratorul care ia cuvântul în fața adunării poporului de cel angajat într-o discuție ca cea de față, dacă nu prin faptul că primul îi convinge de ceva pe mai mulți laolaltă, iar al doilea se adresează unui singur om?

Alcibiade S-ar putea să fie așa.

Socrate Dar, întrucât revine limpede unuia și aceluiași să convingă pe mai mulți oameni strânși la un loc și pe câte unul singur, ocupă-te de mine și încearcă să-mi demonstrezi că dreptatea nu este uneori aducătoare de folos.

Alcibiade Întreci măsura, Socrate !

Socrate Atunci, tot din lipsă de măsură, voi să te conving de contrariul celor ce nu ai binevoit să-mi demonstrezi.

Alcibiade Grăiește deci !

Socrate Numai să-mi răspunzi la întrebări.

Alcibiade Ba nu, grăiește tu singur.

Socrate Cum ? Nu vrei să fii convins în cel mai înalt grad ?

Alcibiade Negreșit că da.

Socrate Dacă ajungi să afirmi tu însuți că lucrurile stau întocmai așa cum spun, oare nu înseamnă că ești convins în cel mai înalt grad?

Alcibiade Fără doar și poate !

Socrate Atunci răspunde-mi la întrebări, și dacă n-ai să te auzi pe tine însuți spunând că faptele drepte sunt aducătoare de folos, să nu-l crezi pe nimeni altul cînd afirmă aceasta".

(Platon, *Alcibiade* 114 *c-e*)

2. Iată însă cum vede un filosof din secolul al XX-lea rostul și limitele dialogului ca procedeu de argumentare în filosofie și ce are de obiectat modului în care l-a utilizat uneori Platon însuși:

„Metoda dalectică se potrivește pentru anumite genuri de probleme iar pentru altele nu. Probabil că aceasta a contribuit la determinarea caracterului investigațiilor lui Platon, care au fost în cea mai mare parte de genul celor ce pot fi tratate în acest mod. (...). Unele lucruri în chip evident nu se pretează la o astfel de abordare – de pildă cele din știința empirică. E adevărat că Galilei s-a folosit de dialoguri ca să-și susțină teoriile, dar a procedat așa doar pentru a birui niște prejudecăți; temeiurile pozitive ale descoperirilor sale n-ar putea fi inserate într-un dialog decât în chip foarte artificial.(...).

Socratele platonician (...) s-a preocupat de adevărul credințelor sale mai mult decât de orice altceva. Are însă și foarte mari metehne. În argumentare se întâmplă să fie necinstit și sofistic, ia în gândirea sa privată se folosește de intelect mai mult spre a dovedi concluzii ce-i sunt pe plac decât pentru căutarea dezinteresată a cunoașterii. (...). Spre deosebire de unii dintre precursorii săi, nu practica o gândire de factură științifică, ci ținea să dovedească cum că universul

e în acord cu standardele lui etice. Iar aceasta echivalează cu o trădare a adevărului şi constituie cel mai deplorabil dintre păcatele filosofice".

(Bertrand Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, cap. XI, respectiv XVI).

3. „Când ne punem întrebări privitoare la validitatea, necesitatea, rigoarea sau imposibilitatea unor argumente şi concluzii, trebuie să punem aceste întrebări în limitele unui domeniu dat, evitând, ca să zicem aşa, ispita de a desconsidera o maimuţă pentru că nu e om, sau un porc pentru că nu e porc-spinos. (...) Astfel, în unele domenii trebuie să ne aşteptăm să găsim ca regulă concluzii <necesare>, în altele doar concluzii <prezumtive>: inferenţele legitimate prin <legi> sunt de o anumită structură, cele ce depind de simple corelaţii empirice vor fi întrucâtva diferite. Unde întâlnim astfel de deosebiri, în mod normal trebuie să le respectăm; nimeni nu ne opreşte să încercăm să inventăm moduri noi şi mai bune de argumentare în câte un domeniu ce ne interesează cu deosebire; să ne ferim însă de a conchide că există vreun domeniu în care toate raţionamentele sunt neapărat nevalide. (...). Se impune să studiem modurile de argumentare care s-au statornicit în fiecare sferă, acceptându-le ca pe nişte fapte istorice; conştienţi că pot fi depăşite, însă numai ca urmare a unui progres revoluţionar în metodele noastre de gândire. În unele cazuri aceste metode nu se pretează, la rândul lor, la justificare – cel puţin nu prin argumentare: trebuie câteodată să ne mulţumim cu faptul că s-au statornicit".

(Stephen Toulmin, *The Uses of Argument*, Încheiere).

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul V

Argumentarea ca produs: textul argumentativ

Argumentarea ca activitate intelectuală şi verbală se materializează într-un ansamblu structurat de enunţuri. Pe acesta îl numim, în cele ce urmează, „text argumentativ", indiferent dacă limbajul în care s-au formulat enunţurile a fost folosit în forma scrisă sau în cea orală. În textul argumentativ se găsesc formulate teza susţinută de argumentator şi temeiurile oferite de acesta în sprijinul ei. De la caz la caz, textele argumentative pot fi, firește, de întinderi şi complexităţi logice diferite; uneori un astfel de text constă dintr-o singură frază ce cuprinde formularea tezei şi a unui singur argument, alteori dintr-un pasaj mai amplu sau chiar dintr-un lung discurs, dintr-un capitol de carte sau dintr-o carte întreagă.

Există, tot aşa, texte *pur* argumentative, fără alte ingrediente, şi texte care cuprind laolaltă argumentări şi porţiuni neargumentative. În cazul unui astfel de text mixt, ponderea părţii argumentative poate fi mai mare sau mai mică; uneori rostul de căpetenie al textului este argumentativ, adică de susţinere sau respingere a unei opinii, iar componentele neargumentative au rol subordonat; alteori, în raport cu textul ca întreg, argumentarea apare ca un element subordonat, nu ţine de funcţia principală a textului, care poate fi, de pildă, una de descriere sau relatare. Când ne propunem analiza şi evaluarea unei argumentări integrate unui discurs mai amplu şi mixt, se cere efectuată o operaţie prealabilă de delimitare a componentei argumentative a textului de restul lui.

Urmează să vedem în ce constă analiza unui text argumentativ, cum se efectuează şi ce dificultăţi poate să întâmpine de la caz la caz. Spuneam mai înainte că în cadrul comunicării de tip argumentativ auditoriul interpretează şi evaluează rostirile argumentatorului. Interpretarea sa înseamnă, în fond, o analiză a textului argumentativ respectiv, deşi, firește, în cadrul comunicării argumentative această analiză se efectuează spontan şi este mai puţin explicită şi mai puţin articulată decât într-o discuţie metodică despre ea. Oricum, analiza este o presupoziţie a evaluării: pentru a putea spune sau măcar simţi câtă forţă posedă o argumentare, trebuie ştiut *ce* se susţine în ea, *cu ce material doveditor* şi în baza căror *legături logice* dintre componentele discursului argumentativ.

1. Indicatorii verbali ai argumentării

De obicei, un text argumentativ se distinge de unul neargumentativ, de pildă de unul în care doar se relatează ceva, prin prezenţa în el a unor cuvinte şi expresii cu funcţia de a marca legături logice dintre enunţuri. Cele mai comune din această familie de cuvinte sunt: *deci, aşadar, prin urmare, rezultă* (sau *înseamnă) că, de aceea, deoarece, căci, pentru că, dovadă că, având în vedere că, se impune concluzia că, pe baza celor spuse este rezonabil să credem că* (sau *este de aşteptat ca*) etc. Ele şi altele similare se

numesc „indicatori verbali ai argumentării", prescurtat IVA. Aceşti indicatori, atunci când figurează în text, semnalează ce pe ce se sprijină logic înăuntrul lui, ce rol joacă un enunț în raport cu cele de dinaintea lui sau de după el. Pe scurt, IVA structurează logic textul argumentativ.

Iată, pentru exemplificare, trei fragmente argumentative, unde IVA vor fi evidențiați prin subliniere:

„Părinții noştri s-au înşelat odinioară, nepoții lor se înşală azi, ai noştri se vor înşela şi ei într-o zi. Să nu ne însuşim, ***aşadar***, o opinie numai pentru că mulți țin la ea sau pentru că a elaborat-o vreun filosof; ci numai pentru că ne convingem că aşa trebuie să fie şi nu altfel /.../. ***De aceea*** nu trebuie să credem despre un om decât cea ce e omenesc, adică posibil şi obişnuit".

(Cyrano de Bergerac, citat după R.Trousson, *Istoria gândirii libere*).

„Materialele din natură (aerul, pământul, apa) care rămân neatinse de efortul uman nu aparțin nimănui şi nu sunt proprietate. ***Urmează că*** un lucru poate deveni proprietate privată a cuiva numai dacă acesta lucrează asupra lui ca să-i schimbe starea naturală. ***De aici trag concluzia că*** tot ceea ce un om ameliorează prin munca mâinilor sale şi a creierului său îi aparține lui şi numai lui".

(J. Locke, *Of Property)*.

„Raționea de stat nu trebuie să creeze opoziție acută dintre stat şi individ, ***căci*** aceasta e primejdioasă, poate periclita chiar viața statului. ***De aceea*** statul trebuie să-şi impună sie însuşi reguli şi norme, forța sa trebuie neapărat să cuprindă în sine înțelepciunea şi dreptul. Puterea, pentru a nu se distruge singură, va avea să se supună unor legi, ***căci*** dacă în sine puterea nu e nici bună, nici rea, prin întrebuințarea sa ea poate deveni bună-morală sau rea şi imorală. Motivele etice pot interveni ***deci*** şi modifica în oarecare măsură împuternicirile politice".

(Petre Andrei, *Sociologia politicii*, cap. VII)

Despre IVA sunt de spus următoarele lucruri cu caracter general:

(a) Unii din ei, ca de exemplu *deci, aşadar, rezultă că,* marchează faptul că enunțul sau enunțurile în fața cărora stau sunt avansate în temeiul a ceva ce figurează anterior în text, că au, în locul respectiv, statut de concluzii. Alți IVA, ca de exemplu *căci, pentru că, deoarece, întrucât, dat fiind că* – semnalează faptul că enunțul sau enunțurile care urmează după ele sunt folosite în text ca premise, ca temeiuri pentru unul sau mai multe alte enunțuri din acelaşi text. Iată un pasaj argumentativ ceva mai lung din Aristotel, unde apar IVA de ambele feluri:

„În formele de guvernământ deviate prietenia ca şi dreptatea dețin un rol insignifiant, redus la minimum în cea mai rea dintre ele: în tiranie, într-adevăr, prietenia este inexistentă sau aproape. ***Căci*** acolo unde între cel ce guvernează şi cel guvernat nu există nimic comun, nu există nici prietenie, neexistând nici dreptate, ci raporturi similare cu cele dintre meseriaş şi unealta sa, dintre suflet şi corp sau dintre stăpân şi sclav: toate acestea constituie, desigur, obiectul unei oarecare griji din partea celui ce se serveşte de ele, dar de prietenie nu poate fi vorba, nici de dreptate, față de lucruri neînsuflețite, după cum nici față de un cal sau bou, nici față de un sclav în calitate de sclav, ***pentru că*** între el şi stăpânul său nu există nimic comun; sclavul este o unealtă animată, aşa cum unealta este un sclav inanimat. În calitate de sclav, ***deci***, față de el nu poate exista prietenie, dar în

calitate de om, da; ***căci***, după opinia generală, între orice om şi alt om capabil să aibă în comun cu el o lege sau un contract este posibilă existenţa unor raporturi de justiţie, ***deci*** şi de prietenie, în măsura în care acel om este om. În regimurile tiranice, ***deci***, prietenia şi justiţia ocupă un loc neînsemnat, pe când în democraţii importanţa lor este maximă, ***pentru că*** acolo unde cetăţenii sunt egali şi interesele comune sunt numeroase".

Aristotel, *Etica nicomahică* 1161 *a-b*)

(b) Există şi texte argumentative în care nu figurează IVA. Legăturile logice dintre componentele textului se pot recunoaşte atunci pe baza afinităţilor de conţinut şi a ordinii în care sunt dispuse. Să considerăm următoarele două texte formate, fiecare, din câte o pereche de enunţuri: „N-are rost să-l mai aşteptăm. Dacă nu a sosit până acum, nu-i practic nici o şansă să mai vină" şi „N-are rost să-l mai aşteptăm; îmi pare rău că am stat atât şi că te-am ţinut şi pe tine, care aveai alte treburi". Se simte că în primul din cele două exemple enunţul al doilea este oferit ca temei pentru acceptarea celui dintâi; pe când în al doilea exemplu, cele două enunţuri sunt doar alăturate, nici unul nefiind oferit ca raţiune pentru acceptarea sau respingerea celuilalt. Întâlnim şi texte mai lungi în care nu există IVA şi totuşi ne dăm seama de caracterul lor argumentativ de îndată ce reflectăm cât de cât asupra rostului alăturării propoziţiilor din care constau, ca în următorul exemplu:

„Puterea ideilor, îndeosebi a ideilor morale şi religioase, este cel puţin la fel de importantă ca şi aceea a resurselor fizice. Sunt perfect conştient că unii politologi contestă această teză; că există o influentă şcoală a aşa-numiţilor realişti politici, care declară că <ideologiile>, cum le numesc ei, nu au decât o mică influenţă asupra realităţii politice şi că puţina influenţă pe care o au nu poate fi decât pernicioasă. Eu însă nu cred că acest punct de vedere stă în picioare. Dacă el ar fi adevărat, creştinismul n-ar fi avut nici o influenţă asupra istoriei; iar Statele Unite ar fi inexplicabile sau ar fi doar rezultatul unor greşeli pernicioase".

(K. Popper, *Istoria timpului nostru)*

Observaţie. Cuvântul „dacă" sau expresia „dacă..., atunci" nu fac parte din familia IVA, ci sunt mijloace de legare a două propoziţii într-una compusă de tip condiţional. Spunând „Dacă *p*, atunci *q*", *nu asertăm* pe *q* în temeiul lui *p*; de fapt, nu asetăm pe nici una din ele, ci doar compusul în întregul lui, pe când într-o argumentare, după cum am explicat mai înainte, argumentatorul asertează un enunţ – pe cel desemnat tocmai din acest motiv prin cuvântul „teză" – şi intenţionează ca, în lumina argumentelor pe care le aduce, formulate şi ele ca aserţiuni, să obţină ca şi auditoriul să-l accepte, să-şi dea adeziunea la el.

În fragmentul reprodus adineauri din Popper, deşi nu există nici un IVA, este evident prezentă o argumentare. Ceea ce urmează după propoziţia „Eu nu cred că acest punct de vedere stă în picioare" este normal să fie perceput ca argument că punctul de vedere în discuţie este inacceptabil. Partea finală a fragmentului citat ar putea fi, într-adevăr, reformulată fidel introducând un IVA, de pildă astfel: „Dacă acest punct de vedere ar fi adevărat, creştinismul ...etc. Or, nimeni n-ar tăgădui influenţa creştinismului asupra istoriei iar Statele Unite nu sunt nicidecum inexplicabile şi nici rezultatul unor greşeli pernicioase. ***Aşadar,*** punctul de vedere al acestor politologi nu stă în picioare". Astfel de reformulări sunt în principiu posibile în cazul oricărui text argumentativ în care una sau mai multe legături logice nu sunt marcate prin IVA – sub o rezervă, doar, pe care

o vom face ceva mai jos, la punctul (d), când vom releva că IVA îndeplinesc în discurs şi o altă funcţie.

(c) Unele din expresiile din familia IVA au în limbaj şi alte utilizări, astfel că nu întotdeauna când stau în faţa unui enunţ ele semnalează că acesta are, în locul respectiv, statut de premisă sau de concluzie. Să luăm exemplul lui *pentru că* şi al lui *deoarece*. Ele pot fi folosite şi pentru a marca o relaţie cauzală între ceea ce se exprimă prin două propoziţii, sau, alteori, relaţia dintre un act şi motivele lui. Astfel, în fragmentul citat adineauri din Cyrano de Bergerac expresia „pentru că" apare de trei ori, dar în nici unul din aceste locuri nu joacă rolul de IVA. Nici relaţia cauzală, nici cea de la motiv la act nu sunt acelaşi lucru cu relaţia în virtutea căreia un enunţ este acceptat sau respins în temeiul altui sau altor enunţuri. „Jurnalistul a folosit expresii violente pentru că vroia să provoace reacţii din partea celor vizaţi în articol" nu exprimă, evident, o argumentare, ci, eventual, o explicaţie a faptului, admis, că jurnalistul a folosit expresii violente. Nici în următoarea frază din S. Freud nu se argumentează, deşi în ea apare de două ori expresia „pentru că": „Gândul tinde să se îmbrace într-o expresie glumeaţă pentru că în felul acesta el se recomandă atenţiei noastre şi poate părea mai plin de miez şi mai valoros, dar mai cu seamă pentru că în acest fel poate să mituiască şi să deruteze puterile noastre critice". Se vede de aici că simpla prezenţă, într-un text, a unor cuvinte ca *deoarece, pentru că, deci* ş.a. nu înseamnă întotdeauna că avem de-a face cu o argumentare, iar dacă se întâmplă ca textul să fie totuşi argumentativ (din alte motive), aceste cuvinte pot să nu conteze în delimitarea componentelor sale logice.

(d) IVA servesc nu doar pentru a marca existenţa unei (reale sau pretinse) relaţii logice între două sau mai multe componente ale textului argumentativ, ci şi pentru a exprima sau sugera *câtă forţă* atribuie acestei relaţii argumentatorul. Am spus deja mai înainte, comparând argumentările cu demonstraţiile, că primele, cel mai adesea, nu sunt şi nu se pretind a fi raţionamente riguroase şi că, de aceea, nu există un unic standard pentru judecarea forţei lor logice. Tocmai tăria variabilă a verigilor ce leagă, în argumentări, premisele de concluzii face să existe în textele argumentative o varietate de IVA, ceea ce nu e cazul cu textele care cuprind demonstraţii. Într-un text argumentativ putem întâlni expresii ca „rezultă" sau „rezultă cu necesitate" sau „decurge absolut concludent", iar într-un altul putem întâlni formule mai atenuate, ca „pare să rezulte", „este rezonabil să conchidem" sau „aşadar, nu ar fi exclus ca", sau forma prudent-interogativă „ar fi oare hazardat să conchidem din toate acestea că?". Un auditoriu lucid va privi mai favorabil o argumentare dacă în formularea ei se folosesc IVA potriviţi cu ceea ce lui i se pare a fi forţa reală a legăturilor logice pe care aceştia le marchează. O argumentare, sau măcar formularea ei, vor fi socotite criticabile sau dubioase dacă argumentatorul pretinde că a dovedit mai mult decât a făcut în fapt. Iar pretenţia sa în această privinţă se exprimă şi prin IVA pe care-i foloseşte.

2. Identificarea tezei (sau a tezelor) în textul agumentativ

Acest element din analiza textelor argumentative nu prezintă uneori nici o dificultate, şi anume atunci când argumentatorul însuşi marchează în mod expres opinia care face obiectul argumentării şi atitudinea sa faţă de ea. De asemenea, atunci când e

vorba de o argumentare foarte simplă, cu o singură teză şi cu doar unul sau două argumente aduse în sprijinul ei, exprimate prin enunțuri ce nu sunt, la rândul lor, susținute, în acel loc, prin altele. Un exemplu de primul fel este argumentarea reprodusă ceva mai sus din Popper sau cea a lui Locke despre legitimarea proprietății. Să dăm şi două exemple unde uşurința de a identifica teza se datorează mai ales simplității argumentărilor cuprinse în ele:

„Bunăvoința seamănă cu prietenia, fără să fie totuşi prietenie. Căci bunăvoință putem avea şi față de persoane necunoscute, de care poate rămâne ignorată, dar prietenie nu".

(Aristotel, *Etica nicomahică* 1166 *b*.

Aici, evident, teza este cuprinsă în prima frază a textului, dar nu coincide cu conținutul acesteia: enunțul că bunăvoința seamănă cu prietenia este doar asertat, nu şi argumentat; ceea ce Aristotel argumentează este, cum e lesne de văzut, doar aserțiunea că bunăvoința nu e totuna cu prietenia.

„Cum logica este unul din principalele mijloace care asigură disciplina şi integritatea intelectuale, dacă este aplicată cum trebuie, ea nu poate decât să promoveze atingerea unor țeluri sociale dezirabile".

(Ilmar Tammelo, *Outlines of Modern Legal Logic*).

Anumite dificultăți sau ezitări în identificarea tezei se pot ivi în cazul argumentărilor lungi şi complexe sau formulate cu insuficientă acuratețe. Înainte de a ilustra unle din aceste dificultăți, să observăm că, în funcție de opțiunea argumentatorului, teza poate figura *la începutul* textului ergumentativ, *la sfârşitul* lui sau, mai rar, *„la mijloc"*, precedată de o parte din argumente şi urmată de altele. În primul din cele două scurte texte argumentative de adineauri teza este enunțată la început, iar în cel de-al doilea la sfârşit. Iată şi un text argumentativ care ilustrează cea de a treia posibilitate în privința poziției tezei în textul argumentativ:

„Poezia, într-adevăr, nu poate fi tradusă, de unde urmează că poeții sunt cei ce prezervă limbile; căci nu ne-am osteni să învățăm o limbă dacă am putea dispune în traducere de tot ce este scris în ea. Dar cum din frumusețile poeziei nu ne putem împărtăşi decât în limba originalului, ne apucăm s-o învățăm pe aceasta"

(Samuel Johnson).

Teza este aici, firește, enunțul că poeții sunt cei ce prezervă limbile, iar enunțurile care preced formularea ei, precum şi cele care îi urmează, exprimă temeiurile prin care argumentatorul o sprijină. Să considerăm şi următorul text argumentativ, unde Bertrand Russell rezumă în cuvinte proprii o argumentare filosofică a lui Leibniz:

„Tot ce este complex constă în mod necesar din părți simple; ceea ce e simplu nu poate avea întindere; deci toate lucrurile sunt alcătuite din părți ce nu au întindere. Dar ceea ce n-are întindere nu este materie. Prin urmare, constituenții ultimi ai lucrurilor nu sunt de natură materială şi, nefiind de natură materială, sunt de natură spirituală. O masă de scris este, aşadar, o colonie de suflete".

(B. Russell, *Istoria filosofiei occidentale*, cap. XV).

Aici, cu toate că propoziția finală din text este precedată de indicatorul verbal „așadar", care marchează statutul ei de concluzie, ar fi cu siguranță greșit să spunem că ea reprezintă teza argumentării. O argumentare *filosofică* nu poate avea ca obiect de interes o masă de scris, ci doar ceva general. Cel mai firesc este să identificăm teza acestei argumentări leibniziene în propoziția care spune că ultimii constituenți ai lumii sunt de natură spirituală. Propoziția finală din fragment are doar rostul de a ilustra în chip plastic și pe jumătate glumeț această idee generală și abstractă. Ea este un fel de corolar sau aplicație a ideii principale susținute cu ajutorul raționamentului din text.

Dacă cineva se întreabă cumva de ce să nu considerăm că această ultimă propoziție din fragment nici nu face parte din argumentarea propriu-zisă a lui Leibniz, fiind mai degrabă un apendice arbitrar adăugat, răspunsul e că putem face și așa, dar, pe de altă parte, să amintim că în capitolul de față analizăm *texte* argumentative așa cum se prezintă ele în practica gândirii și a scrisului, iar de această analiză ține și recunoașterea prezenței și a rostului unor astfel de adausuri, prelungiri sau derivații ale firului argumenatativ principal. De argumentare în sens larg ține, în fond, și stabilirea contactului intelectual cu auditoriul, încadrarea argumentării într-un context, susținerea interesului auditoriului prin mijloace stilistice de un fel sau altul etc.

Din cele spuse se vede că în cazul general identificarea tezei, la fel ca și recunoașterea și folosirea IVA, nu este o operație mecanică, ci presupune, într-o măsură mai mare sau mai mică, interpretare și cumpănire, eventual examinarea comparativă a două sau mai multe ipoteze.

3. Segmentarea textului argumentativ în unități logice

Desluşirea unui text argumentativ presupune, evident, două lucruri: pe de o parte înțelegerea fiecăruia în parte dintre enunțurile din care constă, iar pe de alta sesizarea legăturilor logice dintre ele, adică a acelor legături care fac ca unele din ele să conteze drept temeiuri în favoarea sau împotriva altora. Primul aspect ține de controlul asupra conținuturilor lor și asupra limbajului în care acesta este exprimat, iar cel de-al doilea ține de capacitatea auditoriului de a-și da seama ce din ce decurge, potrivit pretențiilor sau modului de gândire ale argumentatorului. În ambele privințe interpretarea intenționată de argumentator și cea pe care o dă argumentării sale auditoriul sau un terț pot să difere, mai mult sau mai puțin, între ele. Dacă deosebirile de interpretare sunt considerabile, putem vorbi de o neînțelegere (un *malentendu)* între ei, de eșecul intenției comunicative a argumentatorului, eșec imputabil uneori argumentatorului, alteori auditoriului.

Cultivarea abilităților de gândire critică privitoare la producerea și receptarea argumentărilor constă în principal în exersarea capacităților de recunoaștere a configurației logice a textelor argumentative și, apoi, de evaluare judicioasă a soliditătii fiecărei legături din această configurație. Despre această evaluare va fi vorba mai departe, în cap. IX. Deocamdată discutăm doar despre recunoașterea și descrierea configurațiilor logice ale argumentărilor. Adică despre *macrostructura* argumentărilor, cum spun unii teoreticieni ai argumentării, ca deosebită de *microstructuri*, care interesează analiza propriu-zis logică. În recunoașterea macrostructurii este vorba de identificarea enunțurilor din care constă textul și de trasarea legăturilor logice dintre ele, fără a evidenția formele logice ale acestor

enunțuri luate în parte. Operația despre care vorbim acum este și ea, în sens larg, logică, dar nu presupune cunoștințe de felul celor expuse îndeobște în manualele de logică.

Despre inventarierea enunțurilor componente ale textelor agumentative vom formula întâi câteva remarci generale, iar apoi vom face o aplicație a acestor remarci pe două exemple. Principala remarcă este că unitățile logice ale textului nu coincid decât rareori cu cele gramaticale. Nu odată ceea ce în limbajul gramaticii se cheamă o frază, așadar ceva alcătuit din două sau mai multe propoziții, contează într-un text argumentativ drept un singur enunț; alteori o frază sau chiar o propoziție în sens gramatical cuprind câte două sau mai multe enunțuri ce trebuie deosebite în analiza argumentării exprimate în text. Astfel, o formulare de tip disjunctiv, ca de exemplu „Asasinul a avut ca mobil jaful sau a fost împins la faptă de o pornire morbidă", poate fi descompusă, și gramatical și logic, în două propoziții: „Asasinul a avut ca mobil jaful" și „Asasinul a fost împins la faptă de o pornire morbidă", dar evident că dacă cineva o folosește, el nu asertează nici una din aceste componente luată în parte, adică nu subscrie la adevărul lor, ci asertează doar conținutul întregii fraze, care poate fi acceptat și dacă una sau alta dintre cele două componente este respinsă. Tot un singur enunț reprezintă și următoarea formulare gramatical și logic complexă, luată dintr-un text ce cuprinde o argumentare filosofică: „Dacă determinismul e adevărat, atunci toate evenimentele, inclusiv deciziile și acțiunile oricărei persoane, sunt pe deplin determinate de circumstanțe aflate finalmente dincolo de controlul acelei persoane". Pentru că asertarea ei nu presupune asertarea propoziției că determinismul e adevărat și nici a propoziției că toate evenimentele sunt determinate în felul specificat mai departe în frază. În schimb o propoziție de felul „Cele trei rădăcini principale ale culturii occidentale sunt gândirea greacă, religia ebraică și dreptul roman" (luată și ea dintr-un text argumentativ) cuprinde trei aserțiuni diferite, una privitoare la gândirea greacă, alta la religia ebraică iar cea de a treia privitoare la dreptul roman, astfel încât cine acceptă propoziția citată în întregul ei acceptă implicit pe fiecare din ele. Exprimând altfel aceeași observație: cineva ar putea fi, eventual, în dezacord cu o argumentare în care este asertată această propoziție pentru că nu consideră acceptabilă una sau alta din cele trei aserțiuni făcute prin rostirea ei. Iar asta înseamnă că în analiza respectivului text argumentativ se cer evidențiate distinct fiecare dintre cele trei aserțiuni.

Nu-i nevoie să detaliem în plus remarca privitoare le necoincidența, în general, dintre unitățile gramaticale și cele logic-formale ale unui text, pe de o parte, și unitățile în care el se cere descompus când analizăm *argumentarea* cuprinsă în el. Tot ce este de reținut este că la efectuarea acestei din urmă analize se impune o doză de reflecție și de cumpănire, pornind de la percepția intențiilor argumentatorului așa cum se degajă ele din lectura întregului text. (De altfel, nici atunci când o formulare cuprinde două sau mai multe aserțiuni, nu este întotdeauna nevoie ca acestea să fie evidențiate separat; depinde de felul cum e folosită în text acea formulare).

Să reluăm acum unul din textele argumentative de care ne-am folosit pentru exemplificare în capitolele de până aici și să aplicăm pe el cele spuse aici. Este convenabil ca, la analiză, enunțurile identificate în textele argumentative să fie numerotate în ordinea în care figurează în text, indiferent ce rol joacă ele în respectiva argumentare. Acest rol va reieși în urma trasării legăturilor logice dintre enunțuri. Elementele din text care joacă rolul

de IVA le vom evidenția, ca și mai înainte, prin subliniere. De data asta vom numerota exemplele, pentru a înlesni referirea la ele în capitolul următor.

Reluăm, întâi, un fragment argumentativ reprodus deja mai înainte, la începutul capitolului precedent.

> (V.1) „(1) Descrierea modului de desfășurare a unui proces este un exercițiu valoros ***din două motive. În primul rând***, (2) ea te obligă să te asiguri că ai înțeles cum se desfășoară. ***În al doilea rând***, (3) te obligă să te asiguri că cititorul îl va înțelege la fel de bine ca tine".

Din formulare se vede imediat că (2) și (3) sunt oferite ca temeiuri logice în sprijinul lui (1), ceea ce, de altfel, cititorul ar fi recunoscut chiar și în lipsa IVA „din două motive", care marchează această funcție a lor. Teza acestei scurte argumentări este, așadar, (1), iar (2) și (3) sunt argumentele aduse în sprijinul ei.

Să analizăm acum un text argumentativ ceva mai complex, luat din deja citata scriere etică a lui Aristotel:

> (V.2) „Chiar în tinerețe poți fi geometru, matematician și, în genere, versat în astfel de lucruri, dar (1) nu și înțelept. ***Cauza*** este că (2) înțelepciunea practică se aplică la ceea ce este particular, iar (3) aceasta se capătă numai prin experiență. (4) Un om tânăr nu poate avea, însă, această experiență, (5) ea necesit***ând*** timp îndelungat".

Explicații. Prima parte a frazei de la începutul fragmentului, evident, nu ține de partea lui argumentativă, dat fiind că nu este folosită aici ca temei logic pentru altceva, nici nu este susținută sau combătută prin altceva din text. Pe semne că Aristotel a pus-o în fața argumentării propriu-zise pentru a face explicit că argumentarea sa are în vedere nu abilitățile mentale în general, ci doar înțelepciunea practică (în limba greacă *phronesis*); așadar pentru a înlesni cititorului să interpreteze corect teza, cuprinsă în porțiunea din text pe care am numerotat-o cu (1). O altă observație necesită partea din finalul fragmentului, pe care am notat-o cu (5). Din punct de vedere gramatical acest șir de cuvinte nu reprezintă o propoziție, dar din punctul de vedere care ne interesează aici, el cuprinde, evident, un argument în favoarea aserțiunii făcute prin (4) și, ca atare, ar putea fi reformulat ca un enunț. (De altfel, într-o altă traducere a acestui fragment aristotelic, în loc de „ea necesitând timp îndelungat", se spune „***căci*** ea apare numai după o lungă perioadă de timp", unde avem nu doar o propoziție și în sens gramatical, ci și un IVA care marchează funcția lui (5) în raport cu (4).

Revenind acum la macrostructura textului (V.2) în întregul lui, vom spune că teza argumentării exprimate prin el este (1), că ea este susținută direct prin (2), (3) și (4), iar (4), la rândul său, este susținută prin (5). Putem reformula, dacă dorim, fiecare din porțiunile numerotate ale fragmentului ca pe o propoziție de sine stătătoare:

(1) Tinerii nu pot avea înțelepciune practică.
(2) Înțelepciunea practică se aplică la ceea ce e particular.
(3) Priceperea de a judeca ceea ce e particular se capătă numai prin experiență.
(4) Tinerii sunt lipsiți de experiență.
(5) Experiența se dobândește numai după o lungă perioadă de timp.

Acestea sunt, aşadar, aserţiunile pe care le face argumentatorul, legându-le logic între ele în felul explicitat adineauri.

În acest loc e cazul să mai facem o observaţie. Se poate crea uşor impresia că analiza textelor argumentative, aşa cum o explicăm aici, este ceva destul de artificial şi chiar pedant, că un cititor sau, în general, un auditoriu, nu fac toate acestea atunci când receptează şi judecă o argumentare. Răspunsul la această eventuală obiecţie este că, într-o măsură mai mare sau mai mică, ei totuşi fac aceste lucruri pentru a putea înţelege ce anume susţine argumentatorul şi în ce fel; numai că le fac spontan, prompt şi nu neapărat în ordinea descrisă aici. Doar atunci când o argumentare devine obiect de discuţie specială, când se urmăreşte ca unul sau altul din elementele ei să fie evidenţiat, discutat sau contestat, analiza textului argumentativ va deveni mai minuţioasă, mai asemănătoare consideraţiilor de aici. Teoria argumentării urmăreşte să clarifice practica argumentativă şi pe alocuri s-o amelioreze, nu să o complice şi să o facă mai pedantă. Aşadar, din consideraţiile teoretice despre analiza textelor argumentative şi aplicaţiile ei, cititorul, în calitatea sa de potenţial destinatar al unor argumentări, poate profita devenind mai conştient şi mai prevenit asupra naturii unor operaţii intelectuale pe care oricum le-ar efectua spontan, cu grade de suces variabile, desigur; dacă şi exersează pe exemple, poate deveni astfel mai competent şi mai versat în rolul de auditoriu.

Analiza unei argumentări în sensul de produs presupune întotdeauna identificaea tezei ei, inventarierea aserţiunilor distincte pe care le cuprinde şi recunoaşterea legăturilor logice dintre ele. Uneori ea mai presupune şi alte lucruri, precum (a) separarea părţilor neargumentative ale textului, aşa cum am văzut la ultimul exemplu discutat, (b) determinarea înţelesului unora din termenii cheie folosiţi de argumentator, atunci când aceştia au în limbaj două sau mai multe accepţiuni care se cer deosebite, (c) luarea aminte la IVA aleşi de argumentator şi care, după cum am spus, atribuie o anumită tărie, justificată sau nu, legăturilor logice pe care le marchează etc.

În capitolul următor vom vedea că atunci când un enunţ din textul argumentativ stă în legătură directă cu două sau mai multe enunţuri de dinaintea sa sau de după el, aceste legături logice pot fi de mai multe feluri, şi în acest sens vom vorbi de diferite configuraţii sau structuri logice ale argumentărilor.

În analiza argumentărilor, atunci când sunt de oarecare complexitate şi când nu sunt destul de transparente, poate fi de folos reformularea enunţurilor din ele – aşa cum am făcut şi noi adineauri, la exemplul (V.2) –, reordonarea lor în aşa fel încât legăturile logice să fie mai vizibile, în fine, uneori, rezumarea lor, prin reţinerea doar a esenţialului. Astfel de operaţii se efectuează, de altfel, nu doar în chip de exerciţii la teoria argumentării, ci şi în practica expunerii şi a criticii argumentărilor reale. Un bun exemplu ni-l oferă în acest sens rezumatul, reprodus ceva mai înainte din B. Russell, al unei argumentări filosofice din Leibniz, argumentare care în textele originale ale acestuia nu apare nicăieri în această formă concentrată. Pe acest text argumentativ redactat de Russell nu mai rămâne de făcut, practic, nimic din ceea ce ţine de analiza textelor argumentative aşa cum am descris-o aici – pentru că aceste lucruri au fost făcute chiar de el.

Câteodată argumentatorul însuşi, fie că argumentază oral sau în scris, după dezvoltări lungi şi presărate cu digresiuni, exemple, replici la obiecţii anticipate etc., oferă auditoriului un astfel de rezumat al argumentării sale, spre a-i facilita auditoriului

interpretarea şi apoi evaluarea ei. (O astfel de situaţie avem în primul din fragmentele propuse mai jos spre analiză şi reflecţie).

La cele spuse în acest capitol despre analiza textelor argumentative vom adăuga în capitolul următor alte câteva consideraţii, în particular una privitoare la posibilul apel, în argumentări, la *premise subînţelese*, adică la aserţiuni ce nu sunt prezente ca atare în textul argumentativ, dar care sunt în mod evident presupuse de unele legături logice trasate între anumite componente ale acestui text. Tot acolo vom descrie şi anumite mijloace grafice prin care se poate reda convenabil reţeaua legăturilor logice dintre aserţiunile în care a fost segmentat textul argumentativ.

Fragmente pentru analiză şi reflecţie

1. John Stuart Mill, în eseul său *Despre libertate,* după ce pe parcursul câtorva zeci de pagini argumentează, pe larg şi cu mijloace variate, în favoarea libertăţii gândirii şi a cuvântului, încheie respectivul capitol astfel:

„Am recunoscut, aşadar, că pentru starea mentală bună a oamenilor (de care depinde buna-stare a lor sub toate celelalte aspecte) este necesară libertatea de opinie şi libertatea exprimării opiniilor, în virtutea a patru motive pe care acum le vom recapitula pe scurt.

În primul rând, dacă o opinie este înăbuşită, rămâne posibil ca, pe cât putem noi şti cu siguranţă, acea opinie să fie adevărată. A nega acest lucru înseamnă a presupune că noi înşine suntem infailibili.

În al doilea rând, chiar dacă opinia înăbuşită ar fi greşită, ea poate să conţină, şi foarte adesea conţine, un dram de adevăr; şi cum opinia generală sau dominantă într-o anumită chestiune reprezintă numai rareori sau chiar niciodată întregul adevăr, numai prin confruntarea opiniilor opuse putem avea şansa de a ajunge şi la restul adevărului.

În al treilea rând, chiar dacă opinia unanim admisă ar fi nu doar adevărată, ci ar cuprinde întregul adevăr, dacă nu se permite ca ea să fie contestată cu toată vigoarea şi seriozitatea, cei mai mulţi dintre aceia care o acceptă o vor împărtăşi în felul în care sunt împărtăşite prejudecăţile, cu prea puţină înţelegere şi sensibilitate pentru temeiurile ei raţionale. Şi nu numai atât. În al patrulea rând, există chiar pericolul ca însuşi înţelesul doctrinei să se piardă ori să fie sărăcit, în care caz ea nu ar putea să-şi exercite efectul vital asupra caracterului şi comportării oamenilor, devenind o simplă declaraţie formală, incapabilă de a aduce vreun folos, dar ocupând totuşi un loc în câmpul ideilor şi împiedicând formarea unor convingeri adevărate şi sincere pe baza raţiunii sau a experienţei personale".

(J. S. Mill, *Despre libertate*, cap. II.).

Un astfel de rezumat, firește, nu poate ține locul argumentării dezvoltate pe care o recapitulează, dar cu ajutorul lui aceasta poate fi mai uşor urmărită în ceea ce are esenţial şi mai cu seamă în ceea ce ţine de configuraţia ei logică de ansamblu.

2. Am făcut mai sus o remarcă legat de eventualul sentiment al cititorului că analiza argumentărilor aşa cum am descris-o este ceva prea puţin asemănător cu felul cum sunt receptate şi interpretate argumentările în practica gândirii. Un astfel de sentiment este şi mai probabil să se ivească în legătură cu contrastul dintre expunerea teoretică a noţiunilor şi tehnicilor logicii formale, pe de o parte, şi practica raţionamentului, pe de alta. Pasajul care urmează discută despre acest din urmă contrast, dar ceea ce se spune în el este aplicabil, în fond, şi la teoria argumentării:

„În anumite privințe s-ar putea face următoarea analogie. Lupta efectivă din război diferă izbitor de exercițiile de pe câmpul de instrucție. Exercițiile cel mai bine executate ar fi pe câmpul de luptă cele mai proaste mișcări cu putință, iar terenul cel mai favorabil pentru o acțiune de ariergardă ar fi cu totul impropice pentru ceea ce se face în curtea cazărmii. Cu toate acestea, luptătorul cel mai eficient și plin de resurse este tocmai soldatul bine instruit la exerciții. Modurile în care el se folosește de iregularitățile terenului reflectă bagajul de cunoștințe dobândite anterior pe asfalt. Dacă acum este în stare să improvizeze operații pe întuneric și cu riscul vieții, aceasta se datorează în parte faptului că mai înainte a învățat niște lucruri, foarte stereotipe și formalizate, la lumina zilei și în condiții de mare plictiseală. Ceea ce se transmite de pe terenul de exerciții și defilări pe câmpul de luptă nu sunt mișcările stereotipe ce se execută pe cel dintâi, ci niște standarde de perfecțiune și control".

(Gilbert Ryle, *Formal and Informal Logic*).

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul VI

Configuraţii argumentative

1. Integrarea legăturilor logice directe în structuri de ansamblu

În capitolul precedent am văzut cum în urma segmentării textului argumentativ în enunțuri distincte şi sprijinindu-ne, acolo unde există în text, pe IVA, putem trasa legăturile logice ale fiecărui enunț cu enunțuri care îl preced şi/sau cu enunțuri care îi succed nemilocit în cadrul respectivului text. Finalmente însă interesează pe ce anume şi în ce fel se sprijină enunțul cu statut de teză în cadrul argumentării pe care o analizăm; interesează, adică, firul sau firele logice prin care el se leagă de enunțurile care în acea argumentare nu sunt susținute prin altceva, ci reprezintă punctele de pornire presupuse a fi admise deopotrivă de argumentator şi de auditoriu.

Să ne amintim observația făcută mai înainte, în discuția despre argumentarea ca activitate, că argumentatorul presupune implicit că auditoriul său acceptă anumite aserțiuni – principii generale, fapte empirice, evaluări etc. – de care el, argumentatorul, se va servi în acțiunea sa intelectuală şi verbală menită să modifice atitudinea auditoriului față de opinia ce formează obiectul argumentării. Măsura în care această acțiune a argumentatorului va izbuti depinde, evident, în bună parte, de recunoaşterea de către auditoriu a forței legăturilor logice evidențiate de argumentator între punctele de plecare ale argumentării şi teza acesteia. În cazul argumentărilor cât de cât complexe, aceste legături constau din câte două sau mai multe verigi, care deseori nu sunt toate de aceeaşi natură şi de aceeaşi forță din punct de vedere logic, iar auditoriul sau criticul s-ar putea să le judece pe unele favorabil iar pe altele să le conteste ori să le privească dubitativ sau rezervat. În cele ce urmează, numim *configurație logică a unei argumentări* ansamblul legăturilor logice care conduc de la punctele de pornire ale argumentării la teza ei.

Pentru început să facem abstracție de posibilele componente subînțelese ale argumentărilor şi să descriem doar legături dintre enunțurile din care constă textul argumentativ (şi pe care, în capitolul precedent, am convenit să le numerotăm consecutiv, în ordinea în care apar în text). Cea mai simplă structură argumentativă este cea care constă dintr-o pereche de enunțuri dintre care unul joacă rolul de temei sau premisă pentru celălalt, care în acest context joacă rolul de concluzie. Dacă, în textul segmentat, primul enunț este numerotat, să zicem, cu (*m*), iar cel de-al doilea cu (*n*), vom marca rolurile lor logice printr-o săgeată dusă de la (*m*) la (*n*). Dacă întreg textul argumentativ constă doar din enunțurile (*m*) şi (*n*), atunci, evident, (*n*) reprezintă teza argumentării, iar (*m*) singurul argument în sprijinul ei, ca în următorul exemplu: „(1) Asupra victimei s-a găsit o importantă sumă de bani, ceea ce înseamnă că (2) mobilul crimei nu a fost jaful". Alteori, însă, legătura dintre (*m*) şi (*n*) poate fi doar o verigă într-un lanț argumentativ care nu pleacă de la (*m*) şi/sau nu se termină cu (n), după cum se va vedea în majoritatea exemplor de mai jos.

De multe ori un enunț, să zicem (*n*), dintr-un text argumentativ este susținut nemijlocit prin *două sau mai multe* alte enunțuri (premise). Atunci trebuie deosebite, din punct de vedere logic, două situații: (a) cea în care fiecare din aceste premise contează ca un argument de sine stătător în favoarea lui (*n*); și (b) cea în care ele doar considerate împreună, adică raportate unele la altele, constituie un temei pentru (*n*). În situația (a) avem de-a face cu o structură argumentativă *convergentă*, pe care o reprezentăm ducând câte o săgeată de la fiecare premisă la (*n*). În situația (b) avem o structură argumentativă *cuplată*, pe care o reprezentăm unind mai întâi între ele, prin liniuțe, numerele de ordine ale respectivelor premise și trasând apoi o săgeată de la ansamblul lor la (*n*). Un exemplu de structură convergentă ne oferă argumentarea (V.1) din capitolul precedent, unde (1) este susținută prin două argumente distincte, (2) și (3). Grafic, așadar, această structură va fi reprezentată ducând câte o săgeată de la (2) și de la (3) la (1). Ca ilustrare pentru structura cuplată ne poate servi deja citata argumentare aristotelică despre deosebirea dintre prietenie și bunăvoință, pe care acum o reproducem numerotând în ordine enunțurile componente:

> „Bunăvoința seamănă cu prietenia, (1') fără să fie totuși prietenie. Căci (2') bunăvoință putem avea și față de persoane necunoscute, de care poate rămâne ignorată, dar (3') prietenie nu".

Aici, evident, aserțiunile (2') și (3') nu constituie două argumente distincte în favoarea lui (1'), ci, raportate una la cealaltă, alcătuiesc un singur argument: dacă una din ele ar fi eliminată, cealaltă de una singură și-ar pierde relevanța și nu ar putea conta ca argument pentru (1'). Dacă, de pildă, cineva ar spune „Bunăvoința nu e același lucru cu prietenia, deoarece nu putem fi prieteni cu persoane necunoscute", i s-ar putea pe drept cuvânt replica „Dar ce are una cu alta?" sau „Nu văd legătura" – doar dacă nu cumva se consideră de la sine înțeles – și ca atare inutil de exprimat – ceea ce spune (2'). Grafic, vom reda, așadar, această a doua situație unind printr-o linie pe (2') cu (3') și apoi ducând o săgeată de la această linie la (1'). Convenind să trasăm totdeauna săgețile cu vârful în jos, vom avea pentru cele două structuri argumentative – convergentă și cuplată – următoarele diagrame:

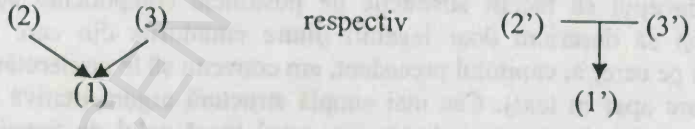

În ambele exemple de aici, tripletele de enunțuri respective alcătuiesc întregul text argumentativ, cu (1), respectiv (1'), în rolul de teză. De multe ori, însă, o structură argumentativă convergentă sau una cuplată sunt integrate ca verigi în câte o structură argumentativă mai complexă, și atunci aserțiunea care în ele joacă rolul de concluzie poate să coincidă sau să nu coincidă cu teza acestei argumentări mai complexe. Situațiile de acest fel vor apărea ilustrate ceva mai jos.

Simetric situațiilor despre care am vorbit aici, unde câte un enunț dintr-un text argumentativ este susținut prin câte două sau mai multe alte enunțuri, se întâlnește uneori situația când un același enunț este folosit pentru susținerea a două sau mai multe alte

enunțuri. O astfel de structură argumentativă se cheamă *divergentă*, iar în reprezentările grafice corespunzătoare ei vor apărea două sau mai multe săgeți care pornesc de la numărul de ordine atașat enunțului-premisă spre numerele corespunzătoare enunțurilor care se sprijină pe el. Iată un exemplu de acest fel: „(1) Prețul petrolului pe piețele internaționale a crescut vertiginos în ultimele luni, astfel încât este de așteptat ca (2) încasările țărilor exportatoare de petrol să devină mai mari, iar (3) în țările importatoare de petrol carburanții la pompă să se scumpească". Aici, evident, (2) și (3) sunt concluzii trase din premisa (1), ceea ce ne dă configurația

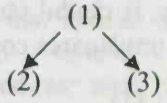

O structură argumentativă elementară, formată dintr-o pereche de enunțuri, să zicem (*m*) și (*n*), dintre care primul este susținut prin cel de-al doilea, se poate dezvolta în una mai complexă și dacă cel de-al doilea enunț este, la rândul lui, susținut prin unul sau mai multe altele. Se obțin atunci structuri argumentative de felul

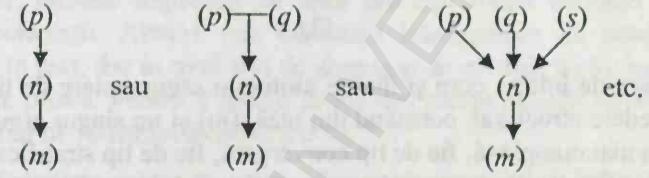

Prima din aceste trei configurații corespunde argumentărilor numite *seriale.*

Despre argumentările în care unul sau mai multe enunțuri sunt susținute de anumite premise iar apoi, la rândul lor, servesc ele la susținerea altor enunțuri vom spune că sunt *stratificate.* În principiu, macrostructura oricărei argumentări poate fi descrisă și reprezentată grafic ca rezultând din combinări ale unor structuri mai simple de felul celor explicate mai înainte. Să exemplificăm pe câteva argumentări reale, dintre care unele au fost deja reproduse mai sus.

În capitolul precedent, analizând textul argumentativ (V.2) din Aristotel, am identificat în el cinci enunțuri distincte; pe cel numerotat cu (1) l-am recunoscut drept teză, sprijinită nemijlocit pe (2), (3) și (4), iar despre (4) am spus că se sprijină pe (5). Macrostructura acestei argumentări aristotelice s-ar reda, așadar, prin următoarea diagramă:

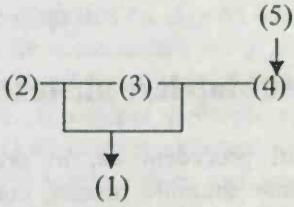

Ceva mai încolo vom sugera și o analiză ușor diferită a macrostructurii acestei argumentări. Acum să aplicăm pe încă un exemplu (citat și el deja, în cap. V), cele spuse

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

despre analiza şi reprezentarea grafică a macrostructurii argumentărilor. Întâi vom segmenta textul respectiv, numerotând totodată, în ordine, aserţiunile componente:

„(1) Poezia, într-adevăr, nu poate fi tradusă, de unde urmează că (2) poeţii sunt cei ce prezervă limbile; căci (3) nu ne-am osteni să învăţăm o limbă dacă am dispune în traducere de tot ce este scris în ea. Dar, cum (4) din frumuseţile poeziei nu ne putem împărtăşi decât în limba originalului, (5) ne apucăm să învăţăm această limbă".

Teza argumentării cuprinse în acest fragment este, de bună seamă, (2). Ea se sprijină nemijlocit pe (5), iar aceasta, la rândul său, pe (4), şi (3) luate împreună. În fine, (4) se sprijină pe (1). Avem, aşadar, următoarea configuraţie logică:

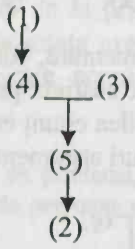

Este uşor de înţeles cum şi din ce motive o argumentare de tipul cel mai simplu din punct de vedere structural, constând din teză, (m) şi un singur argument, (n), se poate dezvolta în una mai complexă, fie de tip convergent, fie de tip stratificat. Dacă din reacţia, efectivă sau anticipată de argumentator, a auditoriului rezultă că (n) este considerat insuficient pentru susţinerea lui (m), argumentatorul, dacă îi stă în putinţă, va aduce în sprijinul lui (m) unul sau mai multe alte argumente, independente de (n); argumentarea iniţială se va transforma astfel în una de tip convergent. Dacă însă este semnalată sau anticipată nu insuficienţa lui (n), ci caracterul neevident sau problematic al relevanţei sale pentru (m), atunci argumentatorul se va afla în situaţia de a trebui să expliciteze legătura logică dintre cele două enunţuri, (n) şi (m). El va face acest lucru formulând un nou enunţ sau mai multe care, raportate la (n), conduc la concluzia (m). Va rezulta astfel o argumentare de tip „cuplat".

Aceste două căi de complicare a structurii argumentărilor, motivate diferit dar care, firește, nu se exclud între ele, pot fi privite şi ca modalităţi de „reparare" a unor argumentări anterioare mai sumare, percepute ca mai mult sau mai puţin nesatisfăcătoare într-o privinţă sau alta; aşadar, ca modalităţi de a le ameliora şi a le face mai convingătoare.

2. Componente subînţelese ale textelor argumentative

Spuneam în capitolul precedent că, în practica argumentării de multe ori argumentatorii lasă neexprimate anumite lucruri, considerate de către el evidente sau îndeobşte admise, a căror formulare ar împovăra inutil textul argumentativ şi l-ar face pedant şi indigest. Aceste elemente lăsate subînţelese de argumentator se cer a fi explicitate atunci când dorim să caracterizăm cu exactitate, în termenii logicii, prin ce fel

de raționamente este susținut un enunț din textul argumentativ cu ajutorul altora. Din unghiul teoriei argumentării o asemenea explicitare devine necesară doar în eventualitatea că elementele lăsate subînțelese de argumentator ar putea fi considerate contestabile – de către auditoriu sau de către un terț care analizează argumentarea.

Caracteristica despre care vorbim acum a textelor argumentative ar fi descrisă în vocabularul logicii spunând că inferențele din ele se înfățișează frecvent ca niște *entimeme*. Entimemele sunt formulări de raționamente unde câte o premisă sau concluzia sunt lăsate neenunțate, subînțelese. Despre caracteristica discursurilor oratorice de a se folosi de entimeme a vorbit încă Aristotel, în *Retorica* sa (deși la el termenul „entimemă" se poate să fi avut un înțeles ceva mai special decât cel indicat adineauri). „Oricine realizează o persuasiune prin dovezi – scrie el – folosește de fapt fie entimeme, fie exemple (...). Când sprijinim dovedirea unei propoziții pe un număr de cazuri asemănătoare, aceasta este inducție în dialectică, exemplu în retorică. Când se arată că, anumite propoziții fiind adevărate, trebuie în consecință să fie adevărată o altă propoziție, distinctă de ele, în chip universal sau în cele mai multe cazuri, aceasta se cheamă deducție în dialectică, entimemă în retorică".

Elementele subînțelese în formularea argumentărilor sunt uneori propoziții exterioare textului, folosite împreună cu unul sau mai multe enunțuri din text pentru susținerea unei concluzii. Alteori sunt concluzii intermediare ce decurg din anumite enunțuri prezente în text, dar în mod atât de simplu și de evident încât formularea lor este considerată a fi de prisos. Pentru a ilustra prima din aceste situații, să luăm un exemplu dat și comentat chiar de Aristotel în *Retorica* sa:

> „Entimema trebuie să constea din puține propoziții (...). Pentru că dacă vreuna din aceste propoziții exprimă un fapt familiar, nu-i nevoie să fie nici măcar menționată; ascultătorul o poate adăuga singur. Astfel, pentru a arăta că Darieus a ieșit învingător la o întrecere unde câștigătorul primește o cunună, e suficient să se spună <Pentru că a ieșit învingător la Jocurile Olimpice>, fără a mai adăuga <Iar la Jocurile Olimpice învingătorii primesc o cunună>, fapt știut de toată lumea".

Ceea ce spune aici Aristotel este, așadar, că pentru a dovedi cuiva că (1) Darieus a ieșit învingător la o întrecere unde câștigătorul primește o cunună, în mod normal va fi produs în chip de argument doar enunțul că (2) Darieus a ieșit învingător la Jocurile Olimpice. Dar (2) este un temei pentru acceptarea lui (1) doar pentru un auditoriu familiarizat cu faptul că (3) la Jocurile Olimpice învingătorii primesc o cunună. Deducerea lui (1) din premisele (2) și (3) ar fi un silogism valid (cf. mai jos, cap. XII) în sensul logicii formale – un caz particular a ceea ce mai sus am numit structură cuplată. Lăsând pe (3) neexprimată, pentru că e un adevăr familiar, rămânem cu o structură „elementară", ce s-ar reda printr-o diagramă cu săgeata dusă de la (2) la (1).

Ca un al doilea exemplu de argumentare cu o premisă subînțeleasă, să luăm o remarcă făcută pe la începutul deceniului patru al secolului trecut de C. Argetoianu, pe atunci prim-ministru. Un membru al echipei guvernamentale i-a spus într-o zi că se zvonește cum că regele ar intenționa să destituie guvernul. La care Argetoianu ar fi replicat: „Nu vom fi destituiți. Unde găsește regele lichele mai mari ca noi?!". Evident că scurta argumentare a lui Argetoianu, că regele nu intenționează să schimbe guvernul în funcție, folosește – oarecum autoironic și cinic – premisa că regele preferă drept guvernanți lichele. Numai cuplată cu această premisă subînțeleasă, devine relevantă pentru teza argumentării

premisa, enunțată, că regele n-are unde să găsească lichele mai mari decât politicienii din care era format guvernul în funcție. Pentru interlocutorul său din acest episod, Argetoianu considera, de bună seamă, bine știută și admisă propoziția lăsată neenunțată.

Să ilustrăm acum situația în care din formularea argumentării sunt omise *concluzii* intermediare. Un prim exemplu în acest sens ni-l oferă argumentarea aristotelică (V.2) din capitolul precedent, despre a cărei configurație logică am spus ceva mai înainte, cu prilejul diagramării, că ar putea fi descrisă și într-o manieră întrucâtva diferită de cea adoptată acolo. Într-adevăr, în loc de a indica, așa cum am făcut acolo, (2), (3) și (4) drept aserțiunile pe care, într-o structură „cuplată", se sprijină (1), putem la fel de bine să considerăm că din (2) și (3), cuplate, decurge concluzia intermediară „Cine nu posedă experiență este lipsit de înțelepciune practică", iar aceasta, cuplată cu (4), conduce în mod evident la concluzia finală (teza) (1). Desemnând menționata concluzie intermediară prin litera „*a*" (pentru a marca faptul că, spre deosebire de aserțiunile desemnate prin cifre, ea nu figurează în text, ci este degajată din analiza logică a acestuia), am obține atunci următoarea diagramă pentru (V.2):

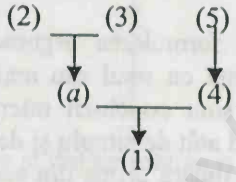

Diagrama de aici pentru (V.2) nu este în dezacord cu cea propusă mai înainte, ci corespunde unei analize echivalente, dar ceva mai detaliate, a legăturii logice dintre (2), (3) și (4), pe de o parte, și (1), pe de alta. Ea ar fi preferată din perspectiva logicii formale, pentru că această legătură logică s-ar înfățișa acum ca fiind formată din două verigi succesive care constituie, fiecare în parte, câte un silogism simplu, concluzia celui dintâi servind ca premisă în cel de-al doilea. Altminteri această analiză alternativă pare mai artificială și mai pedantă, deoarece pentru înțelegerea și evaluarea respectivei argumentări, pasul logic de la (2), (3) și (4) la (1) nu ar avea de ce să suscite dubii și să fie problematizat. În general, pentru analiza și evaluarea unei argumentări, detectarea eventualelor premise subînțelese este de interes doar când acceptabilitatea acestora stă sub semnul întrebării; tot așa, evidențierea concluziilor intermediare lăsate neenunțate de către argumentator este de interes numai dacă nu reiese cu toată claritatea din ce au fost derivate și cum anume. Să dăm câte un exemplu pentru aceste două posibilități.

Să presupunem că persoana A se consultă cu B în privința oportunității de a cere cunoștinței lor comune de altă dată, C, ajutor într-o chestiune delicată, (mizând pe faptul că odinioară A și C au fost colegi și amici), iar B îi spune: „În locul tău, nu mi-aș pune speranțe în ajutorul lui C. Doar știi că între timp a ajuns persoană importantă; îți închipui cumva că din postura lui de acum îi mai pasă de amicițiile de altă dată?" Evident că B, în argumentarea sa, se sprijină pe o premisă neenunțată despre schimbările ce se produc în sentimentele și atitudinile oamenilor atunci când aceștia ajung sus pe scara socială. Dar cum sună această premisă și în ce fel am putea s-o reconstituim, presupunând că spusele lui B se găsesc, de pildă, într-o scrisoare a sa către A? Împărtășește B credința că (a) *toți* oamenii ajunși în situația lui C devin nesimțitori la amicițiile din trecut atunci când acestea nu le mai pot fi de folos? Sau că (b) *măcar unii* dintre ei suferă această transformare? Sau că (c) *în cele mai multe cazuri* lucrurile se petrec așa? Nu avem o bază

sigură pentru a opta pentru una din aceste posibilități în defavoarea celorlalte. Tot ce putem spune, în lipsa altor elemente de sprijin, este că, dată fiind forma ei universală, varianta (a) ar fi suficientă pentru deducerea riguroasă a concluziei sugerate de B, dar că, pe de altă parte, tocmai din pricina acestei forme a ei, este neplauzibilă ca generalizare scoasă din experiență; că (b) este un adevăr îndeobște admis, dar că e prea slabă pentru a legitima concluzia sugerată de B; în fine, că propoziția (c) e o generalizare din experiență mai plauzibilă decât (a), dar din ea nu decurge riguros, ci doar cu oarecare probabilitate, concluzia lui B despre reacția de așteptat a lui C.

În general, când se simte că într-un text argumentativ este subînțeleasă o aserțiune folosită ca premisă, explicitarea ei comportă două riscuri opuse: cel de a-i atribui argumentatorului adeziunea la o propoziție prea tare și, ca atare, mai hazardată și mai lesne de contestat decât ceea ce el ar fi dispus să admită; și cel de a-i atribui o opinie, ce-i drept acceptabilă, dar insuficient de tare pentru susținerea concluziei trase cu ajutorul ei. În ambele cazuri i-am deforma argumentarea și i-am face o nedreptate. Recomandabilă pare, de aceea, un fel de linie de mijloc: a-i atribui argumentatorului, dacă textul argumentării și contextul în care este produsă o permit, o opinie exprimată printr-o propoziție suficient de tare pentru a permite derivarea – riguroasă sau probabilă – a concluziei trase de el, dar nu atât de tare încât să fie în mod vădit neplauzibilă.

Iată încă un exemplu de text argumentativ laconic, unde este lăsată neenunțată o premisă, considerată adevăr moral evident, fără de care premisa enunțată nu s-ar lega logic de teza susținută de argumentator. E vorba de o observație a lui Cato cel Bătrân, reprodusă de Cicero în scrierea sa *Despre prietenie* (este și acesta un exemplu de text argumentativ în care nu există IVA):

> „(1) Duşmanii înverşunați aduc mai multe servicii unora decât prietenii care par plăcuți; (2) aceia spun de multe ori adevărul, (3) aceştia niciodată".

Premisa subînțeleasă este aici, firește, aceea că (*a*) mai multe servicii îți aduce cineva care îți spune adevărul decât cineva care nu o face niciodată. Diagrama acestei argumentări ar arăta, așadar, astfel:

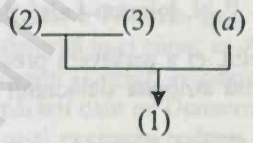

În construirea acestei diagrame am preferat să legăm mai întâi între ele aserțiunile (2) și (3), iar conjuncția lor, adică ceea ce spun ele luate împreună, să o cuplăm cu generalizarea exprimată prin (*a*), al cărei sens este comparativ. De altfel, fraza „aceia spun de multe ori adevărul, aceştia niciodată" ar putea fi tratată și ca o unică premisă care, împreună cu (*a*), duce la concluzia (1). Ar fi și aceasta o descriere posibilă a configurației logice detectabile în argumentarea lui Cato. Prin acea frază se fac totuși două aserțiuni distincte și, în principiu, cineva ar putea subscrie la una din ele iar pe cealaltă să o conteste (oare „prietenii care par plăcuți" nu-ți spun chiar *niciodată* adevărul?); de aceea se recomandă ca fiind mai adecvată o analiză în care cele două aserțiuni sunt tratate distinct.

Ceea ce am spus în capitolul precedent despre interesul și valoarea de exercițiu intelectual ale analizei logice a textelor argumentative poate fi repetat și aici, privitor la

recunoaşterea configuraţiei lor logice de ansamblu, inclusiv la explicitarea premiselor subînţelese, şi la reprezentarea acestei configuraţii prin diagrame. Această operaţie nu este întotdeauna simplă şi necontroversabilă, ci uneori comportă dificultăţi şi tatonări, examinarea unor posibilităţi alternative. Diagramele ca atare nu sunt, firește, un mijloc de a *descoperi* această configuraţie, ci doar un mod de a o *reprezenta* după ce a fost recunoscută. În capitolul următor vom vedea în ce fel analiza logică a argumentărilor, aşa cum a fost descrisă până aici, se completează prin recunoaşterea caracterului specific al legăturilor logice directe şi a forţei lor mai mari sau mai mici, de care depinde ţinuta logică a argumentării ca întreg[1].

Câteva exemple în plus pentru analiză şi diagramare

1. „Prin tehnici analitice de diverse feluri, prin terapii de grup şi grupuri de întâlnire, cu ajutorul hipnozei, al terapiei medicamentoase şi al stimulării cerebrale, autodezvăluirea /darea în vileag a unor secrete personale/ este ajutată şi interpretată. Dar valoarea terapeutică a oricăreia din aceste tehnici este departe de a fi stabilită, iar nevoia de precauţie în alegerea persoanelor cel mai bine calificate să asculte dezvăluiri personale este tot mai clară.

Precauţia e cât se poate de întemeiată. Nu poţi avea încredere că toţi cei ce ascultă mărturisiri sunt persoane discrete sau deosebit de capabile să consoleze sau să ajute. Pe lângă aceasta, actul de spovedire poate prin el însuşi să sporească vulnerabilitatea persoanelor care îşi divulgă secretele, mai ales în cazul practicilor instituţionalizate. Studiile au arătat că atunci când autodezvăluirea curge într-o singură direcţie, ea sporeşte autoritatea ascultătorului şi o diminuează pe cea a vorbitorului. În practicile confidenţelor curente, fluxul informaţiei personale este reciproc, pentru că dezvăluirile unei persoane provoacă dezvăluiri din partea celeilalte; în practicile instituţionalizate, însă, nu există o asemenea reciprocitate. Dimpotrivă, terapeuţilor şi altora care primesc confidenţe personale li se recomandă adesea să-şi înfrângă impulsul firesc de a răspunde în acelaşi mod".

S. Bok, *Secrets*

2. „Discursul rareori depinde de existenţa la vorbitori a unor reprezentări complete şi identice ale înţelesurilor cuvintelor pe care le folosesc. Comunicarea este întru totul posibilă şi când o astfel de similitudine este mică sau inexistentă, căci altminteri copiii n-ar putea niciodată să înveţe limba lor maternă. Adulţii, tot aşa, pot comunica cu succes şi în condiţiile unei cunoaşteri incomplete a înţelesurilor"

P. N. Johnson-Laird, *Mental Models*

3. „Nu-i ruşine a cunoaşte prea puţin, ci a persevera prosteşte şi îndelung în puţinul pe care-l ştii; pentru că primul lucru este o lipsă atribuită slăbiciunii tuturor, al doilea însă este un defect pus pe seama unuia singur".

Cicero, *Despre invenţiune*

4. „Această a doua deosebire /dintre viziunea despre lume creştină şi anumite viziuni profane – *n.n.*/ ţine de nemurire şi, în treacăt fie spus, are legătură cu deosebirea dintre totalitarism şi democraţie. Dacă indivizii trăiesc doar şaptezeci de ani, atunci un stat sau o naţiune, sau o civilizaţie, care pot dura şi o mie de ani, sunt mai importante decât individul. Dacă însă creştinismul este adevărat, atunci individul e nu doar mai important, ci incomparabil mai important, pentru că este veşnic iar viaţa statului sau a unei civilizaţii, în comparaţie cu veşnicia, nu reprezintă decât o clipă".

C. S. Lewis, *Mere Christianity*
(citat după Trudy Govier, *A Practical Study of Arguments*, cap. 2)

---

[1] Reprezentarea prin digrame, în felul erătat, a structurii logice a argumentărilor a fost sugerată de M. C. Beardlsey şi S. Thomas, de unde denumirea de „diagrame Beardsley-Thomas".

TEHNICI DE ARGUMENTARE

1. Noțiunea de tehnici de argumentare

Pentru început să recurgem la un exemplu pentru a sugera la ce trimite sintagma „tehnică de argumentare", urmând ca apoi să propunem o caracterizare în termeni generali a acestei noțiuni. Să ne amintim fragmentul reprodus mai înainte din celebra scriere politică a lui Machiavelli, unde acesta argumenta că pentru un principe, spre a nu fi răsturnat de la putere, este mai bine să le insufle supușilor frică decât să se arate cu ei blând, prietenos și darnic. Teza era susținută prin considerente de ordin general privitoare la natura umană, la viciile ce i-ar fi inerente, între care lăcomia, nerecunoștința, caracterul interesat și nestatornic al atașamentelor – toate favorizând trădarea în situațiile critice. Este, așadar, o argumentare care *apelează la generalități* cu caracter antropologic și psihologic. Evident, în sprijinul aceleiași teze Machiavelli ar fi putut argumenta și altfel, bunăoară dând exemple istorice de principi aprigi și temuți, și respectiv blânzi și omenoși, cu destinele pe care le-au avut unii și ceilalți. Aceasta ar fi fost o argumentare de o altă factură, sprijinită nu pe generalități mai mult sau mai puțin plauzibile, ci pe *învederarea de cazuri particulare* care se subsumează tezei susținute de argumentator. Drept ilustrare pentru acest al doilea mod de argumentare, prin exemple, ne poate servi următorul fragment din scrierea lui Cicero *Despre îndatoriri*, unde este susținută, referitor la aceeași chestiune, o opinie opusă celei a lui Machiavelli:

> „Nu există putere a stăpânitorilor atât de mare încât să poată dăinui prin exercitarea teroarei. Martor e Phalaris, mai vestit decât toți ceilalți tirani prin cruzimea lui, care n-a fost ucis datorită unei curse, ca Alexandru de care am vorbit mai înainte, nici de câțiva, ca tiranul nostru (Cezar), ci asupra lui s-a năpustit tot puhoiul agrigentinilor. Macedonenii nu l-au părăsit oare pe Demetrius și au trecut cu toții de partea lui Pyrrhus? Pe lacedemonieni, care-și exercitau nedrept puterea, nu i-au părăsit oare pe neașteptate aproape toți aliații și nu s-au arătat niște spectatori la dezastrul de la Leuctra?"

Este, desigur, o simplă întâmplare că în cazul perechii de texte argumentative pe care le-am folosit aici drept ilustrări, două modalități sau „tehnici" de argumentare diferite sunt utilizate pentru susținerea a două teze *opuse*. Spuneam adineauri că Machiavelli ar fi putut folosi exemple; tot așa, Cicero ar fi putut să-și susțină teza prin considerații generale despre firea oamenilor și reacțiile ei probabile la diferite stiluri de guvernare. Nu putem ști de ce unul din cei doi gânditori politici a preferat, în legătură cu chestiunea în discuție, un mod de argumentare, iar celălalt un altul. Aici ne interesează doar să constatăm că ambele moduri sunt posibile și că au și fost efectiv utilizate în practica argumentării.

Să mai dăm un scurt exemplu, de astă dată din Voltaire, unde în susținerea uneia și aceleiași teze – că războiul nu constituie starea naturală a omului - sunt aduse două argumente de facturi evident diferite (pe care le vom marca aici prin (a_1), respectiv (a_2)):

> (a_1) Dacă starea naturală a omului ar fi războiul, toți oamenii s-ar sugruma unii pe alții: de mult timp n-am mai exista /.../. Ni s-ar fi întâmplat ceea ce s-a întâmplat cu oamenii născuți din dinții șarpelui Cadmus: s-au bătut și au murit până la unul. Dacă omul s-ar naște pentru a-și ucide vecinul și a fi ucis de acesta, el și-ar împlini în mod necesar destinul, așa cum vulturii și-l împlinesc pe-al lor mâncându-mi porumbeii, iar dihorii sugând sângele găinilor mele. (a_2) S-au văzut popoare care n-au cunoscut niciodată războiul: se spune acest lucru despre brahmani, despre unele populații din insulele Americii, pe care creștinii le-au exterminat, neputând să le convertească. Primitivii, pe care îi numim *quakeri*, alcătuiesc în Pennsylvania o națiune din ce în ce mai importantă, și ei urăsc războiul. Laponii, samoizii n-au ucis niciodată pe nimeni într-o luptă armată. Războiul nu este, deci, esența speciei umane.
>
> Voltaire, *Dialoguri între A, B și C...*

Teza acestei scurte argumentări, enunțată în ultima propoziție a textului, este susținută, după cum se vede, prin două argumente nu doar diferite și independente unul de celălalt (configurația întregii argumentării fiind, de aceea de tipul numit mai înainte „convergent"), ci și de *genuri* diferite. Primul e un fel de reducere la absurd a ideii că războiul ar fi un fenomen izvorât din chiar firea umană: dacă ar fi așa, raționează argumentatorul, oamenii demult s-ar fi exterminat reciproc, ceea ce, iată, nu s-a întâmplat. Cel de-al doilea invocă existența unor popoare care n-au cunoscut războiul, așadar contestă universalitatea acestui fenomen prin *apel la contraexemple*.

Când se încearcă inventarierea *tehnicilor de argumentare*, se are în vedere această diversitate de mijloace la care pot apela argumentatorii pentru a produce schimbarea dorită în credințele și/sau atitudinile auditoriului. Corespondentul în retorica antică și în dialectica aristotelică al noțiunii de *tehnică de argumentare* (unii teoreticieni ai argumentării preferă denumirea „*schemă de argumentare*") este noțiunea de *topos* sau, în traducerea latină a acestui termen grecesc, *locus*, adică loc. De aici vine și denumirea tratatului despre dialectică al lui Aristotel, *Topica*, adică teoria „locurilor" din care se pot lua argumente, altfel spus a rubricilor sub care se pot grupa acestea într-o analiză sistematică a argumentărilor.

Aici nu vom oferi detalii despre inventarul aristotelic al „locurilor", bazat pe distincțiile sale dintre *gen*, *specie*, *diferență*, *propriu* și *accident*, ci ne vom mulțumi să prezentăm din scrierea sa un exemplu de *topos* ușor de înțeles și fără raportare la aceste distincții. Pentru argumentarea tezei că sănătatea este mai de preț decât gimnastica (exercițiul fizic), un *topos* potrivit ar fi principiul sau ideea mai generală că *Ceea ce e de dorit pentru sine este mai de preț decât ceea ce e de dorit ca mijloc pentru altceva*. Și atunci, cum sănătatea este de dorit pentru sine (așadar ca scop) iar gimnastica e un mijloc potrivit pentru acest scop, rezultă logic teza menționată. Enunțul cu rol de *topos* îndeplinește, după cum se vede, două roluri: pe de o parte, selectează dintre enunțurile acceptabile de către auditoriu (interlocutor) – aici privitoare la sănătate și gimnastică - pe cel care evidențiază relația mijloc-scop dintre obiectele comparate, iar pe de altă parte, figurează ca una din premisele raționamentului care are drept concluzie teza argumentării.

În cadrul cercetărilor moderne asupra argumentării, direcția numită neoretorică, reprezentată de Ch. Perelman și colaboratori, reia preocuparea aristotelică de întocmire a unui inventar de tehnici de argumentare. Această nouă trecere în revistă a tehnicilor argumentative a vrut să ofere o grupare a acestor tehnici deopotrivă sistematică și exhaustivă. Ea a fost însă criticată sub ambele aspecte: diferitele rubrici din ea nu sunt totdeauna reciproc exclusive, așa cum s-ar cere într-o clasificare logic corectă, iar pretenția de exhaustivitate pare din capul locului neplauzibilă: de ce, adică, nu s-ar putea argumenta și altfel decât după unul sau altul din modurile inventariate? Pare preferabil, pentru că e mai realist, să fie descrise doar un număr de astfel de tehnici, dintre cele la care se recurge frecvent în practica argumentării din diverse domenii, și să fie discutate sub aspectul exigențelor de care depinde utilizarea lor legitimă sau eficace – exigențe care pot să difere semnificativ de la o tehnică la alta. Cu prilejul prezentării lor, se pot indica și corespondențe cu unele clasificări ale raționamentelor, oferite de logicieni în scrierile lor. Pretenția de inventariere exhaustivă și definitivă este astfel abandonată în favoarea unei analize mai modeste dar, tocmai de aceea, mai realiste și mai consonante cu bogăția și flexibilitatea discursului argumentativ, inclusiv cu diferențele ce pot să existe sub acest aspect de la un domeniu la altul al cunoașterii și al practicii.

Încă o precizare, în legătură cu exemplele pe care le vom da pentru diferite tehnici. Ele au fost alese ca ilustrări potrivite ale acestor tehnici așa cum sunt efectiv folosite, ceea ce nu înseamnă că reprezintă toate argumentări la fel de bune sau măcar acceptabile. Câte una poate că e de-a dreptul sofistică. Dar despre utilizările uneia sau alteia dintre tehnicile de argumentare și despre posibilele capcane logice și abuzuri legate de folosirea lor va fi vorba în capitolul IX, consacrat evaluării și criticii argumentărilor. Aici ne preocupă în principal consemnarea și explicarea, în termeni generali, a unora din ele.

2. Câteva tehnici (scheme) de argumentare

1. *Raportarea unui caz particular* (care face obiectul argumentării) *la o propoziție generală* presupusă a fi admisă de auditoriu. Propoziția generală poate fi una strict universală, care enunță ceva despre fiecare element al unei clase, sau poate fi una care, fără a se pretinde riguros universală, enunță ceva considerat tipic pentru elementele acelei clase, ceva despre care se crede, în temeiul experienței, că este valabil în cele mai multe cazuri.

Propozițiile generale pot fi folosite deopotrivă în argumentări *pozitive* și în argumentări *negative*, polemice. În cele pozitive, cazul care face obiectul argumentării este subsumat clasei C despre care este vorba în propoziția generală, spre a i se atribui caracteristica despre care este vorba în propoziția generală. În cele negative, cazul care face obiectul argumentării este exclus din clasa C pe temeiul că la el nu se întâlnește caracteristica atribuită în propoziția generală elementelor acestei clase. (Cititorul familiarizat cu teoria silogismului va simți corespondența dintre ceea ce numim aici argumentare pozitivă și figura I silogistică, respectiv dintre ceea ce numim aici argumentare negativă și figura a II-a silogistică)[1]. Înainte de a da câte un exemplu pentru

[1] Aceste noțiuni și altele de logică formală vor fi recapitulate, pe scurt, mai încolo, în cap. XII.

fiecare din cele două feluri de argumentări care folosesc tehnica despre care discutăm, să mai facem două menţiuni. (1) „Cazul" care face obiectul argumentării poate fi unul particular – un obiect, persoană sau eveniment determinate –, dar poate fi şi o clasă inclusă sau, respectiv, exclusă din clasa C. (2) Propoziţia generală la care se face apel într-o argumentare poate să nu figureze în textul argumentativ, mai ales dacă ceea ce se spune în ea este considerat un lucru îndeobşte admis; argumentarea se va înfăţişa atunci ca o entimemă, unde elementul subînţeles este tocmai respectiva propoziţie generală.

Exemple de argumentare pozitivă prin apel la o propoziţie generală am întâlnit deja în capitolele precedente. Să le mai adăugăm aici unul:

> „Independenţa individuală este prima dintre necesităţile moderne. În consecinţă, nu trebuie să se pretindă niciodată sacrificarea ei pentru instituirea libertăţii politice.
>
> Rezultă că nici una din numeroasele instituţii, atât de lăudate, care în republicile antice limitau libertatea individuală, nu e admisibilă în vremurile moderne".
>
> Benjamin Constant, *Despre libertatea anticilor comparată cu cea a modernilor*

Concluzia („consecinţa") intermediară trasă, în primul alineat al acestui text argumentativ, presupune, evident – lăsându-l însă neenunţat, pentru că îl consideră necontestabil – principiul general că ceea ce are statut de primă necesitate nu trebuie niciodată sacrificat în numele vreunui alt considerent. Concluzia intermediară astfel susţinută funcţionează apoi ca premisă generală în sprijinul concluziei din alineatul al doilea, privitoare la anumite instituţii din republicile antice – concluzie ce poate fi considerată teza întregului text argumentativ citat. Şi acest al doilea pas argumentativ are caracter de entimemă, în el fiind presupusă premisa că aceste instituţii antice sacrifică libertăţii politice independenţa individuală.

Scurtul fragment argumentativ despre valoarea socială a culturii logice, reprodus mai înainte, în cap.V, se înfăţişează, tot aşa, ca o entimemă, în el fiind folosită cu statut de premisă subînţeleasă propoziţia generală că studiile care cultivă disciplina şi integritatea intelectuale sunt de natură să promoveze ţeluri sociale dezirabile.

În argumentarea leibniziană aşa cum o rezumă Bertrand Russell, reprodusă tot în cap. V, *toate* aserţiunile din care se compune textul sunt, după cum e uşor de văzut, propoziţii generale, mai precis, strict universale, ceea ce face ca argumentarea să sune aproape ca o demonstraţie.

2. *Sprijinirea unei aserţiuni generale pe exemple particulare ce i se subsumează.* Un exemplu de acest fel îl oferă, cum am văzut, argumentarea reprodusă la începutul capitolului de faţă din Cicero, unde propoziţia generală că o stăpânire nu poate fi durabilă dacă se sprijină exclusiv pe teroare este susţinută prin citarea a trei cazuri de răsturnare violentă de către supuşi a unor asemenea cârmuiri. Numeroase argumentări care folosesc această tehnică se găsesc în dialogurile lui Platon, unde personajul Socrate îl conduce pe câte un interlocutor la acceptarea unei aserţiuni generale în urma admiterii de către acesta a unui număr de aserţiuni particulare, privitoare la cazuri ce se subsumează clasei despre care vorbeşte respectiva aserţiune generală. Iată un astfel de exemplu, luat din dialogul *Gorgias*:

„*Socrate.* Gândeşte-te acum şi la altceva: dacă cineva acţionează, nu trebuie să existe şi un obiect care suportă acţiunea lui?

Polos. Desigur.

Socrate. Dar obiectul care suportă respectiva acţiune, nu este oare aşa cum îl face cel ce acţionează asupra lui? Uite ce vreau să spun: dacă cineva loveşte, nu trebuie să fie şi cineva lovit?

Polos. Trebuie.

Socrate. Şi dacă loveşte tare sau iute, nu este la fel şi lovitura primită de către cel lovit?

Polos. Desigur.

Socrate. Deci suferinţa celui lovit este aşa cum o face cel ce loveşte?

Polos. Bineînţeles.

Socrate. Iar atunci când cineva dă foc, trebuie să fie ceva care ia foc?

Polos. Fireşte.

Socrate. Şi dacă-i dă foc să ardă tare sau dureros, aşa arde şi cel ce este aprins, precum este făcut să ardă?

Polos. Bineînţeles.

Socrate. Când cineva taie, se întâmplă acelaşi lucru: există ceva care este tăiat.

Polos. Desigur.

Socrate. Şi dacă tăietura este mare sau adâncă sau dureroasă, obiectul tăiat nu este aşa cum îl taie tăietorul?

Polos. Fără îndoială.

Socrate. Într-un cuvânt (adică generalizând – n.n.), vezi dacă eşti de acord cu ce am spus adineauri, că *întotdeauna felul acţiunii determină şi felul efectului.*

Polos. Sunt de acord.

(Propoziţia generală – evidenţiată de noi prin italice – la care s-a ajuns astfel va fi în continuare imediat folosită de Socrate în felul descris adineauri, la punctul 1, adică va fi aplicată la un nou caz particular).

Tehnicii de argumentare despre care vorbim acum îi corespunde în vocabularul logicii noţiunea de inducţie (incompletă sau amplificatoare). Cele două ilustrări pe care le-am dat adineauri, deşi figurează în texte filosofice, sunt, evident simple şi uşor de urmărit. Tehnica argumentativă a generalizării pornind de la exemple este, într-adevăr, dintre cele mai puţin pretenţioase sub aspect intelectual şi, ca atare, este frecvent folosită în argumentările din viaţa de fiecare zi: argumentăm cuiva că X este nepunctual dându-i exemple în care X a întârziat la întâlniri la care promisese să vină la o anumită oră; în emisiuni TV li se argumentează tinerilor că drogurile au efecte nocive pentru sănătate prezentându-li-se cazuri de pacienţi ajunşi în spitale de psihiatrie în urma abuzului de droguri; la o emisiune sportivă un comentator susţine despre cutare jucător că nu mai e în formă, aducând mai multe exemple în care a ratat din situaţii din care altădată ar fi marcat, etc. Despre această tehnică de argumentare Aristotel nota următoarele în *Topica* sa (la 105 *a*): „Inducţia este ridicarea de la individual la general; de exemplu, dacă cel mai bun pilot este cel mai priceput în profesiunea sa, şi dacă acelaşi lucru este valabil pentru vizitiu, atunci cel mai bun în genere este acel care se pricepe în profesiunea sa. Inducţia este mai convingătoare, mai clară, mai uşor de cunoscut prin senzaţie şi deci mai familiară mulţimii" (decât argumentările care apelează la consideraţii generale, care sunt mai stringente dar mai anevoie de urmărit şi evaluat – n.n.).

3. *Tehnica invocării de exemple paralele.* Şi aici, ca şi la tehnica descrisă la punctul 2, argumentatorul invocă exemple; de data asta, însă, nu pentru a sprijini pe ele o generalizare, ci pentru a conchide privitor la un caz particular. Exemplele invocate sunt „paralele" celui despre care se conchide, în sensul că prezintă asemănări relevante cu acesta. Un exemplu pentru acest mod de argumentare am dat deja în cap. IV: îl foloseşte Seneca atunci când, într-o scrisoare, încearcă să-şi convingă corespondentul că în urma dezamăgirii pe care i-a pricinuit-o un prieten, nu trebuie să înceteze de a cultiva prietenia. Cazurile paralele pe care le invocă în acest scop sunt agricultorul care nu-şi abandonează îndeletnicirea după ce a avut parte de un an neroditor, navigatorul care pleacă pe mare şi după ce a aflat de un naufragiu, în fine cămătarul care nu pleacă din for după ce a văzut falimentul unora din cei ce practică ocupaţia lui.

Să mai dăm două exemple. În primul, luat din dialogul platonician *Republica*, este vorba de modul în care trebuie să-şi educe copiii paznicii din utopia lui Platon (italicele sunt ale noastre):

> „În ceea ce priveşte războiul, e clar în ce fel îl vor purta".
> „În ce fel?" întrebă el.
> „E clar că vor merge la oştire laolaltă şi că, în plus, îi vor lua cu ei pe copiii mai mari, pentru ca, *precum copiii celorlalţi meşteşugari*, ei să privească lucrurile pe care, odată mari, vor trebui să le săvârşească. Pe lângă aceasta, ei trebuie să facă tot felul de munci auxiliare, legate de război şi să aibă grija taţilor şi a mamelor. Ori nu ştii *cum stau lucrurile cu meseriile celelalte*, că, *spre pildă,copiii olarilor fac munci auxiliare şi stau să privească cât mai mult timp, înainte de a se apuca de olărit?*".

Corespondentul în terminologia logică al tehnicii argumentative explicate la acest punct este raţionamentul prin analogie. Procedeul invocării de cazuri paralele este frecvent utilizat în argumentarea juridică (unde poartă denumirea de raţionament *a pari* sau *a simili*), în cea etică, în istorie şi în alte domenii. Aici am descris doar ceea ce este comun argumentărilor prin invocarea de cazuri paralele, indiferent de domeniul în care sunt folosite şi de nivelul intelectual al discursului în care sunt folosite.

Iată şi un exemplu de folosire a analogiei în argumentarea politică, luat dinn publicistica lui Eminescu:

> „/Progresul/ nu-l vedem şi nu-l aprobăm decât în dezvoltarea treptată şi continuă a muncii fizice şi intelectuale. Cine zice <progres> nu-l poate admite decât cu legile lui naturale, cu continuitatea lui treptată. A îmbătrâni în mod artificial pe un copil, a răsădi plante fără rădăcină pentru a avea grădina gata în două ceasuri nu e progres, ci devastare. Precum creşterea unui organism se face încet, prin superpunerea continuă şi perpetuă de nouă materii organice, precum inteligenţa nu creşte şi nu se-ntăreşte decât prin asimilarea lentă a muncii intelectuale din secolii trecuţi şi prin întărirea principiului înnăscut al judecăţii, precum orice element al creşterii e o conservare a celor câştigate în trecut şi o adăogire a elementelor cucerite din nou, astfel adevăratul progres nu se poate opera decât conservând pe de o parte, adăogând pe de alta: o vie legătură înte prezent şi viitor, nu însă o serie de sărituri fără orânduială. Deci, progresul adevărat fiind o legătură naturală între trecut şi viitor, se inspiră din tradiţiunile trecutului, înlătură însă inovaţiunile improvizate şi aventurile hazardoase".
>
> Mihai Eminescu, *Studii asupra situaţiei* (1880)

4. *Tehnica eliminării alternativelor la teza propusă.* Constă în a învedera, prin subargumentări, că fiecare din alternativele – propuse efectiv sau care pot fi imaginate - la teza susținută de argumentator este fie intrinsec neplauzibilă fie, oricum, mai puțin plauzibilă decât teza sa. Și atunci, dacă se admite că trebuie ales între această teză și una sau alta dintre alternativele examinate, concluzia e că trebuie acceptată teza. Un exemplu de utilizare a acestei tehnici îl oferă următoarea argumentarea a lui Aristotel din *Etica nicomahică*:

> „Că fericirea perfectă este o activitate contemplativă reiese clar și din considerentele ce urmează. Astfel, pe zei îi concepem ca posedând suprema treaptă a fericirii, a beatitudinii. Dar ce fel de acte trebuie să le atribuim? Acte de dreptate? N-ar fi însă ridicol să ni-i imaginăm încheind contracte, restituind credite și așa mai departe? Atunci acte de curaj? Să înfrunte pericole și să se expună la riscuri pentru frumusețea gestului? Sau acte de generozitate? Dar destinate cui? Ar fi de asemenea absurd să ni-i imaginăm servindu-se de monede sau altceva asemănător. Iar actele de cumpătare ce ar însemna pentru ei? N-ar fi o adevărată grosolănie să-i lauzi că nu manifestă dorințe perverse? Dacă am face o enumerare completă, tot ce constituie domeniul acțiunii ne-ar părea meschin și nedemn de zei. Și totuși, ni-i imaginăm pe zei ca ființe vii și active, în nici un caz dormind ca Endymion. Și atunci, dacă-i iei unei ființe vii facultatea de a acționa, și mai ales pe aceea de a produce, ce-i mai rămâne în afară de conemplare? Rezultă deci că activitatea divinității, activitate prin excelență fericită, nu poate fi decât contemplativă".

Un alt exemplu de același fel găsim în următoarea argumentare din cartea lui Cicero *De natura deorum* (partea a doua, cap. LIII):

> „Dacă ne întrebăm pentru ce a fost făcută lumea, vom spune oare că pentru arbori, pentru plante, care, fără a avea simțire, se numără totuși printre lucrurile pe care natura le face să subziste? Pare absurd. Pentru dobitoace? Nu-i mai probabil ca zeii să se fi ostenit pentru niște făpturi mute și negânditoare. Atunci pentru cine? Fără doar și poate că pentru ființele raționale, adică pentru zei și pentru oameni, care sunt de bună seamă cele mai desăvârșite dintre ființe, dat fiind că nimic nu egalează rațiunea. Este, așadar, de crezut că lumea, cu tot ce ea cuprinde, a fost făcută pentru zei și pentru oameni".

5. *Argumentarea care pune în joc relații cauzale.* Există situații când existența sau nu a unei relații cauzale face *ea* obiectul argumentării, ca de pildă atunci când în justiție se pune întrebarea dacă anumite acte ale cuiva au produs cutare efect (existența acestei relații cauzale fiind o condiție a răspunderii legale a autorului acelor acte). Alteori o relație cauzală admisă de auditoriu între fenomenele sau evenimentele A și B (cu A în rolul de cauză) este *folosită* de argumentator pentru a influența credințele sau atitudinile auditoriului față de A sau față de B. Astfel, dacă argumentatorul oferă temeiuri pentru o judecată negativă despre B, ele vor conta în mod normal și ca temeiuri pentru o judecată negativă despre A; sau, dacă el susține că trebuie acționat pentru prevenirea lui B, argumentele sale vor fi totodată argumente în favoarea contracarării lui A.

Să luăm ca exemplu, din cartea lui Barry Commoner *Cercul care se închide*, un număr de scurte argumentări privitoare la cauzele fenomenului alarmant al poluării mediului:

„Unii aruncau vina poluării asupra creşterii demografice:

<Problema poluării este o consecinţă a creşterii populaţiei. Nu avea prea mare importanţă felul în care îşi înlătura gunoaiele menajere colonistul american izolat dun trecut ... Dar, pe măsură ce populaţia s-a îndesit, procesele naturale de reciclare chimică şi biologică au ajuns supraîncărcate ... Libertatea de a ne înmulţi va aduce nenorocire tuturor> (Garrett Hardin, biolog).

<Lanţul cauzal al deteriorării /mediului ambiant/ este uşor de urmărit până la origine. Prea multe automobile, prea multe fabrici, prea mulţi detergenţi, prea multe pesticide, tot mai multe dâre de vapori de la avioanele cu reacţie, prea puţine instalaţii de purificare a apelor uzate, prea puţină apă, prea mult bioxid de carbon – toate acestea provin, evident, de la *prea mulţi oameni*> (Paul R. Ehrlich, biolog).

Unii acuzau belşugul:

<Societatea afluenţei a devenit o societate a efluenţei. Statele Unite, cu 6% din populaţia lumii, produc peste 70% din reziduurile solide ale omenirii> (Walter S. Howard, biolog).

(...) Unii acuzau agresivitatea înnăscută a omului ... Aşa cum spunea Anthony Storr: <Tristul adevăr este acela că noi alcătuim specia cea mai crudă şi mai nemiloasă care a trăit vreodată pe Pământ> /.../.

Iar alţii aruncau vina asupra celor învăţate de om:

<Oamenii se tem de natura lor umană deoarece în mod sistematic au fost învăţaţi să devină inumani... Ei nu pot înţelege ce înseamnă să iubeşti natura. Şi astfel, aerul nostru este poluat, râurile otrăvite iar Pământul sfârtecat> (Arturo Sandoval, student).

Mai departe, în acelaşi text se mai spune că „un cleric învinovăţea profitul", „ un istoric incrimina religia" („Vom continua să avem o criză ecologică tot mai gravă atâta timp cât nu vom respinge axioma creştină că singura raţiune de a fi a naturii este să-l slujească pe om", scria istoricul Lynn White), un ecologist îi acuza pe oamenii politici (aleşi deputaţi în urma lobby-ului industriilor poluante), „unii învinovăţeau capitalismul"...Însuşi autorul cărţii din care am citat susţine că fenomenul poluării crescânde are drept cauză principală o anume caracteristică a proceselor tehnologice dominante în industria, agricultura şi transporturile din secolul al douăzecilea. Acestei diversităţii de păreri despre cauzele poluării mediului natural îi corespunde, firesţe, o diversitate de judecăţi de valoare despre fenomenele sociale sau culturale indicate drept cauze şi, mai departe, o diversitate de politici preconizate pentru a diminua fenomenul poluării.

Exemplul dat este elocvent şi cu privire la dificultăţile pe care le întâmpină de multe ori căutarea cauzei sau cauzelor: dacă determinarea cauzelor ar fi o întreprindere uşoară, nu ar fi sugerate pentru unul şi acelaşi fenomen atâtea explicaţii cauzale diferite.

Şi din următorul exemplu se vede cum teze evaluative opuse despre un acelaşi fenomen – aici legislaţia prohibiţionistă în privinţa băuturilor alcoolice adoptată în SUA după Primul război mondial – sunt susţinute apelând la presupusele lui efecte asupra altor fenomene sociale:

„Partida anti-alcoolicilor punea, cum era şi de aşteptat, pe seama Prohibiţiei tot entuziasmul şi prosperitatea în creşterea înregistrată după război. Pe când anti-prohibiţioniştii susţineau că noua măsură are ca efect creşterea criminalităţii şi a libertinismului, care însoţeşte prosperitatea, şi, nu mai puţin, criza comercială şi perioada de depresiune care a urmat. Atunci când clasele muncitoare dintr-o ţară câştigă din salariu de două ori mai mulţi bani de persoană decât oricând în trecut, nu-i nevoie să ne

raportăm la Prohibiție pentru a explica de ce au crescut conturile lor din bănci sau cheltuielile lor pe te miri ce" (H. Perry Robinson, *The Nineteenth Century and After).*

Vom vedea în capitolul X, consacrat sofismelor în argumentare, că există mai multe capcane în calea raționamentelor prin care se încearcă aflarea cauzelor, ca și în calea celor în care se apelează la relații cauzale recunoscute, în vederea susținerii diverselor evaluări sau politici.

Se cere făcută aici încă o remarcă. Argumentări în favoarea sau împotriva existenței anumitor conexiuni cauzale, ca și argumentări ce folosesc ca premise enunțuri anterior admise despre relații cauzale se întâlnesc deopotrivă în discursul de fiecare zi și în cel științific. (Discursul jurnalistic comunică, în diverse grade, cu ele amândouă). Despre procedeele de căutare a relațiilor cauzale, ca parte din metodologia cercetării științifice, se discută mai pe îndelete în manualele de logică și de epistemologie (de obicei sub titlul „Metodele lui Mill"). Nu este locul să discutăm aici, nici măcar pe scurt, despre aceste procedee, în care se folosesc observația metodică și experimentul. În acest loc ne preocupă doar aspectul sau mecanismul general al diferitelor tehnici de argumentare, adică cel ce se regăsește la argumentări oricare ar fi nivelul lor intelectual. Această observație se aplică, de altfel, și în cazul tehnicilor de argumentare descrise mai înainte sau în cele ce urmează.

6. *Argumentul autorității.* Unul din mijloacele folosite de argumentatori pentru a câștiga sau spori adeziunea auditoriului la o teză constă în invocarea faptului că aceasta a fost sau este împărtășită de cineva care în ochii auditoriului contează drept autoritate în materia de care ține teza. Apelul la autorități este, firește, un procedeu de valoare dubioasă dacă prin el se pretinde dovedirea *adevărului* unei idei, cu atât mai mult dacă se pretinde dovedirea lui concludentă. Acesta e motivul pentru care în logică despre el se vorbește doar la capitolul consacrat sofismelor, adică modurilor de raționare defectuoase. Nu la fel stau lucrurile atunci când nu există posibilitatea de a stabili adevărul sau falsitatea unei idei față de care trebuie totuși, dintr-un motiv sau altul, să adoptăm o atitudine. Într-o astfel de situație, părerea unei autorități juridice, intelectuale, profesionale, morale etc. poate constitui un reper util, uneori indispensabil. Despre utilizarea legitimă și respectiv abuzivă a argumentului autorității vom spune mai multe în capitolele IX și X. Aici să prezentăm doar un exemplu – modul cum argumentează privitor la nemurirea sufletului un personaj dintr-un dialog al lui Cicero:

> „Nu sunt de părerea celor care de curând au început să susțină că sufletul piere odată cu corpul și că moartea nimicește totul. Are mai mult preț în ochii mei autoritatea celor vechi, fie a strămoșilor noștri, care ne-au impus față de cei morți îndatoriri atât de sfinte, ceea ce desigur n-ar fi făcut dacă ar fi crezut că aceasta nu are nici o importanță; fie a învățaților care au trăit în această zonă și care, prin principiile și învățăturile lor, au cultivat Grecia Mare, dispărută acum, ce-i drept, dar pe atunci în plină înflorire; fie a aceluia care a fost socotit de Apollo drept cel mai înțelept om și care nu spunea în cele mai multe chestiuni când una, când alta, ci mereu același lucru: că sufletele oamenilor sunt divine și că, după ce au ieșit din corp, reîntoarcerea la cer le e deschisă și cu atât mai ușoară cu cât cineva a fost mai bun și mai drept; de aceeași părere era și Scipio".
>
> (Cicero, *Laelius* sau *Despre prietenie)*

7. *Argumentul a fortiori.* Constă în a învedera auditoriului că, de vreme ce are o anumită credință despre ceva sau o anumită atitudine față de ceva, este rezonabil și deci se cuvine cu atât mai mult (*a fortiori)* să aibă acea credință sau atitudine și față de un alt lucru, care stă într-o anumită relație cu primul. În următorul fragment din Aristotel acest mod de argumentare este folosit în susținerea respectului de care s-ar cuveni să se bucure iscusința de a-i convinge pe alții prin cuvânt:

> „E absurd să consideri că e de rușine pentru un om să nu fie în stare să se apere cu membrele lui și să nu consideri de rușine când nu e capabil să se apere folosind discursul rațional, știut fiind că folosirea acestuia e mai distinctivă pentru ființa umană decât folosirea mîinilor și a picioarelor".
>
> (Aristotel, *Retorica)*

John Stuart Mill, în eseul său *Despre libertate,* se folosește și el, între altele, de un argument *a fortiori* în favoarea tezei sale că societatea trebuie să îngăduie libera exprimare a opiniilor. Interzicerea unei opinii pe motiv că este greșită și dăunătoare se bazează pe prezumția de infailibilitate a judecății celui care o interzice pe acest temei. Or – argumentează Mill – de vreme ce cel mai luminat dintre oamenii din vremea sa, împăratul Marc Aureliu – a putut greși persecutând cu asprime creștinismul pe temeiul convingerii sale sincere că acesta ar avea o acțiune dizolvantă asupra societății, cine ar putea să-și aroge atributul infailibilității spre a interzice, în virtutea lui, vreo credință sau chiar ateismul, pe temeiul că sunt potrivnice adevărului și dăunătoare?

> „Credința nici unui creștin că ateismul este greșit și că tinde la destrămarea societății nu este mai nestrămutată decât era credința lui Marc Aureliu că aceleași lucruri se pot spune despre creștinism; căci așa credea omul care, dintre toți cei ce trăiau pe atunci, ar fi putut fi considerat cel mai capabil de a prețui această religie. Dacă cel ce aprobă pedepsirea exprimării opiniilor nu se leagănă cumva cu iluzia că este un om mai înțelept decât Marc Aureliu (...), mai zelos în căutarea devărului sau mai constant în devotamentul față de el îndată ce l-a găsit, atunci să se abțină de la presupunerea infailibilității comune a mulțimii și a lui însuși, presupunere pe care marele Antonin a făcut-o cu rezultate atât de nefericite".

Să ne referim acum și la unele tehnici de argumentare „negative", adică utilizate pentru a infirma sau șubrezi opusul tezei susținute de argumentator sau teza adversarului într-o polemică.

8. *Reducerea la absurd a opusului tezei.* Această denumire se potrivește cel mai bine cazurilor în care argumentatorul scoate în evidență o contradicție logică în formularea punctului de vedere opus tezei sale sau în consecințele acestui punct de vedere. Aici însă o vom folosi în sens mai larg, acoperind și cazurile unde sunt scoase la iveală consecințe evident false sau neplauzibile, deși nu neapărat contradicții.

Am întâlnit deja în cele de mai înainte exemple de folosire a acestei tehnici. Unul se găsește în textul citat din K. Popper în cap. V, unde acesta combate punctul de vedere că ideile joacă un rol minor în viața politică, prin considerentul că dacă ar fi așa, atunci (1) crearea Statelor Unite ale Americii ar fi de neînțeles și (2) ar trebui contestată

influența, cât se poate de evidentă, a creștinismului asupra istoriei. Un altul se găsește în pasajul din Voltaire citat la începutul capitolului de față, unde ideii că războiul este inerent firii umane îi este opus faptul elementar că omenirea nu a pierit. Iată încă un scurt exemplu, dintr-o lucrare de teoria dreptului:

„A spune că relațiunea juridică se poate stabili între lucruri este o absurditate. Am arătat că, în ultima analiză, relațiunea juridică cuprinde ideea unui drept și a unei obligațiuni pe care cineva poate să le aibă față de altcineva. Putem spune că un lucru are un drept sau o obligațiune? Evident că nu. Trăznetul care cade asupra unei case și o aprinde, fenomen natural, nu este răspunzător de ceea ce face, nu are drepturi, nici obligațiuni. Râul, care se revarsă și provoacă inundații, nu ar putea să aibă drepturi și obligațiuni".

(M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*)

În fine un exemplu din sfera argumentării filosofice:

„Există gânditori care cred că adevărul unei teorii poate fi inferat din caracterul ei neinfirmabil. Evident însă că aceasta este o greșeală, având în vedere că pot să existe două teorii incompatibile dar ambele neinfirmabile – de exemplu, determinismul și indeterminismul. Or, de vreme ce două teorii incompatibile nu pot fi ambele adevărate, faptul că ambele sunt neinfirmabile arată că din neinfirmabilitate nu poate decurge logic adevărul".

K. R. Popper, *Despre statutul științei și al metafizicii*

Argumentarea din acest pasaj ar putea, într-adevăr, să fie reformulată și astfel: „Să presupunem că orice teorie neinfirmabilă este adevărată. Există însă teorii care sunt deopotrivă neinfirmabile, dar se exclud între ele – de pildă, determinismul și indeterminismul. Susținerea că ambele sunt adevărate ne conduce, așadar, la consecința absurdă că două teorii incompatibile între ele pot fi ambele adevărate".

9. *Operarea de distincții conceptuale în chip de contraargument.* Noțiunile folosite în argumentarea extra-științifică sunt nu odată vagi, nefixate prin definiții, ceea ce face ca aplicabilitatea lor la câte un lucru să fie controversabilă între cei care le folosesc. Se întâmplă, în particular, ca teza unui argumentator să fie contestată scoțând în evidență că un termen sau altul din enunțul tezei a fost folosit spre a acoperi două fenomene aflate, ce-i drept, în legătură, dar totuși distincte. De exemplu, unui politician de orientare creștină care ar susține importanța prezenței partidului său pe eșichierul politic invocând revirimentul religiozității în societate, atestat de frecventarea în masă a bisericilor, un oponent i-ar putea replica atrăgând atenția că nevoia de religie, sentimentul religios autentic nu sunt același lucru cu mersul la biserică. Tot așa, adepții unei mișcări politice sau religioase compromise în planul acțiunii practice se apără uneori reproșând criticilor că nu fac distincție între programul și idealurile mișcării, pe de o parte, și acțiunea politică dusă sub stindardul ei, acțiune ai cărei protagoniști au alterat sau trădat uneori acele idealuri.

Legat de argumentările în jurul întrebării privitoare la moralitatea sau imoralitatea folosirii forței fizice în raporturile cu semenii, următorul pasaj stăruie asupra unei distincții ce se cere făcută în acest context:

„Dat fiind că forța fizică în sine nu este ceva rău, caracterul moral sau imoral al utilizării ei se stabilește în fiecare caz în parte, în funcție de intenția persoanei și de esența cauzei /căreia îi slujește utilizarea ei/; o forță fizică rațional întrebuințată pentru binele real, moral și material, al aproapelui constituie un mijloc *bun* și nicidecum rău, iar o asemenea întrebuințare, departe de a fi interzisă, este de-a dreptul *prescrisă* de principiul moral. Există probabil aici o delimitare subtilă, dar absolut exactă și clară, între utilizarea morală și utilizarea imorală a forței fizice. Totul depinde de cum ne raportăm la răufăcător, împotrivindu-ne răului: ne menținem atitudinea morală față de el? Avem în vedere propriul lui bine? Dacă răspunsul la aceste două întrebări este afirmativ, atunci, fără îndoială, violența noastră nedorită nu va presupune nimic imoral, nici o urmă de răzbunare sau chinuire; ea va fi o condiție în fond indispensabilă a ajutorului nostru, aidoma unei operații cirurgicale sau privării de libertate aplicate unui nebun violent".

V. Soloviov, *Îndreptățirea binelui*, cap. VI

Distincția introdusă aici poate fi considerată un contrarargument la teza că folosirea forței fizice este *întotdeauna* potrivnică principiilor morale.

10. *Folosirea de cazuri paralele în chip de contraargument.* Acest mod de a ataca teza unui oponent constă în a învedera că dacă modul său de a raționa ar fi aplicat la alte cazuri, asemănătoare cu cel avut în vedere de el, s-ar ajunge la consecințe absurde. Un exemplu potrivit ar fi aici replica dată istoricilor adversari ai tezei continuității populației daco-romane la nord de Dunăre, care s-au folosit de argumentul lipsei de atestări documentare ale prezenței ei în perioada dintre secolul IV și începutul secolului XIII (argumentul „tăcerii documentelor"):

„Tăcerea documentelor (argumentul *a silentio)* nu este un argument valabil (...). În aceeași perioadă care ne privește, în „mileniul întunecat", nu se pomenește nicăieri de latinofonii din Elveția (Rhetia), care mai vorbesc și azi limba *romanșă;* iar și mai aproape de noi, despre albanezi n-avem nici un document timp de o mie de ani (tăcere documentară și mai lungă decât la noi); dar vecinii lor, greci sau slavi, n-au putut susține că albanezii au picat din cer acolo unde-i găsim și azi și unde sunt semnalați din Antichitate".

(Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri).*

După ce am explicat astfel un număr de tehnici argumentative, ilustrându-le cu exemple luate din practica argumentării, să încheiem cu câteva observații generale.

– există, după cum am spus deja, și alte asemenea tehnici sau scheme de argumentare și pe semne că ar fi fără rost o încercare de a întocmi un inventar complet al lor.

– nici cele de care ne-am ocupat nu sunt toate net distincte între ele; unele din exemplele pe care le-am dat pentru câte o tehnică ar fi putut să fie folosit ca ilustrare și pentru anumite altele.

– în argumentările mai ample se combină, de obicei, câte două sau mai multe asemenea tehnici pe parcursul dintre punctele de pornire considerate admise de auditoriu și teza argumentatorului. De pildă, o aserțiune generală cu statut de concluzie intermediară poate fi sprijinită prin exemple potrivite, pentru ca apoi teza argumentatorului să fie dedusă din această concluzie intermediară fie ca un caz care i se subsumează, fie în temeiul unei relații cauzale dintre fenomenele despre care este vorba în ea și cele despre care este vorba în teză. Doar la argumentările foarte simple și nestratificate întâlnim câte o unică tehnică de susținere a tezei.

– pe lângă tehnici generale, utilizabile indiferent de domeniu sau de tipul tezei, există altele utlizate de preferință sau exclusiv în câte un domeniu sau pentru câte un singur tip de teză. Astfel, o schemă de argumentare care constă în a susține că dintre două căi alternative pe care poate fi atins un același scop, una este preferabilă celeilalte deoarece comportă costuri mai mici are sens doar în argumentări cu teză evaluativă sau/și acțională, nu și în cele cu teză factuală. Etc.

– după cum am spus deja mai înainte, unele din tehnicile de argumentare descrise corespund, mai mult sau mai puțin, unor tipuri de raționament dintre cele pe care le distinge teoria logică – deducție, inducție amplificatoare, analogie, raționament apagogic ș.a. Cu mențiunea, făcută și ea în cele de mai sus, că în logică raționamentul e privit în principal ca instrument al acțiunii de căutare sau dovedire a adevărului, iar în teoria argumentării, în principal, ca instrument de influențare a credințelor- inclusiv acolo unde nu putem ști care este adevărul sau nu știm încă în ce fel ar putea fi acesta stabilit, sau unde nici nu se pune problema adevărului, ci, de pildă, problema evaluării judicioase și a acțiunii optime sau preferabile într-o situație dată.

– după cum iarăși am mai spus, fiecare din tehnicile de argumentare se pretează și la folosire abuzivă; adică, pentru fiecare din ele există, potențial, câte un tip de sofism. Vom semnala unele din aceste corespondențe mai jos, în cap X.

Material ilustrativ la tehnicile de argumentare

Notă. După cum am remarcat deja, tehnicile enumerate în acest capitol nu se vor un inventar complet iar unele dintre ele se suprapun parțial sau se completează în practica argumentării. De aceea, atunci când suntem în fața unei argumentări reale, în loc de a căuta să recunoaștem neapărat în ea una sau alta din tehnicile enumerate, este preferabil să urmărim pur și simplu ce modalități de convingere sunt utilizate de argumentator și în ce ordine sau combinație etc., și abia apoi să ne întrebăm dacă ele se încadrează – și cât de bine – uneia sau alteia din aceste tehnici.

În cel de-al patrulea dintre textele de mai jos, care cuprinde o argumentare mai lungă și mai complexă, vom evidenția prin subliniere IVA, spre a facilita recunoașterea sub-argumentărilor din care se alcătuiește argumentarea de ansamblu a tezei susținute în el.

1. „Două corpuri care se ciocnesc dau naștere mișcării; și, totuși, această mișcare n-are nimic asemănător cu cele două corpuri, nimic din cele trei dimensiuni ale lor, ea n-are, ca ele, nici un chip: deci, o ființă poate să n-aibă nimic care să semene ființei ce-i dă naștere: deci, gândirea poate izvorî din unirea a două corpuri lipsite de proprietatea gândirii".

2. "Constat că nu mai îndrăzniți să spuneți că deviația atomilor dă naștere gândirii; dar încă de la prima noastră convorbire am respins succesiunea eternă a ființelor sensibile și gânditoare; v-am spus că, dacă au existat ființe gânditoare prin ele însele, ar trebui ca gândirea să fie un atribut necesar, esențial al oricărei materii; că, dacă materia ar gândi în mod necesar prin ea însăși, orice materie ar fi gânditoare; or, lucrurile nu stau așa: deci, nu se poate admite o succesiune de ființe materiale gândind prin ele însele".

(Ambele pasaje sunt din Voltaire, *Dialoguri între Lucrețiu și Poseidonius*)

3. „Problema interpretării înțelesului unei reguli care face din însuși îndemnul la infracțiune o infracțiune mi se pare similară celei pe care o ridică o lege care interzice sădirea unui anumit soi de plantă. Un ins nu încalcă o astfel de lege dacă împrăștie pe asfaltul trotuarului sau pe un maidan sterp semințe din acea plantă (...). Legea e încălcată doar dacă insul cu pricina face o mică groapă într-un sol potrivit, pune în ea semințe potrivite, sapă, fertilizează, asigură necesarul de apă, protejează planta de vânturi, omizi și câini; sau dacă găsește condițiile gata pregătite, cu solul deja primitor, astfel încât simpla aruncare pe el a semințelor va crea o probabilitate substanțială ca plantele să răsară și să crească. Prin analogie, vorbele de îndemn, pentru a conta drept incitare la infracțiune, trebuie să întâlnească urechi rezonabil de receptive. Această cerință rezultă nemijlocit din principiul cauzării prejudiciului. Dacă îngăduim reprimarea coercitivă a unor vorbe neprimejdioase, vom conferi o putere atât de mare organelor de represiune ale statului, încât vom descuraja deopotrivă spontaneitatea și discuția morală superioară, producând astfel multe neajunsuri și virtual nici un lucru bun".

Joel Feinberg, *Limits of the Expression of Opinion,* în Feinberg & Gross (eds.), *Philosophy of Law* (1986)

4. „Faptul că metoda utopică, prin care se alege o stare ideală a societății ca scop căruia trebuie să-i servească toate acțiunile noastre politice, este de natură să genereze violență poate fi înțeles astfel. ***Dat fiind că*** țelurile ultime ale acțiunilor politice nu le putem determina în mod științific, sau prin metode pur raționale, deosebirile de opinie privitoare la cum trebuie să arate acea stare ideală nu pot fi întotdeauna aplanate prin metoda argumentării. Ele vor avea, cel puțin în parte, caracterul unor deosebiri religioase. Iar între aceste religii utopice diferite nu prea poate să existe toleranță. Țelurile utopice sunt menite a servi drept bază pentru acțiunea politică și discuția politică raționale, iar o astfel de acțiune se vădește a fi posibilă doar dacă s-a luat o decizie fermă în orivința scopului. ***Astfel***, utopistul trebuie neapărat fie să-i învingă, fie să-i zdrobească pe competitorii săi utopiști care nu împărtășesc țelurile sale utopice și nu profesează religia sa utopică.

Și nu numai atât. El trebuie să fie foarte temeinic în eliminarea și reducerea la tăcere a tuturor vederilor concurente eretice. ***Pentru că*** drumul spre țelul utopic este lung. ***De aceea***, raționalitatea acțiunii sale politice reclamă consecvența scopului pe o lungă perioadă înainte; or, aceasta se poate realiza numai dacă el nu se va mulțumi să anihileze religiile utopoice concurente, ci, pe cât posibil, va stârpi și orice amintire a lor.

Folosirea de metode violente pentru suprimarea țelurilor concurente devine în fapt și mai presantă. ***Pentru că*** în mod inevitabil perioada construcției utopice va fi una de schimbare socială, iar în astfel de epoci ideile sunt supuse și ele schimbării. ***Așa se face că*** ceea ce multora putea să li se fi părut rezonabil în momentul când s-a luat decizia în privința proiectului utopic, să le pară mai puțin dezirabil după o vreme. Iar dacă se întâmplă așa, întregul demers va fi în pericol să eșueze. ***Căci*** dacă ne schimbăm țelurile politice ultime în timp ce încercăm să înaintăm spre ele, s-ar putea să descoperim curând că ne mișcăm în cerc. Întrega metodă de a ne fixa mai înainte un țel politic ultim și de a ne pregăti apoi să înaintăm spre el nu poate fi decât zadarnică dacă țelul poate fi schimbat în cursul procesului de înfăptuire a lui. S-ar putea ușor dovedi că în fapt pașii făcuți până acum ne îndepărtează de noul țel. Iar dacă, în această situație, schimbăm direcția în conformitate cu noul țel, ne expunem aceluiași risc. În ciuda tuturor sacrificiilor pe care, eventual, le vom fi făcut spre a ne asigura că acționăm rațional, s-ar putea, pur și simplu, să nu ajungem nicăieri (...).

Or, singurul mod de a evita asemenea schimbări ale țelurilor noastre pare a fi folosirea violenței, care include propaganda, înăbușirea criticii și anihilarea oricărei opoziții (...).

Raționalismul utopic este, ***așadar***, un raționalism care se autodezminte. Oricât de generoase i-ar fi țelurile, el nu aduce fericire, ci doar binecunoscuta năpastă de a fi condamnați să trăim sub o guvernare tiranică".

K. R. Popper, *Utopie și violență* (1947).

Capitolul VIII

Limbajul ca factor în argumentare

Vorbind, în cap. III, despre argumentare ca activitate verbală, am spus, între altele, că pentru argumentări este caracteristică exprimarea, în principal sau în mod exclusiv, în limba naturală; că în comunicarea de tip argumentativ funcționează anumite presupoziții, așteptări, exigențe de partea argumentatorului și de cea a auditoriului; și că realizarea unei bune comunicări între ei constituie o condiție pentru atingerea scopului celui dintâi, de a convinge, și a scopului celui de-al doilea, de a evalua meritele argumentării.

Acum vom adăuga anumite alte considerații privitoare, pe de o parte, la (1) factori lingvistici care, în anumite condiții, pot stânjeni comunicarea dintre argumentator și auditoriu, iar pe de alta, la (2) mijloacele lingvistice de influențare a auditoriului în sensul dorit de argumentator, altele decât legăturile logice dintre aserțiunile care compun textul argumentativ produs; este vorba de resursele *expresive* ale limbajului.

1. Polisemie, ambiguitate, vaguitate

1.1. Se știe că în limba naturală numeroși termeni posedă câte două sau mai multe înțelesuri, fenomen numit polisemie sau polisemantism. Uneori înțelesurile diferite ale câte unui astfel de termen sunt atât de îndepărtate între ele, încât contextul imediat (propoziția) sau mai larg în care el este utilizat în comunicare permit de fiecare dată recunoașterea înțelesului avut în vedere. O propoziție, într-un astfel de caz, va avea un înțeles univoc chiar dacă în ea figurează un cuvânt sau o expresie care, luate izolat, sunt polisemice.

De exemplu, deși cuvântul „ochi" desemnează în limba română atât organul vederii cât și diferite alte lucruri (bunăoară pe cel desemnat și de cuvântul „laț"), dacă este folosit într-o propoziție de felul „Persoana prezentată la cabinetul medical avea un ochi vătămat", el are, evident, primul din aceste înțelesuri. Cuvântul polisemic „cauză" are un sens în sintagma „cauzele accidentelor rutiere", altul în sintagma „cauză civilă" din vocabularul juridic (chiar și atunci când o cauză civilă privește un accident rutier și stabilirea cauzei sau a cauzelor producerii acestuia) și un alt sens, iarăși, în sintagma „a milita pentru o cauză". Pentru un al treilea exemplu – banal, firește, și el, cel puțin pentru oricine va fi meditat cât de cât asupra acestor lucruri – putem compara variațiile de sens ale adjectivului „greu" în expresiile „vehicol greu", „trafic greu", „examen greu" „leul greu". (Sfera de aplicație a acestui adjectiv poate varia și dintr-o altă pricină, mai subtilă, la care ne vom referi ceva mai încolo, în legătură cu deosebirea de comportament logic dintre termenii absoluți și cei relativi).

Există situații când din context nu rezultă limpede care dintre două sau mai multe înțelesuri ale unui cuvânt este avut în vedere, mai ales dacă aceste înțelesuri nu sunt foarte

îndepărtate unul de celălalt. Atunci polisemia dă naştere *ambiguităţii*: propoziţiile în care figurează un astfel de termen nu au nici ele un înţeles univoc, ci pot fi interpretate plauzibil în câte două sau mai multe feluri. Ambiguitatea este potenţial perturbatoare pentru comunicare, în particular pentru cea care are loc în contextul argumentării. Dacă argumentatorul ataşează uneia din aserţiunile sale un înţeles, iar auditoriul dă acelei aserţiuni un înţeles diferit, efectul argumentării va fi cu siguranţă altul decât cel ce s-ar înregistra dacă amândoi ar înţelege aserţiunea respectivă în acelaşi mod. De pildă, nişte argumente potrivite pentru aserţiunea luată în unul din sensuri s-ar putea să fie total nepotrivite pentru un alt sens al ei, sau măcar să fie mai puţin pertinente şi convingătoare.

Un exemplu clar de acest fel îl oferă perechea de termeni „normal" – „anormal". În unul din sensuri ei semnifică buna, respectiv proasta stare sau funcţionare a unui sistem – de pildă a aparatului circulator al unui organism, a unui dispozitiv mecanic, a evoluţiei preţurilor sau a ocupării forţei de muncă într-o economie etc. Normal în acest sens este ceea ce corespunde parametrilor unei bune funcţionări. Într-un alt sens, ei semnifică încadrarea într-o medie statistică, respectiv abaterea de la această medie. Aşa se face că normal în cel de-al doilea sens poate fi şi ceva ce este anormal în primul sens, adică ceva ce este patologic; la un om în vârstă, fumător şi care a dus o viaţă sedentară este normal, de pildă, să apară tulburări ale circulaţiei sangvine, adică este normal (frecvent, de aşteptat) ca aceasta să nu fie normală, adică bună, din punct de vedere funcţional.

Să mai dăm un exemplu. În argumentările din domeniul eticii întâlnim trei puncte de vedere (teze) diferite cu privire la minciună: că minciuna este blamabilă întotdeauna, că există şi minciuni nevinovate, aşadar scuzabile, şi, în fine, că există şi minciuni necesare şi, ca atare, lăudabile. Dezacordul ţine în acest caz, cel puţin în parte, de sensul care se dă cuvântului „minciună": cel de ascundere sau deformare voită a adevărului, indiferent de caracterul motivaţiei pentru care se face acest lucru, şi cel de deformare a adevărului făcută cu o intenţie reprobabilă. (În capitolul X, consacrat sofismelor, vom prezenta un text care explică mai pe larg în ce mod jocul acestor sensuri intervine, conştient sau nu, în argumentarea unor puncte de vedere asupra calificării etice a minciunii).

Unii termeni adjectivali sau adverbiali, precum cei din perechile *bun/prost* (sau *rău*), *mare/mic, greu/uşor, înalt/scund, departe/aproape* etc. îşi modifică înţelesul sau, cel puţin, sfera de aplicaţie în funcţie de termenii substantivali, respectiv verbali cărora le sunt ataşaţi, sau în funcţie de contextul mai larg în care sunt folosiţi. A se compara, de pildă, înţelesurile lui *bun* în sintagmele *om bun*, respectiv *meseriaş bun* sau *bun organizator*, *bun prieten*. *Baschetbalist înalt* înseamnă înalt în raport cu media de înălţime a baschetbaliştilor, pe când *bărbat înalt* înseamnă înalt în raport cu media de înălţime a bărbaţilor, care este inferioară celei a baschetbaliştilor. La anumiţi termeni, aşadar, înţelesul sau, cel puţin, extensiunea, adică mulţimea de obiecte la care se aplică, pot să difere, mai mult sau mai puţin, în funcţie de o clasă de referinţă, precizată sau subînţeleasă, în legătură cu care sunt folosiţi.

Numeroşi termeni din vocabularul politic au fost şi sunt utilizaţi în mod neuniform, cu înţelesuri mai mult sau mai puţin diferite. Printre ei se numără termeni ca „stat", „naţiune", „democraţie", „dictatură", „egalitate", „libertate", „naţionalism", „patriotism", „imperialism", „pacifism", „conservatorism", „liberalism" şi alţii. Înţelesul îndeobşte admis al termenului „democraţie", de pildă, este cel de guvernare populară, de

suveranitate a ansamblului cetățenilor, dar dincolo de această determinație abstractă, există în utilizarea termenului deosebiri, după cum accentul cade pe una sau alta din întrebările: cine deține efectiv puterea în stat, în numele cui, în interesul cui? Așa se face că în limbajul politicii practice, dar și în argumentări teoretice cu conținut politic, au apărut expresii de felul „democrație formală", „democrație directă", „democrație antică", „democrație burgheză", „democrație populară" etc., prin care se marchează astfel de deosebiri – uneori pentru eliminarea ambiguităților, alteori pentru a exploata în scopuri propagandistice conotația pozitivă a cuvântului „democrație". În următorul pasaj se face o remarcă asemănătoare cu privire la termenul „monarhie":

> „Ambiguitatea rezultă și din necontenita schimbare a înțelesului cuvintelor. <Monarhie>, în înțelesul originar al cuvântului, se aplică la o formă de guvernământ în care voința unui singur om este supremă în emiterea sau abrogarea legilor, în numirea sau demiterea din funcții de stat sau din justiție, în a hotărî pacea sau războiul, fără a fi sub controlul vreunor legi sau cutume. În realitate, însă, puterea supremă nu este niciodată necontrolată în acest fel; iat cuvântul a fost extins, acoperind moduri de guvernare în care șeful tutelar este controlat în numeroase și variate moduri și grade. Existența unui șef cu titlul de rege sau de împărat este faptul cel mai simplu și mai izbitor, și oriunde există această situație este realizat conceptul popular de monarhie. Președintele Statelor Unite are mai multă putere reală decât suveranul Marii Britanii; totuși prima din aceste două forme de guvernământ se cheamă republică, pe când cea de a doua, monarhie. Oamenii discută despre avantajele și dezavantajele monarhiei fără a fi decis în prealabil dacă iau cuvântul <monarhie> în sensul lui etimologic de putere nelimitată, în sensul popular de regalitate titulară, sau în sensul logic de putere precis limitată în anumite moduri" (din Aikin, *Principles of Logic).*

Pentru prevenirea sau înlăturarea ambiguităților în discursul argumentativ este uneori suficient să fie semnalat, în treacăt, auditoriului sensul avut în vedere al unui termen polisemic, să fie înlăturat sau, dimpotrivă, adăugat ori subliniat, de către argumentator, câte un element care modifică acest sens. Este ceea ce se face, în general, în argumentările orale, dar și în argumentările scrise de mică întindere și fără pretenții teoretice. În argumentările mai ample și mai sistematice, limpezirea terminologiei se realizează, la nevoie, efectuând distincții conceptuale și fixându-le prin termeni anume aleși. Aceștia din urmă termeni sunt fie cu totul noi, fie obținuți prin atașarea câte unei determinații la termenul în legătură cu care s-a operat distincția, așa cum am văzut adineauri în cazul termenului „democrație". (Operarea de distincții conceptuale a fost, de altfel, inclusă, în capitolul precedent, printre tehnicile de argumentare utilizate în argumentările polemice).

Introducerea de termeni noi este uneori însoțită de specificarea înțelesurilor lor prin *definiții.* La utilizarea definițiilor în argumentări ne vom referi ceva mai jos; deocamdată să dăm câteva exemple de clarificări terminologice de primele două feluri, unde nu se formulează definiții propriu-zise. Pe unele le vom lua din texte care ne-au folosit deja ca surse de material ilustrativ. Astfel, Aristotel, când argumentează, în *Etica nicomahică,* cu privire la virtuți și la modurile în care se dobândesc, operează distincția (anticipată la Platon) dintre virtuțile dianoetice, adică ale intelectului, și virtuțile etice, adică ținând de caracter. Cicero, în scrierea sa despre arta ghicirii viitorului, îl invită, într-

un moment al dialogului, pe interlocutorul său să limpezească înțelesul cu care folosește termenul „divinație", după cum decide să admită sau nu că în producerea evenimentelor există hazard. Descrates, în *Pasiunile sufletului*, semnalează cititorului că dă termenului „invidie" un înțeles mai larg decât cel din vorbirea curentă. Benjamin Constant își axează discursul despre libertate pe distincția dintre ideea de libertate a anticilor și cea a lumii moderne. (Prima consta „în execitarea colectivă, însă directă, a mai multor părți din suveranitate, în a delibera, în piața publică, asupra războiului și a păcii, în a încheia tratate de alianță cu străinii, în a vota legi, în a enunța hotărâri, în a examina conturile, actele, gestiunea magistraților, în a-i obliga să compară în fața întregului popor, în a-i pune sub acuzare, în a-i condamna sau achita". Pe când cea de a doua înseamnă dreptul, pentru fiecare cetățean, „de a nu se supune decât în fața legii, de a nu putea fi arestat, nici închis, nici omorât, nici maltratat în vreun fel din voia arbitrară a unuia sau mai multor indivizi. Înseamnă dreptul de a-și exprima părerea, de a-și alege ocupația și de a o practica, de a dispune de a sa proprietate, abuzând chiar de ea, de a se duce și de a veni fără să ceară voie și fără să dea socoteală despre motivele și căile alese" etc., într-un cuvânt, „dreptul de a te bucura în liniște de independența personală"). Nedistingerea acestor două accepțiuni ale termenului „libertate politică" constituie, evident, o sursă potențială de neînțelegeri și confuzii. Într-un eseu pe tema libertății al lui Isaiah Berlin este semnalată utilizarea termenului „libertate" și într-o a treia accepțiune, cea de drepturi colective ale minorităților dintr-o societate, accepțiune ce adaugă la confuzia generată de amestecul primelor două. (A se vedea, la sfârșitul capitolului, textul 2). K. Popper, în scrierile sale de filosofie politică, operează cu distincții între termeni ale căror înțelesuri în limbajul curent apar de multe ori amestecate, ca de pildă „altruism" și „colectivism", sau „individualism" și „egoism", iar uneori, pentru a preveni confuzii posibile, construiește *ad hoc* termeni noi, ca de pildă „istoricism", alături de deja existentul „istorism", etc.

Se poate întâmpla ca o construcție lingvistică, de pildă o propoziție, să sufere de ambiguitate chiar dacă termenii din cuprinsul ei au înțelesuri univoce. În acest caz ambiguitatea este cauzată de modul de asamblare a componentelor simple. O astfel de ambiguitate se cheamă „sintactică" sau „structurală". Pe un afiș în care se făcea reclamă unui medicament destinat combaterii glaucomului scria, bunăoară, astfel: „Singurul semn al glaucomului poate să fie lipsa oricărui semn", ceea ce, cum e ușor de observat, poate fi interpretat în două feluri: (a) că această boală nu se manifestă *niciodată* prin simptome specifice, și (b) că *uneori* ea poate fi prezentă și în lipsa unor astfel de simptome. (Alte exemple pentru acest fel de ambuguitate, numită *amfibolie*, vor fi date în capitolul X, consacrat sofismelor).

1.2. Sunt numiți *vagi* acei termeni dintr-un limbaj în cazul cărora nu se poate stabili întotdeauna dacă se aplică sau nu unui anumit lucru, fenomen, proces, unei persoane, unei opere etc; altfel spus, acei termeni în privința aplicabilității cărora la ceva din realitate pot să existe ezitări ori să apară dezacorduri între vorbitori egal de competenți. Așa se întâmplă cu numeroși termeni din limbile naturale, uneori chiar și după ce aceștia sunt preluați în limbajul tehnic al câte unei științe sau îndeletniciri practice.

Să dăm câteva exemple de termeni vagi. Din familia celor folosiți la caracterizarea oamenilor din diverse puncte de vedere, sunt evident vagi termeni ca

„înalt", „frumos", „tânăr", „chel", „generos", „bogat", „comunicativ" (firește, și termenii contrari acestora, atunci când există) – spre deosebire de termeni ca „înalt de 1, 85 metri", „în vârstă de 27 de ani„ sau chiar „în vîrstă de 27 de ani, două luni și patru zile", „posesor al unei averi de două milioane de dolari" etc., care sunt precișI (sau, oricum, mai precișI). Dintr-o altă familie de termeni, vagi sunt termenii „țară de mărime mijlocie" sau „țară dezvoltată din punct de vedere economic", prin contrast cu „țară cu un teritoriu de 366.400 de km. pătrați", respectiv „țară cu venit mediu pe locuitor de 9.500 dolari".

Unii dintre termeni sunt deopotrivă polisemici și vagi, alteori un termen polisemic poate fi vag în câte unul din înțelesurile pe care le are, iar într-un alt înțeles să fie precis. Și vice-versa, firește. Cele două trăsături sunt, oricum, independente una de cealaltă și pot avea efecte diferite pe planul comunicării. Am văzut că în legătură cu polisemia poate să apară fenomenul ambiguității, dar că polisemia ca atare nu este o carență. Tot așa, vaguitatea nu este prin ea însăși un neajuns și în cele mai multe situații nu creează neînțelegeri sau alte dificultăți în comunicare. Ba s-ar putea arăta chiar că existența în limbaj a termenilor vagi este de multe ori o condiție necesară a posibilității de a comunica sau un factor care înlesnește comunicarea. Există, pe de altă parte, situații, inclusiv în comunicarea de tip argumentatativ, când din pricina vaguității mesajul argumentatorului poate fi interpretat, cu sau fără intenție, într-un mod mai mult sau mai puțin diferit de cel intenționat de el. În particular, există posibilitatea ca o aceeași atitudine sau manifestare a cuiva să fie taxată în moduri opuse, în funcție de gradul în care este prezent în ea un anumit element anevoie de cuantificat.

Ca exemplu, să luăm din vocabularul politic termenul „naționalism". Acestuia i se poate da o accepțiune apropiată de cea a termenului „patriotism", conotat cel mai adesea pozitiv, sau una apropiată de cea a termenului „xenofobie", conotat cel mai adesea negativ. Cei ce se declară naționaliști vor stărui, de aceea, într-o argumentare, pe prima din cele două înrudiri de sens, iar cei ostili naționalismului, pe cea de a doua. Așa se face că în discuțiile în contradictoriu despre națiune și naționalism, survine nu odată un moment în care participanții își cer unii altora să precizeze ce anume înțeleg „exact" prin naționalism, sau oferă singuri explicații privind înțelesul pe care-l dau acestui termen, astfel încât să nu li se răstălmăcească susținerile.

Uneori – de pildă în limbajul juridic folosit în legiferare sau când se vrea ca discursul despre un anumit fenomen să capete mai multă rigoare și acuratețe – anumiți termeni vagi preluați din vorbirea curentă sunt înlocuiți cu termeni precișI sau li se atașează definiții menite să le asigure o aplicare mai uniformă. Astfel, în legislația rutieră nu se folosesc expresii ca „ebrietate" sau „aflat sub influența băuturilor alcoolice", care sunt, firește, vagi, ci expresii cu înțeles precis precum „îmbibație alcoolică de 0,12%"; în meteorologie, în loc de (sau alături de) termeni vagi ca „vreme călduroasă" sau „precipitații abundente" sunt folosiți termeni ca „temperatura aerului, la umbră, de 36 grade Celsius", „precipitații de 50 de litri pe metru pătarat în 24 de ore" etc.

Înlocuirea termenilor vagi prin termeni precișI face îndeobște posibilă mai multă rigoare în argumentări Altminteri, precizia nu este întotdeauna o virtute; ea poate fi și simplă pedanterie sau chiar un mod sofistic de a crea impresia de argumentare concludentă, „matematică", și acolo unde o astfel de argumentare nu este cu adevărat posibilă sau la locul ei.

2. Apelul la definiții în argumentări

În argumentările mai ample și mai savante, se recurge, spuneam, la *definiții* ale unor termeni-cheie. În legătură cu definițiile folosite în textele argumentative, sunt de interes anumite distincții, întâlnite și în teoria logică a definițiilor, între tipuri de definiții, după menirea pe care o au în discurs. Una din aceste distincții este cea dintre definițiile numite *lexicale* și cele numite *stipulative*. Printr-o definiție stipulativă se formulează decizia unui autor de a folosi, într-un text, un termen într-un mod determinat, cu un anume înțeles. Termenul poate fi unul nou-construit, dar poate fi și unul deja existent, aflat în uz cu alte înțelesuri, eventual cu totul diferite. O astfel de definiție are un caracter convențional și în legătură cu ea are sens să ne întrebăm doar dacă și cât este de utilă sau de clară, nu și dacă este „adevărată"; adoptarea ei nu prejudecă în nici un fel în privința chestiunii de fond în legătură cu discutarea căreia a fost formulată.

Definițiile lexicale, în schimb, sunt relatări ale înțelesurilor unor termeni așa cum aceștia sunt folosiți, fie în vorbirea curentă, fie în cuprinsul unei teorii existente. Dacă termenii cu pricina posedă mai multe înțelesuri, definiția lexicală trebuie fie să le enumere, fie să specifice că reține și redă doar unul din ele. Privitor la o definiție lexicală *se poate* pune cu sens întrebarea cât de fidel redă respectivele înțelesuri preexistente, de vreme ce rostul ei este tocmai acesta, și nu cel de a inova sau ajusta. În particular, dacă înțelesul unui termen aflat în uz este vag, definiția sa lexicală trebuie să păstreze această vaguitrate.

În analiza caracteristicilor argumentării etice și politice a fost introdusă și noțiunea de *definiții persuasive*. Este vorba de definiții prin care se conferă câte unui termen care are, în uz, o conotație pozitivă sau negativă statornicită un înțeles prin care această conotație este dirijată spre anumite fenomene și abătută de la altele pentru care el a fost sau este folosit. Posibilitatea de a face acest lucru este mai mare în cazul termenilor vagi. Întrucât, de pildă, xenofobia este percepută de cei mai mulți ca un sentiment reprobabil, un ideolog naționalist va defini, de obicei, naționalismul în așa fel încât să-l disocieze de xenofobie. În mod analog, să presupunem că cineva argumentează în favoarea unui anumit regim politic care, potrivit înțelesului curent al acestui din urmă termen, este antidemocratic. Câteodată un astfel de argumentator, conștient de valorizarea pozitivă, în ochii publicului, a ideii de democrație, va redefini termenul „democrație" în așa fel încât să fie aplicabil – ba chiar prin excelență – respectivului regim. Este citată în acest sens pretenția, emisă odată de însuși Adolf Hitler, că național-socialismul reprezintă „adevărata democrație".

3. Folosirea resurselor expresive ale limbajului

Discutând, în cap. II, despre conceptul de argumentare, spuneam, între altele, că ea este o activitate *intelectuală*, adică este producere de rațiuni (temeiuri) în sprijinul sau împotriva unei opinii. Întrucât însă ceea ce se urmărește de către argumentator este, cel mai adesea, influențarea convingerilor auditoriului, vor fi mobilizate, în formularea tezei și a argumentelor, și resursele extra-intelectuale, expresive ale limbajului. În contrast cu

limbajul rece, neutru sub aspect emoțional, al celui ce prezintă o demonstrație matematică, limbajul oratorului, al avocatului, al polemistului, uneori și al istoricului care argumentează sunt mai mult sau mai puțin încărcate de pasiune și, ca atare, mai colorate și mai meșteșugite. Unele din mijloacele expresive ale limbajului sunt rezervate argumentării orale, altele se regăsesc deopotrivă în argumentarea orală și în cea scrisă. Dintre acestea din urmă, comune ambelor modalități de folosire a limbajului, să menționăm folosirea de epitete, de gradații, de repetiții, de contraste, de întrebări retorice, de ironii, de sarcasme. Descrierea și analiza acestor mijloace ține în principal de preocupările retoricii și ale stilisticii, mai puțin de ale teoriei argumentării în sens restrâns. De aceea, ne vom mărgini la a le ilustra reproducând un fragment edificator, în care vom evidenția cu italice unele din elementele expresive. Fragmentul e dintr-un discurs al lui Cicero în fața Senatului roman, unde marele orator combătea propunerea de a se încerca tratative de pace cu Antoniu, care cu armata sa amenința în acel moment să ocupe Roma.

„Ce este mai *ruşinos,* atât pentru fiecare om în parte, cât şi pentru senat în totalitatea lui, decât *nestatornicia, uşurătatea, inconsecvența*? Ce e totodată mai nestatornic decât să vreți dintr-o dată să faceți pace cu un om pe care de curând l-ați declarat *dușman al patriei*, nu formal, ci în fapt, prin multe decizii ale voastre? Afară doar dacă, atunci când i-ați decernat lui Caius Caesar (Octavian) acele onoruri, meritate desigur şi cuvenite lui, dar totuşi *unice* şi *nemuritoare*, numai pentru motivul că-şi alcătuise o armată împotriva lui Antoniu, nu l-ați socotit pe Antoniu *dușman al patriei*; afară dacă, nici atunci când au fost lăudați cu toată autoritatea voastră soldații veterani care l-au urmat pe Cezar, Antoniu nu a fost socotit de voi *dușman al patriei*; şi afară dacă nici atunci nu l-ați considerat pe Antoniu *dușman* când ați făgăduit scutiri, bani, ogoare celor mai *brave* legiuni, pentru că-l părăsiseră pe omul care îşi zicea consul, el fiind *dușmanul patriei.*

Cum oare? Atunci când l-ați onorat cu cele mai mari elogii pe Brutus, *sortit prin menirea şi numele lui să salveze republica,* şi armata lui, care purta război cu Antoniu pentru *libertatea poporului roman*, şi provincia *cea mai credincioasă şi mai frumoasă,* Galia, oare în acel moment nu l-ați socotit pe Antoniu un *dușman al patriei? Cum oare?*" Etc.

Cititorul va observa singur că majoritatea argumentelor pe care le aduce oratorul în această ocazie sunt prezentate nu sub formă de aserțiuni, ci sub formă de întrebări retorice, adică de întrebări ce nu așteaptă răspuns, ci îl subînțeleg.

Despre exploatarea în argumentare a mijloacelor expresive oferite de limbaj abia dacă mai e nevoie să repetăm observația făcută cu privire la unele din tehnicile de argumentare discutate în capitolul precedent: că este un instrument ambivalent. Ea poate fi un auxiliar legitim şi binevenit al raționamentului în acțiunea de câştigare a adeziunii auditoriului la o teză; dar poate fi utilizată şi abuziv, pentru a masca slăbiciuni logice ale argumentării sau chiar pentru a se substitui cu totul producerii de argumente. E ceea ce se întâmplă frecvent în propagandă şi în oratoria demagogică. Acest fenomen era zugrăvit astfel de către I. L. Caragiale într-un articol din 1896, intitulat ironic „Decadență":

„Asta e opoziție? Astea sunt întruniri de opoziție?

Oratori cari vorbesc ca toți oamenii, liniştiți de parcă n-ar fi la guvern un partid adversar, dezbătând cu sânge rece ca la Academie (...). Nici un orator nu se bate cu pumnul în piept. Nici unul nu răstoarnă sfeşnice, nu sparge tribuna, nu-şi taie mâna în țândările paharului spart. Nici unul nu-şi mai scoate brațul din umăr printr-un suprem gest patriotic.

Şi aceşti domni oratori pretind să mă convingă cu metoda d-lor rece, care n-are alt merit decât logica şi înţelesul.

Dar eu sunt copilul şcoalei clasice a opoziţiei liberale! Mie nu-mi trebuie logică, nu-mi trebuie înţeles! Pentru astea merg eu la o întrunire publică a opoziţiei? Eu caut emoţiune, excitaţiune, iritaţiune (...).

Eu nu cer de la orator să mă lumineze – îi pretind să mă-ncălzească. Oratorul trebuie să vină la tribună furios ca un leu, şi când o striga odată *Fraaţilor*! să mă facă pe mine, fratele lui, să sar din loc. El n-are nevoie să spună nimic de la tribună; dar trebuie să mă-nfierbânte; să mă asude; să nu-mi dea pas să mai judec; să mă aiurească; să mă clatine fără a mă lăsa să răsuflu; să-mi dea creierul de pereţii capului prin salturi enorme de propoziţii, chiar ilogice, chiar absurde, stupide dacă e nevoie, numai să fie calde şi spontane (...).

Iată ce înţeleg eu prin orator. S-a pierdut astăzi, din nenorocire, această şcoală mare".

Caragiale, evident, zeflemiseşte aici un anumit stil de oratorie, care se serveşte în exces pe mijloace de persuasiune extra-raţionale. Abuzul de mijloace extra-raţionale în dauna raţionamentului, sau ca substitut al acestuia, poate fi întâlnit şi în discursul scris, doar că aici ele sunt exclusiv verbale. O imputare de acest fel este făcută, bunăoară, de către Bertrand Russell, în a sa *Istorie a filosofiei occidentale*, modului în care îşi expune filosofia Henri Bergson. Acesta, spune Russell, „de regulă, nu oferă raţiuni pentru opiniile sale, ci mizează pe atracţia lor inerentă, ca şi pe neobişnuitul farmec al stilului său. Asemeni celor care fac reclamă unui produs, el mizează pe plasticitatea şi varietatea formulării şi pe explicaţia aparentă a multor fapte obscure. Analogiile[2] şi metaforele, îndeosebi, joacă un rol foarte mare în ansamblul procesului prin care el recomandă vederile sale cititorului. Numărul metaforelor pentru viaţă folosite de el în scrierile sale îl depăşeşte pe cel al metaforelor întâlnite la oricare poet din câţi cunosc eu. Viaţa, spune el, este asemeni unui obuz care explodează în fragmente ce sunt ele însele, la rândul lor, nişte obuze. Ea este asemeni unei jerbe /.../. Sau <viaţa în întregul ei se înfăţişează ca un imens val care, plecând dintr-un centru, se propagă în afară şi care, pe cea mai mare parte a suprafeţei sale, la varii înălţimi, este oprit de materie şi convertit într-un vârtej staţionar. În câte un singur punct obstacolul este străpuns şi impulsul trece mai departe>. Survine apoi un climax, în care viaţa este comparată cu o şarjă de cavalerie /.../.

Un cititor rece, care se simte simplu spectator, eventual unul dezabuzat, al acestei şarje (...), ar putea fi înclinat să creadă că o gândire calmă şi exigentă nu face casă bună cu un astfel de exerciţiu literar".

Asupra limbajului ca sursă potenţială de sofisme în argumentare vom mai reveni în cap. X.

Fragmente pentru analiză şi reflecţie

1. Să urmărim, pentru comparaţie, felul în care apare definit termenul „naţionalism" în trei dicţionare, două de filosofie, apărute la noi înainte de 1990 (primul tradus din limba rusă) iar unul de sociologie (tradus din franceză), apărut după:

[2] Aici cuvântul „analogie", polisemic şi el, desemnează, evident, nu un tip de raţionament, ci un procedeu stilistic.

„NAȚIONALISM – ideologie și politică a burgheziei care are drept scop să atâțe vrajba națională între oamenii muncii de diferite națiuni, să întărească dominația unei națiuni asupra altora (...). (*Mic dicționar filosofic*, ESPLP, 1954)

„NAȚIONALISM – ideologie și atitudine politică burgheză în problema națională. În dezvoltarea socială, caracterul și rolul naționalismului este diferit, în funcție de condițiile istorice. A avut un caracter progresist în perioada trecerii țărilor europene de la feudalism la capitalism, contribuind la dezvoltarea conștiinței naționale, la formarea națiunilor și a statelor naționale, la statornicirea orânduirii burgheze. Ulterior, naționalismul a devenit, prin burghezia reacționară, o armă ideologică și politică folsită pentru a atâța ura de rasă și națională și a justifica asuprirea națională (...). (*Dicționar de filosofie*, Ed. Politică, 1978).

„NAȚIONALISM – Naționalismul este un curent de gândire și un sistem de atitudini care glorifică valorile naționale, adică referirile la o comunitate umană căreia cetățenii îi aparțin în mod prioritar, în funcție de criterii materiale (sol, teritoriu) sau culturale (istoria trăită în comun) și cu care cetățenii au sentimentul identificării. Produs al Revoluției franceze, naționalismul a fost în primul rând un curent de gândire occidental, de stânga (...). La sfârșitul secolului al XIX-lea apare treptat un naționalism de dreapta, care-l eclipsează progresiv pe cel precedent (...). Contestarea treptată a jugului colonial a contribuit la deplasarea naționalismului din lumea occidentală către societățile din Africa, America Latină și Asia (...). (Larousse, *Dicționar de sociologie*, Editura Univers Enciclopedic, 1996).

Este instructiv ca aceste trei definiții să fie comparate atent atât între ele, cât și cu următoarea explicare a termenului „naționalim" dintr-un dicționar general:

„NAȚIONALISM. 1.Exaltare a sentimentului național; atașament pătimaș față de propria națiune, însoțit câteodată de xenofobie și de o voință de izolare (...). 2. Doctrină bazată pe acest sentiment și care subordonează întreaga politică internă dezvoltării puterii naționale și își revendică dreptul de a afirma această putere în exterior fără limitarea suveranității (...). 3. Doctrină, mișcare politică ce revendică pentru o naționalitate dreptul de a forma o națiune. (Dicționarul *Petit Robert*, 1968).

Se va observa că dintre definițiile reproduse aici ale naționalismului, doar cea din dicționarul Robert este una de simplă relatare a sensurilor cu care a circulat sau circulă termenul „naționalism", fără a condamna sau elogia fenomenul desemnat de el. Definiția din dicționarul de sociologie Larousse oferă un unic sens, marcând totodată trei orientări politice diferite care l-au folosit. Iar primele două definiții, la drept vorbind, nici nu explică înțelesul termenului, stăruind doar pe calificarea – prin prisma ideologiei marxiste – a funcției îndeplinite de ideologia naționalistă. Ele sunt mai cu seamă definiții persuasive, prin care, pe de o parte, termenul „naționalism" este încărcat cu conotații explicit negative, iar pe de alta, sentimentul și doctrinele politice desemnate de el sunt asociate cu o anumită clasă socială, burghezia, astfel încât să se realizeze, la cel care le citește, un transfer de la atitudinea față de această clasă la realitatea psihologică și politică desemnată de termenul definit.

2. „Dorința de a fi recunoscut și de a avea un statut social nu poate fi identificată cu liberatatea individuală în nici una din semnificațiile („negativă" sau „pozitivă") ale acestui cuvânt. E ceva pe care oamenii îl doresc la fel de profund și pentru care se bat la fel de pasionat; e ceva înrudit cu libertatea, dar nu identic cu ea. Deși presupune o libertate negativă pentru întregul grup

(din care individul face parte – n. n.), ea este mult mai legată de solidaritate, fraternitate, înțelegere mutuală, de nevoia de asociere între parteneri egali, toate acestea la un loc fiind adesea numite, în mod greșit de altfel, libertate socială. Conceptele sociale și politice nu pot fi decât vagi. Dar încercând să facem vocabularul politicii mai precis, el devine inutilizabil. (...). Doar confuzia între dorința de libertate și această aspirație profundă și universală de a avea un statut social și de a fi înțeles (aspirație asimilată mai târziu ideii de autonomie socială, unde eul ce trebuie eliberat nu mai este individul, ci „entitatea socială") a făcut posibil ca unii oameni aflați sub autoritatea oligarhilor sau a dictatorilor să pretindă că sunt, într-un anumit sens, mai liberi".

Isaiah Berlin, *Două concepte de libertate* (1958)

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Evaluarea argumentărilor

1. Lămuriri preliminare

Să remintim pentru început unele remarci, făcute mai înainte, relevante pentru tema capitolului de față și să dăm un exemplu potrivit ca introducere la ceea ce urmează să discutăm acum. Una din aceste remarci este cea făcută în capitolul al doilea, că în timp ce corectitudinea demonstrațiilor este o chestiune de da-sau-nu, de valid sau defectuos, evaluarea argumentărilor este deseori o chestiune de grad, de mai-mult-sau-mai puțin: la un capăt al scării avem argumentări vădit defectuoase, sofistice, iar la celălalt argumentări atât de complete și de solid construite, încât se apropie de demonstrații, pe când în spațiul de mijloc, cel mai populat, se află argumentări mai mult sau mai puțin bune, mai mult sau mai puțin convingătoare. O altă remarcă, înrudită cu aceasta, este cea făcută în fragmentul din G. Ryle reprodus în cap. II, că un defect dintr-o demonstrație este ceva ce poate fi învederat în chip absolut concludent, ceva ce constituie indiscutabil o eroare logică, pe când problema calităților și a defectelor unei argumentări nu are, de obicei, o soluție limpede și general recunoscută, ci poate fi controversată între oameni la fel de competenți în domeniul de care ține respectiva argumentare.

Aspectele sub care examinăm critic o argumentare sunt în esență aceleași cu cele sub care examinăm o demonstrație – pentru că la ambele este vorba de un raționament făcut spre a susține sau a respinge o propoziție -, numai că în cazul argumentărilor criteriile nu sunt la fel de limpezi, de univoce, de tranșante ca în cazul demonstrațiilor. Aceasta face ca evaluarea unei argumentări să nu poată avea, cel mai adesea, caracter definitiv și, vorbind mai general, să fie o întreprindere mai complexă decât examinarea corectitutinii unui raționament demonstrativ.

Acum să dăm atenție următorului exemplu, luat dintr-o argumentare a lui Aristotel în problema dacă este bine ca în constituția unui stat să li se acorde și cetățenilor de rând, mai săraci și mai puțin instruiți, dreptul de a delibera și decide relativ la ocuparea anumitor magistraturi. El argumentează întâi în favoarea răspunsului afirmativ, apoi însă expune o posibilă obiecție, o contraargumentare, pentru ca în final să evidențieze ce anume s-ar putea invoca împotriva acestei obiecții și deci, indirect, în favoarea menținerii tezei inițiale:

> „Când /oamenii de rând/ sunt adunați, masa lor simte totdeauna lucrurile cu o înțelegere îndestulătoare; și reunită cu oameni destoinici, ea servește statul, după cum o hrană nu tocmai aleasă, amestecată cu oarecari alimente mai alese, dau prin amestecul lor o cantitate de hrană mai mare și mai nutritoare (...).
>
> Acestui principiu politic i se poate face o primă obiecție; și a se întreba dacă, atunci când e vorba de a judeca meritul unui tratament medical, nu trebuie chemat acela care la nevoie ar fi în stare să vindece pe bolnav de durerea ce o suferă acum, adică pe medic; și

adaug că acest raționament se poate aplica tuturor celorlalte arte, în toate cazurile unde experiența joacă rolul de căpetenie, astfel că precum medicul poate fi apreciat numai de către medici, tot astfel și orice specialist, numai de către cei deopotrivă cu el (...).

Alegerea magistraților încredințată mulțimii poate fi criticată în același mod. Se va zice că numai aceia care știu să facă lucrul au destulă pricepere să aleagă bine. Este treaba geometrului să aleagă pe geometri, a pilotului să aleagă pe piloți; căci dacă în oarecari lucruri, în oarecari arte cineva poate lucra fără să fi făcut ucenicie, nu va lucra desigur mai bine decât specialiștii. Deci, pentru același motiv, nu trebuie să lăsăm în seama mulțimii nici dreptul de a alege magistrați, nici dreptul de a le cere socoteală".

Înainte de a vedea ce spune Aristotel în continuarea acestui text, ar fi bine ca cititorul să se întrebe care din cele două teze opuse prezentate în el i se pare mai bine susținută, care din cele două argumentări – una în favoarea, cealaltă împotriva alegerii magistraților de către masa cetățenilor – merită o mai bună apreciere. (În ambele s-a folosit, cum este ușor de observat, tehnica argumentativă a cazurilor paralele, adică analogia; de observat, totuși, că analogia din primul alineat al textului este mai degrabă un procedeu cu funcție stilistică, pe când cea din alineatul al doilea este în vod vădit folosită inferențial, ca argument împotriva tezei inițiale). Acum iată cum continuă Aristotel:

„Dar poate că această obiecție nu este tocmai dreaptă, din motivele spuse mai sus, decât dacă nu presupunem cumva o mulțime cu totul decăzută. Oamenii singuratici, o recunosc, vor judeca mai puțin bine decât învățații; însă toți împreună, ori vor prețui mai mult, ori nu vor fi mai prejos. Din o sumedenie de pricini, artistul nu este nici singurul, nici cel mai bun judecător, în toate cazurile în care lucrările sale se pot cunoaște bine fără a mânui arta sa. O casă, bunăoară, poate fi criticată de acela care a construit-o, însă va fi și mai bine criticată de către cel ce o locuiește, și acesta este capul familiei. Așa și cârmaciul corăbiei se va pricepe mai bine în materie de cârme decât dulgherul /care a făcut cârma/; și apoi oaspetele este cel care prețuiește ospățul, nu bucătarul. Aceste considerațiuni par a fi de ajuns spre a înlătura menționata obiecție".

(Aristotel, *Politica,* cartea III, cap. V, par.7–9).

Merită observat că Aristotel, în textul său, nu se rostește *în chip categoric* privitor la forța celor două argumentări opuse una celeilalte, ci își nuanțează judecata prin expresii ca „nu este *tocmai* dreaptă", „poate că" și „par a fi" (de ajuns). Felul cum procedează el în acest caz este, în fapt, tipic pentru situațiile în care se evaluează critic argumentări. De cele mai multe ori, față de o argumentare avansată de cineva se poate *contra*argumenta, se poate scădea sau adăuga și, astfel, evaluarea ei poate deveni ea însăși obiect de dezacorduri și prilej de argumente pro și contra.

După aceste considerații introductive, să discutăm pe rând despre fiecare din factorii în funcție de care o argumentare poate fi apreciată mai favorabil sau mai puțin favorabil, poate fi, la limită, acceptată sau respinsă.

2. Factorii de care depinde calitatea argumentărilor

2.1 ***Acceptabilitatea punctelor de pornire.*** Este vorba aici de acele asertiuni, folosite ca premise într-o argumentare, care în cadrul acesteia nu sunt susținute

prin alte aserțiuni; intuitiv, de acele aserțiuni dinspre care, în digramele Beardsley-Thomas, pornesc săgeți spre alte aserțiuni, dar înspre care nu vin asemenea săgeți. În acest sens, putem spune despre ele că funcționează în respectiva argumentare ca premise „ultime", ca puncte de plecare. Cerința ca ele să fie toate adevărate ar fi excesivă, dat fiind că, după cum am văzut, argumentările se desfășoară în perimetrul *opiniilor*, unde, de regulă, tot ce putem face, folosindu-ne rațiunea, este să ajungem la concluzii cât mai plauzibile, cât mai rezonabile. De aceea, în locul cerinței de adevăr, pe care trebuie să o satisfacă premisele raționamentelor demonstrative, la argumentări se potrivește cerința, mai modestă, ca premisele „ultime" să fie *acceptabile*.

Adjectivul „acceptabil(ă)" este, firește, deopotrivă vag și relativ. Acceptabilitatea este, adică, o chestiune de grad și, în plus, privitor la ea sunt întotdeauna la locul lor întrebările de felul: „Pentru cine?" și „În raport cu ce?". După cum am mai spus, argumentările sunt de niveluri intelectuale diferite - de la cele din viața de fiecare zi la un capăt, la cele ce au loc între specialiștii unui domeniu al cunoașterii sau la cele care, precum în practica juridică, se supun unui set de reguli privitor la admisibilitatea și pertinența enunțurilor ce pot fi folosite ca premise. În argumentări fiind prezentă intenția de a convinge un anumit auditoriu, acceptabilitatea premiselor „ultime" este relativă la cunoștințele și capacitatea de înțelegere ale acestuia, la valorile sau scările de valori admise de el. Rămâne, cu toate acestea, posibilitatea de a spune și despre o argumentare în care scopul de a convinge a fost atins, că este defectuoasă sau slabă în ochii cuiva mai exigent și cu mai mult spirit critic decât acel auditoriu particular a cărui adeziune la teza argumentării a fost câștigată. Din toate aceste motive, ideea de acceptabilitate a premiselor „ultime" nu poate fi formulată în termeni absoluți și cât de cât precișI. Ea rămâne totuși un reper, adaptabil de la caz la caz, în apecierea și critica argumentărilor.

Să concretizăm aceste remarci pe unele din exemplele de argumentări prezentate în expunerea de până acum. În argumentarea reprodusă adineauri din *Politica* lui Aristotel, cei ce ridică obiecția că doar niște oameni pricepuți ei înșiși într-o anumită activitate sunt potriviți să aleagă pe cineva competent să desfășoare acea activitate consideră că este lucru *îndeobște acceptat* că medicii sunt mai în măsură să se pronunțe despre competența unui medic decât pacienții, că numai geometrii sunt în măsură să deosebească un bun geometru de unul prost etc. Cei ce argumentează, tot prin analogie, împotriva tezei restrângerii deciziei politice la cetățenii pricepuți în arta guvernării consideră, la rândul lor, *acceptabile* premisele că despre calitățile unei case este cel mai în măsură să se pronunțe cel care o locuiește, că, tot așa, căpitanul corăbiei este cel mai în măsură să se pronunțe despre calitățile și defectele ei, deși nu el a construit-o. Într-adevăr, dacă aceste premise nu ar fi acceptabile, argumentarea ar fi considerată defectuoasă.

În combaterea argumentului „tăcerii documentelor" privitor la prezența dacilor romanizați pe teritoriul Daciei de după retragerea lui Aurelian, am văzut că susținătorii tezei continuității apelează la cazul paralel al latinofonilor de pe teritoriul actualei Elveții și la cazul albanezilor; ei folosesc aceste cazuri paralele pentru că le consideră știute și necontroversabile. Etc.

Rezultă din cele spuse că un mod de a critica o argumentare este acela de a pune sub semnul întrebării acceptabilitatea uneia sau alteia dintre premisele ei „ultime". Dacă se poate arăta că unele din ele sunt false sau neplauzibile, argumentarea va fi considerată

nesatisfăcătoare, eventual chiar defectuoasă. A învedera că punctele de plecare ale unei argumentări sunt inacceptabile nu echivalează, firește, cu a dovedi că însăși teza ei este falsă sau inacceptabilă; rămâne deschisă posibilitatea ca în favoarea tezei să fie aduse argumente mai bune, dar până una alta, într-un astfel de caz acțiunea argumentatorului de a convinge va fi eșuat.

Criteriile de evaluare a argumentărilor, sub aspectul acceptabilității punctelor de pornire, nu sunt aceleași la toate tipurile de teze. Astfel, în cazul argumentărilor *cu teză evaluativă*, alături de premise de tip factual vor fi prezente și premise de tip evaluativ, judecăți de valoare sau scări valorice, dat fiind că în funcție de acestea, aceleași fapte brute pot primi evaluări diferite. De pildă, o măsură guvernamentală de modificare a tarifelor vamale la importul unei categorii de bunuri va fi, de obicei, evaluată diferit de cumpărătorii acelui bun și, respectiv, de producătorii autohtoni ai aceluiași bun, iar cineva aflat în postura de observator al evoluțiilor economice ar putea, la rândul său, să formuleze o evaluare a respectivei măsuri după alte criterii, diferite de cele ale peroanelor sau grupurilor afectate de ea într-un fel sau altul.

O argumentare bună *cu teză acțională* va trebui, în cazul general, să învedereze trei lucrui diferite: (a) că este necesară sau de dorit o schimbare de felul celei ce ar rezulta în urma acțiunii preconizate; (b) că acțiunea preconizată este fezabilă, așadar că există mijloace de a o înfăptui; (c) că această acțiune este mai puțin costisitoare decât neajunsurile neaplicării ei și că în cazul ei raportul dintre avantaje și costuri este mai favorabil decât în cazul acțiunilor alternative care s-ar solda cu același rezultat. O argumentare cu teză acțională se cere, așadar, evaluată prin prisma tuturor acestor cerințe; ea poate să merite o apreciere bună în raport cu una din ele și mai puțin bună sau de-a dreptul rpoastă în raport cu o alta.

Exemple nu sunt greu de găsit. În dezbaterile publice privitoare la anumite fenomene sociale negative și la ce ar fi mai necesar și mai urgent de făcut pentru diminuarea sau înlăturarea lor, se argumentează uneori că remediul ar consta în schimbarea, prin educație, a mentalităților dominante. Asta sună bine sub aspectul cerințelor (a) și (c) de mai sus, dar este evident utopic sub aspectul (b), al fezabilității sau al timpului pe care l-ar presupune. Relevanța cerinței (c) în evaluarea argumentărilor cu teză acțională a fost odată inspirat relevată de cineva prin remarca glumeață că modul cel mai eficace de a scăpa de șoarecii dintr-un hambar ar fi să se dea foc hambarului.

2.2. *Acceptabilitatea legăturilor logice dintre premise și concluzii*

Cerința decurgerii riguroase, prezentă la raționamentele demonstrative, nu este nici necesară, nici suficientă pentru o bună ținută logică a argumentărilor. Ea, de altfel, nici nu are sens decât în cazul tehnicii argumentative de subsumare la o regulă exprimată printr-o propoziție strict universală și în cel al tehnicii de infirmare a unei susțineri universale prin producerea de contraexemple. Susținerea unei generalizări prin exemple sau apelul la cazuri paralele (adică raționamentul prin analogie, întâlnit în mai multe dintre argumentările citate până acum) nu sunt, prin firea lucrurilor, niciodată pe deplin concludente. De aceea, în legătură cu examinarea aspectului logic al argumentărilor,

vorbim nu de validitate în sens de propagare riguroasă a adevărului de la premise la concluzie, ci folosim iarăşi noţiunea mai slabă şi mai vagă de acceptabilitate.

Dacă într-o argumentare există şi verigi logice deductiv valide, cu atât mai bine, dar cel mai adesea legătura, directă sau mediată în diverse feluri (să ne amintim de diagramele Beardsley–Thomas), dintre premisele „ultime" şi teză nu este absolut riguroasă, constrângătoare, adică nu este de aşa natură încât cine acceptă acele premise să nu poată refuza concluzia decât contrazicându-se. Argumentatorul pune în evidenţă diverse legături logice între aserţiunile ce compun textul argumentativ, dar auditoriul e cel ce finalmente urmează să le evalueze; şi el are în această privinţă un anumit grad de libertate, care nu înseamnă neapărat o derogare de la raţionalitate, de la logicitate.

În cazul argumentărilor stratificate, aşadar cu concluzii intermediare, diversele verigi logice pot fi de forţă inegală. Evident, forţa logică a legăturii dintre capetele unui lanţ de inferenţe nu poate fi mai mare decât cea a verigii lui celei mai slabe. Acesta e modul în care judecăm sub aspect logic argumentările numite „seriale", unde un singur fir conduce, prin două sau mau multe verigi, de la punctul de plecare la teză. La alte argumentări, după cum am văzut, câte o concluzie este susţinută convergent de câte două sau mai multe premise; atunci, vorbind *grosso modo*, forţele logice ale legăturilor concluziei cu fiecare din aceste premise se însumează.

Aceste remarci generale, destul de banale în fond, poate că sună complicat, dar fapt e că auditoriul sau criticul unei argumentări trebuie să se întrebe măcar în linii mari despre felul şi forţa legăturilor logice dintre aserţiunile ce alcătuiesc textul argumentativ, ca să poată evalua cât de bine este susţinută în el teza argumentatorului.

Nici de partea argumentatorului, nici de cea a auditoriului, capacitatea de a controla aspectul despre care vorbim acum al argumentărilor nu presupune neapărat cunoştinţe teoretice de logică; după cum şi, reciproc, posedarea unor astfel de cunoştinţe nu face neapărat pe cineva un bun argumentator sau un judecător competent al argumentărilor altora. Doar *ceteris paribus* se poate susţine că astfel de cunoştinţe sunt uneori de folos în materie de evaluare a argumentărilor, mai cu seamă a celor de nivel ştiinţific sau care, cum se întâmplă în jurnalistica mai specializată, aproximează acest nivel. În argumentările din viaţa de fiecare zi, decisive sunt până la urmă logica spontană, disponibilitatea de a gândi critic, lucid, ca şi o doză suficientă de atenţie.

Să spunem acum câteva cuvinte, la acest nivel al bunului-simţ logic, despre modul de satisfacere a cerinţei despre care vorbim la unele din tehnicile de argumentare descrise în capitolul VII, mai precis despre ce anume face ca dintre două argumentări care apelează la o aceeaşi tehnică, una să fie mai satisfăcătoare din punct de vedere logic decât cealaltă.

La tehnica discutată acolo sub (1), legătura logică a concluziei cu premisele poate fi constrângătoare, dacă generalizarea la care se apelează este strict universală. Aceasta înseamnă că la evaluarea unei astfel de argumentări interesează în principal (a) acceptabilitatea respectivei generalizări şi (b) dacă acel caz particular despre care e vorba în concluzie se subsumează într-adevăr clasei despre care e vorba în aserţiunea generală. Dacă auditoriul recunoaşte (a) şi (b), bunul-simţ logic îl obligă să accepte concluzia. De exemplu, dacă se admite că este un părinte rău orice persoană care îşi maltratează copiii, atunci faptul – dacă este un fapt – că X îşi maltratează copiii va conta drept un argument concludent că el este un părinte rău. Respingerea acestei concluzii nu e posibilă decât tăgăduind fie valabilitatea fără excepţii a menţionatei aserţiuni generale, fie tăgăduind că

X se încadrează în categoria celor ce-şi maltratează copiii[1]. Dacă, la aceeaşi tehnică de argumentare, propoziţia generală invocată nu este strict universală, ci exprimă doar ceva valabil în majoritatea cazurilor, o regularitate „statistică", concluzia nu se va impune în mod necesar, ci cu o probabilitate mai mare sau mai mică (iar IVA folosit în faţa concluziei ar trebui să fie unul mai diluat, precum „pare deci plauzibil" sau „ceea ce ne permite/îndeamnă să credem că" etc.).

La tehnica (2), a susţinerii unei generalizări apelând la exemple, care corespunde cu ceea ce în vocabularul logicii se cheamă inducţie amplificatoare, precum şi la tehnica (7), a argumentării *a fortiori*, legătura logică, firește, nu este una de decurgere necesară. Toată lumea admite că nu e de-ajuns să poţi da un exemplu sau câteva pentru a face acceptată o propoziţie generală în care ele se încadrează, dacă în această propoziţie generală este vorba despre o clasă mare de cazuri, eventual despre o clasă „deschisă". Forţa de convingere a unei astfel de argumentări, teoretic niciodată constrângătoare, depinde, după caz, de alegerea, mai mult sau mai puţin potrivită, a exemplelor, dar şi de numărul acestora. Am văzut cum, în argumentarea sa privind soarta nesigură a cârmuirilor bazate pe teroare (a se revedea pasajul cu pricina, în cap. VII), Cicero a apelat la trei exemple, pe semne *bine cunoscute* cititorilor săi şi totodată *elocvente* pentru ceea ce el voia să dovedească.

Câteodată efectul de convingere obţinut prin această tehnică de argumentare depinde mai mult de *calitatea* decât de numărul exemplelor invocate. Poate fi suficient şi un singur exemplu, dacă este atât de elocvent în raport cu teza argumentării încât pornind de la el, să fie îndreptăţit a conchide după schema *a fortiori*: dacă până şi în acest caz lucrurile stau aşa cum spune teza, cu atât mai mult ele vor sta aşa în alte cazuri, dintre care ar fi de prisos să se mai citeze. Să ne amintim cum, în una din argumentările reproduse în cap. VII, J. S. Mill, pentru a face acceptată ideea că nici o autoritate umană nu este infailibilă, invocă exemplul care i se pare cel mai grăitor: cel al împăratului Marc Aureliu, om de o desăvârşită moralitate, de înaltă cultură şi fire blândă pe deasupra, care i-a persecutat aprig pe creştinii din vremea sa, fiind sincer convins că religia lor are o acţiune dizolvantă asupra societăţii. Dacă şi el s-a putut înşela în privinţa unei religii cu care altmineri gândirea sa filosofică avea evidente afinităţi – îi invită Mill să raţioneze pe contemporanii săi creştini din Anglia – gândiţi-vă singuri cât de vulnerabili sunt la eroare alţi cârmuitori sau opinia publică! Pe acelaşi dispozitiv argumentativ este construit, de altfel, şi întregul capitol din cartea lui Mill consacrat pledoariei în favoarea libertăţii de exprimare a opiniilor: el alege să discute această chestiune generală pe exemplul credinţelor religioase, unde ştie că auditoriul său este cel mai puţin dispus să-i admită teza, astfel încât dacă izbuteşte să convingă în acest punct, teza va fi cu atât mai lesne admisă în alte aplicaţii ale ei.

---

[1] În tratatul despre argumentare al lui Perelman şi L. Olbrechts-Tyteca, această tehnică de argumentare este inclusă, alături de alte câteva, în grupul celor numite de ei *cvasi-logice*. Particula „cvasi" vrea să marcheze faptul că aici nu e vorba totuşi de un raţionament demonstrativ şi că, dată fiind vaguitatea multor termeni din limba naturală, există deseori posibilitatea de a nu accepta concluzia, fără a viola totuşi prin aceasta exigenţele gândirii logice; bunăoară, tragerea concluziei poate fi refuzată susţinând că, dintr-un motiv sau altul, cazul despre care e vorba în ea nu tebuie plasat în clasa celor vizate în premisa generală, ci considerat o excepţie.

Vorbind mai general: o argumentare prin producere de exemple merită o mai bună apreciere dacă argumentatorul alege exemplul sau exemplele care *a priori* îi sunt lui cel mai puțin favorabile, fiind în schimb favorabile oponentului real sau potențial al tezei sale.

La tehnica argumentativă (3), unde sunt invocate „cazuri paralele", elementul crucial pentru forța legăturii logice va fi întrebarea dacă aceste cazuri sunt într-adevăr „paralele", adică dacă, și în ce măsură, se aseamănă ele, sub aspectele relevante, cu cazul la care se referă teza. Revenind la exemplul din *Politica* lui Aristotel, reprodus la începutul capitolului de față, punctul critic în evaluarea celor două argumentări opuse înfățișate acolo este dacă ceea ce se admite despre expertiză în alte îndeletniciri practice poate fi extins în mod legitim, prin analogie, la sfera vieții politice. Cine vrea să năruiască o astfel de argumentare va căuta, de obicei, câte o diferență semnificativă între cazul despre care se argumentează și cele invocate drept cazuri paralele, diferență în lumina căreia să apară greșită sau problematică folosirea raționamentului prin analogie.

Despre modul de evaluare a argumentărilor care folosesc apelul la autoritate vom vorbi în capitolul următor, consacrat sofismelor.

Legat de cerința **2.2** din evaluarea argumentărilor, să repetăm, într-o formulare mai generală, remarca făcută mai sus în legătură cu textul argumentativ reprodus din *Politica* lui Aristotel. În textul unei argumentări, IVA trebuie să fie alese în funcție de tăria legăturilor logice pe care le marchează. Astfel, dacă teza este susținută prin exemple sau prin cazuri paralele, ea nu ar trebui să fie precedată de IVA de felul „deci" sau „de aici decurge că", seci și categorice, ci mai degrabă de unele mai prudente și modeste, de felul „se pare astfel că" sau „pare așadar plauzibil că" etc. Altminteri, pretenția în legătură cu temeiurile pentru a accepta teza ar fi prea mare față de ceea ce s-a realizat în fapt. În ochii unui auditoriu exigent, o astfel de discrepanță ar dăuna efectului de convingere al argumentării.

2.3. Necircularitatea. Argumentarea, am văzut, are cel mai adesea ca scop convingerea auditoriului să accepte sau să respingă, pe temeiuri raționale, o anumită opinie. Pentru atingerea acestui scop este nevoie, pe lângă cele două condiții discutate până acum, și de o a treia: acceptabilitatea premiselor „ultime" ale argumentării să nu se sprijine, la rândul ei, pe acceptabilitatea opiniei în sprijinul căreia sunt folosite. Dacă nu este satisfăcută această condiție, atunci, chiar dacă sunt acceptabile aceste premise și legătura logică dintre ele și teză, aceasta din urmă nu va deveni mai acceptabilă în urma argumentării. Într-adevăr, dacă din niște premise derivăm prin procedee logice acceptabile o concluzie, cu asta vom fi arătat doar că *dacă* sunt acceptate acele premise, ar trebui acceptată și concluzia; dacă vrem însă ca aceasta din urmă să fie admisă necondiționat, atunci ea nu trebuie să figureze printre temeiurile pe care se sprijină premisele. Altminteri ar însemna să cerem auditoriului să admită din capul locului opinia pentru acceptarea căreia construim argumentarea; or, după cum am văzut în cap. III, actul argumentării are ca presupoziție că auditoriul admite aserțiunile folosite ca argumente, dar nu admite (încă) teza argumentării.

Exemple de încălcare a cerinței necircularității în argumentări vom da în capitolul următor, la sofismul numit *petitio principii*. Acolo vor fi explicate și modalitățile, mai flagrante sau mai disimulate, în care se poate produce această încălcare.

2.4 Cerințe „dialectice". Pe lângă satisfacerea celor trei cerințe de bază despre care am vorbit în cele de mai sus, în evaluarea argumentărilor contează și anumite alte considerente, care țin de faptul că argumentatorii se adresează unor auditorii mai mult sau mai puțin bine circumscrise și că, urmărind un efect de convingere a acestora, trebuie să li se adapteze, pe cât posibil, în câteva privințe: gradul de informare a auditoriului în materia de care ține argumentarea, crezurile generale și valorile pe care le împărtășește, capacitatea sa de a urmări legături logice, cu diferite grade de complexitate, dintre idei, accesibilitatea vocabularului folosit etc. Astfel de aspecte ale argumentărilor și ale mijloacelor lingvistice în care se exprimă le putem numi „dialectice", dat fiind că țin cu precădere de comunicarea dintre participanți.

Să reptăm, în fine, două remarci făcute deja mai înainte la problema evaluării argumentărilor. O argumentare poate fi apreciată mai mult sau mai puțin favorabil în raport cu măsura în care și-a atins scopul de a convinge auditoriul căruia i se adresează. Evaluarea argumentărilor după acest etalon este însă pândită într-o oarecare măsură de relativism, dat fiind că reușita în a convinge depinde nu doar de calitățile intrinseci ale argumentării, ci și de nivelul și resursele de gândire critică ale auditoriului. Un auditoriu mai slab informat și mai nesofisticat în urmărirea legăturilor logice dintre idei poate fi convins și prin câte o argumentare care în lumina unor exigențe intelectuale superioare ar apărea precară sau chiar defectuoasă. Efectul asupra auditoriului nu este, din acest motiv, singurul temei și nici măcar temeiul decisiv de a aprecia o argumentare favorabil sau defavorabil; pentru o judecată mai obiectivă trebuie să ne punem întrebarea cum ar fi primită acea argumentare de către un auditoriu bine informat și îndeajuns de exigent față de tehnicile de raționare folosite în ea.

Obiectivitatea mai mare care se urmărește a fi astfel atinsă în evaluarea argumentărilor rămâne, totuși, prin firea lucrurilor, diferită de cea care este posibilă la evaluarea raționamentelor demonstrative și chiar decât cea care poate fi atinsă în privința raționamentelor neriguroase dar metodice din practica științifică. Așa cum am mai spus, o evaluare a unei argumentări este și ea o opinie, o judecată de valoare care poate face obiectul unei diferențe de păreri și, ca atare, al unei noi argumentări.

Exemple de evaluare critică a argumentărilor

1. „Nu mă impresionează acel argument împotriva pedepsei capitale care insistă pe faptul că este inumană. Firește că e inumană. Și omorul e tot inuman. Dacă s-ar putea arăta că neomenia omorului nu poate fi diminuată altfel decât prin neomenia pedepsei capitale practicate ca mijloc de descurajare, acesta ar fi un argument valabil în favoarea unei atare pedepse.

Am subliniat caracterul ipotetic al acestor argumente spre a evidenția măsura hotărâtoare în care înțelepciunea politicii noastre depinde de cunoașterea faptelor. Este pedeapsa capitală cel mai eficace mijloc de descurajare de care dispunem împotriva omorului? Majoritatea celor ce se pronunță pentru menținerea ei cred că da. Numai că o examinare lucidă a faptelor arată că lucrul acesta nu a fost niciodată dovedit. El pare plauzibil, dar nu tot ce e plauzibil sau intuitiv credibil este și adevărat.

Experiența țărilor și statelor care au abolit pedeapsa capitală arată că după abolire nu s-a înregistrat vreo creștere semnificativă a numărului de omoruri – deși ar fi nelegitim ca de aici să inferăm că teama de pedeapsa capitală n-a oprit niciodată pe nimeni să comită un omor. Faptul că

<statul cu cea mai scăzută rată de omoruri este Maine, care a abolit pedeapsa capitală în 1870> poate fi explicat prin ipoteza că pescarii, aidoma peştilor, au îndeobşte sânge rece, sau prin vreo altă ipoteză fantezistă. Întrebarea pertinentă este dacă există dovezi faptice obiective care să justifice concluzia că dacă Maine nu ar fi abolit pedeapsa capitală, rata omorurilor ar fi fost mai ridicată. Răspunsul e că astfel de dovezi nu există.

Opinia multor jurişti şi magistraţi însărcinaţi cu aplicarea pedepselor, de la Cesare Beccaria[2] până astăzi, este că pedeapsa promptă şi certă cu un anumit grad de severitate este un factor de descurajare mai eficace a omorului decât o pedeapsă de maximă severitate atunci când este lentă şi incertă. Cu toate că şi pentru această opinie este nevoie de substanţiere, ea are gradul de credibilitate pe care-l acordăm în mod normal spuselor unor oameni ce relatează din experienţa lor de viaţă. Iar în absenţa unor dovezi concludente că pedeapsa capitală este o formă mai eficace şi/sau mai umană de pedepsire a omorului decât orice altă pedeapsă, nu mai rămâne nici un temei rezonabil de a o păstra".

Sidney Hook, *The Death Sentence* (citat după R. L. Purtill, *Moral Dilemmas. Readings in Ethics and Social Philosophy*, 1985).

2. *Explicaţie prealabilă.* În lunga şi controversata discuţie, purtată în anii 1990 în jurul proiectului de construire în Bucureşti a unei Catedrale a Neamului, adversarii proiectului au formulat, printre altele, argumentul că gigantismul edificiilor de cult este străin tradiţiei ortodoxe române în domeniul arhitecturii ecleziale. S-a spus, între altele, că „ortodoxia nu a creat ciclopi" şi că proiectul ar fi expresia unui „soi de ceauşism ecleziastic". Reproducem acum câteva reacţii critice faţă de acest argument (publicate în revista *Dilema* nr. 248 din oct. 1997):

„Cum să fie viitorul lăcaş patriarhal, mare sau mic? Lăsând la o parte pildele lui Iustinian, ale ţarilor ruşi, ale catedralei Sfântul Alexandru Nevski din Sofia, ale celei patriarhale sârbe din Belgrad sau ale Greciei de azi (...), vor fi istorici ai arhitecturii noastre care să ne amintească pragmatismul Ortodoxiei româneşti, care a conceput demult şi construcţii mai impunătoare decât bisericuţele tradiţionale. Chiar Biserica Înălţării din mânăstirea Neamţu (...) depăşea bine dimensiunile celorlalte ctitorii ale lui Ştefan cel Mare, dar aceasta nu i-a scăzut frumuseţea. Neagoe Basarab, Matei Basararb, Vasile Lupu, Brâncoveanu, Nicolae Mavrocordat sau Ghiculeştii au ridicat lăcaşuri care ieşeau din canonul <smeritelor bisericuţe>. În ultimele secole, concepţia despre dimensiunile edificiilor sacre a evoluat în arhitectura Răsăritului creştin, aşadar şi în cea românească". (Virgil Cândea).

„Se vorbeşte de dimensiunile, cu totul exagerate, ale viitoarei catedrale (...). După părerea mea, bisericile parohiale, de cartier, nu trebuie să fie mari; dar nici mărunte, ci potrivite, adică să răspundă trebuinţelor locale. Preoţii şi enoriaşii ştiu mai bine de ce şi de cât au nevoie. O catedrală însă, oricum, trebuie să aibă o anume monumentalitate; altfel, nu e catedrală! (...) Monumentalitatea unei opere de artă nu este neapărat fructul megalomaniei; dar nici, neapărat, al smereniei (...). Există o râvnă a ctitorului, care se întâlneşte cu cea a artistului în gândul de a face ceva nemaifăcut, nemaivăzut, nemaipomenit, iar poporul român, în geniala lui simplitate, o ştie bine: Negru Vodă îi cere lui Manole să-i dureze <Mânăstire 'naltă, cum n-a mai fost alta>, dar meşterul, la sfârşit, crede că opera lui, de-abia isprăvită, nu e şi ultimul său cuvânt" (arhiepiscop Bartolomeu Anania).

„Se invocă aici, printr-o ignorare a realităţilor, trecutul tradiţional românesc, centrat pe biserica mică. Biserica mică este, însă, biserica parohială sau biserica mânăstirească, care,

---

[2] Criminalist italian din secolul al XVIII-lea. Argumentarea sa în favoarea abolirii pedepsei capitale o vom reproduce în secţiunea VI din partea a doua a cărţii.

într-adevăr, trebuie să fie de mici dimensiuni, pentru că se adresează unei comunități restrânse și trebuie să creeze acel climat de intimitate atât de important pentru spiritualitatea parohiei. Biserica episcopală are, însă, o cu totul altă misiune, și noi avem tradiții în acest sens. Gândiți-vă, de pildă, la biserica domnească din Curtea de Argeș, care a fost făcută în secolele XIII-XIV, și care, pentru epoca respectivă, ținând cont de dimensiunea orașelor și de posibilitățile tehnice, a fost un monument gigantic. Ideea bisericii monumentale nu este, prin urmare, așa cum se afirmă, străină de tradiția noastră" (acad. C. Bălăceanu-Stolnici).

3. „Platon n-a subestimat niciodată importanța teoriei egalitariste /despre dreptate –n.n./, care fusese susținută de o personalitate precum Pericle, dar /.../ în *Republica* nu s-a ocupat de ea aproape deloc; a atacat-o, dar nu în mod direct și fățiș.

Dar cum a încercat să acrediteze propriul său antiegalitarism, principiul privilegiului natural? În *Republica*, el a formulat trei argumente diferite, deși două dintre ele nu prea merită a fi numite argumente. Primul este remarca surprinzătoare că, întrucât celelalte trei virtuți ale statului au fost examinate, cea de a patra, constând în aceea ca <fiecare să-și vadă de treaba sa>, nu poate fi decât <dreptatea>. (...). Argumentul al doilea este mai interesant, fiind o încercare de a arăta că acest antiegalitarism poate fi derivat din concepția obișnuită (adică egalitaristă) că dreptatea înseamnă imparțialitate. Citez acest pasaj *in extenso*. Observând că stăpânii cetății vor fi și judecătorii ei, <Socrate> spune:<Oare ei vor judeca având în vedere altceva decât ca nimeni să nu aibă ceea ce este al altuia și să nu fie lipsit de ceea ce-i aparține?> - <Nu – răspunde Glaucon – ci acest principiu va fi avut în vedere>. <Deoarece acest principiu este drept?> - <Da>. - <Și în acest chip, deci, s-ar putea dovedi că dreptatea este să nu posezi și să nu faci decât ceea ce este al tău și îți este propriu>. În felul acesta este acreditată ideea că <să nu posezi și să nu faci decât ceea ce este al tău> reprezintă principiul dreptei jurisdicții, conform cu reprezentările noastre obișnuite despre dreptate. Aici se încheie cel de-al doilea argument, lăsând locul celui de-al treilea (...), care duce la concluzia că dreptatea înseamnă ca fiecare să-și păstreze propria condiție socială (sau să-și vadă de îndeletnicirea care-i este proprie), condiția (sau ocupația) aceasta fiind cea a *clasei sau castei căreia îi aparține.*

Unicul scop al acestui al doilea argument este să-l convingă pe cititor că <dreptatea>, în sensul obișnuit al cuvântului, ne cere să ne păstrăm condiția socială, deoarece trebuie să posedăm totdeauna ceea ce este al nostru. Platon vrea, așadar, ca cititorii să facă următorul raționament: <Este drept să posedăm și să facem ceea ce este al nostru. Condiția mea socială (sau ocupația mea) este a mea. Deci este drept pentru mine să-mi păstrez condiția (să-mi practic ocupația). Modul acesta de a raționa face cam tot atâtea parale ca și următorul: <Este drept să posedăm și să facem ceea ce este al nostru. Planul acesta de a fura bani de la tine este al meu. Deci, este drept pentru mine să țin la acest plan și să-l pun în aplicare, adică să-ți fur banii>. E clar că inferența pe care Platon vrea să o facem nu-i decât o jonglare destul de puțin abilă cu semnificația expresiei <al nostru> (respectiv <al meu>). (Căci problema este de a ști dacă dreptatea cere ca tot ce este în vreun sens <al nostru>, spre exemplu clasa <noastră> socială, trebuie tratat din acest motiv nu doar ca posesie a noastră, ci ca o posesie inalienabilă. Or, într-un asemenea principiu nici Platon însuși nu crede; pentru că el ar face imposibilă trecerea la comunism. Și cum rămâne cu păstrarea propriilor copii?). Printr-un atare truc logic vrea să stabilească Platon ceea ce J. Adam numește <un punct de contact între propria sa concepție despre Dreptate și...semnificația uzuală a cuvântului>. În felul acesta încearcă să ne convingă cel mai mare filosof din toate timpurile că a descoperit adevărata natură a dreptății".

K. R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei,* cap. 6.

Notă. Citind această evaluare critică a argumentării dezvoltate de Platon în dialogul său *Republica*, este de folos să ne punem întrebări de felul: (a) Sub care din

aspectele discutate în capitolul de față găsește Popper defectuoasă argumentarea platoniciană? (b) Ce rol joacă în cadrul criticii observația că Platon se servește în argumentare de un principiu în care – după cum rezultă din alte locuri ale cărții sale – *nici el însuși nu crede*? (c) Ce loc ocupă în economia evaluării critice a argumentării platoniciene considerațiile privitoare la limbaj? (d) În ce constă, mai precis, „trucul logic" imputat lui Platon în acest loc? (d) Ni se par egal de convingătoare toate criticile din acest pasaj la adresa argumentării lui Platon? (e) La care din ele ne-am fi gândit *noi înșine* citind textul platonician și fără a fi cunoscut obiecțiile lui Popper?

4. / Potrivit teoriei prezentate de Aristotel în *Politica* /, „statul există în vederea vieții bune: scopul (*telos*) sau menirea sa o constituie bunăstarea cetățenilor, de unde se poate deduce ușor că guvernanții trebuie să legifereze în privința vieții bune și că bunăstarea cetățenilor trebuie asigurată prin acțiunea statului (1325 a5 și urm.). (Inferența e defectuoasă. A spune că scopul statului este asigurarea unei vieți bune înseamnă doar a spune că oamenii se pot dezvolta numai sau cel mai bine în cadrul unui stat. De aici nu decurge nimic cu privire la care și cât de mare trebuie să fie rolul guvernanților în promovarea unei vieți bune). În al doilea rând, oamenii fiind animale politice, se definesc în raport cu statul: ei sunt *părți* ale statului (1253 a27 și urm.). Interesele personale ale cetățenilor sunt subordonate interesului general. Nici de aici nu decurge că legiuitorul e îndreptățit să hotărască vreuna dintre activitățile cetățeanului (deși am putea lesne să credem că decurge)".

Enciclopedia Blackwell a gândirii politice, art. *Aristotel*

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Capitolul X

Sofismele în practica argumentării

În două din fragmentele reproduse la sfârşitul capitolului precedent ca exemple de evaluare a argumentărilor, despre argumentările criticate acolo se spunea ceva mai mult decât că sunt slabe, neconvingătoare. Inferenţa făcută în argumentarea lui Aristotel privitoare la funcţia statului era calificată drept „defectuoasă", iar cea făcută în argumentarea lui Platon privitoare la conţinutul dreptăţii era taxată, şi mai aspru, drept „jonglerie" şi „truc logic". Se mai spunea acolo despre o concluzie trasă de Aristotel că nu decurge „deşi am putea lesne să credem că decurge". Aceste elemente din critica argumentărilor ne conduc spre tema capitolului de faţă – carenţele logice ale argumentărilor, numite şi *sofisme* sau *paralogisme.*

1. Noţiunile de sofism şi paralogism

Pentru cuvântul grecesc *sophisma*, autorii latini au adoptat ca echivalent cuvântul *fallacia* (adică *şiretlic, înşelătorie*). Preluat în engleză, sub forma *fallacy*, acest cuvânt desemnează erorile întâlnite în practica justificării ideilor, prin demonstraţii sau argumentări, indiferent dacă aceste erori sunt comise intenţionat sau nu, adică indiferent dacă sunt artificii şi trucuri folosite cu bună ştiinţă, în lipsa unor temeiuri valabile, spre a face pe cineva să accepte o idee, ori cel care le comite nu este conştient de ele, astfel încât se amăgeşte şi pe sine însuşi în privinţa reuşitei de a dovedi ceea ce şi-apropus. Atunci când este de interes distingerea acestor două postúri posibile ale celui ce comite eroarea – postura de trişor şi cea de victimă inocentă -, cuvântul *sofisme* este rezervat pentru erorile comise în primul fel, în timp ce pentru cele comise neintenţionat se foloseşte termenul *paralogisme.* Spre a nu complica exprimarea, în cele ce urmează vom utiliza cel mai adesea cuvântul *sofisme* pentru ambele tipuri de cazuri.

Două caracteristici deosebesc sofismele de alte erori prezente în discurs. Împărtăşirea unei credinţe false nu este prin ea însăşi un sofism; sofismele nu sunt erori factuale, ci erori *logice* (în sens larg, adică ţinând de modul în care este susţinută sau acceptată o credinţă). Aşadar, dacă cineva doar exprimă o credinţă a sa, fără a oferi temeiuri pentru ea, ar fi nepotrivit să-i atribuim un sofism, chiar dacă socotim acea credinţă a sa ca fiind greşită. În al doilea rând, chiar o eroare de ordin logic nu „merită" calificativul de sofism decât dacă sesizarea ei presupune un anume discernământ, o doză de subtilitate logică, adică dacă nu este atât de banală şi de bătătoare la ochi încât, practic, să nu poată păcăli pe nimeni. (Am văzut cum criticul argumentării aristotelice din *Politica* spune despre concluzia trasă în ea că nu decurge, *deşi am putea lesne să credem* că decurge). Un sofism este, aşadar, o eroare care are măcar într-o anumită măsură potenţialul de a păcăli sau de a trece neobservată; altfel spus, o eroare cât de cât interesantă, a cărei recunoaştere şi demontare presupune atenţie şi pricepere.

Această din urmă caracteristică a sofismelor creează o anumită dificultate în expunerea lor, mai precis în prezentarea de exemple care să le ilustreze. Un astfel de exemplu ar trebui, pe de o parte, să cuprindă în mod necontroversabil respectiva eroare, dar pe de altă parte, eroarea nu trebuie să fie flagrantă, foarte vizibilă. Prima condiție poate fi ușor satisfăcută *inventând* exemple clare; acestea însă vor părea de obicei puerile, nerealiste, de un fel ce nu se întâlnește în practica argumentării. Exemple care să satisfacă cea de a doua condiție se găsesc, cum am văzut deja, în argumentările reale, dar de obicei acestea nu vor fi ilustrări la fel de limpezi și de necontestat ale tipului respectiv de eroare. Adică, în cazul lor există posibilitatea de a tăgădui că s-a comis un sofism.

Observația făcută mai înainte cu privire la evaluarea argumentărilor, și anume că evaluarea dată unei argumentări poate deveni ea însăși obiect al unei divergențe de păreri și deci al unei noi argumentări, se aplică și aici: argumentatorul căruia i se impută comiterea unui sofism, sau un terț care apreciază favorabil argumentarea sa, pot încerca să arate că imputarea e nedreaptă, că nu e vorba de un sofism, ci de o neînțelegere din partea criticului sau de o răstălmăcire. Și e firesc să fie așa, de vreme ce *identificarea și demontarea sofismelor este parte integrantă a evaluării lor critice.* În consens cu spiritul general în care s-a dezvoltat teoria argumentării, noi ne vom preocupa, în alegerea exemplelor, de satisfacerea în primul rând a celei de a doua cerințe și de aceea vom oferi exclusiv exemple de sofisme (imputate) din argumentări reale.

Faptul că un sofism de felul celor ce se întâlnesc în practica argumentării nu este, cel mai adesea, o eroare *demonstrabilă*, cum sunt erorile comise în raționamentul matematic sau logic-formal, și că diagnosticarea sofismelor este, în diferite grade, controversabilă, nu face ca problematica sofismelor să fie mai puțin interesantă și importantă în studiul argumentării și în cultivarea deprinderilor de gândire critică. Chiar dacă, într-un caz sau altul, nu toată lumea, și nici măcar toți cei competenți în materie, nu vor fi de acord în privința prezenței unui sofism întro argumentare, simplul fapt de a purta o dezbatere în jurul acestei chestiuni poate fi un câștig pe linia limpezirii configurației logice a argumentării și a tehnicilor folosite în ea, eventual și un prilej de a-i ameliora formularea sau de a separa părțile ei mai solide de cele mai problematice, de a localiza „nodul" controversei, ca o precondiție pentru o eventuală soluționare mai satisfăcătoare a ei în viitor.

Cea mai veche discuție amplă și sistematică despre sofisme se găsește în micul tratat aristotelic *Respingerile sofistice*. Cum tradiția a inclus acest tratat în corpul scrierilor *de logică* ale lui Aristotel, s-a considerat de la sine înțeles că descrierea și analiza sofismelor țin de problematica logicii și, până nu demult, practic toate manualele de logică aveau câte un capitol consacrat acestui subiect. În prezent, când teoria argumentării s-a dezvoltat într-o disciplină distinctă de logica în sens restrâns, tema sofismelor a fost preluată și regândită în cadrul celei dintâi, cu profilul și menirea căreia se potrivește, fără îndoială, mai bine decât cu cele ale logicii în sens restrâns, tehnic. Într-adevăr, mediul în care proliferează sofismele este mai ales cel al discursului cotidian și al argumentărilor ca procedee intelectuale îndeobște mai puțin riguroase și disciplinate decât raționamentul științific. Teoria raționamentului deductiv dezvoltată de logica formală nici nu e nevoie să fie dublată de o inventariere a erorilor ce se pot comite aici: dispunând de o definiție a inferenței deductiv valide și de procedee de testare a validității pentru diferite tipuri de raționament deductiv, dispunem prin aceasta și de mijloacele necesare pentru

recunoaşterea inferenţelor nevalide. În schimb, noţiunea de argumentare este, cum am văzut, mai vagă şi mai proteică, iar evaluarea argumentărilor nu operează cu o dihotomie de felul valide/nevalide, ci este gradată, nuanţată. În plus, limba naturală, care este mediul tipic al argumentărilor, spre deosebire de limbajele formalizate, se pretează la o exploatare sofistică. În fine, după cum am văzut, în timp ce în logică raţionamentul este examinat doar ca un ansamblu de propoziţii format din premise şi concluzie, în teoria argumentării interesează şi lucruri precum natura opiniei în discuţie, cadrul în care e discutată, relaţia dintre argumentator şi auditoriu. Toate acestea şi altele contează în evaluarea argumentărilor, inclusiv în recunoaşterea eventualelor carenţe de felul celor numite sofisme. De altfel, chiar şi Aristotel se vede că plasa discuţia despre sofisme în perimetrul dialecticii sale şi nu în cel al analiticii, adică al logicii formale. Cuvântul „respingere" din titlul tratatului său despre sofisme are sens doar pentru raţionamentul de tip dialogal, cu un proponent şi un oponent, unul avansând o teză iar celălalt făcându-i întâmpinări, adică ridicând obiecţii şi încercând să o respingă.

2. Tipuri de sofisme

La Aristotel se găseşte şi prima clasificare a sofismelor, şi anume în sofisme care ţin de limbaj şi cele care nu ţin de acesta. În epoca modernă s-au propus alte clasificări, mai ramificate, unele concepute în raport cu diferite aspecte sau componente ale metodei ştiinţifice.

În cele ce urmează vom descrie şi exemplifica un număr de tipuri de sofisme întâlnite în practica argumentării, grupându-le, pe cât posibil, în funcţie de exigenţele explicate în capitolul precedent, fără intenţia unei inventarieri complete. Pentru unele din tipurile de sofisme pe care le vom discuta există denumiri statornicite, precum *ignoratio elenchi*, *petitio principii*, *argumentum ad ignorantiam*, *argumentum ad verecundiam* şi altele, care sugerează natura erorii în cauză. Folosirea acestor denumiri înlesneşte discuţia despre eventualele carenţe ale argumentărilor, orientând atenţia spre punctele critice ale acestora. După cum vom constata în cele de mai jos, câte un sofism se întâmplă să poată fi încadrat concomitent în câte două sau trei din aceste categorii.

Vorbind, în capitolul precedent, despre evaluarea argumentărilor, am scos în evidenţă trei exigenţe principale pe care o argumentare trebuie să le satisfacă: (1) punctele de plecare (premisele „ultime") să fie acceptabile, (2) legăturile logice dintre componentele textului argumentativ să fie şi ele acceptabile, (3) enunţurile folosite ca puncte de plecare să fie independente, sub aspectul acceptabilităţii, de teza argumentării - pe scurt, argumentarea să nu fie circulară. Având în vedere înţelesul noţiunii de sofism, exigenţele (2) şi (3) sunt în principal cele în legătură cu care pot interveni sofisme. Nesatisfacerea exigenţei (1) poate căpăta caracter de sofism numai în măsura în care premisele „ultime" ale argumentării sunt nu doar false sau neplauzibile, ci sunt utilizate în moduri care maschează acest neajuns. Astfel, nu vom califica drept sofistică o argumentare care apelează la principii sau date care în momentul când ea a fost formulată erau acceptabile, dar despre care s-a putut stabili ulterior că sunt false.

Încălcări cu caracter sofistic ale exigenței (1) pot fi de mai multe feluri, în funcție de tehnica de argumentare folosită. Poate fi vorba, după caz, de apelul la un principiu general, de pildă la unul exprimat într-un proverb, ignorând existența unuia cu sens opus, la fel de acceptabil; de utilizarea unor date în mod trunchiat sau tendențios, pentru a sprijini pe ele o generalizare ș.a.m.d. Pentru prima situație, a se compara între ele proverbele „Ce poți face astăzi nu lăsa pe mâine„ și „Graba strică treaba"; sau „Nu te întinde mai mult decât ți-e plapuma" și „Cine nu riscă nu câștigă". Cea de a doua poate fi ilustrată cu următorul exemplu din presă: procentele de răspunsuri obținute la întrebarea dintr-un sondaj de opinie „Credeți că oamenii obișnuiți cunosc efectele aderării țării noastre la NATO ?" au fost folosite, în comentariul unui jurnalist la respectivul sondaj, ca și cum ar fi reprezentat procentul de cunoscători și, respectiv, necunoscători ai acelor efecte, când în fapt ele exprimau doar opinia respondentului despre ponderea relativa a unora și a celorlalți. Susținerea unei concluzii pe aceste date *cu semnificația astfel schimbată* are, desigur, un caracter sofistic, iar dacă modificarea semnificației este făcută conștient, poate fi taxată drept o manipulare a auditoriului.

Atât despre încălcările cu caracter sofistic ale cerinței (1). Acum să trecem la încălcările cerințelor (2) și (3), la tipuri de sofisme mai frecvent întâlnite și cărora tradiția le-a atașat, cum spuneam, denumiri distinctive.

Ignoratio elenchi desemnează eroarea sau artificiul imputabile unui argumentator atunci când susține sau atacă o anumită opinie producând temeiuri care în fapt nu sunt relevante pentru acea opinie, ci pentru o alta, mai mult sau mai puțin diferită. Denumirea sugerează că într-un astfel de caz argumentatorul „ignoră" chestiunea în discuție, substituindu-i, voit sau nu, o alta. *Ignoratio elenchi* este, așadar, în principal un sofism de relevanță. Cele două opinii, sau măcar formulările lor, trebuie însă să fie destul de înrudite pentru ca un auditoriu insuficient de atent sau de critic să le poată confunda. Atunci când această substituire sau deplasare este făcută în mod conștient, motivul e de obicei acela că pentru cea de a doua opinie argumentatorul dispune de mijloace de susținere mai bune decât pentru prima.

Comiterea acestui fel de sofism este favorizată, între altele, de ambiguitate, drept care exemplele care-l ilustrează pot fi uneori încadrate atât la sofismele de relevanță, cât și la cele de limbaj. Un astfel de exemplu este și argumentarea din Platon privitoare la dreptate, citată adineauri și calificată de K. Popper drept truc sofistic. Să dăm acum un exemplu de *ignoratio elenchi* care nu are de-a face cu ambiguitatea, luat din replica dată de Titu Maiorescu adversarilor „direcției critice"; (aceștia apreciau ca nedrepte și dăunătoare criticile sale la adresa unor stângăcii din literatura și publicistica vremii, pe temeiul că acestea sunt un lucru firesc și inevitabil într-o cultură tânără).

> „... Se zice că așa-numita <epocă de tranzițiune> a fost la toate popoarele o epocă imperfectă și că, prin urmare, nici starea noastră literară nu poate fi deodată bună, ci trebuie să treacă prin multe schimbări până va ajunge la o expresie mai estetică. Să admitem că este așa. Ce dovedește aceasta în contra criticei? (...). Cine a tăgăduit vreodată că ceea ce este are cauza și motivele sale de a fi așa cum e? (...) Dar a înțelege necesitatea unui lucru nu va să zică a-l primi fără împotrivire, ci ar putea să zică numai a provoca o judecată mai blândă pentru persoanele care au marcat viața publică a poporului. În contra persoanelor însă în valoarea lor privată nu s-a îndreptat niciodată critica noastră (...). Dar această onoare și demnitate personală nu schimbă întru nimic judecata obiectivă

asupra operelor (...). Prin urmare, din aceea că o stare de lucruri se poate explica istoricește nu rezultă că se poate justifica, și numai printr-o raționare sofistică s-ar aduce de aici un argument în contra criticei".

Am descris și ilustrat până aici cazul când în argumentare se produce o substituire a chestiunii în discuție cu una, ce-i drept, mai mult sau mai puțin înrudită, dar, până la urmă, totuși diferită. Sofismul *ignoratio elenchi* poate îmbrăca, însă, și alte forme, mai atenuate. Una este cea în care o opinie nu este, propriu-zis înlocuită cu alta, dar i se dă de către argumentatorul care vrea să o combată o formulare mai radicală decât cea în care a fost efectiv susținută. Denumirea mai specifică dată acestui procedeu sofistic este **„tactica omului de paie"**. Se sugerează prin această denumire că argumentatorul care procedează astfel trage nu într-o țintă reală, vie, ci într-un manechin, care este, firește, mai ușor de lovit.

Recurgerea la tactica omului de paie este favorizată de faptul că în materii cât de cât complexe, abordarea potrivită nu este în termeni de alternative rigide, de simplu da-sau-nu, ci și în termeni de grad, de dozaj. Aici este posibil ca o opinie mai mult sau mai puțin rezonabilă să fie descrisă de un adversar sub o formă unilaterală, exagerată și, ca atare, neplauzibilă și ușor de atacat. Astfel, un punct de vedere favorabil intervenței statului în economie poate fi înfățișat de un adversar ca însemnând o încercare de blocare a inițiativei private, după cum punctul de vedere opus poate fi descris de un adversar drept preferință pentru o economie în care singura lege este concurența rapace. Alt exemplu: un adversar al concepției deterministe despre procesele sociale ar putea încerca să-și ușureze sarcina de critic spunând că potrivit acestei concepții, individul uman e transformat într-o simplă piesă a unui mare mecanism care funcționează după niște legi rigide, întocmai ca un sistem fizic. Simetric, un adept al concepției deterministe poate încerca să reducă la absurd poziția adversarului său prezentând-o drept credință că în viața socială *orice* este posibil. Există în legătură cu aceasta o anecdotă din biografia economistului și sociologului Vilfredo Pareto. În timp ce ținea, la Geneva, o conferință în fața unor specialiști, în care se vede că vorbise despre legi economice, o voce din sală l-a întrerupt întrebând: „Dar oare există legi în economie?". După conferință, Pareto l-a recunoscut pe stradă pe cel care-i adresase agresiva întrebare și, apropiindu-se de el, l-a abordat: „Domnule, îmi puteți indica pe aici un restaurant în care se mănâncă pe gratis?". „Pe gratis nu – i-a răspuns acela – dar uitați acolo unul în care se poate mânca foarte ieftin". „Așadar – i-ar fi spus atunci Pareto – vedeți că există niște legi economice".

În cazul argumentărilor de tip dialogal, sofismul *ignoratio elenchi* poate îmbrăca o formă particulară: aceea de a răspunde nu la întrebarea pusă, la obiecția ridicată de oponent, ci la una mai mult sau mai puțin diferită. Sau de a amâna răspunsul prin lungi considerații prealabile, digresiuni etc., până când obiectul întrebării incomode la care urma să se răspundă este uitat sau amestecat cu altele, privitor la care respondentul simte că poate să formuleze un punct de vedere mai puțin vulnerabil. Gluma, vorba de duh sunt folosite și ele uneori de argumentatori pentru a deplasa obiectul discuției, atunci când se simt încolțiți, ori pentru a abate atenția auditoriului și, în plus, a-i câștiga simpatia și indulgența față de poziția lor. Iată un exemplu real de acest din urmă fel, luat dintr-o dezbatere purtată mai demult în parlamentul britanic în legătură cu exportul de armament:

„*Sir Philipp*: Nu credeți că mărfurile dumneavoastră sunt mai periculoase sau mai dăunătoare decât cutiile de ciocolată sau de zahăr candel?

Sir Charles: Nu, n-aș zice.

Sir Philipp: Cum adică, nu credeți că e mai periculos să exporți în alte țări aceste lucruri decât, să zicem, niște pocnitori din acelea cu care se joacă copiii?

Sir Charles: Ei bine, credeți-mă că odată, de Crăciun, era cât pe ce să-mi pierd un ochi din pricina unei pocnitori, ceea ce nu mi s-a întâmplat niciodată cu un tun".

Susan Stebbing, dintr-o carte a căreia am preluat acest exemplu, comentează astfel episodul: „Ascultătorul poate fi lesne de acord că cineva <era să-și piardă un ochi din pricina unei pocnitori> deși acela n-a fost niciodată în pericol din pricina unui tun. Numai că pocnitorile nu sunt făcute pentru acest scop, pe când armele se fabrică doar cu scopul de a ucide sau răni oameni și a distruge clădiri. Or, în dezbatere despre *arme* era vorba". Sir Charles se face, așadar, vinovat de *ignoratio elenchi*, dar dacă gluma sa a fost prizată, el a câștigat, măcar pentru moment, un punct în confruntarea verbală cu adversarul, diluând din gravitatea dezbaterii și lăsând impresia de bonom hâtru, pe care, parcă, nu-l poți condamna fără părere de rău. Cum observa Erasmus, în cartea sa *Elogiul nebuniei*, „adesea cu un simplu haz se înlătură ceea ce nu s-a putut respinge cu nici un argument".

Argumentările *ad verecundiam* (adică prin apel la o autoritate), *ad hominem* și *ad populum*, despre care vom vorbi ceva mai jos, când sunt utilizate sofistic, sunt tot sofisme de relevanță. Dar cum ele au și utilizări corecte, nesofistice, nu le vom discuta la acest punct.

Să explicăm acum alte cîteva sofisme ce țin de încălcarea cerințelor (2) și (3), privitoare la legătura logică dintre teză și rațiunile oferite în favoarea ei.

Petitio principii sau **sofismul circularității.** Și la acest tip de sofism putem deosebi o formă tare, flagrantă și una mai atenuată și mai subtilă. Forma tare constă în a folosi la susținerea tezei o premisă care fie este o aserțiune ce spune în fond același lucru cu teza, fie una a cărei acceptare presupune logic acceptarea tezei. A proceda așa echivalează cu a pretinde auditoriului să admită dinainte tocmai ceea ce ar fi trebuit să ajungă să admită *în urma* argumentării. Să ne amintim că, în mod normal, când cineva se apucă să argumenteze, el presupune că auditoriul nu acceptă (încă) teza, dar că acceptă aserțiunile pe care el, argumentatorul, le va oferi în sprijinul acesteia; altminteri argumentarea ar fi fără rost. (Există, ce-i drept, și situația în care cineva – un om sau un grup de oameni – aderă la o opinie în mod nereflectat, adică fără a putea să indice pentru ea niște temeiuri raționale. Într-o asemenea situație, dacă i se aduc la cunoștință astfel de temeiuri, va fi vorba de o explicație, și nu de argumentare propriu-zisă, care, am văzut, urmărește în principal să convingă, să câștige au măcar să potențeze adeziunea la un punct de vedere).

În cazul formei tari de circularitate nu e vorba, ca la *ignoratio elenchi*, de faptul că concluzia nu ar decurge logic din premise. Nu numai că decurge, dar decurge cu necesitate. Într-adevăr, orice propoziție decurge logic din ea însăși sau din orice mulțime de premise printre care figurează și ea; pentru că decurgerea necesară înseamnă, pur și simplu, că ea nu poate fi falsă dacă toate aceste premise sunt adevărate, și deci că nu poate fi în mod rezonabil refuzată dacă premisele sunt acceptate. Defectul e „doar" că printr-un astfel de raționament semnul întrebării, al îndoielii nu dispare și nici nu se atenuează, ci doar se mută de la concluzie la premise.

Forma slabă sau mai diluată a lui *petitio principii* constă în a folosi pentru susținerea tezei argumente care sunt la fel de problematice, eventual chiar mai problematice, decât ea, chiar dacă acceptarea lor nu presupune logic acceptarea tezei. Aici nu mai avem circularitate în sensul logic de mai înainte, ci doar în sensul că pentru a convinge de ceva, se apelează la aserțiuni care stau și ele sub semnul întrebării, uneori mai mult chiar decât opinia pe care sunt menite să o sprijine.

Se pune în mod firesc întrebarea: cum de poate trece uneori neobservat un astfel de defect al argumentării, mai ales sub forma lui tare? Explicația nu e întotdeauna aceeași; uneori e vorba de factori lingvistici, alteori de factori psihologici, alteori, pur și simplu, de lungimea argumentării, care poate face uitate, la final, de către auditoriu, punctele de pornire. Oricum, într-o astfel de argumentare teza, dacă e asumată printre premise, trebuie să fie mai mult sau mai puțin travestită, cu sau fără intenție. *Petito principii* este în mod evident un viciu al argumentării; *prezența* lui, însă, în textul argumentativ, rareori este evidentă și necontroversabilă.

Să ilustrăm sofismul *petitio principii* mai întâi printr-un exemplu deseori citat, diagnosticat ca atare de Galilei, în cartea sa *Dialog despre cele două sisteme principale ale lumii*. Personajul Simplicio din acest dialog reproduce, în esență, argumentul aristotelic în favoarea ideii că Pământul se află în centrul universului: lucrul acesta ar decurge, chipurile, din ceea ce constatăm prin simțuri, anume că „părțile pământului și ale apei se mișcă în mod natural, fiind grele, în jos, adică spre centrul universului", pe când aerul și focul, elemente ușoare, se mișcă în mod natural în sus, depărtându-se de acest centru. La care personajul Salviati, prin care vorbește Galilei, reacționează astfel:

> „Mă mir că mai aveți nevoie să vă fie dezvăluit paralogismul lui Aristotel /.../, precum și faptul că Aristotel presupune tocmai lucrul pus în discuție /.../.
>
> Ceea ce vede Aristotel în mișcarea corpurilor ușoare este faptul că focul, plecând dintr-un punct oarecare al suprafeței globului pământesc, se îndepărtează de el în linie dreaptă, urcând în sus, ceea ce înseamnă într-adevăr că se mișcă înspre o circumferință mai mare decât cea a Pământului /.../; dar ca această circumferință să fie chiar cea a lumii, sau concentrică cu aceasta /.../, nu se poate afirma dacă nu se presupune în prealabil că centrul Pământului, de la care noi vedem că se îndepărtează corpurile ușoare, ascendente, este unul și același cu centrul lumii, ceea ce revine la a spune că globul pământesc este așezat în centrul lumii; acest lucru noi îl punem la îndoială, în timp ce Aristotel încearcă să-l demonstreze. Și mai susțineți că acesta nu ar fi un paralogism evident?".

Să mai dăm un exemplu de sofism din registrul argumentării savante, de data asta din perimetrul gândirii politice. Imputarea de artificiu sofistic o face Rousseau, în cartea sa *Contractul social*, la adresa celor ce încearcă să dea o justificare rațională dreptului învingătorilor într-un război de a-i aservi pe cei învinși:

> „În ceea ce privește dreptul de cucerire, el nu are alt temei decât dreptul celui mai tare. Dacă războiul nu dă învingătorului dreptul de a măcelări popoarele învinse, acest drept, pe care nu-l are, nu poate fi temelia dreptului de a le aservi. N-ai dreptul să ucizi pe dușman decât atunci când nu-l poți înrobi; dreptul de a-l înrobi nu izvorăște din dreptul de a-l omorî; este deci vorba de un schimb nedrept prin care îl silești să-și răscumpere cu prețul libertății viața, asupra căreia n-ai nici un drept. Întemeind dreptul de viață și de moarte pe dreptul de a înrobi, iar dreptul de a înrobi pe dreptul de viață și de moarte, nu e limpede că astfel se ajunge într-un cerc vicios?"

În argumentarea comună, de fiecare zi, *petitio principii* intervine în forme mai simple, precum nerecunoaşterea identităţii de sens a două expresii şi sofismul numit *otrăvirea fântânilor*. Prima este prezentă în formulări cu pretenţie argumentativă de felul „Nu ai cum să prevezi aşa ceva, pentru că astfel de lucruri sunt imprevizibile", „Aşa ceva nu se poate întâmpla, pentru că, pur şi simplu, este imposibil", sau în felul cum a răspuns odată – ce-i drept, în glumă - primarul unui mare oraş american când a fost întrebat de un reporter de ce senatorul Hubert Humphrey n-a câştigat alegerile în statul Illinois: „Pentru că n-a obţinut destule voturi".

Tactica *otrăvirii fântânilor* este folosită în contexte polemice şi constă în a încercarea de a discredita dinainte, fără argumente, modul în care oponentul poate să-şi apere punctul de vedere. De exemplu, ştiind că pentru anumite dificultăţi economice ale ţării explicaţia ţine şi de conjunctura internaţională şi că, deci, premierul le va invoca negreşit în răspunsul său la interpelarea opoziţiei, un deputat al acesteia ar putea recurge la tactica argumentativă de care vorbim, spunând de la tribuna parlamentului ceva de genul: „Este bine ştiut obiceiul actualilor guvernanţi de a se lepăda de răspundere pentru propriile eşecuri dând vina ba pe greaua moştenire, ba pe situaţia internaţională, ba pe mai ştiu eu cine sau ce. Să nu ne mirăm, aşadar, dacă şi astăzi vom auzi invocată povestea cu conjunctura internaţională nefavorabilă" etc. Se urmăreşte astfel ca auditoriul să fie din capul locului montat pentru o receptare neîncrezătoare a replicii probabile a celeilalte tabere. Tot aşa, în contextul unei polemici, unul dintre oponenţi ar putea folosi tactica otrăvirii fântânilor spunând despre celălalt: „Dumnealui nu acceptă nici un fel de critici, nici pe cele mai îndreptăţite, crezându-se, pe semne, infailibil; veţi vedea că şi de data asta va căuta în fel şi chip să arate că el are dreptate".

În argumentările de tip dialogal, *petitio principii* poate să îmbrace şi forma *întrebării cu presupoziţie falsă*. Întrebările (exceptându-le pe cele retorice) nu se pretează ele însele la calificări în termeni de adevăr şi falsitate. Dar multe din ele au presupoziţii, adică pertinenţa lor depinde de faptul că anumite propoziţii sunt admise ca adevărate. Întrebarea „Unde ţi-ai făcut studiile universitare?", adresată cuiva, are, evident, ca presupoziţie că persoana întrebată a făcut astfel de studii. În mod normal cineva care nu a făcut astfel de studii nu va răspunde la o astfel de întrebare, ci îi va semnala întrebătorului că presupoziţia întrebării sale este greşită. Dacă însă cel întrebat nu este lăsat să refuze întrebarea, regulile subînţelese ale dialogului raţional vor fi încălcate prin faptul că se impune unuia dintre participanţi să accepte tacit o propoziţie la care altminteri nu ar adera, ca în următorul dialog imaginar:

– Mai folosiţi şi acum şantajul împotriva adversarilor dvs. politici?

– Mă învinuiţi fără nici o bază.

– N-am făcut decât să vă pun o întrebare. De ce ocoliţi răspunsul?

Un fel de *petito principii* este şi **falsa dilemă**: formularea unei probleme într-o manieră ce presupune că trebuie ales între două răspunsuri, în situaţia când, de fapt, ar fi posibile şi altele, eventual chiar o combinaţie a celor două. Iată câteva astfel de formulări: „Pentru personalitatea unui individ este decisivă zestrea genetică sau educaţia?", „Mersul istoriei este determinat de mase sau de marile personalităţi?", „Tehnologia modernă este o binefacere sau o mare primejdie pentru viitorul omenirii?", „Trebuie păstrată intactă suveranitatea statelor naţionale sau trebuie înaintat spre un guvern european?", „Este Aristotel un filosof materialist sau unul idealist?", „Gândirea spontană a oamenilor este

logică sau ilogică?" etc. Fixația asupra a două răspunsuri diametral opuse, gândite ca singurele posibile, este de natură să favorizeze raționamente forțate, exploatarea unilaterală a datelor doveditoare și ceea ce se cheamă gândire dezideravită, mai ales atunci când preferința pentru unul din răspunsuri se alimentează din surse non-raționale – din interese, din simpatii și antipatii, din prejudecăți.

O formă mai puțin flagrantă de *petitio principii* constă, spuneam, în a susține un punct de vedere cu argumente care sunt, pentru auditoriul vizat sau în general, la fel de problematice sau chiar *mai* problematice decât teza ce exprimă acel punct de vedere. Un exemplu de acest fel ar fi susținerea tezei că este imorală cruzimea gratuită față de animale, prin argumentul că și animalele au suflet; discuțiile filosofice despre natura sufletului și despre existența sau nu a sufletului la alte viețuitoare decât omul sunt atât de neconcludente – în parte pentru că însăși noțiunea de suflet este vagă, preluată din gândirea comună, preștiințifică – încât adeziunea cuiva la teza că animalele au suflet este mai anevoie de obținut decât adeziunea la teza imoralității oricărei cruzimi gratuite.

După cum am menționat deja în capitolul consacrat limbajului, există sofisme favorizate de unele caracteristici ale limbilor naturale cum sunt polisemia și vaguitatea. De polisemie sunt favorizate **sofismele de ambiguitate.** Ele se produc în argumentare atunci când, în formularea tezei, câte un cuvânt sau expresie-cheie, care au două sau mai multe sensuri, sunt folosite cu unul din sensuri, în timp ce argumentele produse sunt relevante pentru o propoziție diferită, în care figurează același cuvânt sau expresie, dar luate într-un sens diferit. Are loc și în acest mod o substituire a tezei, voită sau nu de argumentator, așadar o *ignoratio elenchi*, doar că de astă dată legat preponderent de utilizarea defectuoasă sau abuzivă a limbajului. Exemplul pe care-l vom da este luat din filosofia morală:

> „Legătura pe care o stabilește utilitarismul între folosul dorit de orice om *pentru sine* și cel proclamat drept singurul folos adevărat sau autentic se datorează unui sofism lipsit de finețe, care se bazează pe dubla semnificație a cuvântului <folos>. La început se ia drept axiomă afirmația că oricine își dorește ceea ce îi aduce satisfacție, apoi se desemnează întreaga diversitate de obiecte și moduri de satisfacere prin denumirea generală de <folos>; în continuare, acestui termen i se atribuie un înțeles nou de bine *general*, desemnat și el prin cuvântul <folos>, și pe baza acestei identități terminologice, care ascunde două sensuri diferite și chiar opuse, se construiește următorul raționament: întrucât fiecare urmărește folosul său, iar acesta constă în binele general sau în bunăstarea maximă a tuturor, decurge de aici că fiecare trebuie să dorească și să slujească acest bine general. În realitate însă, folosul dorit de *fiecare* pentru sine nu se corelează *în mod necesar* cu bunăstarea generală, iar acel folos care rezidă în bunăstarea generală nu se suprapune cu cel dorit de fiecare: printr-o simplă substituire de sensuri nu poți obliga pe cineva să-și dorească contrariul sau să-și caute folosul acolo unde știe că nu-l găsește".
>
> Vladimir Soloviov, *Îndreptățirea binelui*, cap. VI

Aici, de bună seamă, criticul argumentării utilitariste consideră că aceia care au construit-o nu și-au dat seama de alunecarea lor de la un sens al cuvântului „folos" la unul diferit. Altfel spus, că argumentarea lor este viciată de un *paralogism* ce are ca sursă limbajul utilizat în ea. În următorul exemplu de ambiguitate, în schimb, aceasta pare a fi exploatată cu intenție. În reclama făcută odată la o televiziune unui joc de noroc, se

spunea auditoriului: „Pentru a câştiga, există o singură condiţie: să joci". Sună foarte îmbietor, dar ce sens are în această reclamă cuvântul „condiţie"? După cum se ştie, există condiţii (doar) necesare, (doar) suficiente şi, în fine, condiţii necesare-şi-suficiente. Că a participa la un joc de noroc este o condiţie necesară a câştigului e un lucru evident; nu o astfel de banalitate însă vrea să spună reclama - că dacă nu joci, nu e chip să câştigi. Să fie atunci participarea o condiţie suficientă? Pare absurd, fiindcă în acest fel toţi participanţii ar câştiga mereu. (Nefiind suficientă, *a fortiori* condiţia nu este nici necesară-şi-suficientă). Cum se poate, atunci, ca reclama să fie îmbietoare fără a fi mincinoasă? Se poate – dacă formula „există o singură condiţie" înseamnă că participantului nu i se cere nimic în plus pe lângă cumpărarea biletului, tot restul fiind treaba agenţiei organizatoare. Bineînţeles că în felul acesta participantul a satisfăcut doar o condiţie *necesară* pentru a a se număra printre câştigători, nu a dobândit câtuşi de puţin garanţia că va câştiga. Era menită formularea din reclamă să păcălească? Nu chiar, de vreme ce orice potenţial participant ştie că e vorba de un joc *de noroc*, unde nu e posibil ca toată lumea să câştige. (Şi apoi, indiferent de intenţia reclamei, cine ar fi atât de naiv încât să se lase *astfel* păcălit?). Dar, evident, chiar dacă acea condiţie despre care vorbeşte reclama este doar necesară, din punct de vedere comercial enunţarea ei în modul citat este mai fericită şi mai prietenoasă decât un foarte corect dar sec şi aproape tautologic „Dacă nu joci, este exclus să câştigi".

Aşa cum am spus în discuţia despre limbaj din cap. VIII, uneori ambiguitatea în discurs constă nu în folosirea în două sensuri a câte unui termen, ci ţine de o construcţie sintactică ce nu impune o lectură univocă. Pentru acest gen de ambiguitate se foloseşte, cum am menţionat deja acolo, denumirea de **amfibolie** (sau **amfibologie).** Iată un exemplu, luat, ce-i drept, nu dintr-o argumentare, ci din prezentarea rezultatelor unei anchete sociologice. Odată, într-o ştire dintr-un jurnal TV s-a spus că un recent sondaj a arătat că „majoritatea bărbaţilor români îşi bat soţiile din pricina greutăţilor materiale din familie". Luată ca atare, formularea se pretează, evident, la două interpretări mult diferite: (a) că majoritatea bărbaţilor români îşi bat soţiile şi că o fac din pricina greutăţilor materiale; (b) că dintre bărbaţii români care îşi bat soţiile – procentul lor, nespecificat, în totalul bărbaţilor căsătoriţi putând fi şi foarte mic – majoritatea o fac din pricina greutăţilor materiale.

Să dăm şi un exemplu în care o amfibologie a prilejuit argumentări pentru două puncte de vedere opuse. În prima parte a campionatului naţional de fotbal 2004/2005, o echipă a contestat valabilitatea rezultatului înregistrat într-o întâlnire a ei, pe motiv că echipa adversă a folosit pe parcursul meciului 6 jucători aduşi din străinătate, în timp ce, potrivit regulamentului FRF, maximul de jucători străini pe care avea dreptul să-i folosească era de 5. Conducerea celeilate echipe s-a apărat cu argumentul că pe parcursul întâlnirii, în nici un moment nu a avut în teren mai mult de 5 jucători străini. Formularea din regulament se preta, într-adevăr, la două interpretări diferite: (a) interdicţia prezenţei *concomitente pe teren,* într-o echipă, la un joc al acesteia, a mai mult de cinci jucători străini pe teren şi (b) interdicţia folosirii în cursul unei partide a mai mult de 5 jucători străini (chiar dacă în nici un moment al acesteia nu sunt prezenţi toţi în joc). Litigiul a trebuit soluţionat de Federaţie, competentă să dea textului interpretarea – cum se spune în drept – „autentică".

Vaguitatea termenilor poate fi şi ea exploatată sofistic în argumentări. Dat fiind că între francheţe şi lipsă de tact, între fermitate şi intoleranţă, între mândria legitimă şi aroganţă, între critică şi insultă, între erotism şi pornografie, între naţionalism şi xenofobie, între naţionalism şi patriotism, între dreptul la informare şi violarea vieţii private etc. nu se pot trasa graniţe precise, există posibilitatea ca aceloraşi idei, declaraţii, fapte, creaţii artistice, persoane, grupuri să le fie aplicat, în cadrul argumentărilor polemice, unul sau altul din termenii ce formează aceste perechi, după cum argumentatorul urmăreşte să condamne sau, dimpotrivă, să justifice ori chiar să elogieze.

De exploatarea în argumentare a unor particularităţi ale comunicării în limbajul curent ţine şi **sofismul accentului.** Există în limbile naturale formulări al căror sens se modifică după cum în rostire accentul cade pe una sau alta dintre componente. Să considerăm, bunăoară, fraza „Tot timpul îi vorbeşti de rău pe prietenii tăi din provincie. Nu-i frumos!", adresată de A lui B. Ce anume din conduita lui B este dezaprobat astfel de A? Faptul că-şi bârfeşte prietenii *tot timpul*? Faptul că cei vorbiţi de rău îi sunt *prieteni*? Sau faptul că bârfa îi vizează pe prietenii *din provincie* ai lui B? Răspunsul depinde, evident, de locul unde se pune accentul în rostirea citată. Se vede, astfel, că există posibilitatea de a răstălmăci, în grade diferite, spusele cuiva, aşezând accentele altfel decât înţelegea el să o facă.

Dacă nu luăm expresia *ad litteram*, ci într-un sens mai cuprinzător, *sofismul accentului* se comite, mai ales în argumentările scrise, şi atunci când argumentatorul *citează trunchiat* spusele cuiva, spre a le folosi după cum îi este convenabil. Sau când le *scoate din contextul* în care figurau, de care depinde uneori în mod esenţial semnificaţia lor. O nostimă ilustrare a exploatării sofistice atât a accentului, cât şi a contextului o oferă următorul episod, real sau născocit (citat în mai multe cărţi de logică): Secundul unui vas avea patima băuturii. În una din zile, dând peste jurnalul de bord al vasului, a văzut în el însemnarea, făcută de căpitan, „Astăzi secundul a fost beat". Atunci, spre a se revanşa, a făcut, la rândul său, în acelaşi loc însemnarea „Astăzi căpitanul a fost treaz" – propoziţie în sine adevărată, dar care, dată fiind prezenţa în ea a cuvântului „astăzi" şi faptul că figura în jurnalul de bord, unde îndeobşte se consemnează evenimentele neobişnuite, spunea, de fapt, altceva despre relaţia căpitanului cu băutura.

3. Procedee argumentative ambivalente

Să vorbim acum despre câteva moduri de argumentare care, în funcţie de cum, unde şi în ce scop sunt folosite, pot să fie sau să nu fie sofistice: *argumentum ad verecundiam, argumentum ad hominem, argumentum ad populum şi argumentum ad ignorantiam.*

Argumentum ad verecundiam (numit şi **apel la autoritate**) este, cum am spus deja în cap. VII, o tehnică de susţinere a opiniilor la care un argumentator recurge în situaţia când nu este în măsură să se orienteze singur în domeniul de care acestea ţin sau când simte că pentru convingerea auditoriului (sau a sa proprie), argumentele de conţinut de care el dispune nu sunt suficiente. Va invoca atunci, dacă are această posibilitate, considerentul că opinia pe care el o susţine a fost sau este împărtăşită şi de cineva considerat autoritate în domeniul de care ţine acea opinie. Este şi acesta un mod de a da

credibilitate respectivei opinii, căci se presupune că autoritatea invocată dispune *ea* de raţiuni de fond pentru care împărtăşeşte acea opinie, raţiuni pe care nu e nevoie şi nici nu e posibil să le cunoască şi profanii.

Chiar şi pe baza acestei sumare descrieri se poate anticipa, şi pe drept cuvânt, că atât pertinenţa, cât şi forţa argumentării prin apel la autoritate vor depinde atât de tipul tezei – dacă este factuală, evaluativă sau acţională -, cât şi de nivelul teoretic al argumentării, cu exigenţele aferente lui. Când e vorba, de pildă, de susţinerea unei teze factuale, într-o argumentare din viaţa de fiecare zi, în una jurnalistică sau într-o conferinţă adresată unui public nespecializat, invocarea unei personalităţi ştiinţifice sau a unei prestigioase lucrări de referinţă este, evident, pertinentă. În schimb, într-o dezbatere între specialiştii unui domeniu al cunoaşterii, apelul la autorităţi ar fi de obicei considerat impropriu, din două motive: pentru că în asemenea dezbateri se urmăreşte stabilirea adevărului, şi nu doar influenţarea credinţelor, şi pentru că în mod normal participanţii la ele sunt, prin formaţia lor, familiarizaţi cu realizările de prestigiu din trecut şi prezent, capabili să le judece critic şi, eventual, să le depăşească.

Este uşor de înţeles în ce situaţii argumentarea prin apel la autorităţi capătă caracter falacios, sofistic. Una din ele este situaţia când o autoritate recunoscută dintr-un domeniu este invocată în sprijinul sau împotriva unor puncte de vedere ce ţin de un domeniu diferit. Mari personalităţi ştiinţifice s-au rostit ocazional şi despre chestiuni ce nu ţin de specialitatea lor – despre aspecte ale vieţii sociale, despre curente şi mişcări politice, despre relaţiile internaţionale, despre religie -, au exprimat preferinţe şi judecăţi de valoare despre opere literare şi artistice, despre evenimente istorice, personalităţi publice etc. Oricine va admite că opiniile lor în astfel de materii sunt de mare interes şi mai demne de consideraţie decât cele ale unor inteligenţe de rând, dar invocarea lor *în chip de argumente decisive* pro sau contra anumitor puncte de vedere are caracter sofistic.

O a doua situaţie în care apelul la autorităţi are caracter mai mult sau mai puţin sofistic este cea în care privitor la o aceeaşi chestiune părerile celor mai competenţi în materie sunt neconcordante; aşadar, când o teză este susţinută prin invocarea unei autorităţi, ignorând, voit sau nu, faptul că alte autorităţi, de aceeaşi talie, se situează pe o poziţie diferită. În fine, mai ales când e vorba de argumentări cu teză factuală, contează şi distanţa în timp faţă de autorităţile invocate: un punct de vedere pentru acceptarea căruia existau într-un moment temeiuri bune, după o vreme poate deveni desuet în urma progreselor din respectivul domeniu al cunoaşterii. Drept urmare, autorităţile, oricât ar fi de mari, se perimează în timp, şi atunci apelul la ele încetează să mai conteze ca argument valabil în susţinerea unei opinii.

Privitor la folosirea sofistică a apelului la autoritate mai trebuie făcute două observaţii. Întâi, că fiecare din factorii indicaţi în alineatele precedente – transferarea autorităţii dintr-un domeniu în unul diferit, conflictul între autorităţi de statură egală şi perimarea în timp – poate fi prezent într-un grad mai mare sau mai mic, ceea ce face ca îndreptăţirea reproşului de sofism să fie uneori evidentă, alteori mai puţin. În al doilea rând, că apelul la autoritate este un procedeu argumentativ mai mult sau mai puţin valabil de susţinere, cu titlu provizoriu, a opiniilor, dar e cu siguranţă sofistic dacă e folosit cu pretenţia de posesie definitivă a unui adevăr.

Iată un exemplu de folosire a argumentului autorităţii, luat din cartea lui Cicero *Despre divinaţie* (I, xxxviii); cel ce apelează la acest argument este interlocutorul lui

Cicero, fratele său Quintus. După ce reproduce un raționament al filosofilor stoici în favoarea existenței artei de a ghici, Quintus adaugă:

> *„Și Hrisip, și Diogene, și Antipater se folosesc de acest raționament. Deci e cazul să te mai îndoiești de adevărul afirmațiilor mele?* Și dacă *am de partea mea* rațiunea, evenimentele, popoarele, națiunile, grecii, barbarii, *cei mai înțelepți oameni, cei care au întemeiat state, au fondat orașe*, să așteptăm oare până ce animalele vor prinde grai? Nu este de ajuns părerea unanimă a oamenilor?"

Notă. Am evidențiat cu italice porțiunile din textul argumentativ în care se apelează la autoritatea unor persoane. În rest, după cum se vede, argumentatorul se folosește și de ceea ce se cheamă *argumentum ad populum* sau al consensului, despre care vom vorbi ceva mai jos.

Argumentum ad hominem constă în a introduce, în argumentarea pro sau contra unei opinii, considerații privitoare la persoana de la care această opinie emană. Nici acest procedeu nu este întotdeauna sofistic. El este legitim, bunăoară, ca armă polemică, acolo unde, precum în cazul argumentărilor morale, se așteaptă să existe o concordanță între preceptele pe care cineva le admite și propria sa conduită. Sau ca modalitate de a șubrezi credibilitatea unui orator politic care cu alte prilejuri a exprimat opinii contrare celor pe care le susține acum[1]. Este însă sofistic atunci când, fie însușirile persoanei care susține o opinie sunt cu totul irelevante pentru valabilitatea acesteia, fie prin referirea la ele se încearcă de către argumentator abaterea atenției de la fondul chestiunii care face obiectul argumentării.

La sofismul argumentării *ad hominem* se pot deosebi mai multe variante. Se vorbește de un *ad hominem abuziv* (în sensul de denigrator, ofensator) atunci când se încearcă, într-o confruntare de opinii, să fie compromisă poziția unui oponent prin invocarea unor defecte morale sau fizice ale acestuia, a unor detalii neconvenabile din biografia lui etc. Se vorbește de *ad hominem circumstanțial* atunci când teza susținută de un argumentator este atacată pe temeiul că el ar susține-o din pricina circumstanțelor particulare în care se găsește – de pildă, pentru că e *în interesul său* să o facă dată fiind profesia sa, poziția socială sau funcția pe care o ocupă, apartenența sa etnică sau confesională; sau pentru că se află într-o situație care-l *silește* să susțină acea teză, împiedicându-l să judece nepărtinitor etc.

În următorul fragment din deja citata, în capitolul precedent, argumentare a lui Sidney Hook privitoare la pedeapsa capitală, este menționată o utilizare a argumentului *ad hominem,* deși ceea ce i se impută în acest caz nu este caracterul nelegitim, ci faptul că ignoră anumite contraexemple relevante. (Evidențiem și aici, prin italice, porțiunea care ne interesează).

> „Unii susțin necesitatea pedepsei capitale ca expresie a <nevoii de dreptate, resimțită de comunitate> sau ca satisfacere a unei <porniri instinctive de a pedepsi nedreptatea>. Astfel de vederi stau la baza unor forme ale teoriei retributiviste /a

[1] „(...) să încolțești un om cu consecințele trase din propriile lui principii sau mărturisiri. Acest argument este deja cunoscut sub numele de *argumentum ad hominem*" (J. Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, cartea IV, cap. xvii, par. 21).

pedepsei/. *S-a spus uneori despre teoria retributivistă că nu este mai mult decât o dorință de răzbunare;* dar e o mare și arogantă eroare să consideri că toți cei ce o susțin sunt firi răzbunătoare. Ea a fost susținută și de sfinți seculari precum G. E. Moore și Immanuel Kant, a căror preocupare calmă și nepărtinitoare pentru dreptate nu poate fi în mod rezonabil contestată".

O a treia formă a sofismului de care vorbim este cea numită în latină *tu quoque* („dar și tu ..."): este un mod de a replica la o acuzație sau un reproș arătând că acestea i s-ar putea adresa în aceeași măsură și celui care le face. De pildă, la reproșul că vânătoarea e o îndeletnicire reprobabilă, pentru că înseamnă uciderea din plăcere a unor ființe nedăunătoare, un pasionat al vânătorii ar putea replica spunând „Dar și dumneata, dacă nu cumva ești vegetarian, mănânci carne obținută prin sacrificarea unor astfel de ființe, doar că în cazul dumitale ele sunt domestice". În acest exemplu nu e foarte ușor de decis dacă replica vânătorului este sau nu sofistică; oricum, ea l-ar obliga pe criticul său să-și dezvolte argumentarea, să opereze anumite distincții etc.

Să dăm acum un exemplu real, în care s-a replicat printr-un *tu quoque* jurnalistului Eminescu atunci când a scris despre partidul liberal din vremea sa că mulți dintre membrii lui sunt alogeni:

> *L'Indépendance roumaine* (...) ne răspunde, tăgăduind, se înțelege, adevărul aserțiunii noastre și, ca argument *ad hominem,* ne spune că, dacă în partidul liberal se află oameni de origine străină, în partidul conservator se află de asemenea.
>
> Argumentele *ad hominem* nu probează niciodată nimic.
>
> Se poate ca scriitorul articolelor din „Timpul" să fie însuși fanariot sau străin de origine și teza tot rămâne adevărată, de vreme ce adevărul teoretic nu are a face nimic cu persoana care-l enunță, precum legea că repeziciunea cu care un corp cade, crește în pătrat, e o lege egal de adevărată, fie enunțată de un chinez ori de un american. Tot astfel adevărul că în România predominarea a scăpat din mâinile elementelor istorice și a încăput pe mâna celor neistorice rămâne același dacă l-ar spune un român de rasă sau unul de origină străină, același dacă l-ar atinge pe enunțător sau nu.
>
> Așadar, argumente *ad hominem*, oricât de plauzibile ar fi pentru masa cititorilor, nu au absolut nici o valoare în privirea adevărului în sine al unei teze"

Se vede că în contraargumentarea lui Eminescu, argumentele *ad hominem* sunt considerate categoric sofistice atunci când e vorba de opinii în materii *teoretice*, unde obiectul în discuție nu are nimic de-a face cu calități sau defecte ale argumentatorului. Firește, însă, că vor exista și situații în care calificarea opiniei în discuție ca fiind una pur teoretică în acest sens este ea însăși controversabilă.

În încheierea considerațiilor despre *argumentum ad hominem*, să dăm un exemplu în care această tehnică de argumentare se combină cu cea de reducere la absurd a opiniei criticate. Argumentarea este îndreptată împotriva definirii pragmatiste a adevărului ca utilitate. (Cititorul e invitat să se întrebe singur dacă și în ce fel ar putea să replice cei criticați de Bertrand Russell în pasajul care urmează).

> „În ciuda modului în care definește <adevărul>, pragmatistul are întotdeauna, în viața obișnuită, un standard cu totul diferit pentru chestiunile mai puțin rafinate ce se ivesc în cadrul îndeletnicirilor practice. Când face parte, bunăoară, dintr-un juriu într-o cauză de omor, pragmatistul va cântări probele exact așa cum ar face-o orice alt om, pe

când dacă ar adopta criteriul său declarat, el ar trebui să se întrebe care dintre membrii unei populații ar fi cel mai profitabil să fie spânzurat. Acel individ ar fi, prin definiție, cel vinovat de omor, dat fiind că credința în vinovăția sa ar fi mai utilă și deci mai <adevărată> decât credința în vinovăția altcuiva".

B. Russell, *Pot fi oamenii raționali?*, din volumul B. Russell, *Sceptical Essays*

Argumentum ad populum, a cărui utilizare abuzivă este numită și „sofismul democratic", constă în a invoca în sprijinul unei opinii faptul că este larg împărtășită, că la ea aderă mai toată lumea, sau majoritatea celor competenți în materie. Am văzut deja, puțin mai înainte, în fragmentul citat din cartea lui Cicero *Despre divinație*, cum în susținerea tezei că există o astfel de artă, sunt invocate credințele diferitelor popoare, ale grecilor și ale barbarilor, precum și ale strămoșilor romani. La acest argument se recurge îndeobște de către spirite conservatoare, atașate tradiției, împotriva ipotezelor și credințelor inovatoare, „eretice". El poate avea trecere la un auditoriu temător de inovație, de zdruncinarea crezurilor și atitudinilor familiare, care fac parte din identitatea lui spirituală. Argumentarea *ad populum* nu este neapărat sofistică în materii unde experiența colectivă contează și ea ca factor de legitimare a credințelor. Este însă vădit sofistică atunci când opune inovației științifice sau tehnice credințe și rutine ale simțului comun, în care, alături de generalizări valabile, dăinuie cu tenacitate prejudecăți și superstiții.

Nu se poate face în termeni generali și cât de cât precișI o delimitare între cazurile de utilizare legitimă a argumentului *ad populum* și cele sofistice; fiecare caz se cere examinat în ceea ce are particular, și este posibil ca părerile, în urma acestei examinări, să fie neconcordante. În fragmentul care urmează, Titu Maiorescu, confruntat cu o argumentare *ad populum* din partea adversarilor, propune un reper pentru o astfel de delimitare:

„Majoritățile sunt un fapt de cea mai mare însemnătate în politică, fiind termometrul sigur pentru a arăta până unde certe idei au intrat și s-au înrădăcinat într-o societate și când se pot, prin urmare, formula ca legi practice ale ei. Dar când e vorba de o lucrare în sfera ideală, fie operă de artă, fie științifică, fie numai o critică, majoritățile nu însemnează nimic; fiindcă totdeauna asemenea lucrări au fost primite la început de o minoritate și dacă și-au câștigat teren, și l-au câștigat numai în viitorul poporului lor".

De o altă natură decât cele discutate până acum este tipul de sofism numit **argumentum ad ignorantiam.** El constă în a pretinde că o anumită opinie este adevărată, sau că merită credit, pentru că nu s-a putut dovedi că este falsă; sau, simetric, că o anumită opinie ar trebui respinsă pentru că nu s-a putut dovedi că este adevărată. Acest mod de susținere sau de respingere a opiniilor este la prima vedere plauzibil, pentru că invocă nevoia de temeiuri, adică ceva ce ține de chiar rosturile argumentării. Cel care se servește de el pare a spune: „Nu-mi cereți să cred ceva pentru care nu dispuneți de dovezi", respectiv „Nu-mi cereți să abandonez ori să resping o credință dacă nu aveți dovezi că este falsă/inacceptabilă".

Această poziție pare întru totul rezonabilă când este enunțată în astfel de termeni. Numai că există și situații în care nici în favoarea, nici împotriva unei credințe nu există dovezi concludente sau convingătoare. Într-o astfel de situație, atitudinea cea mai rezonabilă pare a fi suspendarea judecății până când vor apărea dovezi care să încline

balanța într-o parte sau în cealaltă. În materii pur teoretice așa se și întâmplă, de obicei; nu însă și în cazul credințelor de care depind decizii importante pe care nu le putem amâna. În acest din urmă caz, poate fi mai rezonabil să acceptăm o credință decât opusul ei, chiar dacă pentru nici una din ele nu există temeiuri convingătoare. Dacă, de exemplu, cineva, săpând pe un teren, dă peste un obiect ce seamănă cu un obuz, va proceda mai rezonabil dacă va considera că este un obuz cu focos, în pericol să explodeze, chiar dacă e la fel de posibil să nu fie așa. Tot așa, deși nu se poate ști dacă în următorul sezon rece va avea loc sau nu o epidemie de gripă, oamenii se vaccinează antigripal, adică acționează conform credinței că epidemia va avea loc. În cazurile de felul celor din aceste exemple, acceptarea sau respingerea unei credințe se sprijină, evident, pe considerente privitoare la consecințele probabile ale fiecăreia din cele două opțiuni. Întrebarea importantă pentru cel ce optează nu mai este aici dacă opinia este întemeiată, ci dacă e mai bine să acționeze *ca și cum* ar fi adevărată, sau *ca și cum* ar fi falsă; în raport cu această întrebare diferită, *pot* să existe temeiuri mai bune pentru un răspuns decât pentru celălalt.

Utilizarea argumentului *ad ignorantiam* este sofistică doar dacă nu are loc această deplasare a obiectului argumentării de la adevărul/acceptabilitatea unei opinii la oportunitatea practică a acceptării ei. Să considerăm, de pildă, argumentarea din următorul text:

> „Unde este, vă rog să-mi spuneți, dovada că n-am fost vizitați de extratereștri? Care istoric a arătat că egiptenii n-au primit vizitatori din ceruri? Care specialist în studii clasice a argumentat vreodată temeinic că semizeii și eroii homerici nu proveneau măcar uneori din amintiri nebuloase despre vizitatori veniți din depărtări? Care om de știință a sugerat vreodată că e cu neputință ca niște ochi nevăzuți de noi să ne privească? Răspunsul la toate aceste întrebări este negativ".
>
> (Dintr-o cuvântare a unui *believer* în farfurii zburătoare; pasajul e citat în cartea lui T. J. Richards *The Language of Reason*).

Cel ce argumentează astfel în favoarea existenței extratereștrilor spune în fond: „Nu mă puteți face să abandonez această credință câtă vreme nu dispuneți de dovezi pentru inexistența lor". Evident că i s-ar putea replica, logic: „Dar ce dovezi ai dumneata pentru *existența* extratereștrilor?". Vom spune oare despre cei doi argumentatori în dispută că se află în aceeași postură, că temeiurile de a accepta sau refuza teza existenței extratereștrilor au aceeași greutate? Din punct de vedere pur logic așa pare, numai că în evaluarea argumentărilor contează și contextul, fundalul pe care au loc. Aici este uneori îndreptățită și întrebarea: cine ar trebui să producă dovezi? (În practica juridică, această întrebare se pune sub forma: căreia din părțile în litigiu îi revine sarcina probei (*onus probandi*)?). În exemplul cu credința în extratereștri, de bună seamă că obligația de a aduce dovezi în favoarea opiniei sale o are cel ce susține existența lor; pentru că e vorba de o idee nouă și surprinzătoare în raport cu credințele prevalente, inclusiv în mediile științifice.

Potrivit unor analize mai recente ale argumentului *ad ignorantiam*, funcția acestuia în argumentare ar fi aceea de *deplasare a obligației de a dovedi*, de la una din părțile în dispută la cealaltă. Îndreptățirea acestei manevre se cere, firește, cântărită de la caz la caz, neexistând o regulă simplă și uniform aplicabilă.

De altfel, nici din punct de vedere pur logic, poziția celui ce susține existența a ceva și a celui ce o neagă nu sunt întotdeauna simetrice. Ce mijloace are, în principiu vorbind, cineva de a dovedi despre ceva că nu există nicăieri în univers? În mod analog, cineva acuzat că a mințit măcar odată în viață ar fi îndreptățit să pretindă dovezi din partea acuzatorului; lui însă nu i s-ar putea pretinde în mod rezonabil să producă dovada că nu a mințit *niciodată*, pentru că, prin firea lucrurilor, nu există posibilitatea unei asemenea dovezi. Așadar, pentru cel ce se află logic într-o astfel de imposibilitate este legitim să recurgă la *argumentum ad ignorantiam* pentru a deplasa obligația producerii de dovezi asupra oponentului său.

Vom încheia discuția despre sofisme vorbind, în următoarele două paragrafe, despre anumite erori de care este pândită tragerea de concluzii generalizatoare din date de experiență. Gruparea lor separat de sofismele descrise până aici este motivată, între altele, de considerentul că ele nu au de-a face în mod special cu raționamentul de tip argumentativ, deși, firește, se pot întâlni și în contextul acestuia.

4. Sofisme în legătură cu ideea de relație cauzală

Analiza noțiunii de cauză este o întreprindere filosofică dificilă iar în legătură cu importanța acestei noțiuni în cunoaștere au fost formulate puncte de vedere diferite, de la cel potrivit căruia „a cunoaște cu adevărat înseamnă a cunoaște cu ajutorul cauzelor", până la cel care vede în ea o noțiune învechită, „metafizică", de care cunoașterea științifică matură nu are nevoie. Aici nu e necesar și potrivit să stăruim asupra cauzalității ca problemă filosofică. Ceea ce ne preocupă sunt doar utilizarea ei în argumentări și sofismele ce se pot comite în legătură cu ea. Pentru aceasta e suficient să admitem că cel puțin în contextul îndeletnicirilor practice, noțiunile corelative de cauză și efect joacă un rol important.

Când am discutat despre tehnicile de argumentare, am văzut că există argumentări prin care se urmărește *stabilirea* existenței unei relații cauzale, și altele care *se folosesc* de o relație cauzală, recunoscută de auditoriu, pentru a susține o teză factuală, evaluativă sau acțională privitoare la cauză sau la efect. Să vedem mai întâi ce sofisme se pot comite în primul fel de argumentări, cele în care se încearcă susținerea existenței unei legături cauzale între două fenomene sau clase de fenomene, A și B.

Post hoc ergo propter hoc (după aceasta, deci din cauza aceasta) este sofismul care constă în a susține că A este cauza lui B doar pe baza faptului că între ele s-a constatat o „conjuncție constantă", așadar a faptului că în toate cazurile observate în care a fost prezent A, el a fost însoțit sau urmat de B. Că asocierea sau „conjuncția" constantă între două categorii de fenomene nu înseamnă neapărat că unul din ele este cauza celuilalt se vede din exemple simple cum sunt succesiunea regulată a zilei și a nopții sau succesiunea anotimpurilor sau a vârstelor unui oragnism. Primăvara urmează întotdeauna iernii și este, la rândul său, urmată de vară, dar nu spunem că iarna este cauza primăverii sau primăvara, cauza verii. În gândirea comună se întâmplă însă ca asocierea constantă a două fenomene să fie luată drept relație cauzală, mai ales când între ele există succesiune într-un unic sens. Dacă lui A i-a urmat B, există tentația de a considera că B este efectul lui A, îndeosebi dacă B este intens valorizat în sens negativ sau pozitiv și dacă A este un fenomen izbitor prin noutatea lui. Iată un exemplu de acest fel:

„Vechii egipteni adorau pasărea ibis pentru că în fiecare an, după ce stoluri de ibişi migrau pe malurile Nilului, acesta se revărsa şi iriga pământurile. Se punea astfel pe seama păsărilor preţioasa revărsare, cînd de fapt atât migraţia lor cât şi revărsarea fluviului erau efecte ale unei cauze comune – schimbarea de anotimp".

(din S. M. Engel, *With Good Reason*, St. Martin's Press, N.-Y., 1976, p. 94)

Să mai dăm câteva exemple de trecere facilă de la constatarea „conjuncţiei constante" între două fenomene la imputarea unei relaţii cauzale de la unul din ele la celălalt. În perioada de după 1990, la noi dar şi în alte ţări unde s-a trecut de la regimuri totalitare la o viaţă politică democratică, o serie de fenomene sociale negative precum infracţionalitatea, violenţa, pornografia s-au amplificat sau, în orice caz, au devenit mai vizibile datorită publicităţii lor în mass media. În ochii unora, acestea au devenit argumente împotriva democraţiei, potrivit schemei de gândire: astfel de lucruri nu existau înainte (sau nu existau în aceeaşi măsură), deci ele au fost aduse de democratizare, *aceasta* e cauza lor. De aici se trece aproape „logic" la concluzia că avem „prea multă" democraţie, că este nevoie de reglementări mai riguroase, mai restrictive, de guvernări mai autoritare.

Cât de defectuos este acest mod de a raţiona? Nu se poate nega că democraţia îşi are neajunsurile ei, că libertatea mai mare de exprimare şi comportament pentru membrii societăţii îşi are reversul ei. Pe de altă parte, o gândire mai rafinată şi mai critică nu va reduce totul la o relaţie cauzală simplă, ci îşi va pune şi întrebări de felul: a) Nu cumva proliferarea menţionatelor fenomene negative trebuie pusă pe seama slăbiciunilor unei democraţii *incipiente*, cu instituţii neconsolidate, decât pe seama democraţiei ca atare? b) Nu cumva este vorba de psihologii ale unor oameni care brusc au ieşit dintr-un sistem opresiv şi care nu ştiu ce să facă cu libertăţile dobândite? c) Una peste alta, sunt oare mai nocive pentru individ şi societate astfel de fenomene sau traiul permanent într-o atmosferă de teamă şi suspiciune, adică violenţa sistematică exercitată de un stat totalitar? d) Cum se prezintă şi cum evoluează aceste lucruri în societăţile cu democraţii consolidate şi ce am putea afla *prin comparaţie* despre factorii lor favorizanţi? Etc. Într-un cuvânt, raţionamentul prin care se face prompt o legătură cauzală între organizarea democratică a societăţii şi aceste fenomene de patologie socială este sofistic în măsura în care simplifică excesiv nişte lucruri complexe, procedează fără a se interoga şi a cumpăni, într-un cuvânt, nu are, în fond, alte temeiuri pentru susţinerea menţionatei legături cauzale în afară de succesiunea sau coincidenţa în timp a celor două fenomene.

Exemplul cu adoraţia păsării ibis de către egipteni ilustrează situaţia în care s-a tras concluzia că A este cauza lui B, când de fapt cauza amândurora este un al treilea fenomen, C. Se pot da şi exemple în care dintre două fenomene coexistente, A şi B, rolul de cauză este atribuit de unii lui A, de alţii lui B, când în fapt fiecare din ele poate fi, rând pe rând sau concomitent, cauză şi efect. Se întâmplă ca în câte o colectivitate mică, de pildă într-o clasă de elevi sau într-o familie, să trăiască o persoană nevrotică iar relaţiile din sânul colectivităţii să fie perturbate. Care dintre cele două fenomene este cauza celuilalt? S-ar putea argumenta plauzibil pentru oricare dintre cele două ipoteze. Oricum, odată prezenţi împreună, fiecare din cei doi factori îl poate potenţa pe celălalt, într-un fel de cerc vicios. Argumentarea sofistică ar consta aici nu în ignorarea existenţei unui al treilea fenomen, care le cauzează pe amândouă, ci în imputarea unei legături cauzale liniare, când de fapt ar putea fi vorba de una circulară.

Fenomenele declarate drept cauze sunt luate, de obicei, dintre condițiile necesare sau dintre cele suficiente, în anumite circumstanțe, pentru ca să aibă loc efectul respectiv. Atenția se îndreaptă spre unele sau spre celelalte, după cum ne interesează cu precădere prevenirea sau, dimpotrivă, producerea acelui efect. O argumentare poate fi sofistică şi prin susținerea unei *unice* cauze într-o situație când de producerea efectului sunt răspunzători un *mănunchi de factori* dintre care fiecare este necesar, dar numai împreună formează o condiție (complexă) suficientă.

În argumentări având drept scop *contestarea* uni legături cauzale au fost folosite odinioară ca premise principii de felul „Efectul nu poate fi mai perfect decât cauza" sau „Efectul este proporțional cu cauza" sau „Efectul nu poate cuprinde ceva ce nu era prezent în cauză". Astfel de premise pot fi criticate ca generatoare de argumentări sofistice, din pricina înțelesului prea vag sau neunivoc pe care-l au în acest context termeni ca „perfect", „proporțional", „a cuprinde"; dar le pot fi opuse şi contraexemple: un compus chimic are de obicei proprietăți ce nu erau prezente în nici una din substanțele din a căror combinare a rezultat; un zgomot relativ slab, de pildă un strigăt, poate declanşa, iarna, în munți o avalanşă etc. Încercările de a le apăra față de astfel de obiecții sau contraexemple sunt, de regulă, prilej de dispute neconcludente şi oțioase, câteodată pur verbale.

De operarea cu ideea de relație cauzală se leagă şi argumentarea după schema **pantei alunecoase**, care, după caz, poate funcționa în chip valabil sau poate fi exploatată (mai mult sau mai puțin) sofistic. Folosită îndeosebi în susținerea de teze acționale, această schemă de argumentare arată astfel: dacă se face, sau e lăsat să se producă, un anumit lucru, A, după el va urma B, de aici se va ajunge apoi la C etc., astfel încât în cele din urmă va apărea o consecință, să-i spunem H. După cum această stare finală, H, este apreciată ca fiind dezirabilă sau indezirabilă, înlănțuirea de evenimente care conduce la ea va fi un argument în favoarea sau împotriva primului pas, A. Înainte de a ne întreba ce anume face ca uneori acest mod de argumentare să fie acceptabil şi convingător, iar alteori sofistic, să dăm trei exemple luate din practica argumentării. Iată întâi o argumentare în favoarea tezei că minciuna, fie şi măruntă, e un lucru rău:

> „Spre a nu căpăta prostul obicei de a minți, nu există alt mijloc decât propria-ți hotărâre de a nu minți niciodată. Dacă vei face o excepție de la ceea ce ți-ai propus, nu te vei opri să o faci şi pe a doua, şi pe a cincizecea, şi aşa la nesfârşit. În chipul acesta, mulți, în mod treptat, ajung să plăsmuiască cu nerușinare, să exagereze şi chiar să calomnieze". (Silvio Pellico).

Argumentarea după schema *pantei alunecoase* a fost folosită de administrația Reagan pentru a justifica acțiunile preventive ale S.U.A de contracarare a activităților comuniste în America Centrală, în particular în Nicaragua şi Salvador:

> „Dacă-i lăsăm pe comuniști să pună mâna pe putere în Nicaragua sau Salvador, nu peste mult timp ei se vor înstăpâni şi în Guatemala şi Honduras. Rezultatul va fi că întreaga Americă Centrală ve deveni comunistă. După care, firește, comuniştii vot acapara puterea în Mexic şi atunci vom avea prilejul să privim din El Paso (oraş din Texas pe Rio Grande, la granița cu Mexicul – n.n.) trupele şi rachetele rusești"

Şi împotriva dezincriminării homosexualității s-a argumentat după schema despre care discutăm, cam în felul următor: recunoaşterea legală a raporturilor homosexuale este

primul pas; va urma, în mod firesc, legalizarea căsătoriilor între himosexuali, după care se va cere pentru familiile de acest fel dreptul de a adopta copii. „V-ați gândit oare ce s-ar întâmpla cu omenirea peste 50 de ani dacă toți ar deveni homosexuali?".

Legitimitatea și forța argumentărilor de tipul *pantei alunecoase* atârnă, firește, de legitimitatea și forța verigilor lanțului inferențial care conduce de la primul pas la ultimul. Aceste verigi pot fi unele mai solide, altele mai puțin sau deloc, dar din punct de vedere logic, tăria întregului lanț, după cum am mai spus, nu este mai mare decât cea a verigii lui celei mai slabe. (Psihologic, este posibil ca acest lucru să fie pierdut din vedere, de pildă prin faptul că auditoriul este mai impresionat de verigile mai tari și, astfel, predispus să treacă cu vederea șubrezenia altora). O argumentare de tipul *pantei alunecoase* este, așadar, sofistică dacă măcar una din verigile pe care le parcurge este defectuoasă dar lasă impresia de a fi în regulă. Mai potrivit ar fi ca și în legătură cu acest sofism să ne exprimăm nuanțat, spunând că o astfel de argumentare este corectă ori este *mai mult sau mai puțin* sofistică, după cum cuprinde sau nu verigi logice *mai mult sau mai puțin* dubioase, contestabile deși aparent solide. În mod firesc, așadar, argumentările reale de acest fel vor fi deseori obiect de dezacorduri și controverse, de vreme ce, după cum remarca odată Bertrand Russell, „în orice chestiune cu adevărat controversată există întotdeauna argumente bune de ambele părți aflate în dispută".

În sfârșit, să menționăm și sofismele care se întâlnesc în argumentările care generalizează pornind de la un număr de cazuri și în cele prin analogie. Ambele aceste tipuri pot fi desemnate drept

5. Sofisme de inducție

Se numește **generalizare pripită** tragerea unei concluzii despre o clasă de obiecte sau fenomene pe baza constatării unui număr de cazuri insuficient în raport cu mărimea respectivei clase. În cercetările științifice, existând conștiința acestui risc, au fost puse la punct metode de determinare a mărimii eșantionului ce trebuie examinat pentru a se putea trage, fără prea mare risc de eroare, o concluzie despre prezența unei caracteristici la elementele unei clase mari din care a fost extras respectivul eșantion. În argumentarea jurnalistică și în cea din viața de fiecare zi nu se procedează, firește, în acest mod metodic și, drept urmare, riscul generalizărilor pripite este mai mare. Un alt factor de risc la acest tip de argumentare îl constituie selectarea voit sau neintenționat tendențioasă a cazurilor luate drept bază pentru generalizare. S-a spus pe bună dreptate că exemple se pot găsi pentru orice. Întrebarea critică este cât de *reprezentative* sunt ele pentru clasa despre care e vorba în generalizare.

Interesante sunt în această privință nu atât situațiile în care argumentatorul evidențiază cu bună știință anumite cazuri și trece cu vederea altele, care nu vin în sprijinul tezei sale, ci situațiile de autoînșelare, adică paralogismele de care este pândită generalizarea pornind de la o sumă de cazuri. Aici funcționează un mecanism psihologic subtil, de care gândirea comună de obicei nu este conștientă. De pildă, dacă cineva a dobândit din mediul în care trăiește o anumită convingere altfel decât prin prezentare de temeiuri raționale, este probabil ca mai apoi el să trateze în mod involuntar-selectiv

cazurile din experienţă relative le acea convingere: reţinând pe cele care se potrivesc cu ea şi nedând atenţie celor ce o contrazic, socotindu-le nesemnificative sau ca fiind nişte „excepţii care întăresc regula". În felul acesta acea convingere, care poate fi şi o simplă prejudecată, se autoconsolidează, se imunizează la infirmarea în lumina experienţei. Despre acest mod sofistic de a trage concluzii, Francais Bacon a scris următoarele în cartea sa *Noul Organon:*

> „Intelectul omenesc, îndată ce a adoptat o opinie (fie fiindcă ea a fost primită şi crezută demult, fie fiindcă îi este plăcută) atrage toate lucrurile în ea, pentru a o sprijini şi a se acorda cu ea. Şi deşi puterea şi numărul cazurilor contrare sunt mai mari, totuşi intelectul nu le observă şi le desconsideră, sau, recurgând la distincţii, le dă deoparte şi le respinge, spre marea şi primejdioasa sa pagubă, numai pentru ca să rămână neatinsă autoritatea unirilor greşite de mai înainte. Astfel a dat un bun răspuns acela care, când i s-a arătat în templu o tăbliţă votivă închinată de aceia care şi-au manifestat recunoştinţa pentru a fi scăpat dintr-un naufragiu, şi a fost întrebat să spună dacă acum nu recunoaşte puterea zeilor: <Da, întrebă el, dar unde sunt însemnaţi cei care au pierit, cu toate rugăciunile lor?>. Şi aşa se prezintă toate superstiţiile, fie în astrologie, fie în visuri, în prevestiri, în judecăţi divine sau în altele asemenea; în care oamenii, delectându-se cu asemenea deşertăciuni, notează cazurile care s-au împlinit, pe când cazurile care nu s-au împlinit (deşi mai dese) sunt trecute cu vederea". (Cartea I, par. XLVI).

Despre argumentarea prin analogie, prin invocare de cazuri paralele, s-a observat nu odată că este un raţionament ce trebuie privit cu multă circumspecţie. De ce natură şi cât de multe trebuie să fie asemănările dintre două cazuri pentru ca, în funcţie de ceea ce se ştie sau admite despre unul din ele, să se poată trage concluzii despre celălalt? Expresia „de ce natură" din această întrebare priveşte *relevanţa* prezenţei unor caracteristici pentru prezenţa altora. Dacă termenul „asemănare" nu este cât de cât precizat, atunci se pot găsi oricâte asemănări dorim între două obiecte sau fenomene; numai că astfel de asemănări vor fi în cea mai mare parte irelevante pentru tragerea de concluzii prin analogie. Utilizarea defectuoasă a „cazurilor paralele" poartă, de aceea, denumirea de sofism al **falsei analogii.**

Exemple de utilizare corectă (mai mult sau mai puţin corectă sau legitrimă) a analogiei am dat mai înainte, când am descris această tehnică de argumentare. Acum să dăm două exemple reale de argumentări prin analogie în care, foarte probabil, este prezent sofismul despre care vorbim. Primul este dintr-un discurs al unui predicator religios:

> „A tăgădui existenţa satanei şi realitatea duhurilor rele înseamnă a fi mai nătâng decât un soldat plecat în recunoaştere în teritoriul inamic care nu ar admite că acolo există un inamic care i-ar putea face rău.
>
> Admiţând că <puterea nevăzută> a duhurilor rele este un concept dificil pentru spiritul modern, dr. Bell a adăugat: „Electricitatea este şi ea misterioasă, dar nu-i negăm existenţa sau puterea. Putem fi siguri că electricitatea este reală, pentru că putem vedea şi simţi ceea ce i se datorează – iluminatul şi încălzirea locuinţelor. Or, dacă durerea, ura, războiul, suspiciunea, rasismul şi alte rele sunt manifestări ale lucrării diavolului, cine ar mai putea spune că nu există dovezi ale acestei realităţi în lumea de astăzi?"

Cum se justifică reproşul făcut unei argumentări că se foloseşte de o *falsă* analogie? De obicei scoţând în evidenţă o deosebire esenţială dintre cele două cazuri

comparate, din pricina căreia transferul proprietății în cauză de la unul la celălalt apare nelegitim sau măcar dubios. Lăsăm cititorului, ca exercițiu al propriei gândiri critice, să descopere care este deosebirea avută în vedere de cel ce impută argumentării adineauri citate apelul la o falsă analogie. (Cu acest prilej, este indicat să recitească ultima frază a acestui text argumentativ și să se întrebe dacă aici argumentatorului nu i s-ar putea imputa și un *petitio principii*). Acum să prezentăm un al doilea exemplu, unde criticul indică deosebirea care face ca analogia să nu funcționeze.

În eseul său din care am mai citat, J. S. Mill susține că dacă o opinie „nu face obiectul unei dezbateri libere și deschise", ea, chiar dacă se întâmplă să fie adevărată, va fi împărtășită în felul unei dogme sau prejudecăți, adică fără a-i cunoaște temeiurile raționale. Mill anticipează că un oponent i-ar putea contesta teza, argumentând prin analogie astfel: pentru a cunoaște temeiurile unei opinii nu-i neapărat nevoie de dezbatere, de confruntare; de ce să nu acceptăm că aceste temeiuri le pot fi, ca în matematică, pur și simplu *explicate* de cel ce le cunoaște celor care nu le cunosc și nu le pot descoperi singuri, fără a mai fi nevoie de dezbatere?

> „Din faptul că oamenii nu aud niciodată vreo controversă privind opiniile lor nu urmează că acestea sunt pur și simplu papagalisite. Cei care învață geometrie nu încredințează pur și simplu teoremele acesteia memoriei, ci le înțeleg și învață totodată și demonstrațiile; și ar fi absurd să spui că ei rămân ignoranți în ce privește temeiurile adevărurilor geometriei pentru simplul motiv că nu aud pe nimeni contestându-le și încercând să le infirme".

Mill replică unui astfel de critic arătându-i că folosește o falsă analogie:

> „Neîndoielnic că este așa; și că o asemenea învățare este de ajuns în cazul unui domeniu cum este matematica, în care nu este nimic de zis în favoarea părții care greșește. Specificul întemeierii adevărurilor matematice constă în aceea că toate argumentele merg într-un singur sens. Aici nu există obiecții, și nici răspunsuri la obiecții. Pe când, privitor la orice subiect relativ la care este posibilă diferența de opinii, adevărul depinde de rezultatul cântăririi a două mulțimi de temeiuri ce se confruntă. (...). Când ne îndreptăm atenția (...) către morală, religie, politică, relații sociale și problemele vieții, trei sferturi din argumentele aduse în favoarea fiecărei opinii controversate se reduc la risipirea aparențelor care favorizează opiniile contrare".

După cum se vede, Mill evidențiază o importantă deosebire dintre domeniul cunoașterii demonstrabile și cel al opiniilor, deosebire care invalidează transferul prin analogie al unei caracteristici din primul la cel de-al doilea.

*

Nu am vorbit deloc, în cele de mai sus, despre sofismele numite „formale", care constau în folosirea unor scheme de raționament ce nu satisfac testul validității deductive, adică nu garantează păstrarea adevărului în trecerea de la premise la concluzie. Logicienii au dat denumiri și unora din acestea – de pildă, în cazul silogismelor categorice, *împătrirea termenilor, extinderea ilicită a minorului, nedistribuirea termenului mediu* ș.a., iar în cazul raționamentelor cu propoziții compuse – condiționale

şi disjunctive – *sofismul negării antecedentului, sofismul afirmării consecventului* ş. a. Explicarea acestora presupune o analiză a *micro*structurii argumentărilor, care însă ţine de preocupările logicii formale şi nu este de mare interes din perspectiva teoriei argumentării, al cărei obiect, după cum am menţionat în capitolul introductiv, se suprapune, mai mult sau mai puţin, cu partea *neformală* din cercetările logicienilor.

Aşa cum am mai spus, examinarea unei argumentări se poate solda cu o apreciere negativă şi dacă în cuprinsul ei nu au fost date în vileag defecte logice de genul celor numite sofisme şi paralogisme; e posibil ca, pur şi simplu, premisele folosite în ea ca puncte de plecare să fie contestabile, sau legăturile logice din cuprinsul ei să fie prea slabe pentru a face acceptabilă teza. Atenţia la posibila prezenţă a unor sofisme constituie totuşi un aspect important al evaluării critice a argumentărilor. Pentru o argumentare este o imputare mai gravă aceea că se sprijină pe un sofism, decât aceea că materialul ei probator şi verigile logice din cuprinsul ei sunt insuficent de convingătoare.

Pentru detectarea şi diagnosticarea sofismelor este de ajutor şi cunoaşterea menţionatelor denumiri tradiţionale pentru diferitele lor tipuri. Graţie acestor denumiri, nu mai este nevoie ca de fiecare dată, în fiecare caz nou-întâlnit, să fie desluşit pe îndelete mecanismul erorii imputate. Acest mecanism odată explicat în termeni generali, simpla trimitere, într-un caz dat, la denumirea statornicită ne face mai vigilenţi şi îndreaptă atenţia spre punctul sau punctele posibil vulnerabile ale unei argumentări

Important este însă – să o repetăm – de a nu uita că prezenţa unui sofism într-o argumentare este, nu odată, o chestiune controversabilă şi că, spre deosebire de demonstraţii, care sunt corecte sau incorecte, fără nuanţe şi cazuri intermediare, caracterul sofistic al unei argumentări poate fi o chestiune de grad. Într-o argumentare de tip convergent, de pildă, dacă una din legăturile logice se dovedeşte sofistică, rămâne posibilitatea ca teza să fie susţinută, mai mult sau mai puţin bine, prin celelalte argumente oferite în sprijinul ei. Vorbind mai general, în cazul unei acuzaţii de sofism, un argumentator nu e neapărat silit să abandoneze teza susţinută, ci uneori, dacă are posibilitatea, el va reveni cu clarificări, distincţii, precizări de natură să pareze acuzaţia. Adică, va aduce „reparaţii" şi consolidări argumentării sale iniţiale, dându-i o formulare mai bună sau mai completă.

În fine, nu trebuie pierdut din vedere că dacă argumentarea în favoarea unei teze se dovedeşte a fi sofistică, aceasta nu echivalează cu invalidarea tezei; e posibil, în principiu, ca teza să fie acceptabilă în temeiul anumitor *altor* argumente. De obicei, însă, din punct de vedere psihologic învederarea caracterului sofistic al unei argumentări are ca efect şi slăbirea credibilităţii tezei acesteia, dat fiind că eventuala existenţă a altor temeiuri, mai bune, pe care ea să se sprijine, este doar o posibilitate abstractă; într-o ocazie concretă, auditoriul percepe teza *împreună cu* modul de argumentare prezentat atunci în sprijinul ei , astfel încât demontarea acestuia face, pe drept sau pe nedrept, ca şi teza să pară definitiv compromisă.

Capitolul XI

Caracteristici ale gândirii critice

Câteva menţiuni despre înţelesul sintagmei „gândire critică" au fost făcute în ultimul paragraf al cap.II. Acum, după ce am discutat despre diferite aspecte ale argumentărilor şi despre modurile de a le analiza şi evalua, avem posibilitatea de a detalia cele spuse acolo şi de a adăuga noi elemente. Consideraţii despre gândirea critică şi valoarea ei au fost făcute, în diferite contexte, de către filosofi, logicieni, pedagogi, literaţi etc., uneori în mod mai sistematic, în texte special dedicate acestui subiect, alteori doar sub formă de inspirate remarci ocazionale. Nu există, aşa-zicând, o definiţie „oficială" a noţiunii de gândire critică, dar, sub această denumire sau sub vreo alta – de pildă, cea de „gândire reflexivă" (*reflective thinking*), folosită de J. Dewey – se grupează un număr de caracteristici prin care se distinge utilizarea superioară a facultăţii raţionale a oamenilor de funcţionarea ei minimală şi rutinieră.

O primă remarcă este că genul de gândire numită „critică" nu este o pricepere ce se dobândeşte abia prin studiu şi exerciţii de şcoală. În fapt, este vorba de ceva ce toată lumea posedă, mai mult sau mai puţin, măcar în legătură cu anumite subiecte sau îndeletniciri; dar este totodată o atitudine şi o abilitate care pot fi consolidate şi ameliorate şi a căror exercitare poate fi extinsă şi la alte subiecte decât cele în legătură cu care se manifestă deja la cel în cauză.

În ceea ce priveşte gândirea cultă, unul din pionierii teoriei argumentării, S. Toulmin, a stăruit asupra ideii că modurile de raţionament, de justificare a ideilor şi standardele de evaluare a lor sunt în mare parte interioare fiecărui domeniu (*field-dependent*, în terminologia sa); şi că, de aceea, aceste standarde nu pot fi stabilite printr-o cercetare distinctă, situată deasupra diferitelor preocupări specializate, cercetare despre care se spunea în mod tradiţional că ar forma obiectul logicii, ci se constituie şi evoluează odată cu progresul de ansamblu al fiecărui domeniu şi se însuşesc ca parte a familiarizării cu conţinutul acestuia şi cu metodologia statornicită în cadrul lui. Gândirea critică este, astfel, în fiecare moment, cea caracteristică, înăuntrul unui domeniu, exponenţilor lui celor mai de seamă. Abilitatea de a raţiona matematic se dobândeşte şi se perfecţionează prin studiul matematicii, standardele unui bun raţionament juridic sunt cele dezvoltate în practica juridică şi în reflecţia asupra ei ş.a.m.d..

Cultivarea abilităţilor *generale* de gândire critică are în vedere în principal sfera gândirii comune, modul în care insul nespecialist receptează mesajele din viaţa publică, din mass media şi în care ia decizii, inclusiv sub influenţa lor; de asemenea, modul în care cel ce practică o astfel de gândire într-un domeniu se raportează la idei şi argumentări din afara acelui domeniu, atunci când acestea ajung să-l intereseze.

Cât timp lucrurile merg pe făgaşul lor obişnuit, capacitatea de a gândi de sine stătător şi critic nu este foarte solicitată: sunt de ajuns deprinderile, automatismele, rutina dobândite din experienţa trecută sau prin imitarea modului cum gândesc şi acţionează alţii. Problematizarea şi necesitatea de a cumpăni sunt generate de întâlnirea cu situaţii

noi, nefamiliare, de aşteptări neîmplinite, de ceea ce ne contrariază, mai mult sau mai puţin. „De bună seamă – remarcă J. Dewey în cartea sa *Cum gândim* – nimeni nu poate gândi despre toate; şi nimeni nu poate gândi despre un lucru privitor la care nu posedă experienţă şi informaţie. Cu toate acestea, există ceea ce se cheamă *disponibilitatea* de a trece prin filtrul minţii lucrurile cu care ne întâlnim în experienţă – disponibilitate ce contrastează puternic cu pornirea de a judeca pe baza simplei obişnuinţe, a tradiţiei, a prejudecăţilor etc. şi de a evita astfel povara gândirii".

Măsura prezenţei la o persoană a gândirii critice ţine atât de existenţa disponibilităţii despre care vorbeşte Dewey, cât şi – atunci când această disponibilitate există – de resursele pe care acea persoană le are pentru a şi-o fructifica. Iar aceste resurse privesc, pe de o parte, bagajul de premise necesare pentru abordarea unei chestiuni, iar pe de alta, abilităţile logice ce trebuie puse în joc pentru a trage din aceste premise concluziile pe care ele le îndreptăţesc. Disponibilitatea de a gândi critic şi cele două condiţii menţionate ale exerciţiului ei interesează deopotrivă situaţia în care cineva se confruntă de unul singur cu o problemă, cumpănind şi deliberând în sinea sa, şi situaţia în care o face împreună cu alţii şi în care intervine argumentarea propriu-zisă. Iar în această a doua situaţie, de comunicare argumentativă, interesează deopotrivă ipostaza de argumentator, cât şi cea de auditoriu, de destinatar al argumentărilor.

Printre caracteristicile gândirii critice asupra cărora stăruie autorii preocupaţi de analiza şi cultivarea ei, se numără următoarele.

• Recunoaşterea chestiunilor în care este firesc să existe deosebiri de opinie de cele ce pot fi decise prin raţionament demonstrativ şi de cele în care lucrurile au fost sau pot fi lămurite prin alte proceduri riguroase. Deosebirea ţine uneori de chiar natura acestor chestiuni – de pildă, dacă în ele este vorba doar de cunoaştere sau şi de evaluări -, alteori este relativă la momentul în care ne aflăm. Anumite propoziţii din domeniul astronomiei, al fizicii sau al biologiei care au fost odinioară obiect de opinii şi, ca atare, de argumentări pro şi contra, sunt astăzi îndeobşte admise şi ca atare în privinţa lor nu se mai construiesc argumentări. (Alte propoziţii din aceleaşi domenii fac însă şi în prezent obiect de argumentări pro şi contra). În schimb, în etică sau în filosofie se vorbeşte şi de probleme perene, care prin natura lor vor fi întotdeauna obiect de opinii şi prilej de argumentări. Astăzi, de pildă, o persoană cât de cât şcolită nu va argumenta şi nu va fi dispusă să asculte argumentări despre compoziţia chimică a apei sau despre mărimile relative ale Soarelui şi Lunii. Pe de altă parte, în chestiuni cum sunt meritele şi neajunsurile diferitelor forme de guvernământ, egalitatea dintre oameni, relaţia dintre religie şi ştiinţă, liberul arbitru, nemurirea sufletului, pedeapsa cu moartea etc., deosebirile de opinii şi argumentările generate de ele sunt în prezent la fel de fireşti cum erau şi în antichitate sau în evul mediu.

• Distingerea discursurilor, orale sau scrise, în care se argumentează ceva de cele în care doar se relatează ceva, se enunţă o părere, se recomandă sau se ordonă, se aprobă sau se dezaprobă ceva fără a se oferi temeiuri. Recunoaşterea textelor argumentative este, firesc, mai lesne de făcut atunci când în ele sunt prezenţi indicatori verbali ai argumentării, dar, cu ceva mai mult discernământ, poate fi făcută, cum am văzut în cap. V, şi în absenţa acestora.

• În cazul textelor argumentative, *identificarea corectă a tezei* şi separarea părţii propriu-zis argumentative de eventualele ingrediente neargumentative.

• Recunoaşterea *tipului de teză* avansată într-o argumentare – factuală, evaluativă, acţională – iar în cazul argumentărilor mai ample şi mai complexe, unde pot fi prezente deopotrivă consideraţii factuale, judecăţi de valoare şi opţiuni privitoare la acţiune, *distingerea* acestor componente şi examinarea lor separată. Această operaţie nu este uşoară şi neproblematică atunci când argumentările sunt formulate neglijent sau atunci când în mod voit argumentatorul amestecă diferite tipuri de consideraţii în intenţia de a disimula părţile slabe ale argumentării sale. În argumentările de tip dialogal, gândirea critică cere ca *punctele de divergenţă să fie clar identificate*, având în vedere că este posibil ca participanţii să fie, de pildă, de acord în privinţa faptelor, dar în dezacord în privinţa modului cum le evaluează.

• *Trasarea şi evaluarea legăturilor logice* dintre aserţiunile din textul argumentativ. Aceasta, cum am mai spus, nu presupune cunoştinţe teoretice de logică privind raţionamentul, ci doar o „logică naturală" cât de cât exersată, dat fiind că în argumentări se folosesc îndeobşte inferenţe simple şi transparente. Cerinţele faţă de aceste legături logice diferă, după cum am văzut, de la o tehnică argumentativă la alta; cel ce se raportează critic la o argumentare se va întreba, după caz, dacă concluzia argumentatorului decurge necesar din premisele enunţate, dacă analogia folosită de acesta este pertinentă, dacă felul şi numărul cazurilor particulare pe care îşi sprijină o generalizare sau un argument *a fortiori* sunt satisfăcătoare, dacă a apelat la o autoritate potrivită, atunci când nu avea o altă cale de a se raporta la o idee sau propunere decât cunoaşterea părerii altora mai competenţi, etc.

• Gândirea critică presupune un *spirit deschis, disponibilitatea de a cântări cât mai nepărtinitor temeiurile* opiniilor în discuţie şi de a abandona, dacă e cazul, propria opinie de până atunci în favoarea uneia despre care constată că are temeiuri mai solide. Acest spirit deschis are drept componente – ca să citâm din nou din Dewey – „dorinţa activă de a asculta toate părţile în dispută; de a lua în seamă faptele indiferent din partea cui vin; de a acorda maximum de atenţie posibilităţilor alternative; de a recunoaşte posibilitatea erorii chiar şi când e vorba de credinţe la care ţinem cel mai mult". Uşurinţa în schimbarea propriilor opinii nu este neapărat un lucru de laudă; ea poate să însemne şi că aceste opinii nu se sprijină pe temeiuri solide sau că celui în cauză nu-i pasă prea mult de temeiuri. Numai că şi consecvenţa cu orice preţ nu este neapărat un simptom de raţionalitate; ea poate fi la fel de bine şi un simptom obstinaţie, de obtuzitate, de infatuare, de micime a spiritului. Stoicul Epictet spunea: „Este de preferat ca, cedând adevărului, să înfrângi o părere, decât cedând unei păreri, să fii înfrânt de adevăr". Chiar dacă argumentările se desfăşoară în sfera opiniilor, acolo unde nu ştim care este adevărul sau unde bănuim că poate nici nu există un unic adevăr, ele izbutesc uneori să aplece balanţa într-o parte în asemenea măsură, încât adeziunea tenace la o opinie să fie doar semnul că ea este împărtăşită ca o prejudecată, adică în mod iraţional.

În ipostaza de auditoriu, cel ce gândeşte critic are disponibilitatea ca, în funcţie de calitatea argumentării, să accepte o teză, să o respingă sau să spună „(Deocamdată) nu mă pot pronunţa". Aşadar, să nu considere ca pe o notă proastă faptul de a nu avea păreri ferme în orice chestiune de interes. Să admită că îndoiala, o anume doză de scepticism îşi au rostul lor în economia gândirii şi că uneori atitudinea raţională constă în a-ţi suspenda judecata, măcar până când se vor strânge noi probe relevante pentru chestiunea în discuţie. Valoarea atitudinii dubitative o găsim implicit exprimată în următoarele cuvinte

ale matematicianului şi logicianului Grigore Moisil, rostite în prelegerea inaugurală a unuia din cursurile sale: „Metodei ce voi urma îi acord mai mult decât încredere, îi acord întreaga mea îndoială".

Spiritul critic este opus deopotrivă *scepticismului radical* şi *dogmatismului.* Celui dintâi, pentru că acesta este o poziţie care se autoanulează: scepticul radical, pentru a fi logic, ar trebui să se îndoiască şi de propria sa postură. Celui de-al doilea, pentru că acesta se pretinde deţinătorul adevărului ultim şi, ca atare, este impermeabil la argumentare. Dogmatismul plus voinţa nestrămutată de a impune altora propriul crez înseamnă *fanatism.* „Cred – scrie B. Russell în eseul său *Idei ce au dăunat omenirii* – că unul din cele mai înţelepte lucruri rostite vreodată este cel pe care Cromwell l-a spus scoţienilor înaintea bătăliei de la Dunbar: <Vă conjur în numele lui Hristos, gândiţi-vă că poate totuşi greşiţi!> Scoţienii însă nu s-au gândit şi el a trebuit să-i biruie prin luptă. Din păcate, Cromwell nu şi-a adresat niciodată sieşi aceeaşi remarcă. Majoritatea marilor rele pe care oamenii şi le-au făcut unii altora au izvorât din circumstanţa că au simţit ca fiind absolut certe nişte lucruri care în fapt erau false. Aflarea adevărului este un lucru mult mai anevoios decât îşi închipuie majoritatea oamenilor, iar a acţiona cu o necruţătoare fermitate crezând că adevărul este monopolul vreuneia din tabere înseamnă a merge la dezastru".

• „A gândi critic" nu este totuna cu „a gândi corect", dacă prin aceasta din urmă expresie se înţelege a avea credinţe adevărate, „sănătoase". Măsura în care gândirea cuiva este critică ţine nu atât de calitatea intrinsecă a ideilor în care crede, cât de modul în care aderă la ele: pasiv şi nereflectat, sau activ şi cumpănit în lumina unor considerente raţionale. Gândirea critică este, aşadar, nu gândire „corectă", ci gândire *autocorectivă,* capabilă şi disponibilă de a-şi examina şi reexamina credinţele atunci când în temeiurile pe care acestea se sprijină intervin schimbări de un fel sau altul.

Trebuie să distingem, în acest cadru, între *cauza* sau *cauzele* pentru care cineva crede ceva (de pildă, pentru faptul că îi lipseşte o informaţie importantă; sau pentru că toată viaţa sa a trăit printre oameni care împărtăşeau acea credinţă ca pe un lucru de la sine înţeles; sau pentru că acea credinţă i-a fost inoculată în stare de hipnoză; sau pentru că se simte confortabil împărtăşind-o), *motivele* pentru care a îmbrăţişat-o sau pentru care nu se poate lepăda de ea (de pildă, pentru că ea îi convine sau pentru că ar simţi ca pe o nelegiuire abandonarea ei) şi *raţiunile* sau *temeiurile* pe care le-ar putea oferi pentru ea dacă i s-ar cere. Gândirea critică este autocorectivă în sensul că la ea prevalează acest al treilea factor şi că, dacă temeiurile în favoarea sau împotriva unei opinii se schimbă, odată cu ele se schimbă, măcar după o vreme, şi atitudinea faţă de ea.

Altfel spus, prezenţa la un om a gândirii critice se manifestă prin disponibilitatea sa de a se întreba, măcar la răstimpuri, *pe ce se sprijină,* în fond, credinţele sale, modurile sale de evaluare şi de luare a deciziilor, ce *raţiuni* ar putea oferi pentru ele, dacă i s-ar cere. Şi prin priceperea de a căuta astfel de raţiuni şi de a cântări forţa lor relativă, nelăsându-se în seama primelor impresii.

• *Rezistenţa la manipulare* este şi ea o trăsătură a gândirii critice. Argumentarea manipulativă este, în fond, o argumentare sofistică, una care truchează dovezile, de pildă prin folosirea lor tendenţioasă – prin supralicitarea celor favorabile propriului punct de vedere şi trecerea sub tăcere sau minimalizarea celor defavorabile. Sau este una care exploatează sensibilitatea şi prejudecăţile auditoriului spre a-i abate atenţia de la întrebarea privind temeiurile raţionale ale opiniei în discuţie şi a-i diminua capacitatea de

discernământ. Argumentările sofistice de tipul *ad hominem* intră în această categorie, de asemenea unele cazuri de *ignoratio elenchi*, de pildă cel în care examinarea temeiurilor unei teze este înlocuită prin considerații despre efectele – reale sau presupuse – pozitive sau negative ale acceptării ei.

Noțiunea de manipulare este relevantă pentru distincția dintre argumentarea dezinteresată și *propagandă*. Propaganda poate îmbrăca și ea forma argumentării, dar a uneia în care domină spiritul asertiv și nu unul dubitativ și investigativ: pentru propagandist nu contează mult dacă mijloacele de a persuada de care se folosește sunt raționale sau nu; contează doar efectul, adică reușita de a inocula altora anumite idei sau sentimente.

• Gândirea critică se manifestă și în *atitudinea față de limbaj* ca vehicul al argumentării și al comunicării umane în general. De partea argumentatorului, această atitudine constă în preocuparea pentru o formulare clară și accesibilă a tezei și a argumentelor, pentru evitarea echivocurilor în exprimare. De partea auditoriului, constă în străduința de a recepta corect formulările folosite de argumentator, de a nu le răstălmăci prin neglijență sau voit, dar și în vigilența față de eventualele sofisme sau paralogisme legate de limbaj. („Oamenii își închipuie – scria cu patru secole în urmă Francis Bacon – că spiritul lor este stăpân asupra limbajului, dar de multe ori se întâmplă ca limbajul să fie stăpân peste spiritele lor"). Tot așa, în a nu accepta vaguitatea atunci când este excesivă și când în spatele ei se ascunde o gândire confuză sau sofistică, dar, pe de altă parte, de a nu pretinde precizie în materii unde o doză de vag este inevitabilă sau chiar de dorit și unde precizia nu poate fi decât mimată și amăgitoare. În fine, spiritul critic la acest capitol se manifestă în capacitatea de a aprecia și calitățile de stil ale unui discurs argumentativ, însă fără a lăsa ca astfel de calități să-l facă prea indulgent față de armătura logică a discursului, față de pertinența și tăria argumentelor prezente în el.

Un aspect al gândirii critice legat de limbaj îl constituie *evitarea certurilor de cuvinte*. Se poate, firește, argumenta câteodată cu folos în favoarea sau împotriva utilizării anumitor termeni în cutare fel sau în cutare altul, atunci când se urmărește găsirea celei mai potrivite formulări pentru o idee, prevenirea confuziilor și echivocurilor. Nu asta înțelegem prin „certuri de cuvinte", nici chiar atunci când astfel de argumentări se desfășoară în registru polemic; ci înțelegem acele situații când o controversă privind o chestiune de conținut, neverbală – de pildă, politică, etică, istorică sau filosofică – se transformă în una privitoare la întrebarea care este „înțelesul corect" al unui termen. O astfel de întrebare este de obicei oțioasă și conduce la dispute sterile.

De altfel, înțelesul cuvintelor depinde câteodată și de contextul în care ele figurează, ceea ce înseamnă că la formularea unei argumentări, dar și la receptarea ei, se cere luat aminte și la ceea ce contextul imprimă înțelesului termenilor. „A presupune că un cuvânt, indiferent de contextul în care apare, nu poate să semnifice decât un singur lucru – notează într-un loc filosoful R. G. Collingwood – nu este dovada unui standard de acuratețe deosebit de înalt, ci mai degrabă o dovadă de crasă ignoranță în ceea ce privește natura limbajului".

Certuri de cuvinte intervin mai frecvent în cazul argumentărilor de tip dialogal, dar uneori și în cazul reacțiilor critice ulterioare la câte o argumentare monologală. Am văzut deja mai înainte, că în legătură cu întrebarea dacă minciuna este sau nu întotdeauna moralmente reprobabilă, răspunsurile divergente se explică, foarte probabil, și prin înțelesurile diferite date cuvântului „minciună". Analog și argumentările în jurul unor

întebări de felul „Au fost principatele medievale româneşti state feudale?", „A fost guvernarea generalului Franco în Spania un regim fascist?", „Pot sau nu calculatoarele să gândească?", „Este Nietzsche un precursor al naţional-socialismului?" ş.a.m.d. riscă să devină certuri de cuvinte dacă nu se convine asupra înţelesului dat unor cuvinte-cheie din aceste întrebări. Astfel de exemple ilustrează, în plus, ispita, proprie gândirii necritice, de a cere sau de a oferi sau accepta răspunsuri simple la întrebări complexe. (A se revedea, legat de ele, şi cele spuse în cap. X despre sofismul falsei dileme).

Pentru a preveni acest mod de degenerare sau deturnare a argumentărilor, mijlocul potrivit este de a admite că, în fond, cuvintele sunt doar instrumente şi că au înţelesurile pe care li le dăm; că unele din ele au mai multe înţelesuri statornicite, sau că au înţelesuri vagi, şi că noi, în cadrul unei argumentări, le folosim în cutare dintre înţelesurile statornicite, sau, eventual, într-un înţeles nou, necontestând oponentului dreptul de a le folosi, dacă preferă, altfel; important e ca eventualele deosebiri de acest fel să fie explicitate şi tratate separat, astfel încât să se evite amestecarea chestiunilor de fond cu cele ce ţin de terminologie, de preferinţele sau ataşamentele pentru anumite moduri de utilizare a cuvintelor.

• *Atenţia la context*, menţionată adineauri în legătură cu felul în care acesta poate să modifice sensurile unor termeni, are şi o semnificaţie mai largă. O aceeaşi formulare poate avea un înţeles dacă figurează într-un context, şi un înţeles mai mult sau mai puţin diferit, dacă figurează într-un alt context. De asemenea, etaloanele în raport cu care evaluăm argumentările se modifică în funcţie de contextul sau cadrul general în care ele se plasează. O bună argumentare jurnalistică, de pildă, în jurul unei probleme sociale nu este ţinută să se potrivească exigenţelor unei argumentări pe aceeaşi problemă prezentate într-o reuniune de sociologi de profesie. Într-o argumentare privitoare la un fenomen social sau la o măsură de politică socială, un jurnalist poate apela în mod legitim la autoritatea unui reputat sociolog, pe când pentru un sociolog ar fi îndeobşte nepotrivit să-şi susţină punctul de vedere într-o astfel de chestiune invocând autoritatea unui jurnalist, oricât de prestigios.

• Grija şi priceperea de *a deosebi argumentarea raţională, sau componenta raţională a unei argumentări, de persuasiunea realizată cu mijloace infra-raţionale*, prin apel la emoţii şi prejudecăţi. Gândirii critice îi prieşte calmul discuţiei, argumentarea în care legăturile logice dintre idei nu se pierd în vălmăşagul racţiilor afective. „Acolo unde există pentru o opinie temeiuri raţionale – notează B. Russell în eseul său *Despre valoarea scepticismului* – oamenii se mulţumesc să le expună şi aşteaptă efectul. În astfel de cazuri, oamenii nu ţin la opiniile lor cu patimă; le împărtăşesc cu calm şi oferă pe un ton liniştit raţiunile pe care ele se sprijină. Opiniile la care ţinem pătimaş sunt totdeauna cele pentru care nu există temeiuri bune; putem spune chiar că patima arată în ce măsură insului în cauză îi lipseşte convingerea raţională". Aceeaşi constatare o făcea, în fond, mai demult şi M. Montaigne: „Nimic nu e susţinut cu atâta fermitate ca lucrurile pe care le ştim cel mai puţin".

• Din modestia intelectuală şi spiritul tolerant proprii gândirii critice derivă *disponibilitatea* sa *pentru dialog*. Mentalităţii raţional-critice îi este caracteristică, după cum notează în mai multe rânduri K. Popper – „atitudinea de a admite că *<s-ar putea ca eu să greşesc şi dumneata să ai dreptate iar făcând un efort, s-ar putea să ne apropiem împreună de adevăr>*. Este o atitudine care nu abandonează facil speranţa că prin mijloace cum sunt raţionamentul şi observaţia atentă, oamenii pot ajunge să cadă de acord în multe probleme importante; şi că, chiar şi atunci când trebuinţele şi interesele lor se

află în răspăr, este de multe ori posibil să se argumenteze cu privire la diversele revendicări şi propuneri şi să se ajungă – eventual, prin arbitraj – la un compromis care, pentru că e echitabil, să fie acceptabil pentru cei mai mulţi, dacă nu pentru toţi".

*

Spuneam la începutul acestui capitol că gândirea critică este un lucru pe care fiecare îl posedă deja într-o măsură sau alta, dar care totodată poate fi ameliorat şi consolidat. Să adăugăm acum că această ameliorare se obţine nu citind *despre* argumentare şi despre gândirea critică, ci prin contact cu exemple care o ilustrează şi, mai mult încă, prin exerciţiu, adică întrebându-ne asupra temeiurilor pe care se sprijină propriile noastre opinii şi încercând să analizăm şi să evaluăm argumentările prin care alţii şi le susţin pe ale lor; greşind şi corectându-ne – singuri sau şi cu ajutorul altora.

Un bun exerciţiu de acest fel, recomandat de autori cu experienţă în materie, cu atât mai mult cu cât este şi un mijloc de cultivare a toleranţei, constă în următoarele. Luaţi câte o chestiune controversată, de preferinţă una importantă şi de actualitate, în privinţa căreia v-aţi format deja o opinie – de pildă, o chestiune precum pedeapsa capitală, eutanasia, avortul, obligativitatea predării religiei în şcoală, dezincriminarea insultei şi calomniei etc. – şi încercaţi să treceţi în revistă şi să evaluaţi cât mai obiectiv temeiurile pe care se sprijină opinia *opusă* celei pe care o împărtăşiţi. S-ar putea ca în acest fel, aşezându-vă în postura unui posibil oponent al opiniei dumneavoastră, să ajungeţi la concluzia că punctul său de vedere nu este iraţional sau pervers şi că, deci, acest oponent nu trebuie disprețuit sau diabolizat, ci tratat ca un partener de dialog. Chiar dacă în urma unui astfel de exerciţiu rămâneţi la opinia dumneavoastră iniţială, veţi şti mai limpede ca înainte pe ce se sprijină ea şi cât de bine, şi veţi dobândi, probabil, mai multă înţelegere pentru crezurile şi opiniile altora. Veţi fi mai dispus să consideraţi aceste opinii sau opţiuni alternative drept ceva ce trebuie să fie obiect de discuţie raţională şi nu de blam sau recriminări.

Fragmente pentru analiză şi reflecţie

1. Spuneam la începutul capitolului că noţiunea de gândire critică este înrudită îndeaproape cu cea de gândire reflexivă aşa cum este caracterizată aceasta de John Dewey. Deosebirea e doar în faptul că Dewey o plasează în contextul cunoaşterii de orice fel, fără preocupare specială pentru comunicarea de tip argumentativ:

„Examinarea activă, stăruitoare şi atentă a oricărei credinţe (*belief*) sau presupuse forme de cunoaştere în lumina temeiurilor ce o susţin şi a concluziilor la care ea conduce, la rândul său, constituie gândirea reflexivă...

Chiar şi atunci când există o stare de perplexitate precum şi experienţă trecută din care să izvorască sugestii /pentru depăşirea acestei stări de perplexitate – n. n./, gândirea nu va fi neapărat reflexivă. Căci persoana în cauză s-ar putea să nu fie îndeajuns de *critică* în legătură cu ideile ce i se ivesc în minte. S-ar putea ca ea să tragă precipitat o concluzie, fără să fi cântărit temeiurile pe care aceasta se sprijină; s-ar putea să renunţe la actul de iscodire, de căutare, sau să-l scurteze peste măsură; să adopte primul <răspuns> sau soluţie care-i vin în minte, din pricina lenei de a gândi, a somnolenţei inetelectuale, a nerăbdării de a ajunge cumva la liman. Poţi gândi reflexiv numai dacă eşti dispus să înduri suspensul şi osteneala căutării. Multora le sunt dezagreabile suspendarea judecăţii şi căutarea intelectuală, încât vor să le pună capăt cât mai degrabă. (...). Pentru a gândi

cu adevărat, trebuie să fim în stare de a suporta şi prelungi acea stare de îndoială care este stimulul cercetării, astfel încât să nu acceptăm o idee şi să nu asertăm în chip pozitiv o credinţă înainte de a le fi găsit raţiuni justificative".

John Dewey, *How We Think*

2. „Gândirea critică este un mod caracteristic de a privi lumea. Ea începe cu disponibilitatea de a fi atent la informaţii şi opinii şi reclamă propensiunea de a pune întrebări şi de a sonda dincolo de aparenţe. A fi critic presupune deopotrivă o atitudine de discernământ şi abilităţi de gândire potrivite. În lumea de astăzi, care oferă atât de multe lucruri de interes, oamenii sunt de multe ori critici în unele zone şi total naivi în altele. Aceeaşi persoană care e capabilă de judecată discriminativă în privinţa unei perechi de pantofi, se întâmplă să fie voios ignorantă când e vorba de o dezbatere economică între doi candidaţi la preşedinţie. Oamenii optează şi decid să aplice raţionamentul critic în acele chestiuni care sunt importante pentru ei".

P. J. Barker, L.E.Anderson, *Social Problems. A Critical Thinking Approach*

3. „Ca argumente în favoarea unor anume atitudini în viaţă, oamenii afişează cele mai deseori simple credinţe fără argumentare".

„Sectarul are tendinţa de a reduce toate credinţele ce nu sunt ale sale la un numitor comun şi de a vedea în restul lumii o altă sectă".

„*Fanatismul.* O piatră care stăruie în mişcare în aceeaşi direcţie şi cu aceeaşi viteză îşi are oarecum fanatismul ei. Fanatismul de orice natură nu este oare, în cele din urmă, simptomul unei mecanicităţi? (...). Fanatismul dă o nuanţă de prostie chiar şi celei mai înalte inteligenţe".

„Prin încăpăţânare omul inteligent nu devine mai inteligent decât este, dar prostul devine cu siguranţă mai prost".

Din Lucian Blaga, *Elanul insulei.*

4. „Spuneţi unui om îndrăgostit cu patimă că este înşelat, aduceţi douăzeci de martori ai trădărilor iubitei sale; în nouă cazuri din zece, trei vorbe dulci din partea ei vor anula toate mărturiile lor. *Quod volumus, facile credimus*, „credem cu însufleţire ceea ce se potriveşte cu dorinţele noastre". Cred că orice om a încercat aceasta de mai multe ori. Şi cu toate că oamenii nu pot totdeauna să nege pe faţă sau să se împotrivească forţei probabilităţilor vădite care vin contra dorinţelor lor, totuşi ei nu se supun argumentelor valabile. Nu pentru că intelectul prin natura sa nu se alătură de partea cea mai probabilă, ci din cauză că omul are facultatea să oprească şi să restrângă cerecetările intelectului şi să nu îngăduie o examinare atât de deplină şi mulţumitoare pe cât ar permite chestiunea în discuţie".

John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, cap. XX, par. 12.

5. „ Este probabil destul de adevărat că marea majoritate a indivizilor sunt rareori capabili să gândească independent, că în mai toate problemele ei acceptă opinii pe care le găsesc gata confecţionate şi că vor fi la fel de mulţumiţi dacă se nasc cu, ori sunt împinşi cu sila spre, un set de convingeri sau altul. Probabil că în orice societate libertatea de gândire va avea o semnificaţie nemijlocită doar pentru o minoritate restrânsă. Dar aceasta nu înseamnă că cineva este competent ori s-ar cuveni să aibă puterea de a selecţiona pe aceia cărora urmează să le fie rezervată această libertate. Este o dovadă de totală confuzie în gândire să susţii că în condiţiile în care, în orice tip de sistem, majoritatea oamenilor urmează câte un lider, este totuna dacă fiecare trebuie să urmeze acelaşi lider. A diminua valoarea libertăţii individuale pe motiv că ea nu va însemna niciodată pentru toată lumea aceeaşi posibilitate de gândire independentă s-ar traduce într-o totală ignorare a raţiunilor care conferă valoare libertăţii intelectuale. Ceea ce este esenţial pentru a o face să îndeplinească funcţia ei de prim motor al progresului intelectual nu este ca fiecare să fie capabil de a gândi sau scrie despre orice, ci ca orice cauză sau idee să poată fi argumentată de către cineva".

Friedrich A. Hayek, *Drumul către servitute*, cap. XI.

Câteva noţiuni de logică formală[1]

1. Remarci preliminare

În cap. I am evidenţiat deosebirea dintre perspectiva logic-formală asupra raţionamentelor şi cea proprie teoriei argumentării. Spuneam acolo că din prima perspectivă interesează doar dacă între ansamblul premiselor şi concluzie există sau nu acea relaţie care garantează decurgerea necesară, adică exclude posibilitatea ca propoziţia-concluzie să fie falsă dacă toate premisele sunt adevărate. Raţionamentele în care între anasmablul premiselor şi concluzie există o asemenea relaţie se cheamă deductiv-valide sau *formal* valide, dat fiind că formele logice ale premiselor şi a concluziei sunt cele de care în mod exclusiv depinde existenţa sau nu a acestei relaţii. Am mai spus apoi, în cap. II, că în demonstraţiile propriu-zise nu sunt admise ca verigi logice decât astfel de raţionamente, pe când în argumentări se folosesc şi moduri mai laxe, neconstrângătoare de sprijinire a propoziţiilor pe alte propoziţii şi, finalmente, a tezei pe premisele utilizate ca puncte de plecare.

Există şi argumentări unde verigile inferenţiale sunt de tipul celor deductiv valide (vom da imediat câteva astfel de exemple), dar în discursul argumentativ real ele sunt mai degrabă rare şi – ceea ce e mai important – nu întotdeauna o astfel de argumentare merită o apreciere de ansamblu mai bună decât una – chiar cu aceeaşi teză – în care legăturile logice dintre componente sunt mai slabe. După cum am mai menţionat, ceea ce se câştigă în acest caz pe planul tăriei legăturilor logice este plătit, de regulă, pe planul acceptabilităţii premiselor folosite, care atunci trebuie să fie enunţuri „tari", de pildă strict universale, iar adevărul sau acceptabilitatea unor astfel de enunţuri sunt anevoie de justificat. Mai frecvent întâlnit e cazul în care, în configuraţia logică a unei argumentări complexe, câte o verigă, o sub-argumentare, sunt de forma unui raţionament formal-valid, pe când configuraţia logică de ansamblu a argumentării nu este aşa.

Să dăm acum câteva exemple de argumentări în care există între componente relaţii logice deductive. Pentru început, vom lua câteva din argumentările etice ale filosofilor stoici reproduse de Seneca în ale sale *Scrisori către Luciliu*:

> „Lucrurile care nu ne dau nici înălţare sufletească, nici încredere, nici linişte nu sunt bunuri. Bogăţia însă şi sănătatea şi celelalte de acest fel nu-ţi acordă nimic din toate acestea; aşadar, ele nu sunt bunuri".

---

[1] Întrucât practic toţi potenţialii cititori ai lucrării de faţă au căpătat în liceu, la disciplinele *Logică şi argumentare* şi *Algebră*, noţiuni elementare de logică formală, acest capitol a fost conceput nu ca o primă introducere în logică, ci mai degrabă ca o sumară recapitulare a acestor noţiuni.

„Ceea ce este bun îi face pe oameni să fie buni (...). Cele întâmplătoare nu-i fac pe oameni să fie buni; prin urmare, ele nu sunt bunuri".

„Tot ce este rău dăunează; tot ce-i dăunează unui om îl face pe acesta mai rău; durerea şi sărăcia nu-l fac însă mai rău, deci ele nu sunt un rău".

În mod firesc, eventualele atacuri împotriva unor astfel de argumentări vor contesta una sau alta dintre premisele folosite în ele, căci dacă se acceptă aceste premise, nu se pot, logic, refuza concluziile respective. Lucrul acesta îl simte oricine şi fără a avea cunoştinţe de logică.

Un alt exemplu de raţionament formal-valid, de astă dată din *Retorica* lui Aristotel, am întâlnit în cap.VI, unde acel exemplu ne-a servit drept ilustrare pentru noţiunea de *entimemă*, adică de raţionament în care o premisă sau concluzia sunt lăsate neenunţate. Concluzia era acolo că atletul Darieus a primit o cunună, dat fiind că a câştigat o întrecere olimpică, premisa subînţeleasă fiind că orice învingător la Olimpiadă primeşte o cunună.

Despre argumentarea leibniziană, aşa cum a fost rezumată de Russell, privitoare la natura spirituală a monadelor, am spus, atunci când am reprodus-o în cap. VII, că este o deducţie a cărei validitate formală este, tot aşa, uşor de recunoscut de către oricine, fie că posedă sau nu noţiuni teoretice de logică.

Să mai adăugăm un exemplu, aparţinând argumentărilor din practica juridică. Într-o cauză privitoare la stabilirea paternităţii, se poate argumenta deductiv-valid că bărbatul X nu este tatăl biologic al copilului Y, în temeiul probei că bărbatul are grupa sangvină O, iar copilul grupa AB; premisa subînţeleasă, furnizată de genetica umană, este aici, evident, aceea că un copil cu grupa sangvină AB nu poate avea ca tată un bărbat cu grupa O.

Este uşor de înţeles şi de ce argumentările care au forma logică a unor inferenţe deductiv-valide simple se formulează de preferinţă eliptic, ca nişte entimeme: în cazul lor se recunoaşte fără dificultate care este premisa subînţeleasă, lăsată neexprimată, pe când în cazurile când concluzia nu e oferită ca o consecinţă *necesară*, nu este întotdeauna clar cum ar trebui reconstituită o astfel de premisă (a se revedea partea respectivă din cap. VI). Când însă o argumentare, deşi se înfăţişează din punct de vedere logic ca un raţionament formal-valid, este structural complexă – cum se întâmplă în cazul anumitor argumentări scrise mai ample şi construite metodic – autorul ei se poate decide să-i etaleze toate articulaţiile, nelăsând verigi subînţelese. (Vom da mai încolo şi un astfel de exemplu, luat dintr-o scriere a lui Cicero). Pentru urmărirea şi evaluarea unor astfel de argumentări, mai sofisticate, se pot dovedi de folos câteodată şi anumite cunoştinţe de logica formală, dincolo de ceea ce este la îndemâna simplei intuiţii logice.

Pentru analiza şi evaluarea logic-formală a raţionamentelor este indiferent dacă acestea au în discurs funcţie demonstrativă, explicativă sau argumentativă; astfel de distincţii ţin de pragmatica raţionamentului şi nu de logică în sens restrâns. După cum am menţionat în cap. I, în vocabularul logicii, prin raţionament se înţelege, pur şi simplu, orice mulţime de propoziţii dintre care una este desemnată drept concluzie, iar celelalte drept premise.

2. Noțiunea de *formă logică*

Să repetăm: pentru a răspunde la întrebarea dacă un raționament este (deductiv-) valid, examinăm dacă premisele și concluzia lui au asemenea forme, încât presupunând adevărate toate premisele, concluzia să nu poată fi falsă. Această din urmă formulare presupune, după cum se vede, distincția între forma sau structura logică a unei propoziții și conținutul sau materia ei. Astfel, propozițiile „Toate mamiferele au sânge cald", „Toți studenții sunt absolvenți de liceu", „Toate poligoanele regulate sunt inscriptibile în cerc" au, evident, conținuturi diferite, adică vorbesc despre lucruri diferite, dar au aceeași formă, pe care o putem reda prin „Toți A sunt B", marcând astfel faptul că în oricare din ele, o proprietate, B, este atribuită fiecăruia din elementele unei clase, A. Pe de altă parte, despre „Toți studenții sunt absolvenți de liceu", „Unii absolvenți de liceu sunt studenți" și „Unii studenți nu sunt absolvenți de liceu" vom spune că au în comun conținutul, dar sunt de forme diferite: dacă redăm forma primeia prin „Toți A sunt B", vom spune despre cea de a doua că este de forma „Unii B sunt A", iar despre cea de a treia, că este de forma „Unii A nu sunt B". Etc.

În capitolele V și VI am vorbit despre *macro*structura argumentărilor, înțelegând prin aceasta ansamblul conexiunilor logice dintre enunțurile lor componente, indiferent de specificul și de tăria acestor conexiuni. Nu ne-a interesat atunci recunoașterea formelor logice ale acestor enunțuri componente. Dacă însă dăm atenție și acestor forme, introducând astfel în analiza argumentărilor și considerații de logică în sens restrâns, formală, prin aceasta ne aplecăm și asupra *micro*structurii respectivelor argumentări (sau a unora din sub-argumentările din cuprinsul lor).

În cele câteva exemple de la începutul acestui paragraf, am ilustrat forma logică a unor propoziții *simple*, care nu cuprind componente ce sunt ele însele propoziții. Propozițiile simple sunt alcătuite din ceea ce în logică se cheamă *termeni*, adică din cuvinte sau expresii care desemnează câte ceva (clase de obiecte, relații, obiecte individuale) și cărora nu li se aplică, precum propozițiilor, calificativele de *adevărat/fals*. Există, pe de altă parte, propoziții *compuse*, formate din componente ce sunt ele însele propoziții, ca în exemplele: „Eminescu s-a născut în 1850 și a murit în 1889", „134.868 se divide cu 6 dacă și numai dacă se divide cu 2 și cu 3", „Dacă toți studenții grupei 101 sunt prezenți la seminar, atunci în sală cel mult o bancă este liberă". În cazul unor astfel de propoziții, descrierea formei logice constă, în principiu, din doi pași: (1) recunoașterea modului în care sunt formate din componente ce sunt și ele propoziții; (2) recunoașterea formei logice a fiecăreia din aceste componente propoziționale; când o astfel de componentă este propoziție simplă, ea se va descompune în termeni. De pasul (2), deși poate fi efectuat în fiecare caz, nu este întotdeauna nevoie când examinăm validitatea raționamentelor formate din propoziții compuse.

Cuvintele și expresiile care servesc la asamblarea termenilor în propoziții și a propozițiilor în propoziții compuse se cheamă *particule logice* sau *constante logice*. Prezența lor și modul cum sunt dispuse înăuntrul propozițiilor dau forma logică a acestora. Conținutul propozițiilor îl reprezintă componentele asamblate cu ajutorul

constantelor logice[2]. Logica formală *elementară* cuprinde două părți: una se ocupă de analiza propozițiilor compuse și a raționamentelor formate din astfel de propoziții, cealaltă de analiza propozițiilor simple și a raționamentelor formate din ele. Întrucât componentele la care se oprește primul nivel de analiză sunt propoziții, partea respectivă a logicii formale se cheamă *logică propozițională*; cea de a doua se cheamă *logica termenilor,* dat fiind că în ea propozițiile sunt descompuse în termeni. În continuare oferim, pe rând, anumite noțiuni de bază din fiecare din aceste două teorii logice, inclusiv un număr de scheme de raționament valide, întâlnite și în argumentări.

3. Logica propozițională

3.1. Noțiuni de bază și notația simbolică

Adevărul și falsul sunt numite în logică *valori de adevăr* sau *valori alethice.* Dintre propozițiile compuse, în logica propozițională elementară sunt studiate doar cele a căror valoare de adevăr depinde în mod univoc de valorile de adevăr ale componentelor lor. Despre acest fel de propoziții compuse spunem că sunt *funcții de adevăr* ale componentelor lor; când vrem să ne exprimăm mai concis, le vom spune *compuși verifuncționali.* Constantele logice folosite la formarea compușilor verifuncționali le numim, în mod corespunzător, constante verifuncționale sau *conectori verifuncționali.*

Dintre propozițiile compuse folosite în limbajul curent, unele prezintă, măcar aproximativ, caracteristica verifuncționalității. Este vorba de cele obținute prin negarea unei propoziții și de cele obținute legând între ele propoziții prin cuvinte și expresii precum „și", „sau", „dacă..., atunci" și „dacă și numai dacă..., atunci...". Cum propozițiile compuse în unul sau altul din aceste moduri nu sunt, totuși, *perfect* verifuncționale și cum, pe de altă parte, există și alte cuvinte și expresii decât cele menționate, care din punct de vedere logic pot fi asimilate acestora (chiar dacă gramatical sau stilistic prezintă deosebiri față de ele), logicienii preferă să-și expună teoria folosind un limbaj artificial, unde constantele logice (conectorii propoziționali) sunt niște simboluri: $\neg$, $\wedge$, $\vee$, $\rightarrow$, $\leftrightarrow$, numite, respectiv, *negație, conjuncție, disjuncție, condițional* și *bicondițional.* Înțelesul fiecăruia din aceste simboluri se fixează prin câte o definiție riguroasă, și doar pentru comoditate ele sunt citite, respectiv, prin „nu" (sau „non"), „și", „sau", „dacă..., atunci..." și „dacă și numai dacă..., atunci...". Prin simbolurile p, q, r, s reprezentăm propoziții oarecare.

Când un conector este aplicat la propoziții care deja sunt compuse verifuncțional și deci cuprind unul sau mai mulți conectori, pentru evitarea ambiguității sintactice se folosesc, ca și în scrierea expresiilor algebrice, paranteze. Astfel, de pildă, în locul unei construcții ambigue de felul $p \wedge q \vee r$, vom scrie fie $p \wedge (q \vee r)$, fie $(p \wedge q) \vee r$, după cum dorim să reprezentăm conjuncția propoziției p cu disjuncția propozițiilor q și r, sau propoziția formată prin legarea disjunctivă a conjuncției $p \wedge q$ cu propoziția r.

---

[2] Într-o expunere rezumativă, cum este cea de aici, anumite explicații și caracterizări sunt, firește, incomplete sau simplificate.

Înțelesurile conectorilor verifuncționali sunt fixate specificând valorile de adevăr ale compusului respectiv pentru fiecare din seturile posibile de valori de adevăr ale componentelor. Astfel, $\neg p$, negația propoziției p, este falsă dacă p este adevărată, și este adevărată dacă p este falsă. Într-un cuvânt, o propoziție și negația ei au totdeauna valori de adevăr opuse. Compusul conjunctiv, $p \wedge q$, este adevărat dacă și numai dacă sunt adevărate ambele componente, p și q. Compusul disjunctiv, $p \vee q$, este fals dacă și numai dacă ambele lui componente sunt false. Se vede imediat că la propozițiile conjunctive și la cele disjunctive ordinea componentelor este indiferentă pentru valoarea de adevăr a compusului: $p \wedge q$ este adevărată/falsă dacă și numai dacă este adevărată/falsă $q \wedge p$; analog pentru $p \vee q$ și $q \vee p$. (Această proprietate a conectorilor $\wedge$ și $\vee$ se cheamă *comutativitate*).

Nu la fel stau lucrurile în cazul conectorului $\rightarrow$, cu ajutorul căruia construim propoziții condiționale. Componentele propoziției condiționale $p \rightarrow q$ („Dacă p, atunci q") joacă înăuntrul ei roluri diferite: prima exprimă o condiție suficientă (pentru ceea ce exprimă cea de a doua) și se cheamă *antecedent*, iar cea de a doua componentă se cheamă *consecvent*. Compusul $p \rightarrow q$ este fals numai în situația în care antecedentul e adevărat iar consecventul fals. Așadar, o propoziție condițională cu antecedentul fals este adevărată indiferent de valoarea de adevăr a consecventului; tot așa, o propoziție condițională e adevărată dacă are consecventul adevărat, oricare ar fi atunci valoarea de adevăr a antecedentului. (Este ușor de arătat că aceste stipulații nu concordă întru totul cu modurile în care judecăm adevărul propozițiilor condiționale în discursul obișnuit. Dar astfel de neconcordanțe interesează cu precădere *aplicațiile* logicii propoziționale la discursul obișnuit, nu construcția ei teoretică).

În fine, compusul bicondițional, $p \leftrightarrow q$ („Dacă și numai dacă p, atunci q") este adevărat în situațiile când cele două componente ale lui au aceeași valoare de adevăr, oricare ar fi ea. Este ușor de înțeles că $p \leftrightarrow q$ spune același lucru cu $(p \rightarrow q) \wedge (q \rightarrow p)$ – că fiecare din componente exprimă în raport cu cealaltă o condiție suficientă, iar asta echivalează cu a spune că fiecare din ele exprimă o condiție deopotrivă suficientă și necesară. (De altfel, se știe că în limbajul matematicii se și folosește pentru propozițiile de acest fel formularea „p este o condiție suficientă și necesară a lui q"). Din descrierea condițiilor de adevăr ale propoziției bicondiționale se vede că și operatorul $\leftrightarrow$ este comutativ.

Specificările condițiilor de adevăr pentru cele cinci tipuri de propoziții compuse discutate aici pot fi redate mai compact prin niște tabele. Pentru comoditate, convenim ca în loc de „adevărat" să scirem 1, iar în loc de „fals" să scriem 0. Tabelele arată ce valori de adevăr au compușii respectivi pentru fiecare din valorile de adevăr pe care le pot avea componentele. (Cititorul e, de altfel, familiarizat din liceu cu citirea lor):

p	$\neg p$
1	0
0	1

p	q	$p \wedge q$	$p \vee q$	$p \rightarrow q$	$p \leftrightarrow q$
1	1	1	1	1	1
1	0	0	1	0	0
0	1	0	1	1	0
0	0	0	0	1	1

După ce am văzut în ce fel se exprimă în limbajul logicii propoziționale ideea de condiție suficientă și cea de condiție necesară-și-suficientă, cineva ar putea să întrebe: dar

cum se exprimă în acest limbaj ideea de condiție (doar) necesară? Că p e o condiție necesară a lui q înseamnă că dacă lipseşte p, va lipsi şi q, adică, în simboluri, $\neg p \rightarrow \neg q$. Cititorul se poate convinge singur, folosind explicațiile de mai sus privind negația şi condiționalul, că formula $\neg p \rightarrow \neg q$ este adevărată/falsă pentru exact aceleaşi valori de adevăr ale componentelor sale ca şi $q \rightarrow p$, ceea ce înseamnă că şi aceasta din urmă spune că p reprezintă o condiție (doar) necesară a lui q.

În fine, o remarcă despre propozițiile disjunctive. Formula p v q, cu condițiile de adevăr specificate, corespunde cu accepțiunea *neexclusivă* a lui „sau", potrivit căreia cel puțin una din stările de lucruri corespunzătoare lui p, respectiv q, are loc, eventual chiar amândouă (vezi prima linie din tabel). Dar prin rostirea formulării „p sau q" vrem uneori să spunem că numai una din cele două stări de lucruri are loc (nespecificând care din ele). Aceasta e accepțiunea *exclusivă* a lui „sau" (şi a lui „ori"). Dacă dorim, putem adopta un conector corespunzător acestei a doua utilizări a propozițiilor disjunctive, de pildă simbolul w. Condițiile de adevăr ale lui p w q s-ar deosebi de cele ale lui p v q doar în prima linie a tabelului de valori, unde ambele componente au valoarea 1. Cititorul se poate însă convinge singur că p w q are exact aceleaşi condiții de adevăr ca $(p \text{ v } q) \wedge \neg (p \wedge q)$ şi că, deci, ne putem dispensa de introducerea lui w, în condițiile când dispunem deja de v, $\wedge$ şi $\neg$.

3.2. Raționamente cu propoziții compuse

Validitatea formală a unui raționament alcătuit din propoziții compuse verifuncțional este uşor de testat: tot ce trebuie verificat este dacă *presupunând* adevărate toate premisele lui, concluzia poate sau nu să fie falsă. Dacă da, raționamentul e nevalid, iar dacă nu, atunci este valid, în sensul că adevărul premiselor garantează adevărul concluziei. Or, pentru a face această verificare, trecem, pur şi simplu, în revistă toate combinațiile de valori de adevăr posibile pentru propozițiile ce figurează drept componente în premise şi concluzie. (Dacă numărul acestor componente este n, vor exista cu totul 2^n astfel de combinații). Apoi ne fixăm atenția asupra acelor combinații pentru care sunt adevărate toate premisele şi examinăm dacă pentru toate aceste combinații este adevărată şi concluzia. (Restul combinațiilor, evident, nu interesează când judecăm decurgerea necesară a concluziei din premise). Sau, alternativ (şi uneori mai economic): căutăm acele combinații pentru care concluzia este *falsă* şi verificăm dacă pentru vreuna din ele sunt adevărate toate premisele; dacă da, raționamentul e nevalid, altminteri e valid.

Să ilustrăm acest procedeu pe două exemple. Să presupunem că dispunem de premisele $(p \wedge q) \rightarrow r$ şi $\neg r$ şi să examinăm, pe rând: dacă din ele decurge concluzia $\neg p \wedge \neg q$, apoi, dacă din ele decurge $\neg p$ v $\neg q$. (Întrebați-vă, înainte de a aplica procedeul explicat, către ce răspuns înclină intuiția dvs. logică). Construim următorul „tabel de adevăr", unde în partea stângă sunt înşirate una sub alta toate combinațiile de valori de adevăr posibile pentru componentele p, q şi r, iar în continuare, în coloane succesive, sunt înscrise valorile de adevăr pe care le au, pentru fiecare din aceste combinații, compuşii (înscrişi în ordinea complexității) formați din aceste componente şi conectori.

$p\ q\ r$	$\neg p$	$\neg q$	$\neg r$	$p \wedge q$	$(p \wedge q) \rightarrow r$	$\neg p \wedge \neg q$	$\neg p \vee \neg q$
1 1 1	0	0	0	1	1	0	0
1 1 0	0	0	1	1	0	0	0
1 0 1	0	1	0	0	1	0	1
1 0 0	0	1	1	0	1	0	1
0 1 1	1	0	0	0	1	0	1
0 1 0	1	0	1	0	1	0	1
0 0 1	1	1	0	0	1	1	1
0 0 0	1	1	1	0	1	1	1

Parcurgând liniile tabelului, constatăm că în toate cazurile în care sunt adevărate ambele premise, este adevărată şi $\neg p \vee \neg q$, pe când $\neg p \wedge \neg q$ poate fi falsă şi când ambele premise sunt adevărate (vezi, de pildă, linia a patra de sus în jos). Înseamnă că prima decurge – şi deci poate fi dedusă valid - din cele două premise, pe când cea de a doua nu.

Acesta a fost un exemplu simplu, unde majoritatea, poate chiar toţi, aţi putut răspunde corect pe baza simplei intuiţii logice, fără a trebui să apelaţi la ceva de genul tabelului de adineauri. Se pot, firește, construi şi exerciţii mai dificile de acest fel, cu premise mai multe şi/sau de forme logice mai complexe, unde intuiţia să nu fie suficientă pentru a da cu siguranţă peste răspunsul corect privind decurgerea sau nu a concluziei din premise. Dar astfel de exerciţii sunt utile doar în cărţile de logică. În raţionamentele argumentative curente nu se întâlnesc, de regulă, verigi logice complexe, dat fiind că, după cum am spus în cap. III, argumentatorul urmăreşte, între altele, ca auditoriul să nu aibă dificultăţi în a recunoaşte cum se leagă logic între ele componentele argumentării. Atunci când legătura dintre premisele unui raţionament şi concluzia lui nu este imediat sesizabilă, ea poate fi învederată prin parcurgerea unui şir de paşi care sunt, fiecare în parte, simpli şi intuitiv controlabili.

Să consemnăm acum un număr de scheme de raţionament valide cu propoziţii compuse, mai frecvent utilizate în demonstraţii şi argumentări, scheme pentru care există şi denumiri statornicite.

• Dintr-o pereche de propoziţii condiţionale dintre care una are drept antecedent consecventul celeilalte, decurge concluzia condiţională care are drept antecedent antecedentul celei de-a doua, iar drept consecvent, consecventul celei dintâi. În simboluri: din $p \rightarrow q$ şi $q \rightarrow r$, decurge $p \rightarrow r$. Raţionamentul de această formă se cheamă *raţionament ipotetic pur* (prescurtat, RIP) sau *silogism ipotetic pur*, pentru că atât premisele cât şi concluzia lui sunt propoziţii „ipotetice" (cum erau numite de logicienii mai vechi propoziţiile condiţionale). Firește, n-are importanţă dacă componentele p, q şi r sunt propoziţii simple în sensul explicat mai înainte, sau sunt, la rândul lor, compuşi verifuncţionali. De exemplu, $(p \wedge q) \rightarrow \neg r$ şi $\neg r \rightarrow (s \vee t)$ pot alcătui o pereche de premise din care, prin RIP, decurge concluzia $(p \wedge q) \rightarrow (s \vee t)$. Observaţia se aplică, firește, şi schemelor de raţionament despre care vorbim în continuare.

Odată trasă, prin RIP, o concluzie, să spunem $p \rightarrow r$, ea este folosită uneori, mai departe, ca premisă a unui nou RIP, combinându-se, de pildă, cu $r \rightarrow s$, spre a da concluzia $p \rightarrow s$. În discursul obişnuit, concluziile intermediare ale unui raţionament mai lung se obişnuieşte să fie lăsate neenunţate, atunci când decurgerea lor este intuitiv

evidentă. Când un raționament cuprinde, astfel, doi sau mai mulți pași, toți de tipul RIP, vom avea un RIP cu trei sau mai multe premise condiționale, înlănțuite două câte două în felul explicat pentru cazul de bază, cel cu două premise. Astfel, din $p \rightarrow q$, $q \rightarrow r$, $r \rightarrow s$ decurge, potrivit acestei raționări „în lanț", concluzia $p \rightarrow s$. (Tehnica de argumentare descrisă în cap. VII sub denumirea de „pantă alunecoasă" are, din punct de vedere logic, forma unui RIP cu câte trei sau mai multe premise. Ea este, deci, impecabilă din punct de vedere formal, încât criticului unei astfel de argumentări nu-i rămâne să examineze – și, eventual, să conteste – decât acceptabilitatea uneia sau alteia dintre premise).

• Următoarele două scheme de raționament, cu câte o premisă condițională, se cheamă *ipotetico-categorice*. În una din ele, numită *Modus ponens* (prescurtat, MP), premisele sunt o propoziție condițională și antecedentul ei, concluzia fiind consecventul premisei condiționale. În simboluri, „$p \rightarrow q$. Dar p. Prin urmare, q". Iată un exemplu (unde consecventul, q, este, la rândul său, un compus conjunctiv): „Dacă invitatul a luat de la Viena cursa care decolează la ora 16, atunci va sosi în timp util și întâlnirea de la minister va avea loc conform programării convenite. Or, (aflăm că, într-adevăr) el a luat acea cursă. Deci, va sosi în timp util și întâlnirea de la minister va avea loc conform programării convenite".

Cealaltă schemă de raționament ipotetico-categorică se cheamă *Modus tollens* (MT). Aici, premisele sunt o propoziție condițională și negația consecventului ei, iar concluzia este negația antecedentului. Formularea în limbajul simbolic o lăsăm cititorului. Firește, dacă antecedentul sau consecventul propoziției condiționale sunt, ele, propoziții negative, negațiile lor vor fi, în limba naturală, propoziții afirmative și nu dublu-negative. Bunăoară, propoziția „Nu va sosi în timp util" va fi „negată" (respinsă) prin „Va sosi în timp util", deși același lucru poate fi exprimat, mai artificial, și prin „Nu-i adevărat că nu va sosi în timp util". Tot așa, dacă antecedentul sau/și consecventul, ce urmează a fi negate, sunt propoziții compuse conjunctiv, disjunctiv etc., construirea negațiilor lor nu este întotdeuna o operație simplă, ferită de greșeli.

Mai important de reținut este că există alte două scheme de raționare ipotetico-categorice, care au asemănări superficiale cu *Modus ponens* și, respectiv, *Modus tollens*, dar care, spre deosebire de acestea, *nu* sunt formal valide. Una constă în a deduce dintr-o propoziție condițională și consecventul ei, antecedentul. Cealaltă, în a decuce dintr-o propoziție condițională și negația antecedentului ei, negația consecventului. Cititorul le poate exprima singur în limbajul simbolic și se poate convinge, prin procedeul explicat mai sus, sau prin contraexemple potrivite, că în cazul lor adevărul nu se propagă cu necesitate de la premise la concluzie. Dacă, în practica argumentării, aceste moduri de raționare defectuoase izbutesc câteodată „să treacă", este pentru că în comunicarea cu ajutorul limbajului natural, la propozițile de tipul „Dacă p, atunci q" poate să nu fie clar dacă p este considerat condiție (doar) suficientă, (doar) necesară, sau suficientă-și-necesară. (Analog propozițiile de forma verbală „Numai dacă p, atunci q" – sau, echivalent, „q numai dacă p" – exprimă uneori o condiție (doar) necesară, alteori una necesară-și-suficientă). Or, dacă p exprimă o condiție necesară, atunci din „Dacă p, atunci q" și negația lui p, va decurge necesar negația lui q. Este, tot așa, ușor de văzut că dacă o propoziție este *bi*condițională – ceea ce modul ei de formulare ar putea să mascheze – atunci se poate raționa valid din ea luată împreună cu oricare din cele două componente ale ei, ca și din ea luată împreună cu negația oricăreia din componente.

• *Modus tollendo ponens* (MPT) este denumirea latină pentru raționamentul care are ca premise o propoziție disjunctivă și negația uneia din componentele ei, iar drept concluzie cealaltă componentă. Acest mod de a raționa – după cum cititorul se poate convinge singur – este valid indiferent dacă premisa disjunctivă este exclusivă sau neexclusivă. Iar *Modus ponendo tollens* (MTP) este numele raționamentului care are ca premise o propoziție disjunctivă și una din componentele ei, iar drept concluzie, negația celeilalte componente. Acest mod de raționare este valid – cititorul o poate verifica, iarăși, singur – numai în cazul propozițiilor disjunctive *exclusive*[3].

Încă o observație. Propozițiile conjunctive și cele disjunctive pot fi alcătuite și din câte trei sau mai multe componente; în notația simbolică, la scrierea unor astfel de conjuncții sau disjuncții, să le spunem „continue", nu este nevoie de paranteze, dat fiind că modurile alternative în care le-am putea insera sunt indiferente pentru condițiile de adevăr ale respectivilor compuși. Când premisa disjunctivă a unui *Tollendo ponens* sau a unui *Ponendo tollens* este alcătuită din mai mult de două componente, descrierea de mai sus a acestor scheme de raționament se cere, evident, ușor modifiată, înlocuind cuvântul „cealaltă" prin „celelalte".

• Se numesc *dileme* anumite scheme de raționament cu premise mixte – condiționale și disjunctive. Prezentăm aici două din ele, doar în limbajul simbolic, lăsând cititorului să le descrie în cuvinte și, dacă simte nevoia, să le testeze validitatea. (La testarea validității va proceda mai economic dacă va porni de la concluzii, întrucât la acestea există câte o singură posibilitate de a fi false). *Dilema complexă constructivă* (DCC): $p \rightarrow r$; $q \rightarrow s$; dar $p \vee q$; prin urmare $r \vee s$. *Dilema complexă distructivă* (sau „negativă"; prescurtat DCD): $p \rightarrow r$; $q \rightarrow s$; dar $\neg r \vee \neg s$; prin urmare, $\neg p \vee \neg q$. Dilema constructivă se cheamă *simplă* când cele două premise condiționale au același consecvent; acesta va fi, atunci, și concluzia raționamentului. Dilema distructivă se cheamă *simplă* când premisele condiționale au același antecedent; concluzia va fi atunci negația acestuia.

3.3. Aplicații la argumentări reale

Iată mai întâi un exemplu de utilizare a DCC în practica argumentării, cu particularitatea că în el antecedentele premiselor condiționale sunt una negația celeilalte. Raționamentul figurează în cartea lui Boethius *Mângâierile filosofiei*:

> „Cel ce se lasă furat de această fericire nestatornică /pe care o procură bogățiile sau gloria pământească/, sau știe, sau nu știe că ea este schimbătoare. Dacă nu știe, ce fel de fericire poate exista într-o ignoranță oarbă? Iar dacă știe, trebuie să se teamă să nu piardă ceea ce știe că poate fi pierdut; de aici o continuă îngrijorare care nu-i îngăduie să fie fericit".

---

[3] MP, MT, MTP, MPT au fost consemnate și analizate încă de locuitorii școlii stoice vechi; ele, împreună cu schema: $\neg (p \wedge q)$, dar p; deci $\neg q$ (doar că într-o notație diferită de cea de aici), formau la stoici grupul schemelor de raționament numite „indemonstrabile", cu ajutorul cărora era apoi justificată validitatea altora, mai complexe.

După cum se vede, una din premisele condiționale este formulată ca o întrebare retorică, procedeu ce ar fi nepotrivit într-o demonstrație rece, dar este la locul său într-o argumentare etică. În plus, la o analiză atentă, cititorul va observa, poate, și singur că raționamentul reprodus constă dintr-o dilemă plus un RIP intercalat.

Să aplicăm acum noțiunile logicii propoziționale la o argumentare mai complexă sub aspect logic, de astă dată din scrierea lui Cicero *Despre divinație*. Aici, interlocutorul lui Cicero, potrivit propriei mărturisiri, citează modul în care argumentau filosofii stoici în favoarea tezei că ghicirea viitorului este posibilă:

> „Faptul că divinația există cu adevărat se poate deduce din următorul raționament al stoicilor: dacă zeii există și nu-i avertizează dinainte pe oameni ce-i așteaptă în viitor, înseamnă că fie nu le pasă de oameni, fie că ei înșiși nu cunosc viitorul, fie consideră că nu le e de folos oamenilor să-l afle, fie cred că nu e de demnitatea lor să prezică oamenilor ce li se va întâmpla, fie nici chiar zeii înșiși nu au capacitatea de a trimite semne prevestitoare. Or, nu e adevărat că zeilor nu le pasă de noi, căci sunt binefăcători și prieteni ai neamului oamnesc; nici că ei nu cunosc ceea ce a fost chiar de ei hotărât și predestinat; la fel, nu e adevărat că nu ne-ar folosi să știm ce va să vină, căci știind, vom fi mai prudenți; nici că nu e de demnitatea zeilor să ne avertizeze, căci nu e nimic mai nobil ca binefacerea; și în fine, este imposibil ca ei să nu poată trimite prevestiri despre viitor. Așadar, este cu neputință să existe zei și ei să nu ne înștiințeze despre cele ce urmează să se întâmple. Dar zeii există, deci ei ne vestesc viitorul. Și dacă ni-l vestesc, ne îngăduie și deslușirea semnelor trimise de ei; căci altfel, acetea ar fi inutile. Această cunoaștere nu-i altceva decât divinația; rezultă deci că divinația există". (Cartea I, cap. XXXVIII).

După cum se vede, prima premisă a acestui raționament este de formă condițională având ca antecedent o conjuncție iar drept consecvent o disjuncție cu cinci componente distincte. Mai departe, se argumentează că fiecare din aceste cinci componente ale disjuncției din consecvent este falsă, ceea ce revine la a spune că negațiile lor sunt adevărate; dacă se acceptă asta, înseamnă că este fals consecventul disjunctiv luat ca întreg. Dar atunci, prin MT, decurge că este fals antecedentul premisei condiționale de la început. Acesta fiind de forma $p \wedge \neg q$, din negația lui, $\neg (p \wedge \neg q)$, luată împreună cu p, decurge, apelând la cel de-al cincilea „indemonstrabil" stoic (vezi nota din subsolul paginii precedente), negația lui $\neg q$, adică, finalmente q, care este teza întregii argumentări. (Am lăsat aici deoparte sub-argumentările prin care sunt respinse pe rând primele patru componente ale disjuncției din consecventul premisei condiționale – falsitatea celei de a cincea fiind, pe semne, considerată evidentă. Aceste sub-argumentări sunt, din punct de vedere logic-formal, inferențe, formulate eliptic, ce nu țin de logica propozițională, ci de logica termenilor, despre care vom vorbi în continuare).

Deși raționamentul stoic reprodus de Cicero în *Despre divinație* este, după cum se vede, unul destul de sofisticat, el poate fi urmărit, înțeles și evaluat și de către cineva neinițiat în logica formală, cu condiția, firește, de a fi suficient de atent și stăruitor. Concluzia este trasă impecabil sub aspect formal, adică prin pași inferențiali deductiv-valizi. Și atunci, unui oponent care totuși ar refuza concluzia nu-i rămâne altă posibilitate decât să conteste una sau alta dintre premise. (Ceea ce și face, în cazul de față, Cicero, în contraargumentarea pe care o dezvoltă în partea a doua a menționatei sale scrieri).

4. Logica termenilor

4.1. Noțiuni de bază și notația simbolică

Această parte a logicii formale elementare o vom rezuma în forma ei numită *tradițională*, adică așa cum se înfățișa până către sfârșitul secolului al XIX-lea. Logica tradițională a termenilor tratează, în principal, despre propozițiile simple *predicative* (sau *categorice)* și despre raționamentele formate din astfel de propoziții și numite *silogisme categorice.* (Exemplele din Seneca reproduse la începutul capitolului de față sunt astfel de silogisme).

Dintre propozițiile simple, se cheamă predicative sau categorice cele în care o proprietate este enunțată – adică, afirmată sau negată – fie despre un obiect determinat, fie despre elementele unei clase de obiecte. Cuvântul sau expresia care exprimă proprietatea astfel enunțată reprezintă *predicatul* propoziției, iar cuvântul sau expresia care desemnează obiectul sau clasa despre ale cărei elemente se enunță proprietatea reprezintă *subiectul* propoziției[4]. Subiectul și predicatul propoziției constituie *termenii* ei.

Când nu vorbim despre o propoziție anume, vom înțelege prin „termen" orice cuvânt sau expresie care are capacitatea de a juca rolul de subiect sau de predicat în propoziții, așadar capacitatea de a desemna ceva sau de a exprima o proprietate. (Potrivit acestei uzanțe lingvistice, un cuvânt sau o expresie poate figura înăuntrul unei propoziții și fără a fi termen al acesteia – fiind, de pildă, parte componentă a subiectului sau a predicatului ei). Dintre clasificările de interes logic ale termenilor, să reținem aici doar clasificarea lor în termeni *singulari* și termeni *generali,* după cum au ca funcție caracteristică desemnarea unui obiect determinat sau, respectiv, a unei clase de obiecte. Când formulăm propoziții înăuntrul unui anumit domeniu (de pildă, în geografie, zooogie, economie, istorie, viața politică curentă ș.a.m.d.), termenii singulari ne servesc pentru referire la indivizi din acel domeniu, iar termenii generali, pentru a descrie și clasifica acești indivizi.

Propozițiile predicative se împart, din punct de vedere logic, în singulare și generale, după cum au ca subiect un termen singular sau unul general. Propozițiile generale se subîmpart, la rândul lor, în *universale* și *particulare*, după cum proprietatea exprimată de predicat este enunțată despre toate elementele clasei desemnate de subiect, sau despre o parte nespecificată a lor. Clasificarea propozițiilor (generale) în universale și particulare se spune că are la bază criteriul „cantității". Pe de altă parte, după cum proprietatea este în ele afirmată sau negată despre ceea ce desemnează subiectul lor, propozițiile predicative, fie că sunt singulare sau generale, se împart în *afirmative* și *negative*. Despre această din urmă clasificare se spune că este făcută după criteriul „calității".

În continuare avem în vedere doar propozițiile generale, așadar alcătuite dintr-o pereche de termeni generali, unul în rolul de subiect, celălalt în rolul de predicat. (Către sfârșitul expunerii, vom indica pe scurt cum se aplică teoria expusă la raționamentele în

---

[4] Noțiunile de subiect și predicat din această parte a logicii diferă în mai multe privințe de noțiunile de subiect și predicat din analiza gramaticală; aici nu putem stărui asupra acestor deosebiri.

care figurează şi propoziţii singulare). Combinând clasificarea după criteriul calităţii cu cea după criteriul cantităţii, obţinem patru tipuri de propoziţii predicative: universale afirmative, universale negative, particulare afirmative şi particulare negative.

Am văzut mai înainte că modurile de formulare a propoziţiilor compuse în limba naturală nu sunt îndeajuns de univoce pentru recunoaşterea formei logice, drept care a fost preferat, ca mediu pentru expunerea teoriei logice, un limbaj artificial. Analog, în logica termenilor, cele patru tipuri de propoziţii predicative se pot exprima în limbajul natural în moduri diferite şi câteodată neunivoce, motiv pentru care, în studiul lor logic, se adoptă pentru fiecare din ele câte o formulare standard, cu înţelesul bine precizat (lăsându-se pe seama *aplicaţiilor* teoriei complicaţiile ce ţin de corespondenţele dintre formulările standard şi cele întâlnite în practica raţionamentului). Notând cu *S* subiectul, iar cu *P* predicatul, folosim mai departe următoarele formulări standard pentru propziţiile predicative de cele patru tipuri:

Universale afirmative	Toţi *S* sunt *P*
Universale negative	Nici un *S* nu este *P*
Particulare afirmative	Unii *S* sunt P
Particulare negative	Unii *S* nu sunt *P*.

Universalelor afirmative li se mai spune propoziţii de tip A, universalelor negative, propoziţii de tip E, particularelor afrimative, propoziţii de tip I, iar perticularelor negative, propoziţii de tip 0. Pentru cele patru formulări standard se folosesc, în consecinţă, abrevierile: *SaP, SeP, SiP,* respectiv *SoP*. Expresiile „Toţi...sunt...", „Nici un...nu este...", „Unii...sunt...", „Unii...nu sunt...", abreviate prin *a,e,i,* respectiv *o,* sunt, aşadar, constante logice care servesc la formarea de propoziţii simple din perechi de termeni generali. Ele sunt cele ce dau forma logică a propoziţiilor de acest fel, aşa cum – am văzut mai sus – constantele $\neg$, $\wedge$, v etc. servesc la formarea de propoziţii compuse din propoziţii date şi determină forma logică a propoziţiilor compuse verifuncţional.

Chiar şi după adoptarea formulărilor standard, se impune o precizare în legătură cu sensul lui „unii" din cele două formulări în care apare. Asemeni felului în care, după cum am văzut mai înainte, conectorul „sau" are în limba naturală o accepţiune neexclusivă şi una exclusivă, „unii *S*" este folosit câteodată cu sensul de „cel puţin unii *S*" (adică, cel puţin unul, poate mai mulţi, eventual chiar toţi), alteori cu sensul de „numai unii *S*". Convenim că în cele două formulări standard în care figurează, „unii" are prima din aceste două accepţiuni, numită „neexclusivă". („Unii *S* sunt *P*" în accepţiunea exclusivă, de „Numai unii *S* sunt *P*", ar fi, aşadar, o propoziţie compusă din două propoziţii predicative particulare cu acelaşi subiect, având forma conjuncţiei $SiP \wedge SoP$).

Încă o remarcă. Pentru orice termen general, *T,* se poate construi un termen contradictoriu lui, *non-T,* care desemnează clasa complementară clasei *T* (în raport cu o clasă de referinţă, specificată ori subînţeleasă). Spunem „se poate construi", dat fiind că pentru termenii din limbile naturale, uneori există termeni contradictorii corespunzători, alteori nu. De exemplu, pentru „european" avem „neeuropean", pentru „(număr) par" avem „impar", pentru „vertebrat" avem „nevertebrat" etc., pe când pentru „polonez", „cineast", „număr", „casă" etc. nu dispunem în limbă de termeni contradictorii lor; evident, însă, că dacă ar fi nevoie, aceştia ar putea fi construiţi. O propoziţie având

predicatul *P* poate fi reformulată echivalent printr-una de calitate opusă având ca predicat *non-P*. Astfel, „Toți *S* sunt *P*" spune același lucru ca „Nici un *S* nu este *non-P*", „Unii *S* nu sunt *P*" același lucru cu „Unii *S* sunt *non-P*" etc.

În continuare, la reprezentarea schematică a propozițiilor simple predicative vom avea nevoie și de alte simboluri literale pentru termeni, pe lângă *S* și *P*.

4.2. Raționamente cu propoziții predicative

Când două propoziții au un termen comun, uneori din ele decurge în mod necesar o a treia propoziție, alcătuită din termenii lor necomuni. Un raționament având ca premise o pereche de propoziții predicative cu un termen comun, iar drept concluzie o propoziție predicativă formată din termenii lor necomuni, se cheamă în logică *silogism simplu categoric* (în continuare, pentru concizie, vom spune doar *propoziție* și, respectiv, *silogism*). Pentru termenii concluziei păstrăm o notație fixă: *S* pentru subiect, *P* pentru predicat. Subiectul concluziei este numit *termen minor* al silogismului, iar predicatul concluziei, *termen major al acestuia.* Termenul comun al celor două premise este numit *termen mediu* al silogismului și în continuare îl vom reda prin simbolul *M.* Pentru termenii major și minor ai silogismului se folosește denumirea comună de *termeni extremi.* Premisa în care figurează, alături de mediu, termenul major – indiferent dacă în rolul de predicat sau de subiect – este numită *premisa majoră* a silogismului respectiv; cealaltă, în care figurează termenul minor, este numită, în mod corespunzător, *premisa minoră.* Această terminologie tradițională este de folos în descrierea formei logice a silogismelor și în determinarea condițiilor lor de validitate.

Silogismele, în sensul de raționamente cărora li se potrivește descrierea de mai sus, pot să fie valide sau nevalide. (De aceea spuneam, în prima frază a secțiunii de față, că dintr-o pereche de propoziții cu un termen comun, *uneori* decurge necesar o a treia propoziție, alcătuită din termenii lor necomuni). Teoria logică a silogismelor, numită *silogistică*, are ca obiect determinarea condițiilor de validitate formală a raționamentelor de acest fel și elaborarea de criterii după care se pot deosebi silogismele valide de cele nevalide. Există mai multe variante ale silogisticii, dintre care vom prezenta aici sumar doar pe cea care pare mai convenabilă atunci când silogismul ne preocupă în principal ca verigă sau instrument în argumentări. (Ea nu este și cea mai riguroasă și elegantă din punct de vedere pur formal, „matematic").

În cadrul acestei variante a silogisticii, numită uneori *clasică*, se folosește ca instrument noțiunea de *distribuire a termenilor.* Este vorba de o proprietate pe care termenii o au, sau nu, *relativ la o propoziție* în care joacă rolul de subiect sau de predicat. Despre un termen dintr-o propoziție spunem că este distribuit dacă în ea este „luat cu întreaga lui extensiune", adică dacă informația oferită de propoziție privește fiecare din elementele clasei desemnate de el. În schimb, dacă e „luat cu o parte nedeterminată a extensiunii lui", spunem că este nedistribuit. Se vede imediat că, în acest sens, subiectul e distribuit în propozițiile universale, indiferent dacă sunt afirmative sau negative, și nedistribuit în cele particulare, unde e determinat prin cuantificatorul „unii". Privitor la termenul-predicat, noțiunea de distribuire nu ne apare, ce-i drept, la fel de firească, dar dacă o aplicăm totuși, în sensul precizat, vom constata că predicatul e nedistribuit în

propozițile afirmative și distribuit în cele negative (indiferent de „cantitatea" lor, adică de faptul că sunt universale sau particulare). Rezumând: în propozițiile de tip E sunt distribuiți atât subiectul, cât și predicatul, în cele de tip I nu e nici unul, în cele de tip A e distribuit numai subiectul, în cele de tip O numai predicatul.

Silogistica, în varianta pe care, în rezumat, o prezentăm aici procedează astfel: stabilește un număr de condiții formale, fiecare în parte necesară iar toate împreună suficiente, pentru validitatea unui silogism. Unele din aceste condiții sunt considerate evidente, altele sunt explicate și justificate în diverse moduri, asupra cărora nu ne oprim aici. Ele privesc (a) calitatea premiselor și a concluziei, (b) distribuirea termenului mediu și a celor extremi, (c) cantitatea premiselor și a concluziei. (Condițiile de la punctul (c) nu sunt, în fapt, independente de cele de la (a) și (b), ci pot fi deduse riguros din acestea). Aceste condiții sunt numite *legi* (sau *reguli*) *generale de validitate* a silogismelor. Aici ne mărginim la a le enunța:

1. Cel puțin una din premise trebuie să fie afirmativă. (Altfel formulat: un silogism nu poate avea ambele premise negative).
2. Dacă ambele premise sunt afirmative, concluzia nu poate fi negativă.
3. Dacă o premisă este negativă, concluzia (dacă decurge vreuna) va fi de asemenea negativă.
4. Termenul mediu trebuie să fie distribuit în cel puțin una din premise.
5. Un termen extrem nu poate fi distribuit în concluzie și nedistribuit în premisă. (A nu se confunda cu reciproca!).
6. Cel puțin una din premise trebuie să fie universală. (În formulare alternativă: din două particulare nu decurge valid nici o concluzie).
7. Dacă una din premise este particulară, concluzia (dacă decurge vreuna) va fi și ea particulară.

Validitatea oricărui silogism poate fi, așadar, testată examinând, pe rând, dacă este satisfăcută fiecare din condițiile enumerate. (În fapt, cum spuneam, dacă sunt satisfăcute primele cinci, vor fi implicit satisfăcute și ultimele două). Să exemplificăm pe câteva scheme abstracte, lăsând pentru încheiere aplicarea la exemple concrete.

Din premisele *MeP* și *SaM* decurge necesar concluzia *SeP*. Într-adevăr, (1) o premisă e afirmativă (aici minora); condiția (2) e satisfăcută în mod „trivial", de vreme ce nu avem ambele premise afirmative; (3) o premisă find negativă (aici majora), concluzia e negativă; (4) termenul mediu e distribuit în premise (aici, în majoră); (5) ambii extremi sunt distribuiți în concluzie, dar după cum se vede, fiecare din ei este distribuit și în premisa în care figurează.

Din premisele *MaP* și *SeM* nu decurge silogistic nici o concluzie. Într-adevăr, o concluzie afirmativă ar contaveni regulii (2), iar una negativă ar contraveni regulii (5), dat fiind că *P* ar fi atunci distribuit în concluzie și nedistribuit în premisă (ca predicat al lui *MaP*, care este afirmativă).

Din *MeP* și *MaS* nu decurge *SeP* (dar decurge, ce-i drept, *SoP*), dat fiind că în concluzia *SeP* este distribuit minorul, *S*, care în premisă este nedistribuit. Prin tragerea

concluziei *SeP* din acea pereche de premise s-ar încălca, aşadar, condiţia (5), de data asta în legătură cu termenul minor. Etc.

Încălcările uneia sau alteia dintre condiţiile de mai sus sunt taxate uneori drept „sofisme formale" în raţionarea silogistică. Astfel, încălcarea condiţiei (4) era numită tradiţional de logicieni „sofismul mediului nedistribuit"; iar încălcarea condiţiei (5) era numită, după caz, „extindere ilicită" a majorului sau a minorului.

Legat de regulile (1)–(3) trebuie făcută următoarea observaţie, ţinând cont de cele spuse mai înainte despre posibila reformulare echivalentă a propoziţiilor A, E, I şi O prin propoziţii de calitate opusă şi având ca predicat contradictoriul termenului-predicat iniţial. Dacă vreuna din premise sau concluzia sunt reformulate în acest fel, e posibil să avem raţionament valid cu ambele premise afirmative şi concluzie negativă, sau cu o premisă negativă şi concluzia afirmativă, sau cu ambele premise negative. Exemplu: am văzut adineauri că din *MeP* şi *SaM* decurge concluzia *SeP*; dar aceasta din urmă poate fi reformulată echivalent prin Sa(*non-P*), cu aparenta încălcare a regulii (3). În fapt, nu este vorba de excepţii la regulile (1)–(7), dat fiind că aceste reguli au fost formulate doar pentru situaţia în care premisele şi concluzia cuprind exact trei termeni. Aşadar, pentru a le aplica la un raţionament format din propoziţii predicative, acesta trebuie să aibă forma standard sau să fie adus la această formă. Doar atunci i se va potrivi definiţia de mai sus a silogismelor simple categorice; când nu este în forma standard, ar trebui, pentru mai multă acurateţe, să-i spunem mai degrabă *cvasi*-silogism.

În teoria logic-formală a silogismelor se operează şi cu noţiunile de *figură silogistică* şi de *mod silogistic*. Figura unui silogism este dată de „poziţia" celor trei termeni, *M*, *S* şi *P* în premise, adică de rolurile de subiect sau predicat pe care le au în ele. Dacă aceste roluri sunt specificate pentru *M*, ele sunt, prin aceasta, specificate implicit pentru *S* şi pentru *P*. Astfel, silogismele în care *M* este subiect în majoră şi predicat în minoră, sunt de figura I. Cele în care *M* este predicat în ambele premise sunt de figura II. Cele în care *M* este subiect în ambele premise sunt de figura III, În fine, cele în care *M* este predicat în majoră şi subiect în minoră, sunt de figura IV.

Modul unui silogism este dat de calitatea şi cantitatea premiselor şi a concluziei. El poate fi specificat printr-un triplet de vocale dintre cele utilizate mai sus pentru cele patru tipuri de propoziţii predicative, convenind ca prima vocală din triplet să corespundă premisei majore, a doua celei minore, iar cea de a treia concluziei. Spre exemplu, sunt de modul <E, A, O> silogismele cu majora de tip E, minora de tip A, iar concluzia, de tip O.

Dispunând de noţiunile de figură şi mod, problema validităţii formale a silogismelor îmbracă forma întrebării: care sunt, la fiecare din cele patru figuri, modurile valide? Se poate demonstra riguros (de pildă, pe baza legilor generale de mai sus, dar şi altfel) că există cu totul 19 moduri silogistice valide, dintre care câte 4 în figurile I şi II, 6 în figura III şi 5 în figura IV. Lăsăm aici deoparte detaliile acestor dezvoltări, pe care cititorul interesat le poate găsi în manualele de logică formală care expun silogistica în varianta despre care vorbim.

Există raţionamente cărora li se potriveşte caracterizarea generală a silogismului categoric dar în care figurează şi propoziţii singulare. Exemplu: „Toate dialogurile lui Platon au fost traduse în limba română. <Sofistul> e un dialog al lui Platon. Prin urmare, <Sofistul> a fost tradus în limba română". Logicienii obişnuiesc ca, în cadrul silogisticii, să „asimileze" propoziţiile singulare celor universale, în temeiul ideii că şi în cele dintâi

subiectul e distribuit, întocmai ca în acestea din urmă. O astfel de asimilare nu este ireproşabilă din punct de vedere teoretic, dar practic, ca expedient pentru controlul validităţii silogismelor cu propoziţii singulare, este acceptabilă. Bunăoară, exemplul de adineauri, astfel analizat, e un silogism valid de figura I, modul <A, A, A>.

4.3. Silogismele categorice în practica argumentării

În ceea ce priveşte relevanţa silogisticii pentru discursul argumentativ real şi gândirea critică, putem repeta consideraţiile făcute mai înainte în legătură cu logica propoziţională. Ele sunt, în linii mari, două. *Prima* este că în textele argumentative reale rareori se întâlnesc silogisme formulate complet şi în forma standard studiată de logicieni. Am întâlnit câteva astfel de exemple mai sus, în cele trei scurte argumentări etice preluate de Seneca din stoici. (Cititorul le poate acum analiza sub aspect formal în modul explicat în secţiunea precedentă). Mai frecvente şi mai tipice sunt situaţiile în care raţionamentul silogistic este formulat eliptic, lăsând subînţeleasă câte o premisă sau, alteori, concluzia. Aşadar, situaţiile în care argumentatorii folosesc ca instrumete logice *entimeme*. Iată un astfel de exemplu din Aristotel (*Etica nicomahică*, 1103 *a*). După ce arată că virtuţile etice se dobândesc prin formarea de deprinderi corespunzătoare, Aristotel argumentează mai departe astfel: „Se vede clar, de aici, că nici una dintre virtuţile etice nu este inoculată în noi de natură; căci nimic din ceea ce există în mod natural nu poate fi schimbat prin deprindere". Dacă identificăm între ei termenii „inoculat în noi de natură" şi „ceea ce există în mod natural", această scurtă argumentare îmbracă, evident, următoarea formă: „Nimic din ceea ce există în mod natural nu poate fi schimbat prin deprindere. Or, (toate) virtuţile etice se pot schimba prin deprindere. Deci, nici una dintre virtuţile etice nu există în mod natural". Schematic, aşadar, *PeM*, *SaM*, deci *SeP* – raţionament silogistic (de figura II) care satisface regulile formale de validitate.

Cea de a doua consideraţie este că silogismele – formulate complet ori eliptic – sunt raţionamente atât de simple, încât pentru a le sesiza validitatea sau navaliditatea, nu este nevoie de cunoştinţe teoretice de logică, în particular de apel la reguli de felul celor enunţate mai sus. Argumentatorul, după cum am menţionat în cap. III, în mod normal urmăreşte ca auditoriul să poată sesiza cu uşurinţă legăturile logice din textul argumentativ şi să le admită ca fiind acceptabile. (Eventuala disimulare voită, de către argumentator, a acestor legături sau a naturii lor s-ar explica doar printr-o intenţie sofistică). Dificultatea, în analiza şi critica argumentărilor în care intervin conchideri silogistice, nu ţine de priceperea de a deosebi formele standard valide de cele nevalide, ci ţine de recunoaşterea acestor forme în modalităţile diverse de exprimare întâlnite în practica disursului argumentativ. Aici nu este totdeauna clar, de pildă, dacă o propoziţie predicativă enunţă ceva în chip strict universal sau ca fiind valabil doar „de regulă" (propoziţia fiind în acest din urmă caz particulară), de asemenea nu este totdeauna clar cum ar trebui explicitat ceea ce argumentatorul a lăsat subînţeles etc.

Cele spuse aici înseamnă, pe scurt, că familiarizarea cu teoria formală a silogismului nu constituie o condiţie nici necesară, nici suficientă pentru analiza şi evaluarea critică a argumentărilor în care apar paşi inferenţiali cu caracter silogistic. O astfel de familiarizare se poate dovedi, însă, de folos când e vorba de a discuta şi

diagnostica limpede şi concis eventualele carenţe logice ale argumentărilor de acest fel, dacă ele par dubioase, dacă, aşadar, există sentimentul că în ele ceva „nu este în regulă".

O ultimă remarcă. În argumentările cu configuraţie logică mai complexă, uneori concluzii deduse silogistic devin, la rândul lor, premise care susţin silogistic alte propoziţii. Argumentarea se va înfăţişa atunci, sub aspect logic, ca o înlănţuire de două sau mai multe silogosme simple – în vocabularul logicienilor, ca un *polisilogism*. Un polisilogism în formularea căruia concluziile intermediare, fiind socotite evidente, sunt lăsate subînţelese, se cheamă *sorit*.

Un exemplu de argumentare având forma logică de sorit ni-l oferă ultimul din cele trei texte argumentative, din Seneca, reproduse la începutul acestui capitol. (În fapt, în acel text sunt comprimaţi doi soriţi, unul privitor la durere, celălalt la sărăcie, dar de acest detaliu putem face abstracţie, dat fiind că cei doi soriţi sunt de exact aceeaşi formă). Să rescriem textul, numerotându-i de data asta, în ordine, aserţiunile componente:

> „(1) Tot ce este rău dăunează; (2) tot ce-i dăunează unui om îl face pe acesta mai rău; (3) durerea şi sărăcia nu-l fac însă mai rău, deci (4) ele nu sunt un rău".

Din premisele (1) şi (2), cuplate, decurge evident, după modul silogistic <A,A,A> din figura I, concluzia, neformulată, „Tot ce este rău îl face pe om mai rău". (Conform convenţiei adoptate în cap. VI, dacă am diagrama configuraţia logică a argumentării din text, am prefixa concluziei subînţelese o literă). Din această concluzie intermediară şi (3), cuplate, decurge, după modul silogistic <A,E,E> din figura II, concluzia finală (teza) (4).

Lăsăm cititorului pasionat de analiză logică să expliciteze în mod analog articulaţiile argumentării leibniziene rezumate de Russell, pe care am reprodus-o mai sus, în cap. V. Să reamintim, în fine – lăsând şi de data asta detaliile pe seama cititorului interesat – că în complexa şi articulata argumentare din Cicero privind posibilitatea artei divinaţiei, pe lângă raţionamente cu propoziţii compuse (pe acestea le-am comentat deja mai sus), sunt folosite ca paşi intermediari şi silogisme categorice – anume, pentru a respinge, pe rând, cele cinci componente ale disjuncţiei din consecventul lungii premise condiţionale cu care se deschide argumentarea.

*

Cele două teorii logice pe care le-am prezentat pe scurt aici nu acoperă toate formele de raţionare deductivă. Există, într-adevăr, propoziţii de forme logice mai complicate, forme pentru reprezentarea cărora nu sunt suficiente modurile de analiză şi notaţiile pe care le-am descris sumar în cele de mai sus. Definirea şi determinarea validităţii raţionamentelor în care intervin astfel de propoziţii folosesc noţiuni şi tehnici care depăşesc orizontul logicii propoziţionale şi deopotrivă pe cel al silogisticii.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA A DOUA

MATERIAL ILUSTRATIV ŞI EXERCIŢII

> Vă jur că este necesar pentru fiecare să greşească şi că nimic de soi nu se poate dobândi din experienţa altcuiva.
>
> Paul Valéry

> Nu există o Carte a Vieţii cuprinzînd la sfârşit răspunsuri din care să putem afla dacă am gândit sau acţionat corect. Gândirea de bună calitate este un proces auto-orientat şi auto-corectiv, vigilent faţă de pericolele judecăţii pripite, proces în care persoana în cauză nu pregetă niciodată să se întrebe – sau să răspundă – „De ce?"
>
> David Kelley, *The Art of Reasoning*

Disciplina *Argumentare şi gândire critică* fiind una cu caracter aplicat şi formativ, pentru atingerea obiectivelor ei sunt de cea mai mare importanţă confruntarea cu argumentări reale de diverse feluri şi exerciţiile de analiză şi evaluare a acestora. Materialul oferit aici în acest scop este dispus, în linii mari, în ordinea temelor discutate în prima parte a cărţii. Secţiunile în care l-am distribuit sunt însă mai puţine decât capitolele de acolo cărora le corespund. Am socotit oportună o astfel de regrupare, pe de o parte pentru că de multe ori unul şi acelaşi text poate servi la fel de bine ca ilustrare pentru câte două sau mai multe elemente din explicaţiile teoretice, iar pe de alta, pentru a nu „dirija" excesiv atenţia cititorului şi reflecţia sa personală. Astfel, de pildă, în loc de a aşeza separat şi a desemna ca atare materialul relevant pentru capitolul „Sofismele în practica argumentării", el a fost integrat secţiunii în care este vorba despre evaluarea şi critica argumentărilor, cititorul fiind astfel lăsat să se întrebe şi să decidă singur dacă într-un caz sau altul intervine vreun element sofistic şi în ce constă acesta.

Privitor la exemplele şi exerciţiile propuse, este de reţinut şi următoarea observaţie. Noţiunea de argumentare nu cuprinde nici o specificaţie privitoare la „întinderea" şi complexitatea textelor argumentative; există argumentări a căror formulare constă din două-trei propoziţii, eventual cuprinse într-o singură frază, dar există, tot aşa, argumentări dezvoltate în câte un paragraf sau un întreg capitol al unei cărţi, sau pe întinderea unui elaborat discurs public. Ce-i drept, argumentările ample şi

complexe constau, de regulă, din (sub)argumentări mai scurte şi mai simple, asamblate între ele potrivit cu obiectivul principal pe care şi l-a propus argumentatorul. O culegere de exemple şi exerciţii de şi despre argumentare nu poate, evident, să ofere cititorului decât texte argumentative de întindere relativ mică. Nu trebuie pierdut din vedere, aşadar, că unele din acestea sunt părţi componente ale unor argumentări mai cuprinzătoare şi că, deci, pentru a le sesiza până la capăt înţelesul şi a le evalua adecvat forţa, ele ar trebui raportate şi la acest context mai larg din care au fost extrase.

În ultima secţiune cititorul va găsi, totuşi, reproduse integral câteva texte argumentative mai ample, inclusiv două pe o aceeaşi temă dar cu puncte de vedere opuse. Ele îi vor oferi prilejul de a urmări pe nişte exemple ilustre iscusinţa construirii discursului argumentativ, cu instrumentele diverse de care se servesc argumentatorii şi cu modurile în care le îmbină spre a obţine efectul de convingere urmărit.

Ordinea în care sunt dispuse secţiunile are în vedere exersarea abilităţilor de gândire critică ale cititorului, pornind de la cele mai elementare, cum ar fi recunoaşterea prezenţei argumentărilor în discurs şi operarea cu anumite distincţii simple, trecând prin analiza configuraţiilor logice ale argumentărilor, până la evaluarea lor sub diferite aspecte şi la confruntarea cu argumentări exemplare pro şi contra în chestiuni de real interes teoretic şi practic.

La începutul unora din secţiuni sunt reamintite pe scurt noţiunile despre argumentare şi gândire critică expuse în capitolele corespunzătoare ale primei părţi.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITARĂ

Secţiunea 1

CREDINŢE ŞI OPINII. RECUNOAŞTEREA PREZENŢEI ARGUMENTĂRILOR ÎN DISCURS. IDENTIFICAREA TEZEI UNEI ARGUMENTĂRI. EXERCIŢII DE REFORMULARE A ARGUMENTĂRILOR.

Spunem despre o propoziţie că exprimă o credinţă *(în sensul englezescului „belief"[1]) a cuiva dacă acesta aderă la conţinutul ei. Numim* opinii *acele credinţe care nu se sprijină pe demonstraţii, pe determinări experimentale sau pe simpla experienţă senzorială; aşadar, acele credinţe care, de regulă, nu sunt unanim împărtăşite, ci sunt, sau ar putea să fie, obiect de dezacorduri şi controverse. În materie de opinii se poate argumenta pro şi contra, se poate delibera – împreună cu alţii sau de unul singur.*

1. Care din următoarele propoziţii exprimă opinii în sensul precizat adineauri şi care nu? Aşadar, care din ele ar putea forma obiectul unor argumentări?

a. 314. 617 este număr prim.
b. Greutatea specifică a fierului este mai mare decât cea a aluminiului.
c. În unele state nord-americane nu a fost abolită pedeapsa capitală.
d. Pedeapsa capitală ar trebui eliminată din legislaţia penală peste tot în lume.
e. Există fiinţe vii în spaţiul extra-terestru.
f. Valoarea votului cetăţenilor în alegeri ar trebui diferenţiată în raport cu nivelul de cultură al votanţilor
g. Este posibilă democraţia şi fără existenţa partidelor poitice.
h. Democraţia presupune economia de piaţă.
i. Toţi oamenii sunt egali între ei.
j. România va deveni membră a UE la 1 ianuarie 2007.
k. Statul medieval Ţara Românească a luat fiinţă prin „descălecat".
l. Ar trebui ca, sub sancţiunea amenzii, toţi cetăţenii cu drept de vot să fie obligaţi prin lege să participe la alegerile generale.
m. „Nu există mare poet care să nu fie şi un mare om de cultură" (C. Noica).
n. Orice poligon regulat este inscriptibil în cerc.

---

[1] Iată cum este explicat acest termen în *Encyclopaedia Britannica* şi în ce relaţie este pus cu termenul înrudit „opinie": „Credinţa este o atitudine mentală de acceptare sau asentiment faţă de un conţinut propoziţional (în engleză, *proposition)*. Gradele diferite ale credinţei pot fi indicate cu aproximaţie folosind următoarea scară: (1) presupunere sau bănuială; (2) opinie; (3) convingere".

2. Care dintre propozițiile de mai sus exprimă credințe de-ale dumneavoastră, care din ele exprimă opusul unor credințe de-ale dumneavoastră, și în privința cărora din ele nu aveți o atitudine definită? În cazul celor de primele două feluri, indicați pe scurt pe ce se sprijină acceptarea/respingerea lor de către dumneavoastră. (Răspunsuri posibile: pe propria-mi experiență; știu că există o demonstrație a ei; am citit/auzit o argumentare convingătoare în favoarea/împotriva ei; este o informație pe care am aflat-o dintr-o sursă competentă; etc.).

3. Privitor la acelea dintre propozițiile de mai sus care exprimă opinii, întrebați-vă:

– dacă întotdeauna ați avut aceeași atitudine față de ele, sau a intervenit, în timp, o schimbare – bunăoară, de la indecizie la acceptare/respingere, sau invers; de la acceptare la respingere, sau invers.

– în caz că a intervenit o schimbare de acest fel, cum și de ce s-a produs.

– dacă vi se pare posibil, eventual chiar probabil, ca în viitor să vă schimbați atitudinea față de vreuna din ele; și ce anume ar putea prilejui o asemenea schimbare.

– dacă există deosebiri între *gradele de fermitate* ale atitudinilor dumneavoastră față de acele opinii pe care în prezent le acceptați sau le respingeți; exemplificați.

– dacă știți că există persoane care se raportează la ele altfel decât dumneavoastră. În caz că da, de unde credeți că provine această deosebire? Iar în caz că nu, cum credeți că se explică unanimitatea de atitudine? (În legătură cu cea de a doua situație, gândiți-vă și la următoarea remarcă ironică a unui autor: „Când toată lumea este de aceeași părere, pe semne că nimeni nu a gândit de-ajuns").

4. Dați singuri câte două-trei exemple de opinii de fiecare din următoarele feluri:

– opinii pe care le împărtășiți fără rezerve

– opinii cu care în mod hotărât nu sunteți de acord

– opinii pe care înclinați mai degrabă să le acceptați decât să le respingeți (sau invers), dar în privința cărora nu aveți totuși o poziție fermă. Ce anume vă face indecișI în privința lor?

Ce fel de temeiuri ați oferi, dacă vi s-ar cere, pentru poziția dumneavoastră în cazul exemplelor de opinii de primele două feluri?

5. Dacă acceptați/respingeți opiniile exprimate de propozițiile (f) și (l) de mai sus, oferiți pentru atitudinea dumneavoastră o argumentare cât de cât elaborată, urmând ca mai încolo să o puteți compara cu niște argumentări, pe care vi le vom prezenta, preluate din presă. Procedați la fel cu opinia exprimată în propoziția (d); (în ultima secțiune vor fi reproduse două ample și solide argumentări pe această temă – una în favoarea, alta împotriva abolirii pedepsei capitale – și atunci veți avea prilejul de a revedea și reexamina critic propria dumneavoastră argumentare).

6. Recunoașteți care din următoarele fragmente cuprind raționamente și care nu. În cazul celor de primul fel, arătați care din raționamente sunt argumentări și care nu (fiind, de pildă, explicații sau altceva).

6.1 „Foaia *Transilvania* şi atâtea alte foi literare şi politice ale românilor /din Austro-Ungaria/ sunt aşa de slab redactate, aşa de stricăcioase prin forma şi cuprinsul lor, fiindcă trăiesc într-o atmosferă stricată şi se inspiră de ideile şi simţimintele ce caracterizează marea majoritate a „inteligenţelor şi anteluptătorilor români". Viţiul radical în ele, şi, prin urmare, în toată direcţia de astăzi a culturei noastre, este *neadevărul*, pentru a nu întrebuinţa un cuvânt mai colorat, neadevăr în aspirări, neadevăr în politică, neadevăr în poezie, neadevăr în gramatică, neadevăr în toate formele de manifestare a spiritului public".

Titu Maiorescu, *În contra direcţiei de astăzi în cultura română* (1868).

6.2 „Pentru a învăţa să-şi domine egoismul natural, să se subordoneze unor scopuri mai înalte, să supună dorinţele sale autorităţii voinţei sale, să le îngrădească între nişte limite drepte, trebuie ca el, copilul, să-şi înfrâneze energic pornirile. Or, noi nu ne constrângem, nu ne violentăm pornirile decât din unul din următoarele două motive: pentru că aşa ne impune o necesitate fizică, sau pentru că trebuie s-o facem din considerente morale. Copilul însă nu poate să simtă necesitatea care ne impune eforturi fizice, pentru că el nu se află în contact nemijlocit cu realităţile aspre ale vieţii care fac indispensabilă această atitudine. El nu este încă angrenat în luptă; orice va fi spus Spencer, pe copil nu-l putem lăsa expus la reacţii prea dure din partea lucrurilor. El trebuie să fie deja în bună parte format atunci când va fi pus în situaţia de a se confrunta aievea cu ele. Aşadar, nu pe presiunea lor putem conta spre a determina copilul să-şi încordeze voinţa şi să dobândească asupra sa însuşi stăpânirea necesară.

Rămâne factorul datorie. Sentimentul datoriei – iată, într-adevăr, care este prin excelenţă, pentru copil şi chiar pentru adult, stimulentul la efort. Până şi amorul propriu presupune acest sentiment. Căci pentru a fi sensibil, după cum se cuvine, la pedepse şi recompense, individul trebuie să aibă conştiinţa demnităţii sale şi, deci, a datoriei sale".

Émile Durkheim, *L'Éducation, sa nature, son rôle*

6.3 „Televiziunea, o ştie oricine, este, dintre toate genurile de distracţie şi suferinţă *în masă* din câte a inventat vreodată omul, genul de departe *cel mai răspândit*. Nu e de mirare: e, dintre toate, cel mai universal (e petutindeni) şi, dintre toate, şi cel mai comod (nu îi cere omului alegerea programelor, obţinerea de bilete, aşteptarea tramvaiului în bătaia vântului, ba nici măcar întoarcerea filelor: de fapt, nu-i cere nimic). Ca să nu mai vorbesc de o serie de alţi factori care influenţează caracterul de masă al televiziunii, ca de pildă faptul că în ziua de azi telespectatorul nu mai e nevoit sau nu mai poate să facă o mulţime de lucruri de care înainte trebuia sau putea să se ocupe în timpul liber, cum ar fi spartul lemnelor, mulsul caprelor sau montarea unui paratrăsnet".

Vaclav Havel, *Viaţa în adevăr*

6.4 „Prejudecata culturală poate fi definită ca o reprezentare standardizată, care nu este supusă unui examen critic periodic şi devine, *ipso facto*, o sursă de eroare intelectuală. Suntem cu toţii robii acestor prejudecăţi în care se amestecă evaluarea superficială, stereotipul ostil, narcisismul oarecum rasist şi, trebuie să recunoaştem, o bună doză de ignoranţă. Asemenea prejudecăţi nu acţionează doar la nivelul inter-personal, ci şi la acela al dialogului dintre naţiuni, culturi şi civilizaţii diferite. Iar faptul că moştenim aceste prejudecăţi din familie sau de pe băncile şcolii nu le face mai puţin nedrepte şi, aş spune, caraghioase"

T. Baconski, *Ortodoxia: istorie şi prejudecată*, în „Dilema", febr. 2001

6.5 „Subvenţionarea revistelor culturale, iniţiativă aparent onorabilă, este de fapt o întreprindere nocivă mediului cultural românesc din două motive principale. Pe de o parte sunt <viciile de procedură>: selecţia nu se face pe baza unor criterii de performanţă culturală, ci în urma unui hăţiş de relaţii personale, simpatii politice şi interese de gaşcă, ale mebrilor comisiilor şi ale ministrului însuşi. Pe de altă parte, sunt consecinţele negative inerente oricărei intervenţii a statului pe o piaţă ce ar tebui să fie liberă: părăsindu-şi rolul de arbitru şi susţinând financiar

anumite publicații, statul nu mai asigură şanse egale actorilor culturali, favorizând o parte a acestora. Astfel, revistele subvenționate îşi pierd aderența la public, în cazul în care au avut-o vreodată, căci, din moment ce oricum primesc bani de la stat (...), supraviețuirea pe piață nu mai depinde de numărul de exemplare vândute. În lipsa presiuniii din partea cititorilor, pe tarabe apar sporadic publicații indigeste, pe care nu le cumpără nimeni şi care au darul mai degrabă să alunge publicul dinspre zona culturii".

Gheorghiță Aurelian Ion, *Cadavrul viu*, în AliA, august 2004

6.6 „Este rea acea lege romană care îngăduia magistraților să primească mici daruri, cu condiția de a nu depăşi o sută de aurei în timpul unui an. Cei cărora nu li se dă nimic nu doresc nimic; cei cărora li se dă puțin doresc curând ceva mai mult, şi apoi doresc mult. De altminteri, este mai uşor de dovedit vinovăția celui care, netrebuind să primească nimic, primeşte ceva, decât a celui care primeşte mai mult când ar trebui să primească mai puțin, şi care totdeauna găseşte pentru aceasta pretexte, scuze, cauze şi argumente plauzibile".

Montesquieu, *Despre spiritul legilor,* I, cartea V, cap. XVII

6.7 „Regulă importantă: trebuie să procedăm cu multă băgare de seamă în urmărirea judiciară a vrăjitoriei şi ereziei. Acuzația de aceste două infracțiuni poate să lovească nemăsurat de mult în libertate şi să fie izvorul a nenumărate acte de tiranie, dacă legiuitorul nu ştie s-o îngrădească. Deoarece, nereferindu-se direct la faptele unui cetățean, ci mai curând la ideea care s-a format cu privire la caracterul său, ea devine cu atât mai primejdioasă cu cât este mai mare ignoranța poporului; şi atunci un cetățean se află mereu în primejdie, dat fiind că cea mai bună conduită din lume, moralitatea cea mai neîntinată, îndeplinirea tuturor îndatoririlor, toate acestea nu-l feresc de a fi bănuit de aceste infracțiuni(...).

Indignarea sporeşte atunci când se atribuie vrăjitoriei puterea de a distruge religia. Din istoria Constantinopolului aflăm că, pe temeiul revelației unui episcop, în care i se arătase că o minune încetase din pricina vrăjitoriei cuiva, acest ins împreună cu fiul său au fost condamnați la moarte. De câte lucruri extraordinare nu depindea însă această crimă? Existența revelațiilor să nu fie ceva rar; episcopul să fi avut una; ea să fi fost veritabilă; să se fi săvârşit o minune; această minune să fi încetat; să fi fost la mijloc o vrăjitorie; vrăjitoria să fi putut distruge religia; acest ins să fi fost vrăjitor; în sfârşit, el să fi făptuit acest act de vrăjitorie".

Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, I, cartea XII, cap. V

6.8 „Înmulțirea sectelor prezintă un mare avantaj pentru morală. Toate sectele nou apărute tind să se deosebească de cele de care se separă printr-o morală mai severă şi adesea chiar şi secta care vede operându-se în sânul ei o nouă scindare, însuflețită de o emulație demnă de laudă, nu vrea să rămână în urma înnoitorilor. Aşa a reformat apariția protestantismului moravurile clerului catolic. Dacă autoritatea nu s-ar amesteca în treburile religiei, sectele s-ar înmulți la infinit. Fiecare nouă congregație ar căuta să dovedească meritele doctrinei sale, prin puritatea moravurilor; fiecare congregație abandonată ar încerca să se apere folosind aceleaşi arme. De aici ar rezulta o luptă benefică al cărei succes ar fi de partea moralității celei mai austere. Moravurile s-ar ameliora fără strădanii deosebite, dintr-un impuls firesc şi dintr-o rivalitate onorabilă. O atfel de situație putem observa în America şi chiar în Scoția, unde toleranța e departe de a fi perfectă, şi unde totuşi presbiterianismul s-a împărțit în numeroase ramificații.

Până în prezent naşterea sectelor, departe de a produce efecte salutare, a fost aproape întotdeauna însoțită de tulburări şi nenorociri. La intervenția sa /a statului/, şi prin acțiunea sa indiscretă, cele mai mici deosebiri, nevinovate şi chiar utile până atunci, au devenit sămânță de discordie".

Benjamin Constant, *Principii de politică*

6.9 „Dacă liberalismul are sau nu dreptate, dacă înfăptuirea propunerilor sale ar fi un lucru bun sau rău, nu este, de bună seamă, ceva demonstrabil, deoarece astfel de lucruri recalmă,

pe lângă estimarea unor fapte, luări de poziție etice fundamentale, care nu toate decurg din dovezi factuale, așa cum cred anumiți „liberali" fără să fi reflectat îndeajuns. Propria mea poziție nu este că liberalismul are dreptate și că aplicarea sa e un lucru bun, ci că argumentele sale se cer cumpănite, alături de altele, în discuțiile care conduc la alegeri în probleme de interes pentru societate. Iată de ce consider că sunt de mare interes, deopotrivă, susținerile elaborate ale pozițiilor liberale și criticile întemeiate care li se por aduce".

S.-C. Kolm, *Le libéralisme moderne*

6.10 „Machiavelli apare ca un urmaș al sofiștilor, căci el pune morala în funcție de oportunitate și utilitate. K. Steinberg îl consideră și ca un precursor al lui Nietzsche – ceea ce mi se pare nu tocmai just, căci gânditorul italian nu consideră ca un ideal suprem valoarea personalității, ci aceasta e numai un mijloc în serviciul statului, or, după Nietzsche omul începe când încetează statul".

Petre Andrei, *Sociologia politicii*, cap. VII

6.11 „Discursul critic autentic, construit pe argumente, își face loc cu greu; n-am progresat prea mult față de acum cinci sau șapte ani, Așa cum nu prea există, la noi, un discurs eurosceptic sănătos (cum există în chiar țările UE, în care cultura dialogului permite exprimarea rațională a dubiului fără a-l considera <dușmănos>), căci ar fi imediat taxat drept <anti-occidental>, critica unui politician sau a unui partid riscă, automat, să fie considerată drept înscriere în tabăra adversă, chiar dacă nu e decât o perspectivă lucidă asupra unor fapte. Luciditatea și argumentația sunt încă privite cu suspiciune, iar politicienii care s-au aflat ori se află la putere n-au învățat să citească, în textele critice argumentate și *independente*, dimensiunea lor civică implicită".

Mircea Vasilescu, *Critica puterii*, în „Dilema", august 2001

7. Un cotidian i-a invitat odată pe cititorii săi să spună câtă veridicitate acordă sondajelor de opinie. Iată patru din răspunsurile primite:

a. *„Rezultatele sondajelor de opinie sunt măsluite de cei care le-au comandat, aburind și mai mult <cetățeanul turmentat>, care nu mai știe ce să creadă".*
b. *„Nu, nu am încredere în sondajele de opinie".*
c. *„Nu am încredere. De multe ori, chiar și cei care le solicită le contestă".*
d. *„Nu am avut, nu am și nici nu voi avea niciodată încredere până când inima mea nu va simți că așa este corect. Până acum nu s-a întâmplat. Să le fie rușine celor de la centralele de sondaj. Au fost și sunt mânjiți de putere".*

Arătați care din aceste răspunsuri sunt însoțite de – să le spunem – justificări și care nu. La cele de primul fel, deosebiți cazurile în care se oferă *argumente*, de cele în care sunt indicate mai degrabă *motive* subiective; apar cumva acestea două amestecate în vreunul din răspunsuri?

Dacă v-ați fi aflat printre cititorii dispuși să răspundă la întrebarea de mai sus, ați fi răspuns prin „Da" sau prin „Nu" (eventual cu precizări în plus)? Cu ce argumente v-ați fi putut susține răspunsul dat?

8. Comentați câteva din pasajele argumentative de mai sus – de la punctul 6 – după următoarea schemă:

– specificarea **opiniei** care face obiectul argumentării din respectivul pasaj,
– identificarea **tezei** argumentatorului, adică a atitudinii sale față de opinia în discuție,
– **reformularea în cuvinte proprii** a argumentării din pasajul respectiv, fără a-i modifica teza și modul de susținere a acesteia,

– o sumară **evaluare** a pertinenței și forței argumentelor produse în favoarea tezei.

Gândiți-vă dacă nu cumva ați întâlnit și alte argumentări care au, măcar în linii mari, același obiect cu una sau alta dintre argumentările de aici și dacă în ele era susținut același punct de vedere sau unul diferit.

9. Faceți același lucru cu următoarea argumentare cuprinsă într-o scrisoare a unui cititor către un cotidian:

> „De ce minorii nu au drept de vot? Pentru că se apreciază că numai de la o anumită vârstă (de majorat) oamenii au discernământul necesar pentru a judeca și aprecia lucrurile la justa lor valoare și, deci, a vota în deplină cunoștință de cauză. Dar discernământul nu este un dat numai al vârstei și, deci, numai al trăirii personale, ci, desigur, și al modului în care are loc această trăire și îndeosebi este influențată în mare măsură de cultură. Și atunci, de ce la alegeri se face abstracție de nivelul de cultură?
>
> Pentru a repara măcar în parte această nedreptate, propun să se instituie dreptul de vot multiplicat în raport cu nivelul de cultură al votantului (...). Votul celui care a absolvit cursul primar ar putea valora cât două voturi, al celui care a absolvit liceul (sau echivalent) ar putea valora cât trei voturi, iar al celui cu studii superioare ar putea valora, de exemplu, cât patru sau cinci voturi (...). În acest fel alegerile ar reflecta în mai mare măsură discernământul exprimat în alegeri. În plus, așezarea la baza votului a nivelului de cultură al votantului ar ridica în fapt prețuirea culturii, făcând-o și în realitate prioritate națională, cu efecte benefice prin descurajarea abandonului școlar, fără prea multă cheltuială".

Este recomandabil să vă formulați în scris constatările și aprecierile despre această din urmă argumentare și să revedeți totdată ce atitudine ați adoptat mai înainte față de propoziția (f) din lista de la punctul 1 de mai sus. Menționați, în particular, dacă și în ce măsură argumentarea din scrisoarea cititorului v-a convins de îndreptățirea punctului de vedere susținut în ea. În caz că v-a convins, întrebați-vă cum se face că legiuitorul nu s-a gândit la oportunitatea modificării legislației electorale în sensul sugerat de autorul scrisorii. (Ori, dacă s-a gândit, de ce nu a agreat-o). Iar în caz că nu v-a convins, întrebați-vă dacă argumentarea cititorului nu are cumva, totuși, un „sâmbure rațional". În acest caz, indicați temeiurile care credeți că s-ar putea aduce *împotriva* propunerii făcute de el și explicați de ce considerați că acestea au mai multă greutate decât cele invocate în favoarea propunerii sale. (Mai târziu, după o mai bună familiarizare cu diferite aspecte ale argumentărilor, veți fi invitați să revedeți argumentarea citată aici și să constatați cum vi se va înfățișa ea atunci).

Secţiunea II

TIPURI DE ARGUMENTĂRI DUPĂ DIFERITE CRITERII

Am văzut, în cap. IV, că argumentările pot fi clasificate după mai multe criterii, între care:

(A) Caracterul opiniei în favoarea sau împotriva căreia se argumentează. Se disting sub acest aspect, fără pretenţie de exhaustivitate: (a) argumentări cu teză factuală sau „teoretică", adică privitoare la adevărul sau acceptabilitatea unor propoziţii despre fapte sau evenimente din trecut, prezent sau viitor, despre existenţa de relaţii cauzale sau de alt fel între clase de fenomene naturale, sociale sau psihice etc.; (b) argumentări ce au ca teze judecăţi de valoare, adică evaluări în termeni de bun/rău, drept/nedrept, moral/imoral, echitabil/inechitabil, legitim/nelegitim, benefic/dăunător, valoros/lipsit de valoare etc.; (c) argumentări cu teză acţională sau pragmatică, adică privitoare la ceea ce ar trebui sau nu ar trebui făcut, recomandări de acţiuni sau abţineri, propuneri de măsuri practice, de „politici". Câte o argumentare mai amplă şi mai complexă poate consta din câte două sau mai multe sub-argumentări diferite între ele după caracterul opiniei la care se referă.

(B) Relaţia dintre argumentator şi auditoriu. Deosebim, din acest punct de vedere, argumentări monologale, unde cele două roluri nu alternează în cursul argumentării, şi argumentări dialogale, unde participanţii sunt, rând pe rând, argumentatori şi destinatari ai argumentării.

(C) Atitudinea pozitivă sau negativă a argumentatorului faţă de opinia care face obiectul argumentării; deosebim, în acest sens, între argumentări pro *şi argumentări* contra, *adică între argumentări ce susţin opinia în cauză şi cele ce o combat. Altfel spus, între argumentări pozitive şi argumentări polemice. Există, firește, şi argumentări în care se oferă, deopotrivă, temeiuri în sprijinul unei opinii, şi obiecţii împotriva opiniei sau opiniilor alternative.*

(Se pot face şi alte clasificări ale argumentărilor, dar aici să rămânem la cele menţionate).

1. Pentru fiecare din argumentările reproduse în secţiunea precedentă, încercaţi să stabiliţi cărui tip îi aparţine după cele trei criterii indicate aici. La cazurile care vi se par mai anevoie de clasificat, discutaţi de ce natură este dificultatea şi de unde provine.

2. Faceţi acelaşi lucru cu următoarele exemple:

2.1 „Este în interesul tuturora nu numai să nu se săvârşească infracţiuni, dar şi ca ele să fie tot mai rare în raport cu mărimea răului pe care îl pricinuiesc societăţii. Deci obstacolele care îi fac pe oameni să dea înapoi de la săvârşirea infracţiunilor trebuie să fie cu atât mai puternice cu cât sunt acestea mai potrivnice binelui public şi cu cât sunt mai puternice îndemnurile care îi împing către ele. Ca atare, trebuie să existe o proporţie între infracţiuni şi pedepse".

Cesare Beccaria, *Despre infracţiuni şi pedepse*

2.2. „O simplă dojană e mai bună decât ocara. Căci dojana e binevoitoare şi prietenoasă, pe când ocara este aprigă şi jignitoare prin violenţa ei, cea dintâi îndreaptă pe cei ce cad în greşeală, pe când cealaltă doar îi îndârjeşte".

Epictet, *Fragmente*

2.3 „Ceea ce se predă în această facultate ar trebui să depindă integral de ceea ce-i interesează pe studenţi. În fond, consumul de cunoştinţe seamănă în societatea noastră cu consumul a indiferent ce altceva. Profesorul e vânzătorul, studentul e cumpărătorul. Cumpărătorii sunt cei ce stabilesc ce anume vor să cumpere, aşadar studenţii ar trebui să fie cei care determină ce anume vor să înveţe".

(Exemplu dintr-un manual de *Gândire critică*)

2.4 „Propun deci să acceptăm că foetusul este, din momentul concepţiei, o persoană. Dacă admitem acest lucru, cum continuă argumentul /celor ce resping dreptul femeilor la avort/ ? După câte înţeleg, cam în felul următor. Orice persoană are drept la viaţă. Deci foetusul are drept la viaţă. Fără îndoială că mama are dreptul să decidă ce se va întâmpla în şi cu corpul ei; toată lumea va admite acest lucru. Dar cu siguranţă că dreptul la viaţă al unei persoane este mai puternic şi mai stringent decât dreptul mamei de a decide ce se întâmplă în şi cu corpul ei – şi deci contează mai mult. Prin urmare, foetusul nu poate fi ucis; nu se poate face un avort".

J. J. Thomson, *O pledoarie pentru avort*

2.5. „Întrucât caracterul oricărui popor sau al oricărui neam străin nu implică în principiu nici o limitare morală în virtutea căreia am putea considera *a priori* că un străin este mai rău decât oricare dintre conaţionalii noştri, nu există nici un temei moral pentru inegalitatea naţională. Cerinţa generală a altruismului: iubeşte pe celălalt ca pe tine însuţi şi pe celălalt popor ca pe propriul tău popor, îşi păstrează aici toată vigoarea. Nu încape îndoială, fenomenul *urii interetnice* trebuie condamnat ca un act esenţialmente anticreştin, contrazicând în mod direct norma necondiţionată".

Vladimir Soloviov, *Îndreptăţirea binelui*, cap. X, secţ.I.

2.6. „Cei ce fac deosebire între intoleranţa civilă şi intoleranţa teologică, după părerea mea, se înşală. Aceste două feluri de intoleranţă sunt inseparabile. E cu neputinţă să trăieşti în pace cu oameni pe care-i socoteşti sortiţi iadului; a-i iubi ar însemna să urăşti pe Dumnezeul care-i pedepseşte; este absolut necesar ca ei să fie ori convertiţi, ori pedepsiţi. Pretutindeni unde intoleranţa teologică este admisă, e cu neputinţă ca ea să nu aibă şi vreun efect de ordin civil, suveranul nu mai este suveran, nici măcar pământesc: din acel moment, preoţii sunt adevăraţii stăpâni, iar regii nu mai sunt decât slujitorii lor.

Astăzi, când nu mai există şi nici nu mai poate exista o religie naţională, trebuie tolerate toate religiile care le tolerează pe celelalte, în măsura în care dogmele lor n-au nimic potrivnic datoriilor cetăţeanului".

J.-J. Rousseau, *Contractul social,* III, cap.viii.

2.7 „*Adeodatus.* Acum înţeleg, şi consimt întru totul, că între cuvânt în genere şi nume (substantiv) este aceeaşi deosebire ca între animal şi cal.

Augustin. Ştii, de asemenea, că atunci când spunem <animal>, una este acest substantiv de trei silabe, rostit prin viu grai, şi alta ceea ce el semnifică.

Ad. Am recunoscut-o încă mai demult, în privinţa tuturor semnelor şi a lucrurilor semnificabile.

Aug. Dar toate cuvintele îţi par că semnifică altceva decât ceea ce sunt ele, precum acest cuvânt trisilabic, <animal>, nu înseamnă defel acelaşi lucru cu ceea ce este el însuşi?

Ad. Nu, desigur; căci atunci când spunem <semn>, acesta semnifică nu numai celelalte semne, oricare ar fi ele, ci şi pe sine, şi cuvântul, şi toate cuvintele sunt, fără îndoială, semne.

Aug. Dar cu acest termen de două silabe, <cuvânt>, nu se întâmplă la fel? Căci dacă prin el se semnifică tot ce se rosteşte cu voce articulată şi cu un înţeles oarecare, atunci este el însuşi cuprins în această categorie.

Ad. Aşa este.

Aug. Şi cu <numele> nu se întâmplă la fel? Căci pe de o parte el semnifică numele de toate genurile, pe de alta însuşi <nume> e un nume de gen neutru. Iar dacă te-aş întreba ce parte a vorbirii este numele /altfel spus, cărei părţi de vorbire îi aparţine cuvântul <nume> - n.n./, mi-ai putea răspunde cum trebuie altceva decât /că este/ nume /adică substantiv – n.n/?

Ad. Adevărat spui.

Aug. Sunt, prin urmare, semne ce, printre alte lucruri pe care le semnifică, se semnifică şi pe ele însele.

Ad. Într-adevăr.

Aug. Dar tot aşa îţi pare şi acest cuvânt de patru silabe, <conjuncţie>?

Ad. Câtuşi de puţin; căci lucrurile pe care acesta le semnifică nu sunt nume (substantive), el însă este nume (substantiv)".

Sf. Augustin, *De magistro*, cap. IV

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Secţiunea III

ANALIZA TEXTELOR ARGUMENTATIVE. CONFIGURAŢII LOGICE (MACROSTRUCTURI) ALE ARGUMENTĂRILOR. REPREZENTAREA LOR PRIN DIAGRAME BEARDSLEY-THOMAS.

Analiza textelor argumentative, aşa cum a fost discutată şi ilustrată în cap. V, cuprinde separarea părţii propriu-zis argumentative de eventualele adausuri neargumentative, identificarea tezei, demarcarea aserţiunilor distincte din care constă argumentarea, în fine trasarea legăturilor logice dintre ele, legături ce conduc de la premisele „ultime" (punctele de plecare) la teză. Un element de sprijin în această operaţie îl constituie indicatorii verbali ai argumentării (IVA) prezenţi în text. Numerotând aserţiunile din care constă textul, în ordinea în care apar în el, configuraţia logică de ansamblu a oricărei argumentări poate fi redată printr-o diagramă (modul de construire a diagramelor Beardsley-Thomas a fost explicat în cap. VI).

Când o argumentare este mai amplă şi mai complexă, sau când structura ei logică este mai opacă, se recomandă, la analiză, extragerea din text şi formularea separată a aserţiunilor componente.

De analiza logică a textelor argumentative ţine şi evidenţierea eventualelor componente subînţelese, care fie fac parte dintre punctele de plecare ale argumentării, fie sunt concluzii intermediare lăsate neformulate. Reconstituirea acestor componente tacite este uneori uşoară, alteori mai anevoioasă şi problematică.

Dacă folosiţi exerciţiile de aici în cadrul unui seminar, este indicat să comparaţi modul dumneavoastră de analiză cu cele ale colegilor şi să discutaţi împreună despre deosebirile constatate.

1. Analizaţi, în modul sugerat adineauri, câteva din textele argumentative prezentate în secţiunile I şi II. Pentru început, este recomandabil să analizaţi argumentări scurte şi simple, cum sunt (6.6) şi (6.10) din secţiunea I, sau (2.2), (2.4) şi (2.5) din secţiunea II, apoi altele, mai complexe. Formulaţi explicit eventualele dificultăţi pe care le-aţi întâmpinat cu acest prilej, întrebaţi-vă de unde provin şi comentaţi-le.

2. Analizaţi, sub aspectul configuraţiei lor logice, textul argumentativ din paragraful 9 al secţiunii I, apoi următoarele trei; evidenţiaţi mai întâi, prin subliniere, IVA care apar în ele.

2.1 „Participarea la plăcerea altuia este de regulă interesată; chiar și în cazul unui bătrân care se molipsește de veselia unui copil, caracterul altruist al unui asemenea sentiment este îndoielnic. Oricum, bătrânul respectiv are plăcerea de a-și evoca propria sa copilărie senină. Dimpotrivă, orice sentiment profund de milă, trezit de suferința altuia – morală sau fizică – este dureros pentru cel care îl trăiește și deci contravine egoismului său, ceea ce reiese deja din faptul că adevărata compasiune pentru ceilalți tulbură bucuria noastră intimă, ne întunecă dispoziția de veselie, adică se dovedește a fi incompatibilă cu starea de satisfacție egoistă. Așadar, *compasiunea* sau mila autentică nu poate avea o motivație meschină și se prezintă ca un sentiment pur altruist, în contrast cu *participarea la bucurie* sau la *desfătare*, care este o stare difuză și eterogenă (în sens moral)".

Vladimir Soloviov, *Îndreptățirea binelui*, cap. III

2.2 „Individul e supus unor numeroase reguli și legi te tot felul, care îi limitează activitatea, îi determină precis sfera de manifestare și la nevoie sancționează faptele sale fie prin pedepse, fie prin aprecierile pe care le face opinia publică. Prin urmare, avem pe de o parte legi veritabile cu sancțiuni juridice constrângătoare, iar pe de alta obiceiuri și norme cu sancțiuni morale psihologice. Și e necesar să fie așa, deoarece altminteri n-ar mai fi posibilă conviețuirea oamenilor laolaltă. Orice societate, cât de primitivă ar fi, impune anumite reguli de conduită, căci nu există societate care să nu constea din raporturi reciproce dintre oameni, or, pentru o normală funcționare a societății indivizii trebuie să se adapteze, să-și comprime unele din înclinațiile lor naturale, să se supună legilor. *Autoritatea* și *legea* sunt supoziții fundamentale pentru existența societății. Deci regulile morale și legile au o origine comună – societatea(...)".

Petre Andrei, *Sociologia politicii*, cap. VII

2.3 „Poporul se pricepe de minune să aleagă pe cei cărora trebuie să le încredințeze o parte oarecare din puterea sa. Pentru aceasta el nu are decât să se călăuzească după lucruri pe care nu le poate ignora și după fapte evidente. El știe foarte bine că cutare bărbat a fost adesea în război și că acolo a avut cutare sau cutare izbânzi: el este deci foarte capabil să aleagă un comandant de oaste. El știe că un judecător este zelos, că mulți oameni pleacă mulțumiți de la tribunalul său și că nimeni nu l-a dovedit vinovat de corupție: aceasta îi este de ajuns ca să aleagă un praetor. El a fost impresionat de luxul sau de bogățiile unui cetățean: aceasta îi este de ajuns ca să poată alege un edil. Toate acestea sunt fapte de care el află mai bine în for decât un monarh în palatul său. /*Notă*. Montesquieu se referă aici la republica romană, unde magistrații erau electivi: consulul comanda armata, praetorul administra justiția, edilii ofereau poporului jocuri/. Dar va ști el oare să conducă treburile obștești, să cântărească locurile, împrejurările favorabile, momentele potrivite, să se folosească de ele? Nu, el nu va ști acest lucru.

Dacă s-ar îndoi cineva de capacitatea naturală pe care o are poporul de a discerne meritul, ar fi de ajuns să-și arunce ochii asupra șirului neîntrerupt de alegeri uimitor de potrivite pe care le-au făcut atenienii și romanii; și acest lucru nu-l va pune, fără îndoială, nimeni pe seama întâmplării.

Se știe că la Roma, deși poporul dobândise dreptul de a încredința demnități plebeilor, el nu se putea hotărî să-i aleagă; și cu toate că la Atena, legea lui Aristides a îngăduit să se recruteze magistrați din toate clasele, nu s-a întâmplat niciodată, spune Xenophon, ca poporul de jos să pretindă acele funcțiuni care puteau să aibă însemnătate pentru salvarea sau gloria sa".

Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, I, cartea II, cap. II.

Notă. Analizând argumentarea lui Montesquieu de aici, destul de lungă și de stufoasă, este indicat să scoateți din text enunțurile componente și să le scrieți separat, unele sub altele, numerotându-le în ordinea în care apar. (Cu acest prilej le puteți și modifica, la nevoie, formularea – firește, păstrându-le nealterat înțelesul). Ea se pretează,

în fapt, la *două* moduri de analiză întrucâtva diferite (dar compatibile între ele). Încercați să le descoperiți singuri, apoi comentați prin comparație avantajele fiecăruia din ele.

3. Construiți diagrame pentru configurațiile logice ale argumentărilor din următoarele două texte foarte simple:

3.1. Marian nu poate fi tatăl lui Dănuț; pentru că Marian are grupa sangvină 0, iar Dănuț grupa AB, or se știe că un copil cu grupa sangvină AB nu poate avea ca tată un bărbat cu grupa sangvină 0.

3.2. „Lucrurile care nu ne dau nici înălțare sufletească, nici încredere, nici liniște nu sunt bunuri. Bogăția însă și sănătatea și celelate de acest fel nu-ți acordă nimic dintr-astea; așadar nu sunt bunuri". (Argumentare atribuită stoicului Posidonius de către Seneca, în *Scrisori către Luciliu*).

4. Construiți diagrame pentru fiecare din textele argumentative pe care le-ați analizat la exercițiile 1 și 2 din prezenta secțiune. Dacă pentru vreuna din ele vi se pare că sunt posibile două moduri de analiză diferite, construiți pentru fiecare din ele diagrama potrivită, apoi comparați între ele cele două diagrame.

5. Recitiți argumentarea de mai înainte (secțiunea I, fragmentul 6.6) a lui Montesquieu privitoare la legea romană care îngăduia magistraților să primească daruri, apoi întrebați-vă dacă în ea sunt folosite premise subînțelese și cum le-ați formula dacă s-ar cere să le explicitați. În fine, reprezentați configurația ei logică printr-o diagramă, introducând în aceasta și literele atașate premiselor reconstituite.

6. Determinați și numerotați în ordine enunțurile din care constau următoarele scurte texte argumentative și trasați, la fiecare din ele, legăturile logice dintre enunțurile componente. Apoi întrebați-vă dacă în una sau alta dintre argumentări se apelează și la premise subînțelese; în caz că da, reconstituiți aceste premise așa cum vi se pare mai plauzibil și explicați de ce argumentatorii au socotit potrivit să le lase neenunțate.

6.1 „Este bună învățătura celor care interzic să faci ceva de care te îndoiești dacă e drept sau nedrept. Căci dreptatea strălucește prin sine însăși, iar îndoiala arată că te gândești la o nedreptate".

Cicero, *Despre îndatoriri*

6.2 „Prietenia e mai presus decât înrudirea, prin aceea că iubirea poate lipsi din înrudire, din prietenie însă nu; într-adevăr, dacă înlături iubirea, piere și ceea ce numim prietenie, dar înrudirea rămâne".

Cicero, *Despre prietenie*

6.3 „Înțelegerea naturii umane reclamă libertate, pentru că fără libertate va exista prea puțină diversitate, iar fără diversitate toate aspectele condiției umane vor fi puse pe seama unei naturi fixe și nu a înrâuririlor unei culturi particulare".

J. Feinberg, *Social Philosophy*

6.4 „Ori de câte ori vei încerca ceva, măsoară-te pe tine și, deopotrivă, lucrurile pe care le pregătești și pentru care te pregătești tu însuți; pentru că te face furios regretul unei acțiuni neîncheiate".

Seneca, *Despre mânie*, cartea a treia

7. În pasajul următor se poate vedea cum anume devine importantă pentru înțelegerea și judecarea critică a unei argumentări evidențierea unor premise subînțelese de argumentator, dar contestabile. După parcurgerea textului, formulați-vă în scris constatările și aprecierile.

„Fiind o investigare critică a criteriilor presupuse /de o practică umană sau de o poziție teoretică/, filosofia nu este niciodată pur descripitivă, ci întotdeauna, într-o măsură semnificativă, este și normativă sau prescriptivă. Nu-i de-ajuns să dai în vileag ce criterii sunt presupuse. Mai trebuie să descoperi și dacă ele sunt reciproc consistente, iar în caz că nu sunt, în ce fel ar trebui modficate. Odată făcut acest lucru, spunem nu numai ce este presupus în fapt, ci și ce anume trebuie presupus pentru a face ca gândirea și acțiunea noastră să fie consistente.

Un exemplu în acest sens este cercetarea de către Aristotel, în cartea I a *Politicii*, a instituției sclavajului la grecii din epoca sa. Ce anume – întreabă Aristotel – ar justifica folosirea unui om ca sclav? Ce anume este presupus în înrobirea de către cineva a unei alte ființe umane? Și răspunde că a folosi pe un om ca sclav înseamnă a-l folosi ca pe un simplu instrument, ceea ce ar fi justificat numai dacă omul cu pricina n-ar fi capabil să-și conducă singur propriile activități. Un om incapabil în acest sens – susține Aristotel – este sclav din fire iar înrobirea unui astfel de om ar fi îndreptățită. Atât spune Aristotel și asumă ca pe un lucru neproblematic că există astfel de oameni și că ei pot fi în mod îndreptățit folosiți ca „instrumente vii". Nu i-a trecut prin minte că, potrivit propriei sale teorii despre natura umană și despre etică, un asemenea om nu ar fi un agent responsabil și ar fi incapabil de virtute. Într-un cuvânt, la drept vorbind, nu ar fi om. Un individ atât de incapabil, chiar dacă ar fi să existe așa ceva, ar fi nefolositor ca sclav. Astfel, presupoziția sclavajului se dovedește inconsistentă, încât maxima că nici un om nu trebuie înrobit se vădește a avea bune temeiuri".

E. E. Harris, *Fundamentals of Philosophy*

BCU IASI/CENTRU

Secţiunea IV

TEHNICI DE ARGUMENTARE

Odată trasate, în urma analizei unei argumentări, legăturile logice dintre enunţurile textului prin care ea este formulată, urmează, pentru cine vrea să-şi facă o idee despre ţinuta şi valoarea ei, alte două întrebări: (a) de ce natură sunt toate aceste legături, (b) cât de tare, de solidă este fiecare din ele şi, finalmente, cât de bună este legătura dintre cele două „capete" ale argumentării – dintre teza ei şi premisele „ultime" folosite în sprijinul ei în acea argumentare. Prima din aceste întrebări priveşte ceea ce se cheamă tehnicile de argumentare *sau „toposurile" argumentative. Cea de a doua priveşte forţa probantă a acestor tehnici în cazul care ne interesează; căci, după cum am văzut în cap. IX din Partea I, fiecare din tehnicile argumentative poate fi utilizată mai bine sau mai puţin bine, eventual chiar defectuos, sofistic.*

Lăsăm această a doua întrebare pentru exemplele şi exerciţiile din secţiunea următoare, spre a ne concentra aici asupra celei dintâi: recunoaşterea tehnicilor argumentative folosite într-o argumentare dată. Un număr de astfel de tehnici au fost explicate în cap. VII. Am menţionat acolo şi faptul că într-o argumentare cât de cât complexă, cu concluzii intermediare, se pot găsi laolaltă câte două sau mai multe dintre aceste tehnici, folosite succesiv sau în combinaţie, câteodată chiar în legătură cu una şi aceeaşi propoziţie.

S-ar putea ca în unul sau altul din exemplele de mai jos, tehnica sau tehnicile de care se serveşte argumentatorul să nu se potrivească întocmai nici uneia din cele descrise în cap. VII; încercaţi şi în astfel de cazuri să caracterizaţi, în termeni generali, în ce mod îşi susţine el teza. Daţi atenţie şi aici eventualei prezenţe, în textele argumentative, a unor premise subînţelese; s-ar putea ca tocmai explicitarea lor să vă sugereze ce tehnici a folosit argumentatorul.

1. Identificaţi şi comentaţi pe scurt tehnica sau tehnicile de argumentare folosite în fiecare din următoarele exemple din secţiunile precedente: (6.5) – (6.8) din secţiunea I, (2.1) – (2.7) din secţiunea II, (3.1), (3.2) şi (6.1) – (6.3) din secţiunea III.

2. Faceţi acelaşi lucru în cazul următoarelor argumentări:

2.1. „Cine nu-şi dă seama că înfăţişarea, deprinderile, comportamentul, chiar şi majoritatea gesturilor copiii le iau de la părinţi? Asta nu s-ar întâmpla, dacă nu firea şi caracterul părinţilor, ci aspectul Lunii şi starea vremii ar influenţa naşterile. Dar faptul că cei născuţi în acelaşi minut sunt deosebiţi prin fire, viaţă şi soartă nu-i o dovadă clară că data naşterii nu influenţează cursul vieţii? Nu cumva e de crezut că nimeni n-a fost conceput şi născut odată cu Scipio Africanul? Căci cine a fost asemenea lui?"

2.2. „Nimic nu este mai contrar raţiunii şi ordinii universale decât hazardul; de aceea mi se pare că nici divinităţii nu-i este dat să ştie ceea ce se va întâmpla prin jocul hazardului sau al sorţii. Căci dacă ştie, înseamnă că acel lucru se va întâmpla negreşit. Şi dacă se va întâmpla negreşit, nu mai există hazard. Or, hazardul există. Prin urmare, nu pot fi presimţite cele ce survin la întâmplare. Dar dacă negi existenţa hazardului, afirmi şi pretinzi că tot ceea ce se întâmplă şi se va întâmpla a fost hărăzit din veci să existe; atunci trebuie să schimbi definiţia divinaţiei, pe care o numeai presimţirea lucrurilor întâmplătoare. Căci dacă nimic nu poate să se facă, să survină, să se întâmple fără să fi fost prestabilit din veci, înseamnă că şi viitorul vine la momentul sorocit; şi atunci cum poate să mai existe întâmplare? Iar dacă o înlături, care mai este obiectul divinaţiei, numită de tine presimţirea lucrurilor întâmplătoare?"

2.3. „Să ne ocupăm acum de prezicerile caldeenilor. Eudoxus, discipol al lui Platon şi, după aprecierea celor mai învăţaţi oameni, neîndoielnic cel mai renumit astrolog, a lăsat scris că e de părere să nu se dea crezare caldeenilor în ce priveşte prezicerea şi stabilirea vieţii cuiva după ziua de naştere. Şi Panaetius, singurul dintre stoici care a contestat prezicerile astrologilor, afirmă că Archelaus şi Cassandrus, cei mai mari astrologi ai vremii, contemporani cu el, deşi se pricepeau în toate problemele astrologiei, de acest tip de preziceri nu s-au folosit. Scylax din Halicarnas, prieten al lui Panaetius, cunoscător în astrologie şi cârmuitor al cetăţii sale, a respins cu totul această formă de divinaţie caldeeană".

2.4. „Consider că nu este nici măcar utilă cunoaşterea viitorului. Care ar fi fost viaţa lui Priam dacă ar fi ştiut din tinereţe sfârşitul bătrâneţilor sale? (...) Lui Marcus Crassus crezi că i-ar fi fost de folos să ştie, atunci când era în culmea gloriei şi a bunăstării, că după uciderea fiului său, Publius, după distrugerea armatei, îi va fi dat să piară ruşinos şi dezonorant, dincolo de Eufrat? Sau socoţi că Pompeius, după cele trei consulate, trei triumfuri, în plină glorie, s-ar fi bucurat să ştie că va fi ucis în acea singurătate egipteană după ce şi-a pierdut armata, şi că, după moartea lui, se vor întâmpla lucruri despre care nu pot vorbi fără durere? Dar de Cezar ce crezi? Cât de chinuit sufleteşte ar fi trăit, dacă ar fi ştiut dinainte că, în acel senat în care el îi numise aproape pe toţi, în sala lui Pompei, chiar în faţa statuii acestuia şi sub privirea atâtor centurioni ai săi, asasinat de cei mai de seamă cetăţeni, dintre care pe unii i-a acoperit de onoruri, va zăcea fără ca vreunul dintre prieteni, nici măcar dintre sclavi, să se apropie. Cu siguranţă, e mai utilă necunoaşterea nenorocirilor viitoare decât cunoaşterea lor".

(Toate aceste patru fragmente argumentative sunt luate din scrierea lui Cicero *Despre divinaţie*. Avem aici o bună ilustrare pentru cazurile în care în argumentări complexe, alcătuite din mai multe sub-argumentări, sunt utilizate mai multe tehnici argumentative).

2.5. „Opinia multor juriști teoreticieni şi practicieni, de la Cesare Beccaria /criminolog italian din sec. XVIII – n.n./ până astăzi este că pedepsirea promptă şi certă cu un anumit grad de severitate este un mijloc de descurajare mai eficace a omorului decât o pedeapsă de maximă severitate atunci când este incertă şi aplicată fără promptitudine. Cu toate că are şi ea nevoie de dovezi, această opinie posedă gradul de credibilitate pe care-l acordăm în mod normal spuselor unor indivizi ce relatează din experienţa lor de viaţă. Iar în absenţa unor dovezi concludente că pedeapsa capitală este o formă mai eficace şi/sau mai umană de pedepsire a omorului decât orice altă pedeapsă, nu mai rămâne nici un temei rezonabil de a o păstra".

Sidney Hook, *The Death sentence*, în R. L. Purtill (ed.), *Moral Dilemmas. Readings in Ethics and Social Philosophy*.

2.6. „Încurajarea disprețului față de lege este mai periculoasă pentru societate decât consumul ocazional de marijuana. O legislație severă împotriva marijuanei nu descurajează consumul acesteia, ci mai degrabă alimentează nesocotirea nu numai a legislației privitoare la droguri, ci și a legilor în general. Prin urmare, legile severe împotriva marijuanei sunt mai periculoase pentru societate decât activitatea pe care sunt menite să o împiedice.

A. Blakeslee, *Should marijuana be legalized?*

2.7. „Întrebarea care se pune este dacă segregarea copiilor din școlile comunale (*public schools)* doar pe temeiuri de rasă, chiar dacă facilitățile fizice și alți factori „tangibili" sunt la fel, îi privează pe copiii din grupul minoritar de șanse educaționale egale. Noi credem că da (...).

A-i separa doar din pricina rasei lor /pe copiii din școlile elementare și secundare/ de alții de aceeași vârstă și cu calificări similare dă naștere unui sentiment de inferioritate în ce privește statutul lor în comunitate, sentiment care le poate afecta în mod durabil modul de a gândi și de a simți. Efectul acestei separări este bine evidențiat de o constatare făcută în cazul Kansas: <...Politica de separare a raselor este de obicei interpretată ca indicând inferioritatea grupului de culoare. Sentimentul de inferioritate afectează motivația copilului de a învăța. Segregarea încuviințată de lege are, așadar, tendința de a retarda dezvoltarea educațională și mentală a copiilor de culoare și de a-i priva de unele din beneficiile de care ar avea parte într-un sistem școlar integrat din punct de vedere rasial>.

Oricare ar fi fost nivelul cunoștințelor psihologice în momentul procesului *Plessy vs. Ferguson*, această constatare este amplu susținută de autorități recente în materie".

(Din motivația unei hotărâri a Curții Supreme de justiție a S.U.A., în procesul *Brown vs. Board of Education of Topeka*, 347 U. S. 483 (1954).

2.8. „Dacă atunci când se conferă regulii <să nu minți> o valabilitate absolută, ce nu admite cu nici un chip existența unor excepții, prin minciună s-ar înțelege opusul adevărului în sensul lui deplin – nu numai real și formal, dar și preponderent ideal sau pur moral (adevăr a ceea ce s-ar *cuveni*), acest lucru ar fi corect și nu s-ar ivi nici un dubiu, căci este limpede că adevărul încetează să fie adevăr dacă, fie și într-un singur caz, te poți abate de la el. (...) În realitate însă, filosofii care insistă prea mult asupra funcționării fără excepții a regulii <să nu minți> se află ei înșiși în fals, limitând în mod arbitrar semnificația adevărului (în fiecare caz în parte) la o singură latură, și anume la cea reală sau, mai exact, la cea factuală, *luată izolat*. Prin adoptarea acestui punct de vedere se ajunge însă la o dilemă absurdă care poate fi ilustrată cu un exemplu uzitat și foarte clar: când cineva, neavând alte mijloace de a împiedica pe un ucigaș să-și prindă victima, o adăpostește în casa lui, și la întrebarea ucigașului dacă victima se află la el în casă răspunde cu un <nu>, iar pentru a fi și mai convingător, îi arată o altă încăpere, <ducându-l de nas>, atunci ne găsim în fața alternativei: minținд astfel, el s-a purtat fie conform datoriei morale, fie împotriva ei. În primul caz pare că este permis a se încălca porunca morală <să nu minți>, ceea ce lipsește morala de valabilitatea ei necondiționată și lasă deschisă o portiță pentru justificarea răului de orice fel; în cel de-al doilea caz, dacă omul respectiv a păcătuit prin minciună, reiese că datoria morală a sincerității îl obligă să devină un complice activ la crima ucigașului, ceea ce contravine deopotrivă rațiunii și simțului moral. Într-o asemenea abordare nu există cale de mijloc, căci este de la sine înțeles că refuzând să răspundă sau dând un răspuns evaziv, respectivul om ar întări bănuiala ucigașului și i-ar deconspira total victima.

După cum se știe, filosofii de talia lui Kant și Fichte care pledează pentru caracterul formal și absolut al al prescripțiilor morale consideră că nici în asemenea împrejurări minciuna nu este permisă; cel întrebat ar fi trebuit, deci, să-și îndeplinească datoria de a fi sincer fără să se gândească la consecințele de care, în opinia lor, el nu e răspunzător. Alți moraliști, care reduc întreaga moralitate le sentimentul de simpatie sau la principiul altruismului, socotesc că minciuna

este permisă şi chiar obligatorie în numele salvării şi binelui celor apropiaţi. Este un principiu excesiv de larg şi indefinit, care lasă deschisă calea abuzurilor de tot felul.

Cum se rezolvă totuşi această problemă: era obligat bietul om să mintă sau nu? Când ambii termeni ai unei dileme conduc, fiecare, la aberaţii, înseamnă că ceva este în neregulă în însăşi formularea ei. În chestiunea de faţă, această neregulă constă în sensul echivoc al cuvântului <minciună (mincinos, a minţi)>, care, în contextul dat, se întrebuinţează ca şi cum ar avea un singur înţeles sau că prin acesta s-ar subînţelege şi celălalt sens, ceea ce nu se întâmplă niciodată. Aşadar, în interiorul raţionamentului însuşi acest cuvânt-cheie este întrebuinţat într-un sens *fals* şi, în consecinţă, nu ne putem aştepta decât la concluzii false".

Vladimir Soloviov, *Îndreptăţirea binelui*, cap. V, secţ. VI.

3. Iată acum, redat aproape integral, un discurs argumentativ rostit în Parlament, într-o anumită ocazie, în februarie 1883, de către omul politic conservator P. P. Carp. Este vorba de o argumentare suficient de complexă, construită cu pricepere retorică, în care sunt folosite succesiv câteva tehnici de argumentare. Cel mai bine ar fi să le recunoaşteţi singuri şi să determinaţi care este rostul fiecăreia, în locul în care e folosită. Pentru cine simte, totuşi, nevoia unui mic ajutor – sau vrea să se verifice, după ce a lucrat singur – sugerăm să se gândească la tehnici precum invocarea unui caz paralel, argumentarea *ad hominem* legitimă, nesofistică, sprijinirea pe o relaţie cauzală (invocarea unei consecinţe nedorite pe care ar avea-o adoptarea unei anumite linii de acţiune).

„Ni se cere, d-lor, darea sub judecată a d-lui I. Brătianu înainte de toate ca un act de îndreptare, pentru ca să nu se mai poată repeta relele de cari am suferit.

Dar oare reţeta ce o daţi d-voastre lecuieşte ea răul?

Ca act de îndreptare s-a cerut darea în judecată a Ministerului Catargi şi acei cari o făceau ca un act de îndreptare – d. Blaremberg trebuie să ştie bine cine erau – ziceau că se deschide prin aceasta o eră de virtuţi. Unde e însă regimul virtuţii? (*Aplauze*). Ce s-a îndreptat în urma dării în judecată a lui Catargi? Oare s-a sfiit majoritatea d-lui Brătianu ca să facă ceea ce a făcut? Credeţi d-voastre că prin darea în judecată a d-lui I. Brătianu, aveţi să împiedicaţi pe un alt Brătianu, dacă ar voi să facă răul, să nu-l facă, sau pe o majoritate, dacă ar voi să facă răul, să nu-l facă? Prin urmare, d-lor, experienţa trecutului mă face să mă îndoiesc puţin de acest panaceu universal ce îl daţi, mă face să mă îndoiesc puţin că odată Ministerul Brătianu dat în judecată, nu are să mai fie nici un ministru rău în ţară şi nici o majoritate care să pună interesele sale personale mai presus decât adevăratele interese ale ţării. Înainte de toate, d-lor, trebuie să ne întrebăm un lucru: cine judecă şi cine e vinovatul? Între d-voastre, acei cari cereţi darea sa în judecată, nu văd unul care să nu fi avut a suferi de la dânsul, nu văd unul care să nu fi fost adversarul lui, nu văd unul care fără voia lui să nu aibă în adâncul inimii resentimentul luptei. Apoi aceştia sunt judecătorii? (...). Nu e unul, zic, care să nu fie adversar, nu e unul care în bună dreptate să nu poată fi recuzat, după toate principiile de drept. Cine e vinovatul?

Oare numai d. Brătianu este vinovat; oare pedepsind pe d. Brătianu, aţi pedepsit singurul şi adevăratul culpabil? Nu, d-lor, vinovat nu este numai d. Brătianu; şi ar fi o adâncă nedreptate dacă pedepsind pe dânsul aţi acoperi şi alte responsabilităţi; căci vinovate sunt înainte de toate majorităţile d-lui Brătianu (*Zgomot*). Şi ştiţi care era trista poziţiune a d-lui Brătianu, a d-lui Catargi şi care poate are să fie mult timp a guvernelor în ţară la noi? Să v-o spun eu: În ţară la noi, cel puţin până azi, putem zice că ideile cele mari, principiile generale erau comune tuturor partidelor, încât nu era nimic care să provoace între dânşii o luptă de idei, de convingeri; şi de aceea am văzut pe mulţi trecând, când într-un lagăr, când într-altul. Ca să-ţi faci o majoritate în asemenea condiţiuni, când n-ai puterea convingerii, când n-ai puterea principiului sau ideii, n-o

poți face decât pe alte căi. Când zic acestea, zic un adevăr pe care, desigur, istoria-l va contrasemna. La noi până astăzi am avut mai mult clientelă decât partide.

Ei, cum se ține clientela, d-lor? Clientela nu se ține decât satisfăcând-o.

Și acel ministru nenorocit care având, cu drept sau fără drept, ideea că este în stare să facă ceva în țara aceasta, și din țara aceasta, acel nenorocit pentru, ca să aibă majoritatea care-i trebuie, este de multe ori silit să facă concesiuni pe care conștiința sa le dezaprobă.

(...) Dacă noi vom pierde în lupte de animozități sterile cele mai bune din puterile și talentele noastre, nu ne va mai rămâne nici o forță când țara ne va cere să punem mâna la o adevărată lucrare și să dăm satisfacție cerințelor ei. Convingerea mea este cum că țara, cu toate greșelile d-lui I. Brătianu, așteaptă altceva de la d-voastre, decât darea lui în judecată...".

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Secţiunea V

EVALUAREA ŞI CRITICA ARGUMENTĂRILOR; DAREA ÎN VILEAG A PROCEDEELOR SOFISTICE. ARGUMENTĂRI ŞI CONTRAARGUMENTĂRI

După cum s-a explicat mai înainte, în cap. IX, în evaluarea unei argumentări se impun a fi examinate înainte de toate următoarele trei elemente: (a) acceptabilitatea „punctelor de plecare", adică a enunţurilor care în cadrul ei îndeplinesc doar funcţia de premise, nefiind sprijinite pe alte enunţuri; (b) adecvarea legăturilor logice în toate punctele unde unele enunţuri sunt susţinute cu ajutorul altora şi, finalmente, adecvarea legăturii logice dintre teză şi punctele de plecare, adică „premisele ultime" ale argumentării – cele vizate la punctul (a); (c) necircularitatea, adică independenţa – la fiecare pas inferenţial - a acceptabilităţii premiselor faţă de acceptabilitatea concluziei susţinute cu ajutorul lor.

Mai pot conta apoi, în evaluarea critică a unei argumentări, şi considerente precum claritatea cu care sunt formulate teza şi argumentele aduse în sprijinul ei, ordinea în care sunt dispuse argumentele, adecvarea la particularităţile auditoriului vizat, modul de folosire a resurselor expresive ale limbajului pentru susţinerea atenţiei auditoriului şi potenţarea adeziunii sale la teza argumentatorului ş. a.

În critica argumentărilor pot fi vizate câte unul sau mai multe dintre aceste aspecte. În legătură cu cerinţele (a), (b) şi (c) de mai sus, se întâmplă ca în argumentări să fie detectate procedee incorecte, adică sofisme şi paralogisme.

Fragmentele oferite în cele ce urmează sunt de mai multe feluri. Unele prezintă, în paralel, argumentări având acelaşi obiect, dar teze diferite sau chiar opuse. Menirea acestor exemple este de a ilustra că în sfera opinabilului se poate argumenta raţional pro şi contra. Acestei situaţii i se subsumează cea în care cineva dezvoltă o contraargumentare la o argumentare a altcuiva. Alte fragmente cuprind critici la adresa unor argumentări, în particular imputări de procedee sofistice; în cazul lor este indicat să vă întrebaţi dacă aceste imputări vi se par convingătoare, eventual şi dacă aţi fi simţit singuri, la o lectură mai atentă, că în argumentarea cu pricina există ceva dubios. Uneori este prezentată doar câte o contraargumentare la teza unei argumentări care nu este citată, cititorul fiind atunci invitat să se gândească singur ce s-ar putea spune în sprijinul acelei teze. Alteori, în fine, sunt reproduse argumentări în privinţa cărora cititorul este invitat să se pronunţe singur, după ce a parcurs exerciţiile din secţiunile precedente, eventual şi să încerce să contraargumenteze. Chiar şi în cazul

argumentărilor care ni se par solide şi a căror teză o împărtăşim, este câteodată indicat, în chip de exerciţiu, să încercăm contraargumentări, asumându-ne postura cuiva care împărtăşeşte o opinie diferită de a noastră. S-ar putea să descoperim astfel că temeiurile pe care se sprijină anumite credinţe ale noastre sunt unilaterale sau mai puţin convingătoare decât ni s-au părut iniţial şi că, nu odată, şi cei ce gândesc altfel decât noi au temeiuri rezonabile pentru credinţele lor, astfel încât, prin dialog şi confruntare raţională de opinii, am putea avea de câştigat şi noi şi ei.

1. Comparaţi între ele următoarele două argumentări, care au acelaşi obiect dar adoptă şi susţin în privinţa lui poziţii diferite, oferind, fiecare, argumente; recunoaşteţi tehnicile de argumentare folosite în fiecare din ele şi apreciaţi care din cele două argumentări vi se pare mai convingătoare. Ambele aparţin, de altfel, unor gânditori de orientare liberală, avocaţi ai toleranţei şi ai neintervenţiei statului în chestiuni de credinţă religioasă.

„Susţin că puterea magistratului nu se extinde până la stabilirea canoanelor de credinţă sau a formelor de cult prin forţa legii. Căci legile sunt total lipsite de forţă fără pedepse, iar pedepsele în acest caz nu sunt de nici un folos, nefiind potrivite pentru convingerea minţii. Nici jurământul religios, privind canoanele de credinţă, nici conformarea faţă de vreun cult exterior nu poate fi eficientă în mântuirea sufletelor, cum s-a arătat deja, în afara cazului în care adevărul primului şi acceptarea celuilalt faţă de Dumnezeu ar fi crezute pe de-a întregul de aceia care jură şi practică astfel. Iar pedepsele nu sunt în nici un fel capabile să producă o asemenea credinţă. Numai cunoaşterea şi dovezile pot produce schimbări în convingerile oamenilor; iar această cunoaştere nu poate în nici un fel proveni din suferinţă corporală sau din vreo altă pedeapsă exterioară (...).

(...) Acele păreri care neagă existenţa lui Dumnezeu nu trebuie tolerate nicicum. Promisiunile, înţelegerile şi jurămintele, care sunt legăturile societăţii omeneşti, nu pot avea vreo forţă asupra unui ateu. Îndepărtarea de Dumnezeu, fie şi numai cu gândul, rupe toate aceste legături. De asemenea, aceia care prin ateismul lor subminează şi distrug orice religie, nu pot avea nici un motiv religios pentru care să ceară privilegiul toleranţei. În ceea ce priveşte alte opinii practice, deşi nu sunt cu totul în afară de orice eroare, dacă nu tind să impună stăpânirea asupra altora sau inviolabilitatea civilă a bisericii în care sunt propovăduite, nu există nici un motiv pentru care ele să nu fie tolerate".

John Locke, *Scrisoare despre toleranţă*

„Există – se susţine – anumite convingeri care sunt atât de utile, ca să nu spunem indispensabile, bunei stări a oamenilor, încât cârmuirea are datoria să susţină aceste convingeri la fel cum are datoria să apere oricare dintre celelalte interese ale societăţii (...). Acest mod de a gândi face din justificarea îngrădirilor puse asupra dezbaterii nu o chestiune privind adevărul opiniilor, ci o chestiune privind utilitatea lor, legănându-se astfel cu speranţa că ar fi scăpat de răspunderea pe care o implică pretenţia de a fi un judecător infailibil al tuturor opiniilor. Cei care, prin aceasta, ajung să se simtă mulţumiţi nu observă că pretenţia de infailibilitate nu face astfel altceva decât să dispară dintr-un punct pentru a reapărea în altul. Utilitatea unei opinii este ea însăşi o chestiune de opinie: contestabilă, discutabilă şi necesitând dezbatere în aceeaşi măsură ca şi opinia însăşi (...).

Pentru a da o exemplificare mai completă a greşelii care se face atunci când se interzice audierea unor opinii pe care în sinea noastră le condamnăm, este de dorit să ne oprim cu discuţia noastră asupra unui caz concret; şi prefer să aleg cazurile care îmi sunt cel mai opuţin favorabile, acelea în care există, atât sub aspectul adevărului, cât şi sub cel al utilităţii, cele mai puternice argumente împotriva libertăţii de opinie. Să presupunem că

cineva contestă credința în Dumnezeu și în viața de dincolo, sau vreuna dintre doctrinele morale îndeobște acceptate (...). Oricât de ferm ar fi convins cineva, nu numai de falsitatea, dar și de urmările periculoase, nu numai de urmările periculoase, dar și – ca să folosesc niște expresii pe care le dezaprob total – de imoralitatea și impietatea unei opinii, totuși, dacă în virtutea acestei aprecieri, care rămâne o apreciere personală chiar și atunci când se sprijină pe opinia publică din țara respectivă sau din vremea respectivă, acel cineva împiedică audierea celor ce se pot spune în apărarea opiniei respective, atunci el dovedește că își atribuie o anumită infailibiitate. Iar în cazul în care opinia este numită imorală sau lipsită de pietate, această presupunere, departe de a fi mai ferită de obiecții sau mai puțin periculoasă, joacă de fapt rolul cel mai nefast. Căci tocmai în asemenea cazuri membrii unei generații comit acele greșeli îngrozitoare ce stârnesc uimirea și oroarea posterității. Tocmai printre cazurile de acest fel vom găsi memorabile exemple istorice de folosire a brațului legii pentru nimicirea celor mai buni oameni și a celor mai generoase concepții; cu un regretabil succes în ce-i privește pe oameni, în timp ce unele dintre concepțiile vizate au supraviețuit pentru a fi invocate apoi – parcă în bătaie de joc – în apărarea unor conduite asemănătoare față de cei aflați în dezacord cu *ele* sau cu interpretarea lor obișnuită".

J. S. Mill, *Despre libertate*, cap. II.

Legat de ceea ce face obiectul celor două argumentări citate, luați în considerare și următorul fragment argumentativ, dintr-un autor de asemenea liberal:

„Oricare ar fi modul în care un guvern intervine în tot ceea ce se referă la religie, el nu poate face decât rău.

Face rău atunci când vrea să mențină religia împotriva spiritului critic, fiindcă autoritatea nu poate acționa supra convingerilor; ea nu acționează decât asupra intereselor. Favorizându-i doar pe aceia care nu profesează decât părerile consacrate, ce poate ea câștiga? Îndepărtarea celor care-și mărturisesc gândirea personală, deci a celor care sunt, cel puțin, sinceri; ceilalți știu să-i eludeze precauțiunile prin minciuni facile. Aceste măsuri de precauție îi ating pe cei scrupuloși, dar nu au nici o putere asupra celor care sunt deja corupți sau sunt pe cale să devină.

Care sunt de fapt resursele de care dispune un guvern pentru a favoriza o anumită opinie? (...). Va restrânge libertatea scrisului, a vorbitului, a elocinței, a raționamentului, a ironiei sau chiar a declamației? Iată-l angajat pe un drum nou: nu mai e preocupat să favorizeze sau să convingă, ci să înăbușe ori să pedepsească; gândește oare că legile sale vor putea cuprinde toate nuanțele și se vor putea adapta cu precizie fiecărui caz? Dacă măsurile sale represive vor fi blânde, nu vor fi respectate; vor irita fără să intimideze. Dacă vor fi severe, guvernul se va transforma într-un guvern de persecuție. Odată pornit pe panta aceasta alunecoasă și rapidă, zadarnic va mai încerca să se oprească".

Benjamin Constant, *Principii de politică*, cap. XVII

2. Faceți același lucru ca la punctul (1) în cazul următoarelor două argumentări, privitoare ambele la originea statului:

„O cetate se naște, – am zis eu /Socrate/ – după câte cred, deoarece fiecare dintre noi nu este autonom, ci duce lipsă de multe. Oare crezi că există altă pricină pentru întemeierea unei cetăți?"

„Deloc alta" – zise el /Adeimantos/.

„Astfel, fiecare îl acceptă pe un al doilea, având-l în vedere pe un al treilea și având nevoie de al patrulea, iar strângându-se mulți într-un singur loc spre a fi părtași și a se întrajutora, ne fac să dăm sălașului comun numele de cetate, nu?"

„Întocmai".

„Fiecare dă ceva altuia, dacă aşa stau lucrurile, sau ia ceva, socotind că este mai bine pentru sine?"

„Desigur".

Dar prima şi cea mai mare dintre nevoi este asigurarea hranei în vederea existenţei şi a vieţii".

„Absolut".

„A doua este nevoia de locuinţă, a treia cea de îmbrăcăminte şi de cele asemănătoare".

„Aşa este".

„Să vedem cum va ajunge cetatea să le asigure pe acestea. Odată, îl va avea pe agricultor, apoi pe constructor, apoi pe ţesător? Sau vom adăuga acolo şi pe cizmar şi pe încă un meseriaş dintre cei ce se îngrijesc de nevoile trupului?"

„Desigur". Etc.

Platon, *Republica*, 369 *b–d*

„După cum roiurile de albine nu se constituie pentru a fabrica faguri, ci fabrică faguri pentru că albinele sunt sociabile, la fel şi oamenii, dar într-o măsură mult mai mare, asociindu-se datorită naturii lor, dovedesc îndemânare în acţiune şi cuget. (...). Nu este adevărată părerea unora, potrivit căreia oamenii s-au unit în comunităţi doar din necesităţile vieţii, anume pentru a dobândi, în conformitate cu cerinţele naturii, ceea ce n-au putut obţine fără ajutorul altora. Iar dacă am putea satisface necesităţile noastre alimentare şi de trai cu un soi de baghetă magică, cei mai inteligenţi dintre noi s-ar consacra oare integral cunoaşterii şi ştiinţei, fără a mai avea nici o altă preocupare? În nici un caz. Căci ar dori deopotrivă să scape de singurătate şi să găsească un tovarăş de studiu, pe care să-l instruiască sau de la care să ia lecţii, pe care să-l asculte, căruia să-i vorbească".

Cicero, *Despre îndatoriri*, I, 45.

Dacă sunteţi familiarizaţi, din alte scrieri, mai recente, de filosofie politică sau juridică, cu problema care face obiectul celor două argumentări reproduse aici, evaluaţi-le pe acestea şi prin prisma teoriilor mai noi despre stat şi drept.

3. Următorul pasaj cuprinde, după cum e uşor de văzut, o contraargumentare, fără a prezenta pe larg – de bună seamă pentru că le presupune cunoscute sau uşor de bănuit – argumentele pe care se sprijină punctul de vedere pe care ea îl combate. Încercaţi să completaţi, pe baza a ceea ce aţi mai citit pe această temă sau reflectând singuri, argumentele *în favoarea* punctului de vedere combătut în contrarargumentare. Apoi evaluaţi comparativ argumentele *pro* şi pe cele *contra*.

„Aşa-zişi <analişti> susţineau ieri la TV că votul ar trebui să fie *obligatoriu* în România. Că astfel, aducându-se lumea la vot cu forţa, s-ar obţine un tablou electoral mai puţin politic, mai apropiat necesităţilor economico-sociale ale populaţiei. A susţine aşa ceva înseamnă să nu ai nici instinct, nici cultură democratică. Între atributele votului, consfinţite prin lege, alături de direct, secret, universal, se află şi *liber*. Votul trebuie să fie liber de orice constrângere, inclusiv aceea de a vota. Democraţia însăşi înseamnă în primul rând libertate. Democraţia nu poate fi impusă cu tancul, în ciuda experimentelor tragice pe care le forţează Occidentul de câţiva ani încoace. Slăbiciunea şi puterea democraţiei stau în faptul că *oamenii pot renunţa la ea oricând*, prin proprie voinţă. La

dictatură nu poți să renunți, că te ia mama dracului. Dacă o țară întreagă refuză să voteze, asta înseamnă că nu mai vrea democrație – și aceasta este o opțiune democratică.

A sili cetățenii sub amenințarea amenzii să vină la vot este o constrângere la fel de nocivă ca a interzice unor categorii de cetățeni să voteze, așa-numitul vot cenzitar. Ce s-ar obține aplicând o asemenea lege? Niște înjurături, blesteme și desene obscene pe buletinele de vot ale celor băgați cu poliția în cabină".

C. T. Popescu, *Bucureștiul revine la normal*, în „Adevărul" 7 iunie 2004.

Ce credeți despre modul și măsură în care ar putea conta, în evaluarea celor două puncte de vedere opuse privitoare la obligativitatea participării la vot, argumentul faptic că există țări europene în care cetățenii sunt obligați prin lege să participe la vot?

Notă. Revedeți acum ce atitudine ați adoptat dumneavoastră, la exercițiile din secțiunea I, în legătură cu propoziția (l) de acolo și comparați-o cu modul cum vedeți lucrurile acum, după contactul cu o argumentare în care ideea exprimată în ea este combătută.

4. Citiți următoarea argumentare, apoi revedeți ce atitudine ați adoptat mai înainte, în secțiunea I, față de propoziția (g) de acolo, care face aici obiectul criticii.

„A susține că democrația e posibilă fără partide politice este în fapt iluzie sau ipocrizie. Pentru că e cum nu se poate mai clar că individul izolat, neputând să dobândească o influență reală asupra formării voinței generale, nu are din punct de vedere politic o existență veritabilă. Democrația, așadar, nu poate să existe cu adevărat decât dacă indivizii se grupează după scopuri și afinități politice, adică dacă între individ și stat se interpun aceste formațiuni colective ce reprezintă, fiecare, o anumită orientare comună a membrilor săi, un partid politic. În mod necesar și inevitabil, deci, democrația este un stat de partide (*Parteienstaat)*.

Hans Kelsen, *La démocratie*

5. Să ne amintim de argumentarea, reprodusă mai înainte (în secțiunea I, punctul 9) din scrisoarea unui cititor către un cotidian, în care se pleda pentru diferențierea valorii voturilor, exprimate în alegeri, în funcție de nivelul de școlaritate al votantului. Recitiți acum cu atenție acea argumentare și întrebați-vă: (a) În ce măsură vi se pare acceptabilă propunerea în sprijinul căreia este construită - întâi ca idee generală, apoi și în sugestiile mai concrete privitoare la modul cum ar urma să fie pusă în practică ? (b) Ce argumente s-ar putea aduce *împotriva* acestei propuneri? (c) Care dintre argumente vi se par mai cu greutate: cele în favoarea propunerii cititorului sau cele împotriva ei?. Mai întrebați-vă dacă nu cumva argumentatorul se folosește și de anumite premise subînțelese a căror acceptabilitate este problematică. Teza argumentatorului fiind una practică, nu omiteți argumentele contra care ar putea fi scoase din dificultățile de a pune în practică propunerea avansată de el.

Revedeți acum și ceea ce ați argumentat dumneavoastră, și în ce fel, în legătură cu propoziția (f) din lista prezentată în secțiunea I.

6. Iată acum un fragment din intervenția lui Nicolae Titulescu într-o ședință a Ligii Națiunilor de după atentatul de la Marsilia din 1934. În dezbatere se afla vinovăția imputată guvernului de atunci al Ungariei de a fi favorizat pregătirile grupurilor teroriste

din care au provenit atentatorii. Ce impută Titulescu delegației ungare, sub aspectul modului de a argumenta în răspunsurile date la aceste acuzații?.

Notă. Ar fi instructiv ca după parcurgerea primului alineat din text să vă întrebați dacă ați avut deja senzația că este ceva în neregulă în felul cum răspunde delegația Ungariei. Abia apoi continuați lectura intervenției lui Titulescu.

„Prima denegație. S-a reproșat Ungariei că a permis să se dezvolte la Ianka Puszta un lagăr de teroriști care se dedau la exerciții militare. Ungaria răspunde, citez: „Niciodată o autoritate civilă sau militară ungară nu s-a ocupat de instruirea sau de organizarea refugiaților croați care trăiesc la Ianka Puszta sau în altă parte".

Permiteți-mi să constat că Ungaria răspunde la întrebări pe care și le-a pus singură. Puțin importă cine se ocupă de instruirea militară a refugiaților de la Ianka Puszta. Eu întreb: refugiații de la Ianka Puszta se dedau la exerciții militare sau nu? Dacă da, cum puteau autoritățile ungare să privească părinteşte nişte exerciții care nu erau simple jocuri de copii?

A doua denegație. S-a reproșat Ungariei că a permis refugiaților de la Ianka Puszta folosirea liberă a armelor și explozibililor. Același sistem: Ungaria răspunde la altceva și spune – citez textual: <Niciodată refugiații croați nu au primit din partea autorităților civile sau militare ungare arme sau muniții, nici la Ianka Puszta, nici în altă parte, și niciodată ei n-au putut să și le procure din Ungaria>.

Dar dacă asemenea arme au venit de peste frontieră, Ungaria ar fi trebuit să tolereze importul lor? (...) De ce Ungaria n-a declarat imediat și categoric că refugiații de la Ianka Puszta n-aveau nici un fel de arme? Ar fi fost foarte greu. De aceea Ungaria neagă numai proveniența ungară a armelor și lasă restul învinuirii nelămurit. Dar umbra a făcut loc luminii.

De altfel, ceea ce susține Ungaria despre explozibil este cât se poate de edificator. Citez: <De asemenea, niciodată vreun emigrant nu și-a putut procura în Ungaria explozibil pe cale legală>.

Cred și eu! Asta ar mai fi lipsit! Dar pe cale ilegală? Aici este toată problema. Mulțumindu-se să nege proveniența ungară a armelor și proveniența legală a explozibililor, apărarea ia aici forma unei mărturisiri".

7. Citiți cu atenție următorul text argumentativ dintr-un articol al unui cunoscut jurnalist român. Identificați cu grijă teza susținută în el și întrebați-vă dacă nu vi se pare că în modul cum este argumentată s-a strecurat și un element sofistic.

„După noiembrie 1996 s-a vehiculat teza c-am contribuit prin articolele mele critice la adresa lui Ion Iliescu și a PDSR la răsturnarea acestora din fruntea țării. Nici un jurnalist din lume nu poate răsturna de la putere, într-o democrație, un om sau un partid politic. Triumful sau eșecul unui politician, al unui partid, are drept autor principal realitatea. Putem să fim noi, jurnaliștii, de o mie de ori mai talentați, mai inteligenți, mai argumentați decât am fost în articolele împotriva lui Ion Iliescu și a echipei PDSR. Dacă observațiile noastre nu ar fi coincis cu mustrările pe care le aduce viața fostei puteri, Ion Iliescu și PDSR-ul ar fi rămas mai departe în frunrea țării".

Pentru cine nu s-a descurcat singur, sugerăm să dea atenție înțelesului termenilor „a contribui" și „autor principal" (al unui triumf sau eșec). Dacă finalmente vi se pare că ați identificat un sofism, în care din tipurile discutate în cap. X l-ați încadra?

8. În argumentările construite sub presiunea timpului, cum sunt deseori cele jurnalistice şi cele din viaţa de fiecare zi, sau în situaţii puternic marcate emoţional, e de aşteptat să intervină când şi când, cu sau fără intenţie din partea argumentatorilor, „mutări" criticabile la o examinare calmă. Am văzut însă, în cele de mai înainte, că s-au făcut imputări de argumentare sofistică şi unor autori de talia lui Platon şi Aristotel, în lucrări ale acestora îndelung elaborate. Un autor modern care, în tratatul său de logică, s-a ocupat pe larg de analiza şi clasificarea sofismelor, John Stuart Mill, nu a scăpat, cu toate acestea, nici el, de reproşul că uneori argumentează sofistic:

„În cartea sa *Utilitarismul*, J. S. Mill prezintă un argument atât de falacios, încât este greu de înţeles cum de a putut să-l considere valabil. Plăcerea, spune el, este singurul lucru dorit, prin urmare ea este singurul lucru dezirabil. Mill ne spune că singurele lucruri vizibile sunt cele ce se văd, singurele audibile cele ce se aud, şi că, tot aşa, singurele lucruri dezirabile sunt sunt cele ce sunt dorite. El nu observă însă că un lucru este „vizibil" dacă poate fi văzut, dar că e dezirabil dacă trebuie să fie dorit. Prin urmare, „dezirabil" e un cuvânt care presupune o teorie etică; nu putem deduce ceea ce este dezirabil din ceea ce este dorit".

B. Russell, *Istoria filosofiei occidentale*

Iată, totuşi, cum sună în cartea lui Mill pasajul vizat de Russell – dat fiind că, măcar în principiu, poate exista bănuiala că rezumatul făcut de critic nu e întru totul fidel textului original:

„Singura dovadă a faptului că un obiect e vizibil este că oamenii îl văd efectiv. Singura dovadă a faptului că un obiect e audibil este că oamenii îl aud. Aşijderea pentru celelalte izvoare ale experienţei noastre. În acelaşi fel, înclin să cred că singura dovadă ce se poate aduce în favoarea faptului că ceva e dezirabil e aceea că oamenii îl doresc efectiv. (...). Nu poate fi dat nici un temei pentru care fericirea generală este dezirabilă, în afara faptului că fiecare persoană îşi doreşte propria fericire, în măsura în care o consideră realizabilă".

Notă. Ar fi bine ca, legat de ultima frază a pasajului din Mill, cititorul să revadă mai sus, în cap. X, reproşul făcut de V. Soloviov utilitariştilor, că în argumentaţia lor cuvântul „folos" („utilitate") intervine cu două înţelesuri, comiţându-se astfel un sofism de ambiguitate. Examinaţi acum încă odată, având în faţă pasajul reprodus din cartea lui Mill, dacă acest reproş al lui Soloviov vi se pare îndreptăţit. Daţi atenţie deopotrivă argumentelor pro, cât şi celor contra.

9. După ce am văzut, adineauri, o argumentare filosofică şi imputaţia de sofism făcută ei, acum, în chip de destindere, examinaţi critic următoarele două argumentări din discursul obişnuit (precizând şi ce tehnică de argumentare este folosită în fiecare). Prima din cele două foarte scurte argumentări se găseşte într-un *faire-part* (decupat de Eminescu dintr-un ziar al vremii):

„Anunţăm cu întristare trecerea dintre cei vii a d-lui Doşcă, om naţional care ar fi fost în stare să sacrifice pentru naţiune chiar sângele, dovadă că a sacrificat pentru scopuri naţionale 2 zeci doi floreni şi 25 de cruceri".

Cea de a doua este dintr-un scurt schimb de vorbe între un trecător (T) şi stăpânul (S) al unui câine, dintr-o rasă agresivă. Câinele era scos la plimbare de către stăpânul său fără ca acesta să-i fi pus botniță.

T: De ce nu-i puneți botniță? Nu vă gândiți că ar putea să muşte pe cineva?
S: Dar dumneata te-ai simți bine dacă ți s-ar pune botniță?

10. Am explicat, în unul din capitolele de la început, în ce fel diferă raționamentul argumentativ de cel explicativ, menționând totodată că aceasta nu exclude ca acceptabilitatea sau nu a unei explicații să facă *ea* obiectul unei argumentări. Observați cum, în textul următor, o explicație sociologică este pusă sub semnul întrebării, în locul ei fiind oferită argumentat o alta.

„Ce ați prefera, o slujbă mai prost plătită, dar sigură, sau una mai bine plătită, dar nesigură? Bănuiesc că ştiți această întrebare, pe care sociologii o pun cu aceeaşi consecvență cu care aproximativ trei sferturi din populație răspunde, de ani de zile, că preferă prima variantă.

Cum interpretați aceste date? – întreabă profesorul (adică eu). *Sunt sechele ale comunismului* – răspund copiii (adică studenții mei), aproape la unison. Mai protocronist, unul invocă <mentalitatea conservatoare a românului>.

Iată deci că am lămurit una dintre cele mai consecvente trăsături ale societății româneşti în tranziție. În fond, nici experții mediatici - de la care studenții mei au aflat tot ce era de aflat – nu au spus ceva foarte diferit, de când tot comentează aceste date. Elitele vizibil-gânditoare par să fie deci de acord cu această explicație, devenită un clişeu public. (...).

Pe vremea comunismului, Gerhard Creed a pus indigenilor din Bulgaria o întrebare asemănătoare: *Ce ați prefera, o slujbă mai bine plătitiă, dar cu program mai greu şi strict, sau o slujbă mai prost plătită, dar cu program mai lejer?* Majoritatea vecinilor noştri au ales fără să clipească ultima variantă. La noi situația era identică. Iar explicația era şi ea identică: importanța strategică a <economiei domestice> în condițiile unei economii falimentare. Nu implicarea deplină în economia socialistă asigura supraviețuirea, ci doar combinarea ei cu gospodăria. Acum, economia nu mai este falimentară, este doar <nefuncțională>. Din <punctul de vedere al indigenului>, lucrurile s-au schimbat, desigur, dar <economia domestică> îşi păstrează o importanță strategică adesea fundamentală pentru acesta. Pentru mulți (nu pentru toți!), opțiunea pentru o <slujbă mai prost plătită, dar sigură> nu este o cramponare temătoare de trecut, ci o poziționare prudentă (şi creativă!) în prezent. Un prezent în care <economia domestică" (...) reprezintă, deocamdată, o opțiune – uneori cea mai bună opțiune – strategică".

Vintilă Mihăilescu, *Of, presa lor!*, în *Dilema veche*, anul II, nr. 53.

Secţiunea VI (Supliment)

ARGUMENTĂRI INTEGRALE MAI AMPLE

Exemplele şi exerciţiile oferite în secţiunile precedente au avut în vedere, exclusiv sau cu precădere, aspecte particulare sub care poate fi analizată şi evaluată critic o argumentare. A fost vorba îndeobşte de pasaje argumentative scurte, câteodată de fragmente extrase din argumentări mai ample. Acum, la final, vom reproduce integral câteva argumentări, de întindere nu foarte mare, dar suficientă pentru a ilustra complexitatea demersului argumentativ în situaţii reale, când el este folosit pentru a face acceptat un punct de vedere într-o chestiune de interes public controversată.

Prima este argumentarea dezvoltată de Titu Maiorescu în şedinţa Camerei deputaţilor din 30 XI 1871, în următorul context: „Generalul Tell, ministrul cultelor, refuzase tuturor profesorilor din districte, care erau deputaţi, congediul cerut de ei pentru a veni la Cameră; iar pe cei ce au venit fără congediu, i-a considerat după o lună demisionaţi, le-a publicat catedrele la concurs şi i-a înlocuit[1] (...). În privinţa acestei curioase măsuri administrative, deputatul I. Boldur-Lăţescu, care o aproba, face o interpelare spre a o vedea încuviinţată şi de majoritatea Camerei. Ministrul Tell răspunde, justificându-şi procedarea. Vorbeşte apoi T. Maiorescu":

„Domnule preşedinte, eu găsesc procedarea ce a urmat-o onor. ministru al cultelor şi instrucţiunii publice inconstituţională şi incorectă; o găsesc primejdioasă pentru chiar învăţământul public; şi deoarece este încă timp a preveni răul, am cerut voia de a vorbi şi de a pune înaintea onor. Camere un alt punct de vedere în cestiune.

Dar mai întâi să terminăm cu relaţia personală, care mă priveşte. Cum v-a spus d. ministru al cultelor, eu nu mai fac astăzi parte din corpul profesoral. Zice d-sa că i-am cerut congediu. Să-mi dea voie să rectific aceasta. Eu am refuzat a-i cere congediu, fiindcă prin aceasta aş fi lipsit, cred eu, demnităţii de deputat, când Constituţiunea îmi dă dreptul de deputat şi nu pronunţă incompatibilitatea. Ce fel puteam eu ca deputat chemat a exercita controlul asupra actelor puterii executive să cer puterii executive favoarea de a fi aici! (*Aplauze*). Aceasta mi-a părut atât de monstruos, încât nu mi-am permis nici a mă gândi un moment de a o face, şi nu am făcut-o, pentru demnitatea mandatului de reprezentant al ţării.

Înainte de a veni aici, am trimis d-lui ministru o adresă respectuoasă, în care i-am spus că d-sa, împreună cu ceilalţi miniştri, au convocat parlamentul şi au zis tuturor deputaţilor, şi mie, Maiorescu: Veniţi la Cameră. Chemându-mă d-voastră dar la

[1] Măsura a fost aplicată în doar două cazuri, unul fiind chiar Maiorescu.

Bucureşti, ştiind că voi lipsi de la catedră, am onoare a vă pune la dispoziţiune salariul meu întreg, pentru a mă înlocui prin un suplinitor şi opiniunea mea este a fi înlocuit prin cutare persoană. D-sa a refuzat şi mi-a zis că nu acordă congediul. I-am făcut atunci un răspuns şi am zis că nu i-am cerut congediu, fiindcă ministrul nu e în poziţiune nici a-l da nici a-l refuza unui deputat. Mă mărginesc a vă ruga încă o dată ca să numiţi d-voastră un suplinitor. D-sa mi-a răspuns că a doua mea adresă este necuviincioasă, - a accentua dreptul de deputat nu este cuviincios! – şi mi-a zis că mă consideră demisionat. Aşa am şi rămas. Prin urmare, d-lor, vedeţi că persoana mea nu mai este acum în cestiune.

Trebuie însă să vorbim pentru ceilalţi profesori. Cred, d-nii mei, deşi îmi pare că majoritatea acestei Camere împărtăşeşte opiniunea că ar fi primejdios pentru învăţământul public ca să fie cineva profesor şi deputat, cred, cu toate acestea, că această părere nu este justă şi că din contră este în interesul învăţământului public ca să fie din profesorii actuali şi deputaţi. Nu vorbesc din punct de vedere constituţional, fiindcă niciodată, corect vorbind, dacă incompatibilitatea nu este pronunţată în Constituţiune, nu s-ar putea aplica vreo măsură oarecare contra unui funcţionar care vine în Cameră părăsind postul său; şi după lămuririle date de d-nii Blaremberg şi Agarici cu ocaziunea demisiunii d-lui Beloescu, cred că e de prisos a vorbi mai mult asupra acestui punct.

Voi vorbi dar numai de interesul Camerii şi al instrucţiunii.

În sistemul constituţional, interesul unei Camere este de a fi compusă din reprezentanţii tutulor ramurelor vieţei publice, şi pe cât vor fi acestea mai exact reprezentate, cu atât este mai bine pentru o Cameră. De aceea, toate Camerile unde a fost sistem constituţional au căutat să deschidă cât se poate mai mult porţile lor ca să intre în sânu-le reprezentanţii vieţei publice actuale orideunde ar fi; căci, cum voiţi să exercite control viu asupra actelor guvernului, cum voiţi să se prepare legile, cum voiţi ca ele să se poată îndrepta, când în Cameră nu vor fi reprezentanţi ai vieţei actuale, cari să aducă luminile lor în cunoştinţă de cauză?

Iată, domnii mei, motivele pentru care s-a admis în unele Camere chiar şi judecătorii, necum profesorii, şi orce reprezentanţi ai vieţei publice, destul că aceşti reprezentanţi să nu fie din ramura administrativă, ca să nu fie direct la ordinele ministrului.

Dar se face întrebarea: nu este un inconvenient că lipsesc câţiva profesori de la catedrele lor? Fără îndoială este un inconvenient, nimeni nu o contestă; însă remarcaţi că sunt 3.000 de profesori în ţară, şi între d-voastră nu sunt decât vreo 7. Acum ce este mai bine? Ca aceşti şase, şapte profesori să lipsească pentru câteva luni de la posturile lor fiind înlocuiţi şi suferind câtva învăţământul, şi Adunarea să nu fie lipsită de lămuririle, de luminile ce i-ar putea da ei pentru specialitatea lor? Sau este mai bine ca ei să fie înscrişi în catalogul de prezenţă al şcoalei, fără a putea veni în Adunare la dezbaterile legilor, în special la lămuririle necesare într-o sferă aşa de importantă ca aceea a învăţământului public? A pune o asemenea întrebare este a o şi rezolvi, şi toate Camerile au zis că este mai mic răul de a lipsi câteva luni profesorul de la catedra sa decât a lipsi Adunarea de luminile lor. Acesta a fost răspunsul celorlalte Camere din Europa.

Acum, dacă pe malul Dâmboviţei voim noi să introducem o teorie cu totul nouă; dacă văzând cum celelalte Camere au recunoscut că ele nu sunt suficient luminate, că le mai trebuie şi profesori, noi vom zice că suntem pe deplin luminaţi şi fără concursul lor, şi d. Boldur Lăţescu, care a binevoit a face această interpelare, va fi competent ca, în lipsa profesorilor, d-sa să tranşeze cestiunile relative la instrucţiunea publică: atunci, domnii mei, nu am să zic nimic; noi suntem toţi născuţi geniuri şi putem să rezolvăm fără cunoştinţă de cauză toate cestiunile, şi vom avea în favoarea acestei teorii, în lipsă de alt merit, cel puţin meritul originalităţii. Va veni mâine, poimâine legea instrucţiunii publice;

ei bine, să dăm afară pe toți profesorii și să rămână militarii și proprietarii ca să lămurească cestiunea instrucțiunii, și desigur că va ieși o lege admirabilă.

Nu se poate răspunde, d-lor, că nu ne trebuiesc profesorii actuali, căci ar fi din profesorii vechi care pot vorbi. Ne trebuiesc profesorii actuali, fiindcă d-voastră voiți să modificați legea de astăzi a instrucțiunii publice; voiți să știți cum este ea în aplicațiunea ei zilnică de astăzi, voiți să vedeți care sunt lacunele ei, adică voiți să îndreptați nu istoria legislațiunii trecute, ci legislațiunea actuală, și prin urmare nu încape îndoială că interesul Camerei este de a avea profesori actuali în sânul ei. Așa de adevărat este aceasta din punctul de vedere constituțional, încât la Senat, unde, fiindcă este de regulă ca să intre acolo oameni în pozițiune alta decât cea de profesori, fiindcă nu s-ar fi putut presupune că vor intra și profesorii pe calea regulară, la Senat, zic, s-a cerut anume obligatoriu ca să fie și doi reprezentanți ai universităților, doi reprezentanți dintre profesorii actuali, pentru a nu lipsi nici pe Senat de luminile lor la dezbaterile legilor, și mai ales a legii instrucțiunii publice. Pentru Cameră nu s-a făcut aceasta, fiindcă în toată lumea s-a presupus că profesorii nu vor putea în colegiul al 3-lea sau în alt colegiu să fie aleși prin o acțiune regulară a lor, și nici un sistem constituțional nu a putut presupune ingenioasa teorie a actualului d. ministru de culte, care zice: Da, poți să fii deputat și profesor, dar dacă vii ca deputat, te destitui. Aceasta este aplicațiunea practică a teoriei d-sale.

Acum, domnii mei, permiteți să accentuăm noi, cari nu avem același motiv de rezervă pe care l-a avut d. Lățescu și d. ministru de a nu numi persoane, dați-mi voie de a vă întreba care este scopul noii procedări? De ce, după ce atât timp a funcționat Camera aceasta și cu profesori, de ce deodată să ne vină acest interes arzător pentru instrucțiunea publică? De ce să vedem pe d. Boldur Lățescu reprezentând acest interes și crezând că, după ce merg toate așa de bine în învățământul public, a rămas numai cestiunea de tranșat, dacă profesorii actuali pot sau nu să fie deputați, și de aci încolo toate vor merge bine, numai să lămurim aceasta?

D-nii mei, mi-a părut a vedea aici intențiunea de a lovi cu această măsură în o opoziție incomodă, nu a mea ci a altuia.

Dacă aceasta este intențiunea, atunci dați-mi voie a nu califica procedarea întrebuințată pentru a ajunge la acest scop, căci o găsesc prea mică pentru a o califica mai de aproape, și lexiconul parlamentar nu ne dă termini suficienți pentru această calificare. Dacă este cineva, d-lor, de exemplu d. reprezentant de Roman, profesorul Nicolae Ionescu, care se află într-o opoziție cam neplăcută pentru guvern, atunci d-sa, în ceea ce privește poziționea sa în Cameră, este reprezentant al unui colegiu și are dreptul de a susține ideile sale în această Cameră, liberă fiind Camera de a le respinge sau a le primi. Dacă însă d. ministru îl găsește pe d-sa periculos în instrucțiunea publică, atunci legea instrucțiunii va da măsurile necesare pentru a preveni asemenea pericol. Dacă ea nu le dă, atunci să se modifice legea. În nici un caz însă nu se poate, prin o cale deturnată, prin o falsă interpretare a principiilor constituționale, prin o procedură care ne aduce aminte că nu este destul de largă Dunărea care ne desparte de Bizanț, nu se poate, zic, să procedăm în asemenea mod contra oamenilor cari în parlament ne sunt incomozi; nu găsesc, domnilor, că este demn de un guvern de a procede în asemenea mod în contra cuiva care, conform cu sistemul constituțional, vrea a-și exercita mandatul său de deputat așa cum el crede că trebuie să o facă.

Și când vorbesc astfel, d-lor, știți că nu vorbesc în favoarea unei persoane cu care sunt legat prin amiciție, ci în favoarea unui adversar, nu pentru persoana d-sale, dar pentru justiția și demnitatea procedărilor noastre.

Sunt dar cu totul în contra măsurei luate de d. ministru și cred că Adunarea va face bine să decidă că un profesor poate să-și exercite mandatul de deputat și că niciodată

ministrul nu este în stare şi în drept, nu de a-i refuza pentru aceasta congediu, căci congediul nu e de trebuinţă, dar de a-i zice că este destituit fiindcă a venit să-şi îndeplinească datoria de reprezentant al ţării". (*Aplauze*).

La parcurgerea acestui text, este indicat, între altele, să fie evidenţiate tehnicile argumentative utilizate în diferite locuri, mijloacele extra-logice de potenţare a efectului persuasiv, rolul pe care-l are în economia discursului partea de început, privitoare la legătura personală a argumentatorului cu chestiunea în dezbatere, în fine faptul că acesta nu trece cu vederea raţiunile valabile, atâtea câte consideră că sunt, *în favoarea* poziţiei pe care el o combate.

(Pentru cine este interesat de efectul produs de solida argumentare din intervenţia lui Maiorescu, oferim informaţia că amendamentul propus în ea a avut câştig de cauză (42 de voturi pentru, faţă de 33 împotrivă).

Pro şi contra abolirii pedepsei capitale

Cele două argumentări care urmează au ca obiect problema pedepsei capitale. (Cu un fragment dintr-o a treia argumentare, mai recentă, pe aceeaşi temă, ne-am întâlnit deja, întâi în cap IX (exemplul 1) din partea I şi în secţiunea IV (exemplul 2.5) din partea a doua, unde, de altfel, a fost invocat ca autoritate în domeniu autorul uneia din argumentările pe care le vom reproduce acum). Problema prezintă deopotrivă aspecte filosofice, etice şi juridice şi este şi în prezent controversată pe plan teoretic, iar în practica juridică este soluţionată în moduri diferite de la un sistem penal la altul.

Prima din cele două argumentări este dezvoltată într-un capitol din cartea *Despre infracţiuni şi pedepse* (1764) a gânditorului iluminist italian Cesare Beccaria.

„Această inutlă risipă de suplicii, care nu i-a făcut niciodată mai buni pe oameni, m-a împins să cercetez dacă pedeapsa cu moartea este cu adevărat utilă şi justă într-un guvernământ bine întocmit.

Ce drept poate fi acela pe care şi-l atribuie oamenii de a măcelări pe semenii lor? De bună seamă, nu este cel din care rezultă suveranitatea şi legile. Acestea nu sunt decât suma unor porţiuni minime din libertatea personală a fiecăruia; ele reprezintă voinţa generală, care este mănunchiul voinţelor individuale. Există oare cineva care a voit vreodată să lase altor oameni îngăduinţa de a-l ucide când cred ei de cuviinţă? Cum se poate crede oare că în sacrificiul pe care l-a făcut cedând o porţiune minimă din libertatea sa ar putea fi cuprins şi cel mai mare dintre toate bunurile, viaţa? Şi dacă s-ar fi întâmplat aceasta, cum se potriveşte un astfel de principiu cu celălalt, după care omul nu este liber să se sinucidă? El ar fi trebuit să fie stăpân în această privinţă, dacă a putut ceda acest drept altuia sau întregii societăţi.

Pedeapsa cu moartea nu este *un drept*, de vreme ce am demonstrat că nu poate fi aşa ceva, ci este un război al naţiunii împotriva unui cetăţean, ea considerând necesară sau utilă distrugerea fiinţei lui; dar dacă voi demonstra că moartea nu este nici utilă, nici necesară, cauza umanităţii va învinge.

Moartea unui cetăţean nu poate fi considerată necesară decât în două cazuri. Cel dintâi, atunci când, deşi privat de libertate, el are încă astfel de relaţii şi o astfel de putere încât atinge securitatea naţiunii, atunci când existenţa lui poate produce o revoluţie

periculoasă pentru forma de guvernământ stabilită. Moartea unui oarecare cetățean devine, deci, necesară când națiunea își recapătă sau își pierde libertatea, sau în timp de anarhie, când înseși dezordinile țin loc de legi; dar în timpul domniei liniștite a legilor, într-o formă de guvernământ care are de partea ei sufragiile unite ale națiunii, bine apărată în afară și sprijinită în interior de forță și de opinia publică, – care este poate mai eficace decât însăși forța, – unde conducerea nu se află decât în mâna adevăratului suveran și unde bogățiile cumpără plăceri, nu autoritate, nu văd nici o necesitate de a distruge un om decât atunci când moartea lui ar fi adevăratul și singurul mijloc de a a-i abate pe ceilalți de la săvârșirea infracțiunilor: acesta este al doilea caz în care poate fi considerată justă și necesară pedeapsa cu moartea.

Dacă experiența tuturor secolelor, în care pedeapsa cu moartea nu i-a abătut niciodată pe oamenii hotărâți de la lezarea societății, dacă exemplul cetățenilor romani și douăzeci de ani de domnie a împărătesei Elisabeta a Moscoviei – în care ea a dat părinților popoarelor acel strălucit exemplu care valorează cel puțin cât multe cuceriri plătite cu sângele fiilor patriei – nu i-au convins pe oameni, pentru care limbajul rațiunii este totdeauna suspect, pe când cel al autorității este eficace, – e de ajuns să cercetăm natura omului pentru a simți adevărul afirmației mele.

Nu intensitatea pedepsei produce cel mai mare efect asupra sufletului omenesc, ci întinderea ei; căci sensibilitatea noastră este mai lesne și în mod mai durabil mișcată de impresii minime, dar repetate, decât de o lovitură puternică, însă trecătoare. Puterea obișnuinței este universală, exercitându-se asupra oricărei ființe simțitoare; și, după cum omul vorbește și merge, și își creează trebuințele prin deprindere, tot așa și ideile morale nu i se întipăresc în minte decât prin impresii durabile și repetate. Frâna cea mai puternică împotriva infracțiunilor nu este groaznicul, dar trecătorul aspect al morții unui scelerat, ci îndelungatul și trudnicul exemplu al unui om privat de libertate, care, transformat în animal de povară, despăgubește cu ostenelile sale societatea pe care a lezat-o. Acea eficace, pentru că este foarte des repetată, întoarcere asupra noastră înșine, când fiecare își spune: *Eu însumi voi fi adus într-o stare nenorocită de lungă durată, dacă voi săvârși asemenea nelegiuiri,* este mult mai puternică decât ideea morții, pe care oamenii o văd totdeauna într-o depărtare încețoșată.

Pedeapsa cu moartea produce o impresie care, prin puterea ei, nu compensează uitarea rapidă, firească la oameni chiar în lucrurile cele mai însemnate, și grăbită de pasiuni. Regulă generală: suferințele violente îi zguduie pe oameni, însă nu un timp îndelungat și, de aceea, ele sunt apte să săvârșească acele transformări bruște care din oameni obișnuiți fac ori persani, ori lacedemoneni; dar într-o guvernare liberă și pașnică, impresiile trebuie să fie mai curând des repetate decât puternice.

Pedeapsa cu moartea devine, pentru cei mai mulți, un spectacol, iar pentru unii, un obiect de compătimire amestecată cu indignare; mai mult aceste două sentimente cuprind sufletul spectatorilor decât groaza salutară pe care legea vrea să o inspire. La pedepsele moderate și continui însă, sentimentul dominant este ultimul, pentru că este singurul. Limita pe care legiuitorul ar trebui s-o fixeze asprimii pedepsei pare *a consta* în punctul în care sentimentul de compătimire începe să-l învingă pe oricare altul în sufletul spectatorilor unui supliciu, care are loc mai mult pentru ei decât pentru vinovat.

Pentru ca o pedeapsă să fie justă, nu trebuie să aibă decât acel grad de intensitate care este de ajuns pentru a-i îndepărta pe oameni de la infracțiuni. Or, dacă ne gândim bine la aceasta, nu este nimeni care să poată alege pierderea totală și pentru totdeauna a libertății sale, oricât de avantajoasă ar putea fi o infracțiune. Deci sclavia perpetuă, substituită pedepsei cu moartea, este o pedeapsă cu intensitate destul de mare pentru a îndepărta de infracțiune orice suflet hotărât s-o săvârșească. Adaug că ea are mai mare putere decât pedeapsa cu moartea. Foarte mulți privesc moartea cu calm și tărie; unii, din fanatism, alții, din vanitate, care îl însoțește aproape totdeauna pe om până dincolo de mormânt; iar alții,

într-o ultimă şi disperată încercare, fie de a nu mai trăi, fie de a ieşi din mizerie; dar nici fanatismul, nici vanitatea nu stau în cătuşe sau lanţuri, sub ciomag, sub jug, într-o cuşcă de fier, unde disperatul nu-şi sfârşeşte suferinţele, ci le începe. Sufletul nostru rezistă mai degrabă la violenţă şi la durerile cele mai mari, dar trecătoare, decât timpului şi plictisului neîncetat; căci el poate, ca să spunem aşa, să se adune în sine o clipă pentru a respinge pe cele dintâi, dar viguroasa lui elasticitate nu este de ajuns pentru a rezista îndelungatei şi necurmatei acţiuni a celor din urmă. La pedeapsa cu moartea, fiece exemplu care se dă naţiunii presupune săvârşirea unei infracţiuni, pe când la pedeapsa sclaviei perpetue, o singură infracţiune dă exemple foarte multe şi durabile; şi dacă este important ca oamenii să vadă des puterea legilor, pedepsele cu moartea nu trebuie să fie prea distanţate între ele; prin urmare, ele presupun frecvenţa infracţiunilor; deci, pentru ca acest supliciu să fie util, trebuie ca el să nu facă asupra oamenilor toată impresia pe care ar trebui s-o facă, adică să fie util şi inutil în acelaşi timp. Celui care ar spune că sclavia perpetuă este tot atât de dureroasă ca şi pedeapsa cu moartea şi, ca atare, deopotrivă de crudă, îi voi răspude că, adunând toate clipele nenorocite ale sclaviei, va ieşi la socoteală chiar mai mult; acestea sunt însă împrăştiate pe parcursul întregii vieţi, iar cea dintâi îşi exercită toată forţa într-un singur moment. De aici rezultă avantajul pedepsei cu sclavia, anume că ea înspăimântă mai mult pe cel ce o vede, întrucât acesta socoteşte totalitatea clipelor nenorocite, decât pe cel ce o suportă, pe care nenorocirea prezentă îl împiedică să se mai gândească la cea viitoare. Toate suferinţele se amplifică în închipuire; iar cel ce suferă găseşte alinări şi consolări necunoscute şi necrezute de spectatori, care pun propria lor sensibilitate în locul sufletului împietrit al nenorocitului. (...).

Pedeapsa cu moartea este dăunătoare şi prin exemplul de cruzime pe care îl dă oamenilor. Dacă pasiunile ori necesitatea războiului i-au învăţat să verse sânge omenesc, legile – moderatoare ale conduitei oamenilor – nu ar trebui să sporească exemplele de cruzime, cu atât mai funeste cu cât moartea legală e aplicată în mod calculat şi solemn. Mi se pare o absurditate ca legile – expresie a voinţei publice – care detestă şi pedepsesc omuciderea, să săvârşească ele însele una şi, pentru a îndepărta pe cetăţeni de asasinat, să ordone un asasinat public. Care sunt adevăratele şi cele mai folositoare legi? Acele convenţii şi condiţii pe care toţi ar vrea să le respecte şi să le propună, în timp ce glasul totdeauna ascultat al interesului particular tace ori se îmbină cu cel al interesului obştesc. Care sunt sentimentele oricui asupra pedepsei cu moartea? Le citim în schimele de indignare şi dispreţ cu care oricine priveşte pe călău, care este, totuşi, un nevinovat executant al voinţei publice, un bun cetăţean care contribuie la binele public, instrumentul necesar al securităţii publice înlăuntrul ţării, la fel ca vitejii soldaţi în afară. Care este, deci, cauza acestei contradicţii? Şi pentru ce nu se poate înlătura, la oameni, acest sentiment care e mai tare decât raţiunea? Pentru că oamenii, în adâncul sufletului lor, partea care păstrează încă, mai mult decât oricare alta, chipul originar al naturii strămoşeşti, au socotit totdeauna că propria lor viaţă nu este în puterea nimănui, în afara necesităţii, care conduce universul cu sceptrul său de fier.

Ce trebuie să gândească oamenii când văd pe docţii magistraţi şi pe gravii preoţi ai dreptăţii hotărând cu calm şi nepăsare ca un vinovat să fie târât la moarte cu pompă lipsită de grabă şi, în timp ce un nenorocit se zbuciumă în ultimele spaime, aşteptând lovitura fatală, judecătorul se duce rece şi insensibil, şi poate chiar mulţumit în ascuns de puterea sa, să guste tihna şi plăcerile vieţii? –*Ah!*- vor spune ei – *aceste legi nu sunt decât pretexte pentru folosirea forţei, iar formalităţile calculate şi crude ale justiţiei nu sunt decât un limbaj convenţional pentru a ne sacrifica cu mai mare siguranţă, ca victime destinate a fi jertfite idolului nesăţios al despotismului. Asasinatul, care ne este arătat ca o teribilă nelegiuire, îl vedem, totuşi, practicat fără silă şi cu sânge rece. Să ne folosim de*

acest exemplu. Moartea violentă ne apărea, în descrierile ce ni se făceau, ca o scenă îngrozitoare, dar vedem că este chestiune de o clipă. Cu atât mai puțin dureroasă va fi pentru acela care, neașteptând-o, se cruță de aproape tot ceea ce ea are dureros!

Acestea sunt funestele paralogisme pe care, chiar dacă nu cu limpezime, cel puțin în mod confuz, le fac oamenii înclinați spre infracțiuni, oamenii asupra cărora abuzul de religie are mai multă înrâurire decît însăși religia.

Dacă mi se opune ca argument exemplul aproape al tuturor secolelor și națiunilor care au aplicat pedeapsa cu moartea pentru unele infracțiuni, voi răspunde că el se spulberă în fața adevărului, împotriva căruia nu există prescripție, și că istoria omenirii ne dă ideea unui imens ocean de erori, în care înoată la suprafață, răspândite la mari intervale, adevăruri puține și confuze. Jertfele omenești au fost obișnuite aproape la toate națiunile. Dar cine va îndrăzni pentru acest motiv să le îndreptățească? Faptul, însă, că unele societăți s-au abținut, chiar și numai pentru puțin timp, de la aplicarea pedepsei cu moartea, este mai curând în sprijinul meu decât împotriva mea; căci el urmează soarta marilor adevăruri, a căror durată nu este decât un fulger față de lunga și întunecoasa noapte care îi învăluie pe oameni. Nu s-a ajuns încă în epoca fericită în care adevărul să fie partea celor mulți, cum este până în timpul de față eroarea; și din rânduiala universală nu s-au degajat până acum, vădindu-se, decât adevărurile pe care Înțelepciunea infinită a voit să le desprindă de celelalte, revelându-le[2].

Iată acum o argumentare *în favoarea* pedepsei capitale, dezvoltată de prestigiosul gânditor social, filosof și logician din secolul al XIX-lea, John Stuart Mill. Pe parcursul lucrării de față am împrumutat deja exemple din eseul său *Despre libertate*; de data aceasta vom cita dintr-un discurs parlamentar al său, rostit în 1868. Merită dat atenție atât acelor locuri din discurs unde Mill se află în vădită divergență cu Beccaria în evaluarea efectelor intimidante ale pedepsei capitale, cât și locurilor în care sunt discutate critic noi argumente produse între timp pe această temă, altele decât cele din cartea lui Beccaria.

În fapt, după parcurgerea ambelor texte, ar fi de folos ca cititorul să inventarieze pe scurt argumentele oferite în fiecare din ele, spre a sesiza mai limpede, prin comparație, punctele de divergență dintre cei doi gânditori. În particular, să constate dacă între cele două argumentări cu teze opuse există vreo divergență în chiar punctele de plecare și să se întrebe cum ar arăta și de ce mijloace s-ar putea servi o argumentare ce ar avea ca obiet tocmai această divergență.

De asemenea, ar fi de folos pentru cititor să revadă în ce mod a judecat el însuși, pe nepregătite, chestiunea abolirii pedepsei capitale atunci când a fost invitat s-o facă, la punctul 5 din secțiunea I, spre a face comparație cu modul în care i se înfățișează ea acum, după ce a făcut cunoștință cu argumentele pro și contra abolirii ei, dezvoltate de doi gânditori de seamă.

„...În prezent omorul calificat este practic singura infracțiune pedepsită cu moartea de tribunalele noastre legal constituite; iar noi deliberăm încă și acum dacă această pedeapsă extremă trebuie menținută în acest caz singular. Acest mare câștig, nu doar pentru omenire, ci și pentru obiectivele justiției penale, îl datorăm filantropilor; iar dacă ei, după cum nu pot să mă împiedic să cred, greșesc totuși în acest caz, greșeala lor

[2] Reprodus după versiunea românească semnată de Armand Roșu.

constă doar în faptul că nu-şi dau seama când şi unde să se oprească pe un drum ce până în prezent a fost cum nu se poate mai benefic. *Sir*, aici este, cred eu, un punct în care înaintarea pe acel drum ar trebui să se oprească. Atunci când toată lumea s-a convins, prin dovezi concludente, că e vorba de cea mai gravă crimă cunoscută în drept; când în plus circumstanţele nu sugerează nici o atenuare a vinovăţiei şi nici o speranţă că infractorul s-ar putea să nu fie totuşi nedemn de a mai trăi printre oameni, când nimic nu mai pare să arate că fapta criminală a fost o excepţie şi nu o consecinţă a caracerului general al acestuia, atunci, o spun sincer, mi se pare că a-i lua criminalului viaţa de care singur s-a dovedit nedemn – a-l elimina în chip solemn din comunitatea oamenilor, a-l şterge din catalogul celor vii – este modul cel mai potrivit, şi cu siguranţă cel mai impresionant în care societatea poate ataşa unei infracţiuni atât de grave urmările penale de care este neapărată nevoie pentru securitatea vieţii. Sunt în favoarea acestei pedepse, cu condiţia de a fi limitată la cazurile atroce, tocmai pe temeiul pe care ea este îndeobşte atacată – cel al omeniei faţă de infractor; căci ea este de departe modul cel mai puţin crud de a-i abate pe oameni de la săvârşirea acestei infracţiuni.

Dacă, din repulsie faţă de pedeapsa cu moartea, încercăm să născocim pentru infractorul în viaţă o pedeapsă care să aibă asupra sensibilităţii omeneşti o forţă de intimidare cât de cât comparabilă cu cea a morţii, ajungem la pedepse în aparenţă, într-adevăr, mai puţin severe şi deci mai puţin eficace, dar în fapt mult mai crude. Puţini sunt, cred, cei ce s-ar încumeta să propună drept pedeapsă pentru omor calificat mai puţin decât închisoarea şi munca silnică pe viaţă; la o astfel de soartă ar fi osândit ucigaşul de către mila celor ce pregetă să-i curme viaţa. Dar ne-am gândit oare îndeajuns ce fel de milă este aceasta şi ce fel de viaţă lasă ea celui în cauză? Dacă în fapt pedeapsa nu este aplicată – dacă ea devine acel simulacru în care, nu cu mulţi ani în urmă, începuseră să se transforme astfel de pedepse – atunci adoptarea ei ar fi în fapt aproape echivalentă cu renunţarea de a mai reprima în vreun fel omorul. Dacă însă ea este cu adevărat ceea ce se proclamă a fi şi dacă în închipuirea mulţimii este reprezentată cu toată rigoarea, adică aşa cum probabil nu este, dar ar trebui să fie pentru a avea eficacitate, pedeapsa cu moartea va fi atât de şocantă încât chiar şi după ce amintirea crimei se mai estompează, ar dăinui o dificultate apropate insurmontabilă în calea săvârşirii ei. Încape oare vreo comparaţie, sub aspectul severităţii, între a-l osândi pe un om la fulgerătoara durere a unei morţi rapide şi închiderea lui de viu într-un mormânt unde urmează să zacă mereu cât va mai avea de trăit, făcând cea mai grea şi mai monotonă muncă, fără nici un fel de înlesnire sau răsplată, lipsit de orice privelişte încântătoare sau sunet agreabil şi nemaiavând nici o speranţă pământească, în afară de o neînsemnată relaxare a încătuşării corporale sau o uşoară ameliorare a hranei? Dar chiar şi o astfel de soartă, dat fiind că în nici un moment al ei nu intervine o suferinţă de o intensitate înfricoşătoare şi, mai cu seamă, deoarece nu cuprinde acel element al necunoscutului, atât de izbitor pentru imaginaţie, este privită de către toată lumea ca o pedeapsă mai blândă decât moartea, figurând în coduri ca o atenuare a pedepsei capitale şi fiind acceptată cu gratitudine ca atare. Pentru că este caracteristic tuturor pedepselor a căror eficacitate depinde de durată – aşadar, tuturor pedepselor care nu sunt corporale sau pecuniare – de a fi mai dure decât par; în timp ce, dimpotrivă, unul din cele mai puternice argumente ce se pot aduce în favoarea unei pedepse este ca ea să pară mai dură decât este, dat fiind că eficienţa ei practică depinde mult mai puţin de cum este ea decât de cum pare să fie. Nu există, din câte îmi dau seama, nici o suferinţă umană care să facă asupra imaginaţiei o impresie atât de disproporţionată cu duritatea ei reală cum face pedeapsa cu moartea. Aş zice chiar că nu poate fi decât blândă o pedeapsă care nu adaugă la suma suferinţei umane mai mult decât ceea ce adaugă în mod necesar sau direct execuţia unui criminal. Aşa cum prietenul meu onor.

deputat de Northampton (d-l Gilpin) spunea chiar domnia sa, maximul pe care legile omeneşti îl pot face cuiva în materie de moarte este să i-o grăbească; insul în cauză ar fi murit oricum, nu cu mult mai târziu şi, în medie, aş zice, cu mult mai multă pătimire trupească. I se cere, aşadar, societăţii să se lipsească de un instrument de pedepsire care, în cazurile grave – singurele în care se cuvine aplicat – îşi atinge scopul cu un cuantum de suferinţă umană mai mic decât orice alt asemenea instrument. Să renunţe la o pedeapsă care, insuflând mai multă spaimă, este în fapt mai puţin crudă decât oricare alta prin care ne-am putea gândi s-o înlocuim.

Onor. meu prieten spunea că ea nu insuflă spaimă şi că experienţa dovedeşte că nu-şi atinge scopul. Dar influenţa unei pedepse nu trebuie judecată după efectul pe care-l are asupra criminalilor înrăiţi. Cei al căror mod de viaţă obişnuit îi ţine, aşa-zicând, mereu în vecinătatea spânzurătorii ajung într-adevăr să le pese mai puţin de ea, întocmai cum – dacă mi se îngăduie să compar un lucru rău cu unul bun – unui soldat bătrân nu-i pasă mult de riscul de a muri în luptă. Sunt gata să admit tot ce se povesteşte adesea despre nepăsarea criminalilor de profesie faţă de spânzurătoare. Deşi o treime din această nepăsare este probabil bravură ostentativă, iar o altă treime ţine de încrederea lor că vor avea norocul să scape, e foarte probabil că restul de o treime este real. Dar eficacitatea unei pedepse care acţionează în principal prin imaginaţie trebuie măsurată cu pecădere după impresia pe care o face asupra celor încă nevinovaţi; după spaima cu care înconjoară primele porniri spre nelegiuire; după influenţa descurajatoare pe care o exercită asupra gândului incipient care, dacă i se dă curs, devine ispită; după frâna pe care o pune decăderii spre acea stare – ce nu se iveşte niciodată brusc – în care crima nu mai revoltă iar pedeapsa nu mai înfricoşează.

Cât despre eşecul de a intimida al pedepsei cu moartea, cine e în măsură să se pronunţe? Ştim în parte cine sunt aceia pe care nu i-a intimidat; cine ar putea şti însă pe câţi alţii i-a intimidat sau câte făpturi umane a salvat, dintre cele care ar fi ajuns ucigaşi dacă din cea mai fragedă copilărie ideea de omor nu s-ar fi însoţit în mintea lor cu imaginea călăului. Să nu uităm că şi un fapt extrem de şocant îşi pierde puterea asupra imaginaţiei dacă se banalizează. Atunci când o pedeapsă ce se potriveşte numai celor mai atroce crime este aplicată cu uşurinţă la infracţiuni de mică gravitate, până când sensibilităţii omeneşti i se face lehamite, ea, într-adevăr, încetează să mai intimideze, pentru că lumea încetează să mai creadă în ea. Este, bunăoară, uşor de explicat ineficienţa pedepsei capitale în cazul furtului: hoţul ajunsese să nu mai creadă că ea va fi aplicată. Învăţase din experienţă că juraţii vor prefera să-şi calce jurământul decât să-l declare vinovat; că judecătorii vor găsi bun orice pretext ca să nu-l condamne la moarte sau ca să fie îndurători; şi că dacă nici juraţii şi nici judecătorii nu se arată miloşi, putea să-şi mai pună nădejdea într-o autoritate superioară lor. Odată lucrurile ajunse în acest punct, era cazul ca zadarnica încercare să fie abandonată. Când o pedepsă nu mai poate fi aplicată sau când aplicarea ei devine un scandal public, ameninţarea fără acoperire este firesc să dispară din textul legii. Iar în cazul puzderiei de infracţiuni pentru care în trecut era prevăzută pedeapsa capitală, nu pot decât să mă bucur că aplicarea legii a devenit impracticabilă.

Dacă şi în cazul omorului se va ajunge ca sentimentul public să fie acelaşi, dacă va veni o vreme când juraţii vor refuza să decalre vinovat un ucigaş iar judecătorii nu-l vor condamna la moarte sau îi vor arăta îndurare; sau dacă, presupunând că juriile şi judecătorii nu se vor da înapoi să-şi facă datoria, miniştrii de interne, sub presiunea divereslor delegaţii şi petiţii, vor pregeta să şi le facă pe ale lor, astfel că ameninţarea va deveni, aşa cum a devenit în celelate cazuri, doar un *brutum fulmen*, atunci, într-adevăr, s-ar putea dovedi necesar ca şi în acest caz să se facă ceea ce s-a făcut în celelalte – să fie

abrogată pedeapsa de care vorbim. S-ar putea să vină asemenea vremuri – onor. meu prieten crede că aproape au şi venit. Nu-mi dau seama dacă trebuie să deplângem acest lucru ori să fim mândri de el; dumnealui însă şi prietenii dumisale au tot dreptul să fie mândri: căci dacă se va întâmpla aşa, va fi înfăptuirea lor şi ei vor fi câştigat ceea ce eu nu pot numi decât o victorie funestă, pentru că o vor fi câştigat – rog să mi se ierte expresia – producând o moleşire, o efeminare în spiritul întregii ţări. Căci ce altceva decât efeminare este o stare de spirit pe care o şochează incomparabil mai mult luarea vieţii unui om decât lipsirea lui de tot ceea ce face ca viaţa să fie dezirabilă şi de preţ. Dar este oare moartea cel mai mare dintre relele acestei lumi? *Usque adeone mori miserum est?* Este oare cu adevărat moartea ceva atât de înfricoşător? Oare n-a fost din străvechime un element de căpetenie al educaţiei bărbăteşti acela de a ne face să disprețuim moartea – de a ne învăţa ca, dacă totuşi o percepem ca pe un rău, să nu o aşezăm nicidecum în rândul celor mai mari rele, să o privim, în orice caz, ca pe un rău inevitabil şi să ne ţinem, aşa-zicând, vieţile în propriile mâini, pregătiţi să le dăm sau să le riscăm în orice moment de dragul unor ţeluri suficient de înalte?

Sunt sigur că onor. mei prieteni ştiu la fel de bine aceste lucruri şi au în toate aceste privinţe aceleaşi sentimente ca şi noi, ceilalţi, poate chiar în mai mare măsură. Nu cred însă că acesta ar fi şi efectul probabil al ideilor lor asupra spiritului general. Nu pot să cred că exacerbarea sensibilităţii conştiinţei asupra acestui singur punct, dincolo şi mai presus de ceea ce rezultă din cultivarea generală a sentimentelor morale, se împacă bine cu gândul lăuntric de a nu atribui faptului morţii decât gradul de importanţă relativă care-i revine printre celelalte incidente ale condiţiei noastre de oameni. Celor din vechime nu le păsa prea mult de moarte şi ei erau la fel de prompţi în a-şi da propria viaţă şi în a lua viaţa altora. Pe noi ne paşte pericolul opus: spre a nu fi prea şocaţi de moarte în general şi în abstract, să ne pese prea mult de ea în cazurile individuale – ale altora sau ale noastre – în care se impune o astfel de opţiune.

Nu exagerez cu nimic, căci experienţa altor ţări dovedeşte că oroarea pe care o inspiră călăul nu implică neapărat acelaşi sentiment faţă de asasin. Ştim cu toţii că Italia a fost în secolul al optsprezecelea tărâmul asasinatului comandat. Cu toate acestea, se zice că la unele populaţii italiene aplicarea sentinţelor de condamnare la moarte stârnea printre oamenii simpli cea mai mare indignare şi revoltă.

S-au spus atâtea despre sanctitatea vieţii umane şi despre absurditatea ideii că am putea cultiva respectul pentru viaţă nimicind-o noi înşine. Mă surprinde că se recurge la acest argument, căci el ar putea fi invocat în aceeaşi măsură împotriva oricărei pedepse. Nu doar viaţa umană, nu viaţa umană ca atare trebuie să ne fie sacră, ci sentimentele umane. Ceea ce s-ar cuveni cultivat nu este respectul faţă de simpla capacitate de a exista, ci faţă de capacitatea umană de a suferi. Îmi închipui că cineva ar putea să întrebe: oare îi putem învăţa pe oameni să nu pricinuiască suferinţă pricinuind-o noi înşine? La aceasta eu aş răspunde – şi noi toţi am răspunde – că folosirea suferinţei spre a-i descuraja pe oameni să pricinuiască suferinţe este nu doar posibilă, ci că acesta e chiar scopul justiţiei penale. Oare amendarea unui infractor vădeşte lipsă de respect faţă de proprietate, sau întemniţarea lui vădeşte lipsă de respect faţă de libertatea personală? La fel de nerezonabil ar fi să crezi că luând viaţa unui om care a luat viaţa altuia, arăţi desconsiderare vieţii umane. Dimpotrivă, în felul acesta ne arătăm din plin considerația pentru ea, adoptând regula că acela care încalcă acest drept al altcuiva şi-l pierde astfel pe al său, şi în timp ce nici o altă infracţiune pe care ar putea-o comite nu îl lipseşte de dreptul la viaţă, aceasta îl lipseşte negreşit.

Există un singur argument împotriva pedepsei capitale, chiar şi în cazuri extreme, căruia nu pot să-i tăgăduiesc greutatea – argument pe care onor. meu prieten a

pus pe drept cuvânt accentul şi care nu poate fi niciodată înlăturat cu totul. Argumentul e că dacă în urma unei erori în justiţie este executată o persoană inocentă, nu-i nici un chip ca greşeala să fie îndreptată: este cu neputinţă orice compensaţie, orice reparaţie. Ar fi într-adevăr o obiecţie gravă dacă nu s-ar putea face în aşa fel încât aceste nefericite greşeli – care se numără printre cele mai tragice întâmplări din câte pot surveni în sfera relaţiilor umane – să devină extrem de rare. Argumentul e imbatabil acolo unde procedura penală este periculoasă pentru nevinovaţi sau unde nu se poate avea încredere în curţile de justiţie. Iar acesta e probabil şi motivul pentru care atacul la adresa unei pedepse ireparabile a pornit (din câte ştiu) în unele părţi ale Europei continentale mai devreme decât aici. Pe continent există ţări mari şi luminate, unde procedura penală nu este totuşi atât de favorabilă inocenţei, nu oferă aceeaşi siguranţă ca la noi împotriva condamnării eronate; ţări în care curţile de justiţie par a crede că nu-şi fac datoria dacă nu găsesc pe cineva vinovat, şi atunci, în dorinţa lăudabilă de a-l dibui pe vinovat oriunde s-ar ascunde, se expun primejdiei de a condamna nevinovaţi. Dacă astfel de temeri ar fi îndreptăţite şi în cazul procedurii noastre şi al curţilor noastre de justiţie, aş fi primul care ar cere să li se ia unor astfel de tribunale puterea de a dicta o pedeapsă ireparabilă. Ştim însă cu toţii că procedura noastră suferă mai curând de defectul opus. La noi, regulile de probaţiune sunt chiar prea favorabile acuzatului, iar juriile şi judecătorii aplică nu doar *ad litteram*, ci şi dincolo de literă, maxima că este mai bine să scape de pedeapsă zece vinovaţi decât să fie pedepsit un singur nevinovat. Judecătorii semnalează cu maximă scrupulozitate, iar juriile sunt gata să ia în considerare, chiar şi cea mai mică posibilitate ca acuzatul să fie nevinovat. Nici o judecată omenească nu este infailibilă, încât uneori vor apărea cazuri nefericite de felul celor citate de către onor. meu prieten; dar într-o cauză atât de gravă cum este omorul, acuzatul, în sistemul nostru, are întotdeauna beneficiul chiar şi al celei mai vagi umbre de îndoială. Iar asta ne sugerează şi un alt considerent foarte pertinent în chestiunea pe care o dezbatem. Însuşi faptul că pedeapsa cu moartea şochează imaginaţia mai mult ca oricare alta face negreşit ca tribunalele să fie mai scrupuloase în a pretinde dovedirea completă a vinovăţiei. Chiar ceea ce constituie cea mai puternică obiecţie la adresa pedepsei capitale – imposibilitatea de a mai îndrepta o eroare după ce a fost comisă – trebuie să-i facă, şi în fapt îi şi face, pe juraţi şi pe judecători mai grijulii în a-şi forma opinia şi mai exigenţi în privinţa probelor.

Dacă înlocuirea pedepsei cu moartea prin cea a muncii silnice ar duce la slăbirea acestei scrupulozităţi tenace, prin aceasta ar fi generat un mare rău în schimbul avantajului – real dar, sper eu, rar – de a putea face reparaţie unei persoane condamnate despre care ulterior se descoperă că este inocentă. Pentru a menţine posibilitatea îndreptării ori de câte ori o asemenea tristă posibilitate este mai mult decât infinitezimală, ar fi foarte potrivit ca judecătorul să recomande Coroanei comutarea sentinţei, nu doar atunci când dovada vinovăţiei lasă loc chiar şi unei brume de îndoială, ci şi ori de câte ori în cauză rămâne ceva neexplicat şi misterios, care semnalează nevoia unor clarificări suplimentare sau face probabil ca în viitor să se poată obţine noi informaţii. Aş sugera totodată ca la orice comutare a sentinţei, temeiurile comutării să fie făcute cunoscute publicului, într-o formă autentică.

Atât sunt dispus să-i conced onor. meu prieten; dar în chestiunea abolirii totale, înclin să sper că sentimentul ţării nu e de partea dumisale şi că limitarea pedepsei capitale la cazurile menţionate în Proiectul de lege de anul trecut va fi considerată suficientă de către toată lumea. Mania care s-a manifestat la noi nu cu mult timp în urmă, de a reduce toate pedepsele, pare că şi-a atins limitele; era şi timpul. Ne aflam în pericolul de a rămâne fără nici o pedeapsă eficace, în afară de cele pentru infracţiuni minore. Ceea ce odinioară era la noi principala pedeapsă secundară – deportarea – înainte de a fi abolită devenise aproape o

recompensă. Înlocuitorul ei, munca silnică, începuse să devină, pentru categoriile vizate în principal de ea, aproape nominală, având în vedere cât de confortabile deveniseră închisorile noastre şi cât de lesnicioasă devenise ieşirea rapidă din ele. Cât despre pedeapsa corporală – cât se poate de criticabilă în cazurile obişnuite, dar foarte potrivită în cazul infracţiunilor violente, îndeosebi în cazul celor săvârşite faţă de femei - n-am vrut nici să auzim de ea, exceptând, firește, cazul jafurilor cu omucidere, unde ne-am grăbit s-o reintroducem de îndată ce un membru al Parlamentului a fost astfel ucis. Cu această excepţie, delictelor, chiar şi dintre cele mai atroce, împotriva persoanei, după cum onor. meu prieten deputat de Oxford (d-l Neate) a remarcat pe bună dreptate, li se aplicau pedepse atât de inadecvate încât aproape că echivalau cu un îndemn la infracţiuni. Sunt de părere, *Sir*, că în cazul majorităţii infracţiunilor, exceptând pe cele împotriva proprietăţii, este necesară mai degrabă înăsprirea pedepselor decât îmblânzirea lor; şi că nişte sentinţe mai severe, cu o diferenţiere a lor după diversele categorii de infracţiuni, mai conformă decât este în prezent cu sentimentele morale ale comunităţii, constituie genul de reformă de care are nevoie acum sistemul nostru penal. Voi vota, aşadar, împotriva Amendamentului (prin care se propunea abolirea pedepsei capitale – *n.n.*)

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITARA

BIBLIOGRAFIE

Aristotel, *Organon,* vol.IV, trad. Mircea Florian, Ed. ştiinţifică, Bucureşti, 1963; cuprinde *Topica* şi *Respingerile sofistice.*

Black, Max, *Critical Thinking,* Prentice Hall, Inc., N.J., 1952 (1946).

Cederblom, J., Paulsen, D. W., *Critical Reasoning,* Wadsworth, Belmont, Ca., 1982.

Eemeren, F. H. van, Grootendorst, R., Kruiger, T., *Handbook of Argumentation Theory,* Foris Publications, Dordrecht, 1987.

Ennis, H. R., *Critical Thinking,* Prentice Hall, Inc., N.J., 1995.

Epstein, R., *Five Ways of Saying "Therefore",* Wadsworth, Belmont, Ca., 2002.

Fisher, A., *The Logic of Real Arguments,* Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Fogelin, J. R., *Understanding Arguments. Introduction to Informal Logic,* Harcourt Brace Jovanovich, N.-Y., 1978.

Govier, Trudy, *A Practical Study of Argument,* Wadsworth, Inc., Belmont, Ca., 1985.

Hamblin, C. L., *Fallacies,* Methuen, Londra, 1970.

Harris, T. R., Jarrett, J. L., *Language and Informal Logic,* Longmans, Green and Co., N.-Y., 1956.

Johnson, J. W., *Logic and Rhetoric,* Macmillan, N.-Y., 1963.

Johnson, R. H., Blair, J. A., *Logical Self-Defense,* MacGraw Hill Ryerson, Toronto, 1977.

Johnstone, H. W., *Philosophy and Argument,* University Park, Pennsylvania, 1959.

Kahane, H., *Logic and Contemporary Rhetoric,* Wadsworth, Belmont, Ca., 1976.

Kelley, D., *The Art of Reasoning,* W. W. Norton & Co., N.-Y., 1988.

Kopperschmidt, J., *Argumentationstheorie zur Einführung,* Junius Verlag GmbH, Hamburg, 2000.

MacKinnon, E., *Basic Reasoning,* Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1985.

Meyer, M., *Logique et argumentation,* Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles, 1990.

Moore, W. E., McCann, H., Mc Cann J., *Creative and Critical Thinking,* Hughton Mifflin, Boston, 1985.

Perelman, Ch., *Le champ de l'argumentation,* Presses Universitaires de Bruxelles, Bruxelles, 1970.

Perelman, Ch., Olbrechts-Tyteca L., *Tarité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique,* Université de Bruxelles, 1958.

*** *Proceedings of the 2nd Annual Conference on Logic and Reasoning,* New Europe College, Bucureşti, 2001.

Richards, T. J., *The Language of Reason,* Pergamon Press, Rushcutters Bay, 1978.

Ruggiero, V. R., *Enter the Dialogue:a dramatic approach to critical thinking and writing,* Wadsworth Publishing Co., Belmont, Ca., 1985.

Sălăvăstru, C., *Teoria şi practica argumentării,* Polirom, Iaşi, 2003.

Scriven, M., *Reasoning,* McGraw-Hill Book Company, N.-Y., 1976.

Sproule, J., M., *Argument: Language and Its Influence,* McGraw-Hill Book Company, N.-Y., 1980.

Toulmin, S., *The Uses of Argument,* Cambridge University Press, Cambridge, 1958.

Toulmin, S., Rieke, R., Jannik, A., *An Introduction to Reasoning,* Macmillan Publishing Co., Inc., N.-Y., 1984.

Tuţescu, M., *L'Argumentation. Introduction à l'étude du discours.* Editura Universităţii din Bucureşti, 1998.

Woods, J., Walton, D., *Argument: the Logic of Fallacies,* McGraw- Hill, Toronto, 1982.

Tiparul s-a executat sub c-da nr.1395/2005, la
Tipografia Editurii Universităţii din Bucureşti

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Teoria argumentării şi corolarul ei, Gândirea critică, s-au constituit în ultima jumătate de secol ca o importantă disciplină umanistă cu menire formativă generală. Lucrarea de faţă explică principalele concepte, modalităţi de analiză şi criterii de evaluare critică a discursului argumentativ, elaborate prin contribuţii ale unor autori cu formaţii diverse – filosofi, jurişti, logicieni, lingvişti, retoricieni, pedagogi. Prezintă totodată un bogat material ilustrativ şi exerciţii de diverse feluri şi grade de complexitate, luate în cea mai mare parte din argumentări reale.

Ea se adresează în primul rând studenţilor de la profiluri – precum filosofie, studii europene, ştiinţe politice, ştiinţele comunicării şi jurnalistică ş.a. – care au în curriculum, sub o denumire sau alta, o astfel de disciplină, dar, întrucât lectura ei nu presupune o pregătire de specialitate prealabilă, poate fi utilizată şi în mod independent de oricine doreşte să-şi amelioreze capacităţile de receptare şi judecată critică a argumentărilor altora şi de susţinere convingătoare a propriilor idei.

Autorul este profesor de logică şi de teoria argumentării la Facultatea de filosofie a Universităţii din Bucureşti.

ISBN 973737031-7
9 789737 370310

BCU "ASIC CENTRALA UNIVERSITARA LIBRARY